

CAES

AR

*Fragmentele Opera
apocrifă*

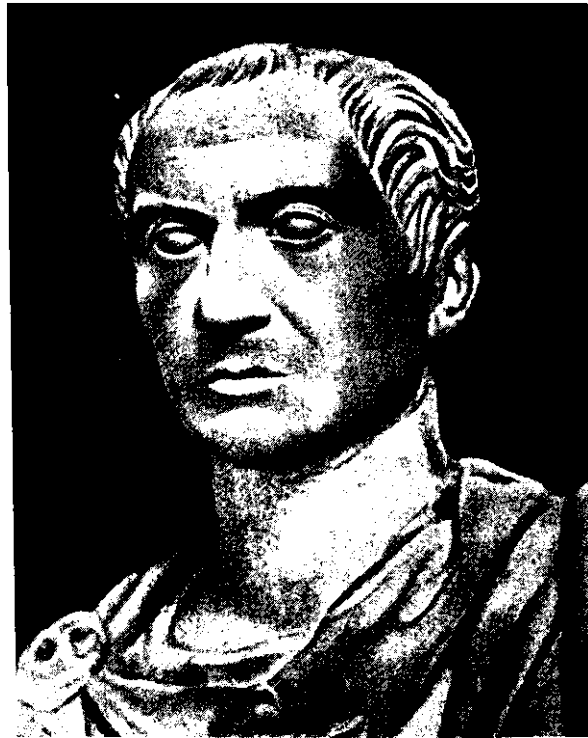
ES

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
Studiul introductiv și note CICERONE POGHIRC

Războiul alexandrin, trad. JANINA VILAN-UNGURU

Războiul african, Războiul spaniol și Fragmentele,
trad. ELISABETA POGHIRC

Indice ELISABETA POGHIRC



La moartea lui
Caesar rămăseseră
două opere istorice,
ambele neterminate:
Războiul gallic,
completat abia după

moartea acestuia de
cătref Hirtius cu
cartea a VIII-a, refe-
ritoare la
evenimentele
ultimilor doi ani ai

campaniei din Gallia,
și *Războiul civil*, care
cuprindea de fapt nu-
mai prima parte, e
drept cea mai
importantă etapă a

acestui război, operă
care nu fusese încă
publicată.
Neterminarea lor nu
se datora morții
autorului: *Războiul*

gallic era scris de
aproape opt ani, cel
civil de cel puțin trei.
Concepute de autor
ca o simplă
justificare politică și

ca instrument de
propagandă în
vederea unor
momente politice
concrete¹, cele două
opere nu mai

prezentau - o dată
depăşit momentul
respectiv - suficient
interes pentru Caesar
ca -să-şi mai sacrifice
timpul pentru

continuarea lor. Este
deci de crezut că nici
celelalte etape ale
războiului (campania
alexandrină, cea
africană și spaniolă)

nu ar mai fi format,
probabil, obiectul
atenției lui Caesar,
om politic foarte
realist, preocupat în
primul rînd de

prezent și viitor și
foarte puțin de
trecut.

Moartea lui
Caesar a dat tuturor
faptelor legate de
existența lui un
contur definitiv și a
transformat me-

moriile lui în
documente istorice

de prim rang.
Oamenii apropiați, în

primul rînd Oppius și
Balbus, s-au gîndit,

desigur, imediat la
îngrijirea și

publicarea operei
istorice a lui Caesar,

singura care
prezenta interes

pentru ei în acel

moment.

1 Vezi Caesar,
Războiul gallic, **Editura**

Științifică, București,

1965, pp. 63, 65.

Cu această muncă a fost însărcinat
Aulus Hirtius, care era încă de multă

vreme secretarul cancelariei lui Caesar și unul din oamenii lui de încredere². La dispoziția lui stăteau cele două opere amintite, prima publicată, dar de fapt neterminată, cea de-a doua nu numai nepublicată, dar, pe cît se pare, deși într-o stare departe de perfecțiunea obișnuită lui Caesar și necesară publicării, în afara lor

² Asupra lui Hirtius, vezi, O. Seel, *Hirtius*, Klio, Beiheft 35. Leipzig, 1935.

însă, Hirtius avea la dispoziție întreaga arhivă a lui Caesar: copia rapoartelor către Senat³, copia unui fel de buletine informative (scrisori) pe care Caesar le trimitea prietenilor de la Roma, rapoartele generalilor săi, tablouri ale efectivelor lor, crochiuri etc.⁴.

³ Vezi Suetonius, *Caesar*, 56.

⁴ Asupra acestui material aflat în arhivă fie incidental, fie strâns special în vederea redactării operei, vezi prefața lui J. Andrieu la

Primul lucru pe care l-a făcut Hirtius a fost de a completa, la insistențele lui Balbus, *Războiul gallic* cu cartea a VIII-a, pentru a umple golul existent între cele două opere rămase de la Caesar⁵. Redactarea acestei cărți s-a făcut la numai câteva luni de la moartea lui Caesar, către

Războiul alexandrin (Guerre d'Alexandrie), Les Belles Lettres, Paris 1954, pp. VI–VII.

⁵ Vezi Caesar, op. cit., prefața cărții a VIII-a.

sfârșitul anului 44 î.e.n. Din prefața cărții rezultă că Hirtius avea intenția, după spusele sale, să completeze „și ultima lui lucrare rămasă neterminată, povestind evenimentele de la războiul alexandrin până la moartea lui Caesar și nu pînă la

sfârșitul războiului civil, care nu știm când se va termina”⁶.

La aceasta invita în primul rând faptul că *Războiul civil* scris de Caesar cuprindea deja începutul războiului

⁶ *Ibidem* în momentul când scria Hirtius începuseră deja neînțelegerile dintre Antonius și Senat, iar războiul s-a prelungit de fapt, până la victoria de la Actium a lui Augustus (anul 31), care a instaurat definitiv imperiul.

alexandrin (cartea a III-a, cap. 106—112). Terminarea operei n-a mai putut-o aduce la îndeplinire Hirtius, așa cum ar. fi dorit⁷. La

⁷ în prefața citată, Hirtius afirmă că a isprăvit de completat *Războiul civil* (*confeci*, la trecut). În realitate, când scria acest lucru el se plasa, după obiceiul latinesc, în momentul în care avea să-l citească publicul, după editarea lucrării, și concordanța timpurilor se făcea în funcție de acest moment viitor al lecturii. Vezi un caz asemănător la Thucydides, care în prefața operei sale, ca și în cartea a V-a, cap. 26, afirmă, de asemenea la timpul

1 ianuarie 43 Hirtius a devenit consul, așa cum îl desemnase încă Caesar, și era prins de treburile mult mai importante, rezultate din tulburările politice ale momentului, iar în scurtă vreme avea să moară eroic pe câmpul de luptă (21 aprilie 43)⁸.

Din lucrarea proiectată el n-a mai terminat în cel mai bun caz decât doar

trecut, că a scris *Istoria războiului peloponesiac*, deși, cum se știe, el n-a mai reușit să o termine.

⁸ Vezi Appian, III, 71.

Războiul alexandrin, cum cred unii cercetători⁹.

Cui a revenit, după moartea lui Hirtius, sarcina completării comentariilor lui Caesar nu se știe. Unii presupun că este vorba de Asinius Pollio, dar, după părerea altor cercetători, el ar putea fi cel mult autorul *Războiului african*¹⁰. Dubiul asupra

⁹ Vezi p. 9–10.

¹⁰ Problema autorilor celor trei lucrări va fi discutată în capitolele respective.

paternității acestor lucrări dăinuiește încă din antichitate, căci deja Suetonius oscilează între Hirtius și Oppius¹¹. După stilul și structura lucrărilor, ele nu par însă să fie opera unui singur autor.

Intențiile lui Hirtius s-au realizat însă, este drept, nu pînă la moartea lui Caesar, cum scrie el, ci doar pînă la terminarea ultimei campanii a războiului civil dus de Caesar. Operele scrise de

11 Suetonius, *Caesar*, 56.

Caesar însuși conțineau, de altfel, nu
istoria vieții sale, ci doar pe aceea a
războaielor duse de el.
Corpus Opera pe care o
posedăm astăzi
Caesarianum ^{gab numele lui Caesar constă} în
afara operei autentice (*Războiul gal-
lic și Războiul civil*), din încă trei lucrări:
Războiul alexandrin, *Războiul african* și
*Războiul spaniol*¹². Numele autorilor nu

¹²⁻¹³ Din imensa bibliografie generală asupra
acestui *Corpus* cităm doar darea de seamă asupra

sînt menționate în manuscrisele acestor
trei lucrări și este foarte probabil că dacă
Hirtius ar fi reușit să le înglobeze definitiv

literaturii dintre anii 1898 și 1928, datorată lui E. K
a link a *Bericht über Caesars und seiner Fortsetzer
Schriften*, in „Jahrbücher über die Fortschritte des
klassischen Altertumswissenschaft“, Suppl. Bd.,
CCXXIV, 1929, pp. 1–256, și K. Barwick, *Caesars
Commentarii und das Corpus Caesarianum*, in
„Philologus“, Suppl. Bd., XXI, Heft 2, 1938. Pentru
datele mai noi, vezi prefetele edițiilor respective
citate la p. 6, nota 4 și 27, nota 98.

în continuarea operelor lui Caesar el nici nu le-ar fi dat titluri separate, ci le-ar fi numerotat în continuare drept cărți ale operei lui Caesar, așa cum a făcut cu cartea a VII-a a *Războiului galic* și cum apare în unele manuscrise chiar *Războiul civil* scris de Caesar¹³.

¹³ În multe manuscrise, prima carte a *Războiului civil* apare numerotată drept cartea a IX-a a *Comentariilor lui Caesar*. Asupra diviziunii operei în cărți vezi J. Andrieu, *La division en livres et les*

Dacă, după aprecierea unanimă,
cartea a VIII-a a *Războiului gallic*, scrisă de
Hirtius, bun cunoscător al intențiilor și
stilului lui Caesar, se apropie destul de
mult de opera autentică, fără a atinge
desigur valoarea acesteia; celelalte trei
scrieri, cu toată intenția autorilor de a le
lega de restul operei, formează părți

mentions d'auteur dans le Corpus césarien, în
„Revue des Etudes Latines”, vol. 27, 1949, pp. 138—
149.

evident distonante cu restul. Ele au totuși o indiscutabilă valoare istorică, deoarece provin de la martori oculari ai evenimentelor și sînt bazate pe documente de primă mînă, inaccesibile autorilor de mai tîrziu. Întrucît fiecare din aceste opere pune probleme deosebite, ele vor fi discutate separat.

RĂZBOIUL ALEXANDRIN¹⁴

¹⁴ Lucrarea fundamentală asupra Războiului alexandrin, P. G r a i n d o r, *La guerre*

Titlul În manuscrise, opera apare cu titlul *Bellum Alexandrinum*, care nu corespunde de fapt conținutului, căci, pe lângă evenimentele din Alexandria, el conține și alte evenimente petrecute în alte

d'Alexandrie, Recueil des travaux publiés par la Faculté des Lettres, Université Egyptienne, Cairo, 1931, nu ne-a fost accesibilă. Am utilizat însă excelenta prefată a lui J. Andrieu la ediția din colecția Guillaume Budé (citată la p. 2, nota 4).

regiuni¹⁵. Acest titlu pare să fie luat din prefata lui Hirtius la cartea a VIII-a a *Războiului gallic* (§ 8), dar se mai întâlnește și la sfârșitul *Războiului civil*, unde pare introdus ulterior în fraza de legătură dintre partea scrisă de Caesar și continuarea ei, precum și în cap. 1 și 34 ale cărții cunoscute sub titlul de *Războiul alexandrin*. De la episodul petrecut propriu-zis la Alexandria, titlul a fost extins

15 Vezi p. 12, cap. *Evenimentele*.

la toate evenimentele anului 47, urmându-se și aici obiceiul lui Caesar de a grupa evenimentele în câte o carte pentru fiecare an.

Autorul	Numele autorului
lucrării este,	
cum s-a arătat, necunoscut încă din antichitate și absent în manuscrise.	

Asemănările lingvistice dintre cartea a VIII-a a *Războiului gallic*, scrisă sigur de Hirtius, și *Războiul alexandrin*, au făcut pe un celebru editor al operei lui Caesar, C.

Nipperdey, să considere că tot Hirtius este și autorul acestei opere¹⁶. La aceasta se adaugă stingăcia întrebuițării termenilor

¹⁶ Prefața la *C. Iulii Caesaris Commentarii*, Lipsiae, 1847, p. 6 și urm. Teoria lui Nipperdey a fost acceptată și de alții, printre care A. Klotz în Pauly-Wissowa, *Realencyklopaedie*, Bd. X, col. 274, M. Schanz-C. Hosius, *Geschichte der römischen Literatur*, vol. I, ed. a. IV-a, 1927, p. 343 și urm., precum și în două istorii * italiene mai recente ale literaturii latine; a lui A. Rostagni, vol. I (Torino, 1954, p. 486) și a lui E. Paratore (ed. a 2-a, Firenze, 1961, p. 261).

militari, ceea ce, după părerea lui, l-ar indica tot pe Hirtius, om de litere în primul rând, care, deși legat a lui Caesar, nu e pomenit niciodată de acesta pentru vreo faptă de armă. Atitudinea îngăduitoare față de Dolabella s-ar potrivi, după unii, de asemenea cu firea lui Hirtius¹⁷. Alți cercetători însă indică deosebiri importante în limba celor două scrieri,

¹⁷ Vezi E. G. Si hier, *Caius Iulius Caesar*, Leipzig, 1912, p. 245.

infirmind teoria lui Nipperdey¹⁸. Cauza
asemănărilor ar putea fi, credem, tendința
ambilor autori de a-l imita pe Caesar.

18 E. Fischer, *Das achte Buch vom Gallischen Kriege und das Bellum Alexandrinum*, Programm Passau, 1880 și F. Frölich, *Realistisches und Stilistisches zu Caesar und dessen Fortsetzern*, in „Festschrift des Philologischen Kränzchens in Zürich”, 1887, pp. 1–53. în privința argumentelor stilistice asupra autorului, vezi H. Pöhlér, *Untersuchungen zum Bellum Alexandrinum und Bellum Africanum Stil und Verfasserfrage*, Leipzig,

Un argument important împotriva paternității lui Hirtius îl constituie și faptul că, după declarația expresă a acestuia¹⁹, el n-a luat parte la războiul alexandrin și nici

1932. După M. Schanz, *loc. cit.*, diferențele de stil ar proveni din materialul diferit folosit cu privire la diversele teatre de operații. Asupra acestor teorii vezi și J. Zingerle, *Zur Frage nach der Autorschaft des Bellum Alexandrinum und dessen Stellung im Corpus Caesarianum*, în „Wiener Studien”, XIV, 1892, pp. 75–119.

¹⁹ Caesar, *op. cit.*, prefața cărții a VIII-a, § 8.

la cel african, or, multe elemente ale cărții presupun că autorul ei a fost martor ocular al evenimentelor, nu numai ale celor petrecute la Alexandria, ci și aii campaniei lui Caesar în Asia²⁰. Mai mult, de două ori în cursul lucrării²¹ se spune „de către noi” (*a nobis*), ceea ce presupune participarea directă a autorului, căci altfel ar fi spus „de

²⁰ Vezi, mai ales, amănuntele legate de lupta cu Pharnaces, cap. 74–75.
²¹ Vezi cap. 3 și 19.

către ai noștri” (*a nostris*). Cu toate acestea, mulți cercetători consideră și astăzi pe Hirtius autorul *Războiului alexandrin*, dar sigur nu și al celorlalte opere²².

În lipsa unor dovezi sigure despre paternitatea lui Hirtius, s-au propus și alți autori. Astfel, Landgraf presupune că redactorul și editorul moștenirii lui Caesar

²² Vezi capitolele referitoare la autorii *Războiului african* și *Războiului spaniol*.

și Hirtius ar fi fost Asinius Pollio²³, autor direct, după el, al capitolelor referitoare la evenimentele din Spania (cap. 48—64)²⁴ F.

²³ Landgraf, *Untersuchungen zu Caesar und seiner Fortsetzern, insbesondere über Autorschaft und Komposition des Bellum Alexandrinum und Africanum*, München, 1888.
²⁴ Landgraf, *Das Bericht des C. Asinius Pollio über die spanischen Unruhen des Jahres 48 v. Chr. auf Grund des Codex Ashburnhamensis*, Erlangen - Leipzig, 1890.

Fröhlich considera ca autor pe Balbus²⁵, ceea ce e puțin probabil, căci Hirtius, în prefața cărții a VIII-a a *Războiului gallic*, spune că tocmai la îndemnul lui Balbus a început să scrie continuarea operelor lui Caesar. Oppius, pus în discuție încă de Suetonius (*Caesar* 56), deși autor al unei

²⁵ F. Fröhlich, *Das Bellum Africanum sprachlich und historisch behandelt*, Brugg, 1872, p. 9.

vieți a lui Caesar²⁶, trebuie înlăturat pentru faptul că nu a luat parte la nici una dintre campaniile descrise în *Războiul alexandrin*, avînd alte însărcinări în Italia și la Roma²⁷. Din textul operei nu se poate deduce nimic despre persoana autorului, afară de

²⁶ Vezi Plutarh, *Pompeius*, 10 și 18 și Suetonius, *Caesar*, 53.

²⁷ Despre prezența lui în Italia, în timpul campaniei africane, vezi Cicero, *Ad Atticum*, XI, 7,5; 8,1; 14,2; 17,2; 18.

faptul că era un om cult, care s-a străduit să imite stilul jales al lui Caesar, bun cunoscător al evenimentelor descrise, deși nu întotdeauna și al intențiilor lui Caesar în acțiunile sale, și că era un înflăcărat admirator al acestuia²⁸
Autorul *Războiului alexandrin* era, de asemenea, un bun cunoscător al operei

²⁸ Autorul polemizează chiar cu cei care criticau, fie și cu bune intenții, acțiunile lui . Caesar; vezi *Războiul alexandrin*, cap. 24.

lui Caesar, în primul rînd al *Războiului civil*, pe care l-a avut, se pare, în permanentă sub ochi, stabilind legătura cu el, la fel cum Hirtius se silise să lege cartea scrisă de el de cartea precedentă a *Războiului gallic*. Această legătură e realizată fie prin trimiteri directe la *Războiul civil*²⁹, fie prin reluarea unor expresii din opera

²⁹ Vezi *Războiul alexandrin*, A: „după cum s-a arătat mai sus”, trimitere la *Războiul civil*, III, 112.

precedentă³⁰, analogii în prezentarea
personajelor³¹ etc.

Evenimentele Războiul alexandrin
conține, de

fapt, toate acțiunile militare ale
anului 47 î.e.n., patru episoade distincte,
petrecute în regiuni diferite, și fără o prea
strinsă legătură între ele.

³⁰ Vezi Iargitionem augere, Războiul
alexandrin 4, și Războiul civil, III, I12.

³¹ Vezi prefața citată a lui J. A n d r i e u, p. XIII.

Episodul principal, războiul care a avut loc la Alexandria, continuare a ultimei părți a cărții a III-a a *Războiului civil* (cap. 106–112), este descris la începutul lucrării (cap. 1–33). Venit la Alexandria, în urmărirea lui Pompeius, Caesar află aici de moartea acestuia și este reținut de nevoia de a încasa o mare sumă de bani, pe care i-o datora fostul rege al Egiptului, Ptolemeu XI Auletes, bani care îi erau necesari pentru întreținerea armatei³². Aici se

³² vezi Caesar, *Războiul civil*, III, 108 și nota 221.

amestecă în luptele pentru tron dintre fiii regelui și se angajează cu forțe puține într-o luptă foarte primejdioasă, care era aproape să-l coste viața. După relatările autorului *Războiului alexandrin*, s-ar părea că îndată ce a învins pe egipteni și a pus pe tron pe Cleo- patra și pe fratele ei mai mic³³ ar fi plecat în Siria. În realitate, el a

³³ În realitate numai pe Cleopatra, căci fratele acesteia, soțul a oficial și asociat la domnie, era încă mic. Când a ajuns la vîrsta la care putea

mai zăbovit în Egipt câteva luni, întreprinzând o călătorie pe Nil, desigur, nu numai de dragul Cleopatrei (care avea nevoie de prezența lui pentru a-și consolida tronul), ci, probabil, și spre a avea timpul necesar pentru strângerea banilor datorati. Acțiunile lui Caesar în Egipt au pregătit transformarea lui, mai târziu, într-o prefectură dependentă direct de împărat,

deveni periculos, Cleopatra l-a otrăvit.

care asigura principelui, alături de alte mijloace, independență față de Senat.

În Siria, prima campanie a fost dusă nu de Caesar, ci de Domitius Calvinus, trimisul său (cap. 34—41). Asia Mică, sursă importantă de bogății pentru Roma, era în acest timp hărțuită de acțiunile lui Pharnaces, fiul lui Mithridates, regele Pontului. Acesta atacase nu numai ținuturile unor regi aliați ai Romei (Armenia Mică a lui Deiotarus și

Cappadocia lui Ariobarzanes), dar chiar și Bithynia, care aparținea romanilor. În calitate de consul, dar și pentru a-și asigura o importantă sursă de venituri, Caesar ordonă lui Domitius să pună lucrurile la punct. Acțiunile acestuia se încheie însă cu o înfrângere rușinoasă, și numai sosirea lui Caesar avea să restabilească situația.

Episodul următor (cap. 42—47) ține într-adevăr de războiul civil și descrie

luptele schimbătoare, care au avut loc în Illyria, între oamenii lui Caesar și resturi ale armatei republicane aflate în partea locului. Luptele s-au terminat cu fuga pompeienilor spre Africa, unde se concentraseră și alți partizani ai lui Pompeius.

Un lung episod (cap. 48—64) descrie răscoala soldaților și a localnicilor în Spania, în urma abuzurilor comise de guvernatorul pus acolo de Caesar, Q. Cassius Longinus³⁴.

³⁴ Vezi p. 29.

Campania lui Caesar în Siria este descrisă abia la sfârșitul cărții (cap. 65—78), celelalte trei prevestiri avînd ca scop să mascheze episodul relațiilor lui Caesar cu Cleopatra, fapt de care partizanii lui nu pomenesc bucuroși niciodată. La venirea lui Caesar, Pharnaces simulează că vrea să ducă tratative, dar, de fapt, încurajat de victoria asupra lui Domitius, nu vrea decît să cîștige timp. Caesar, înțelegîndu-i planurile, îl silește să accepte bătălia la

Zela, unde îl înfrînge fulgerător, fapt care i-a prilejuit să rostească celebrele cuvinte *veni, vidi, vici*³⁵.

Într-o scurtă incursiune prin diversele regiuni ale Asiei Mici Caesar reușește să liniștească lucrurile, lasă aici oamenii săi de încredere și pleacă la Roma, pentru a potoli și acolo grave tulburări politice și militare.

³⁵ Asupra lor vezi Caesar, *Războiul gallic*, p. 41 și nota 80.

Exactitatea datelor *Războiului*
Istorică alexandrin poate fi judecată cu
destule șanse de adevăr, căci evenimentele
cuprinse în el sînt tratate în numeroase
alte lucrări, este drept, toate posterioare,

dar folosind adesea izvoare contemporane evenimentelor³⁶. Comparația nu este de loc nefavorabilă *Războiului alexandrin* sub

³⁶ Titus Livius, *Periocha*, CXII; Strabo, XVII, 11 și urm.; Valerius Maximus, I, 5,6; V, 1,10; X, 5,5; Velleius Paterculus, II, 53,54; Lucian, *Pharsalia* X; Flavius Iosephus, *Ant. Iud.*, XVI, 127; Frontinus, *Strat.*, I, 1 și II, 2; Plutarh, *Caesar*, 48–49; Suetonius, *Caesar*, 35, 52, 64; Florus, IV, 2; Appian, II, 89–92; Cassius Dio, XLII, 6–16 și 34–48; Eutropius, IV, 17; Orosius, VI, 27 și urm. Vezi dependența acestor opere de cele două izvoare contemporane de bază la J. Andrieu, op. cit., p.

raportul exactității afirmațiilor, ci
dimpotrivă. Autorul acestuia a fost martor
ocular al celor petrecute în preajma lui
Caesar și a putut utiliza rapoartele și actele
aflate în arhiva lui Caesar, după moartea
acestuia, pentru evenimentele petrecute
concomitent în Siria, Illyria și Spania și la
care, evident, nu a putut lua parte.
între *Războiul alexandrin* și celelalte
izvoare se constată unele divergențe de

datare, dar trebuie spus că la autorul *Războiului alexandrin* este vorba doar de o cronologie relativă, de ordinea evenimentelor, și nu de o datare absolută, în tot cursul lucrării nu se întâlnește citată nici o dată exactă, ceea ce se datorește probabil faptului că în momentul în care a fost scrisă se petrecuse o perturbare a calendarului, datorită reformei lui Caesar, situație oare îngreua stabilirea exactă a echivalențelor. Cele câteva date exacte ale acestor evenimente ne sînt cunoscute din

alte izvoare³⁷. Schimbarea ordinii unor evenimente, neînsemnată de altfel, se datorește unor rațiuni de compoziție, și nu intenției de a deforma evenimentele.

Alte divergențe constau în omisiunea unor fapte în *Războiul alexandrin*, dintre care cea mai evidentă este tăcerea vizibilă în jurul relațiilor lui Caesar cu Cleopatra³⁸. Totuși, autorul dă în general mult

³⁷ Vezi notele 7, 24, 79 la *Războiul alexandrin*.

³⁸ Vezi p. 12.

mai multe amănunte decât alte izvoare,
chiar cînd aceste amănunte sînt
nefavorabile oaesarienilor.
Spiritul general al lucrării este net
filocaesarian și filoroman, lucru cu atît mai
vizibil, cu cît autorul nu este la fel de abil
ca Caesar în păstrarea unei obiectivități fie
și aparente. El laudă permanent pe romani
și pe Caesar³⁹, pe care îl apără chiar și de

39 Vezi cap. 21, 23 și urm.

criticile binevoitoare⁴⁰, și are o foarte proastă părere despre egipteni în general și despre alexandrinii în speță⁴¹.
Cu toate acestea, autorul pare de bună-credință și realitățile descrise de el nu sînt sensibil deformate, ci sînt adesea redată mai fidel decît în lucrările posterioare, unde apar multe elemente create de legenda constituită ulterior în

⁴⁰ Vezi p. 11 și nota 28.

⁴¹ Vezi, mai ales, *Războiul alexandrin*, cap. 7.

jurul persoanei lui Caesar, elemente care lipsesc în *Războiul alexandrin*⁴².

Nu lipsesc, desigur, nici exagerări făcute din admirație pentru Caesar, care însă contravin uneori chiar afirmațiilor lui

⁴² Relatarea gestului curajos al lui Caesar, când s-a aruncat în apă (cap. 21), este mult mai sobră în *Războiul alexandrin* decât la alți autori (vezi, de exemplu, P. Iul. arh., *Caesar*, 50, Ap. pian, II, 90 și urm.); vorbele de spirit ale lui Caesar, *vezi, vidi, viei*, nu sînt relatate decît de autorii mai tîrziu etc.

Caesar însuși. Astfel, autorul *Războiului alexandrin* crede că Caesar i-a dat drumul regelui pentru „a lupta cu mai multă glorie și demnitate împotriva unui rege decât împotriva unei bande de venetici și sclavi fugiți” (cap. 24). Afirmția vine în contradicție cu spusele lui Caesar, care în *Războiul civil* (III, 109) mărturisește că „făcu astfel, încît să-l aibă pe rege în puterea sa, știind că numele regelui e de mare autoritate, la ei, și pentru a arăta că războiul e făcut printr-o

hotărîre particulară a cîtorva tilhari, iar nu prin cea regală". Dacă acum se decidea să-i dea drumul, era, pe de o parte, pentru că spera că promisiunile regelui de a-i liniști pe ai săi ar putea fi adevărate, cum relatează însuși autorul *Războiului alexandrin*; mai sigur însă este că Caesar voia acum să scape de Ptolemeu XII, avînd deja în tabăra sa un alt moștenitor legal, pe sora acestuia, Cleopatra, cu care Ptolemeu era în rivalitate, dar pe care Caesar avea motive să o sprijine. Plecarea regelui nu

intărea practic cu nimic tabăra
egiptenilor⁴³, dar, în schimb, trădarea lui îl
compromitea și îi dădea lui Caesar un
pretext de a scăpa de el, cum s-a și
împliat.

Contrară spiritului lui Caesar este și
referirea la protecția sau ajutorul zeilor,
„care intervin în toate războaiele, mai ales
atunci când prudența nu mai are nici o

43 Vezi cele spuse chiar de autor în cap. 25.

putere⁴⁴. Caesar nu pomeneste, de obicei, decit de Fortuna, și atunci mai mult spre a arunca asupra ei vina eșecurilor sale⁴⁵; el credea, dimpotrivă, că „dacă nu toate sînt reușite, norocul trebuie ajutat de efortul omului”⁴⁶.

Cu totul, însă, în spiritul lui Caesar este observația că într-o anumite

⁴⁴ Vezi cap. 43, 75 și 76.

⁴⁵ Vezi prefața la *Caesar*, op. cit., p. 73.

⁴⁶ Vezi *Războiul civil*, III, 73.

împrejurare Caesar a refuzat să lupte
noaptea, deoarece „el nu ar fi avut nici
posibilitatea de a-și îmbăbăta soldații, căci
orice îmbăbătare ar fi fost zadarnică, dacă

vitejia și lașitatea rămăneau necunoscute⁴⁷
(din cauza întinericului).

Arta
Războiului

Compoziția și stilul

⁴⁷ Vezi cap. 10; compară *Războiul civil*, I, 67: „... luptele nocturne trebuie evitate, căci, de obicei, mai ales în timpul unui război civil, soldatul înspăimântat ascultă mai degrabă de frică decât de jurământul dat. În schimb, în timpul zilei are mare însemnătate rușinea față de toți ceilalți, ca și prezența tribunilor militari și a centurionilor, lucruri care de obicei îi constring pe soldați și-i țin la datorie”.

alexandrin sînt destul de apropiate de ale operelor autentice ale lui Caesar. Scriind, evident, o simplă continuare a *Războiului civil*, (rămas neterminat de Caesar), fapt care se poate deduce și din aceea că autorul anonim nici nu a găsit necesar să scrie o prefață, el s-a silit ca această continuare să nu distoneze cu restul⁴⁸. Planul aparent deslînat, cu episoade

48 Vezi p. 11.

relatate paralel și uneori neconcordant ca ordine cronologică, corespunde cu acel al *Războiului civil* unde, la un moment dat, acțiunea se desfășoară pe trei fronturi (la Marsilia, I, 34—36 și 56—58; II, 1—16 și 22; în Spania, I, 37—55 și 59—87; II, 17—21; în Africa, II, 23—44), amestecate cronologic. Legătura dintre episoadele

Războiului alexandrin este stabilită simplă,
în același mod ca și la Caesar⁴⁹.
Este greu de determinat cât
datorește autorul sub raportul compoziției
și al stilului acelor materiale pe care le-a
folosit din arhiva rămasă de la
Caesar. Este însă evident că opera nu e
simplă juxtapunere de elemente eterogene,

⁴⁹ Vezi Caesar, *Războiul civil*, I, 37 și
56, II, 11 etc. și *Războiul alexandrin*, 34, 65 etc.

ea vădește un efort de redactare care are în vedere constituirea unui ansamblu, efort vizibil în reflexele culturii și priceperii autorului, în grija manifestată pentru a stabili o legătură între deversele episoade, ca și între acestea și opera precedentă, precum și din trăsăturile stilistice proprii⁵⁰, care dau operei o amprentă particulară. Faptele sînt povestite clar și curgător,

50 Vezi J. Andrieu, op. cit., p. XXIX și urm._

adesea cu un umor remarcabil⁵¹, deși nu
fără unele naivități, pe oare zadarnic le-am
căuta în opera lui Caesar⁵².

⁵¹ Demnă de subliniat este scena
plecării regelui, care plînge cu lacrimi prefăcute că
se desparte de Caesar, cînd viitorul avea să
dovedească, de iapt, că el plîngea de bucurie că
scapă (cap. 24).

⁵² În cap. 18, de exemplu» autorul
introduce, cu ștringăcie, în mijlocul primei fraze
expresia „dacă putem compara lucrurile cele mici cu

Prin soliditatea și conștiinciozitatea
informației, prin exactitatea relatării,
claritatea și sobrietatea stilului, *Războiul
alexandrin* este, dintre comentariile
apocrife, cel mai apropiat de opera
originală a lui Caesar, net superior
celorlalte două.

RĂZBOIUL AFRICAN

Titlul
Africum,

Denumirea de Bellum

Africanum sau *Africae*, oare apare în diverse manuscrise, corespunde exact conținutului cărții, care tratează războiul african (anul 46) strict monografic, de la plecarea lui Caesar din Lilybaeum, până la întoarcerea sa la Roma. Lucrarea reia, de fapt, firul relatării conflictului dintre Caesar și republicani, cu care evenimentele petrecute în *Războiul alexandrin* nu aveau legătură directă. Caesar, sigur pe atunci de victorie, voise

să-și asigure spatele și totodată să
dobândească bogatele resurse ale
Orientului, care îi erau necesare atât
pentru a duce lupta, cât și pentru a-și
consolida apoi situația la Roma. Zăbava lui
în Orient dăduse însă timp adversarilor să-

și regrupeze forțele în Africa, reluind

războiul cu șanse aproape egale⁵³.

Lucrarea începe brusc, cu
îmbarcarea la Lilybaeum, fără a pomeni
ceva despre activitatea lui Caesar la Roma
și în Italia, după întoarcerea sa din Orient.
Autorul *Ca și în cazul*
Războiului alexan
drin, autorul este necunoscut, iar
ipotezele făcute asupra lui au, în acest caz,
și mai puține șanse de adevăr. El nu este în

orice caz Hirtius, și cu acest lucru toți cercetătorii sint de acord.

Presupunerea cea mai argumentată, dar puțin plauzibilă totuși, este aceea a lui Landgraf, după care autorul ar fi Asinius Pollio, care ar fi scris și episodul spaniol din *Războiul alexandrin*, și ar fi redactat întreaga lucrare, rămasă neterminată la

moartea lui Hirtius⁵⁴. Dintre argumentele
lui, singurul care rămâne în picioare, dar nu
este hotărîtor, este faptul că autorul
Războiului african a participat la
evenimentele descrise, ceea ce e adevărat

despre Asinius Pollio⁵⁵, dar și despre mulți alții. Comparatia stilistică pe care o face Landgraf pentru a-și argumenta afirmația are un fundament prea șubred: dacă Nipperdey pentru a demonstra că Hirtius e autorul *Războiului alexandrin* avusese la dispoziție o operă de aceeași întindere cu aceasta, cartea a VIII-a a *Războiului gallic*, în cazul lui Asinius Pollio comparația se face numai pe baza a trei scrisori ale lui,

păstrate la Cicero⁵⁶, ceea ce e prea puțin
pentru a dovedi ceva temeinic. Cele câteva
asemănări găsite întâmplător nu sint

grăitoare și contravin impresiei generale⁵⁷;
talentul și personalitatea lui Asinius Pollio,
vestit critic, orator, istoric și om politic, nu
concordă cu stilul stingaci al autorului
Războiului african și nici cu orizontul
îngust al acestuia în probleme politice și

militare⁵⁸. În plus, este greu de crezut că un om cu poziția lui Asinius Pollio și o atît de bună părere despre sine, precum și cu o cunoscută independență față de cerul lui Caesar ar fi scris în completarea lucrării lui Caesar o operă atît de evident favorabilă acestuia, pe care el să nu o semneze și nici

măcar să-și citeze numele în ea ca

participant la evenimente⁵⁹.
in afară de aceasta, Asinius Pollio e
autorul unei istorii a *Războiului civil*,
pierdută astăzi, dar binecunoscută la
vremea ei, și anticii nu ar fi putut să nu
observe concordanțele *Războiului african*
cu opera respectivă, stabilind astfel
autorul. Teoria lui Landgraf a fost, pe bună

dreptate, respinsă de majoritatea

cercetătorilor⁴⁶⁰.
Celelalte ipoteze asupra autorului
sînt și mai puțin verosimile: marele istoric
latin Șallustius nu poate fi recunoscut într-

o operă de calitate *Războiului african*⁶¹,

iar Oppius trebuie exclus pentru faptul că

nu a participat la evenimente⁶².
Dacă persoana istorică concretă a
autorului nu poate fi stabilită,
personalitatea sa poate fi dedusă cu
destulă verosimilitate din conținutul și
stilul operei. Autorul pare să fi fost un
ofițer din armata africană, probabil foarte

tinăr⁶³, în orice caz puțin la curent cu secretele statului major și cu intențiile lui Caesar. Martor ocular al evenimentelor și devotat trup și suflet lui Caesar, el se limita la execuția ordinelor, iar în operă la descrierea amănunțită a celor văzute sau auzite de el. Poziția lui subordonată se vede din viziunea pe care o are asupra evenimentelor: starea lui de spirit oglindește speranțele și deprimările trupei, nerăbdarea ei față de prudența excesivă a lui Caesar, care îl jenează, parcă, pe autor,

dornic să-și laude comandantul cu orice
preț. Poziția lui de subordonat se vede și
din expresii precum *castra constituere*, „a
forma tabăra, a înălța corturile” (cap. 11),
care trădează -viziune de subordonat, prin
opozitie cu expresiile uzuale ale lui Caesar,
castra facere, ponere, munire, specifice
pentru un comandant.

Evenimentele	Faptele descrise în
<i>Războiul alți</i>	
<i>can</i> sint foarte caracteristice pentru	
cele două părți beligerante, explicind	

suficient de ce tocmai dictatura lui Caesar
și nu republica lui Cato era necesară în
acel moment clasei stăpînitoare romane
aflată în vădit impas.

Efectivele imense ale

republicanilor⁶⁴, dotate cu stocuri mari de

provizi⁶⁵ și conduse de generali încercați
ca Labienus, Afranius, Petreius, Cato,
Varus, Considius, Pompeius fiul și Iuba
însuși, efective cu care s-ar fi putut cu

uşurinţă debarca în Italia⁶⁶, nu sînt
capabile, din cauza incapacităţii
comandantului suprem, fostul consul
Scipio, şi a lipsei de coordonare între
acţiunile unităţilor, să zdrobească de la
început pe Caesar debarcat iniţial doar cu

3 000 de oameni și 90 de cai⁶⁷ și lipsit de cunoașterea locurilor și de provizii.
Victoria lui Caesar, hărțuit la început din toate părțile și adesea la un pas de dezastru, uneori în situații pe care numai niște incapabili și încrezuți n-au știut să le

exploateze⁶⁸, este aparent o minune care întrece orice închipuire, caracteristică însă pentru momentul istoric și societatea respectivă, pe care, cum s`a văzut ulterior, numai un regim de mină forte mai putea s-o salveze.

Postîndu-se pe o poziție formalistă, Cato, om energic și comandant priceput, refuză comanda pe care i-o oferă trupele, numai pentru că într-o republică coruptă el ajunsese doar pretor, în timp ce incapabilul

Scipio fusese consul⁶⁹, în astfel de societate, prost organizată, nu era, desigur, loc de desfășurare pentru energia și curajul lui Labienus, nici pentru întransigența politică și integritatea morală a lui Cato. Cei care nu puteau să suporte șefia unui concetățean, Caesar, ajung pînă

la urmă, cum spuneau caesarieni, la

discreția insolenței barbarului Iuba⁷⁰.
în aceste condiții, nu e de mirare că
pompeienii îl lasă pe Caesar să-și adune
sub ochii lor forțele, să-și întărească
taberele, să-și instruiască trupele formate
la început mai mult din recruți, pînă cînd
ajunge atît de puternic, încît nu-i mai
rămîne decît să-și aleagă locul și timpul
victoriei.
încă din acest moment se petrece un
lucru deosebit de semnificativ pentru
dictatura imperială, care abia începea să se

constituie. Principalul sprijin al acestei forme de guvernământ, armata, care în vechea republică fusese o obligație civică și era alcătuită din cetățeni conștienți de rolul lor, devenise de pe timpul lui Marius o armată de profesie, plătită, instrument orb al unor forțe pe care nu le înțelegea și de care, de cele mai multe ori nu era legată prin interese social-politice. De aceea, nu e de mirare că ea se transformă uneori din instrument în tiran, impunându-și voința împotriva comandanților.

Lucrul acesta, specific pentru
perioade mai tirzii, începe să se manifeste
încă de pe acum. La venirea în
Africa, Caesar abia potolise răscoala
trupelor aflate în Italia, nerăbdătoare să-și
primească răsplățile promise în momentele

grele ale războiului civil⁷¹, în Africa au loc, de asemenea, două simptome semnificative, deși grija lui Caesar pentru soldații săi e cunoscută, ca și atașamentul acestora față de el.

Exasperați de prudența și încetineala cu totul neobișnuită a lui Caesar în această campanie, chiar și înaintea bătăliei de la Thapsus, unde șansele erau evident de partea lui, soldații pornesc fără ordin la luptă și pun, un trompet să sune atacul. Caesar, dându-și

seama că nu-i va putea opri, dă în cele din

urmă parola și pornește în fruntea

trupelor⁷².

După terminarea luptei, contrar obiceiului lui Caesar, care cruța în general viața cetățenilor romani, deși îi erau adversari, veteranii ucid chiar sub ochii lui un detașament de pompeieni, care se predaseră și-i implorau iertarea. Intervenția lui Caesar a fost zadarnică, ei fiind omorâți până la unul. Cum remarcă autorul *Războiului african*, „soldații, după o victorie atât de mare, își luaseră libertatea de a face răutăți fără măsură, în speranța

că nu vor fi pedepsiți, datorită faptelor

mari de arme săvîr- şiteⁿ⁷³.
Instaurarea puterii imperiale prin
forţa armată avea, deci, loc sub un rău
augur. *Războiul african* are o indiscu-
tabilă valoare istorică.
Ts^ricT
Şi în acest
is or ca
caz avem la dispoziţie o secî_ de alte

izvoare antice, care ne dau posibilitatea
comparației și a stabilirii verității

faptelor⁷⁴.

Lucrarea este, evident concepută și scrisă apologetic, fapt cu atât mai vizibil, cu cât autorul nu posedă talentul și nici arta disimulării, specifică lui Caesar. Autorul este partizan convins al lui Caesar și nu scapă nici un prilej pentru a-l lăuda pe el și a-i ponegri pe adversari. Mereu sînt relatate nenumăratele dificultăți întîlnite de Caesar, pentru a-i evidenția și mai mult geniul militar. Caesar nu comite niciodată greșeli și nici nu dovedește vreodată lipsă

de prevedere⁷⁵. El este alesul zeilor, care îl

protejează vădit⁷⁶, eliberatorul Africii

aservite lui Iuba⁷⁷ și răzbunătorul

demnității romane umilite de un barbar⁷⁸;

debarcarea lui în Africa are motive pur

altruiste⁷⁹.

Autorul comite o serie de exagerări și relatează diverse anecdote, în scopul de a-l pune pe adversar. Cruzimea lui Scipio și a lui Iuba este relatată cu lux de

amănunte⁸⁰. Caesar, în schimb, e 'animat

de spiritul de dreptate⁸¹, iar clemența lui,
venindu-i „atît de la natură, cît și din prin-

cipiu⁶², e proverbială. Sfârșitul *Războiului african* e un adevărat imn de slavă adus

clemenței lui Caesar⁴⁸³. Părtinirea merge
pînă acolo, încît atunci cînd soldații lui
Caesar ucid sub ochii lui pe pompeienii
care cereau iertare, autorul e mai
preocupat să laude clemența lui Caesar

decît să condamne nelegiuirea soldaţilor⁸⁴.
De altfel Caesar însuşi subliniase adesea în
cursul operei clemenţa sa, care devine la

partizanii săi principala lui trăsătură de

caracter⁸⁵.

Cu toată această evidentă părtinire, adevărul nu pare însă grav și voit alterat, inexactitățile provenind mai degrabă dintr-o proastă informație asupra unor lucruri (e drept, în puține cazuri) sau din necunoașterea intențiilor unor acțiuni ale lui Caesar.

Comparația cu Appian sau Cassius Dio, spre exemplu, care se inspiră din surse vădit răuvoitoare lui Caesar și dau diverse amănunte ostile acestuia, nu este

de loc dezavantajoasă pentru autorul
Războiului african. Este drept că Appián,
de exemplu, pomeneste de masacrul celor
300 din Utica, trecut sub tăcere aici, dar și
el amintește de clemența lui Caesar față de

fiul lui Cato și de fiica lui Pompei și copiii

ei⁸⁶. Autorul *Războiului african* e de asemenea în dezacord cu Appián, care arată că succesul lui Caesar se datorește, în bună măsură, mai degrabă nepriceperii adversarilor, care n-au știut să-l infometeze de la început și să ducă pînă la capăt

victoria obținută în prima campanie⁸⁷.
Nepotriviri de amănunt se constată și din
comparația cu Cassius Dio. Astfel, acesta
afirmă că Afranius și Petreius au fost uciși

din ordinul lui Caesar⁸⁸, în timp ce autorul
nostru spune că Iuba a ucis în duel pe

Petreius, iar acesta a fost ucis de un sclav,

la cererea sa⁸⁹.

Impresia generală este însă de fidelitate istorică în faptele esențiale, iar părțirea autorului e adesea mai puțin suspectă decât a altor izvoare. Semnificativă în această privință este descrierea morții lui Cato, care este la fel de elogioasă ca cea din Plutarh sau Appian. Singurul reproș pe care-l face lui Cato este apartenența sa politică la partida

republicană⁹⁰, în timp ce despre Iuba și
Petreius, de exemplu, spune că „au murit

vitejește *ca să pară* curajoși⁹¹. Dacă ne
gândim că Caesar scrisese deja la data
redactării *Războiului african* un *Anticato*,
pe oare autorul nostru nu putea să nu-l
cunoască, ne dăm seama de obiectivitatea
lăudabilă a modestului epigon față de
ilustrul său înaintaș.

^{Arta}

lucrarea este

Ca structură și stil,

diferită de *Războiul alexandrin*. Față
de acesta, cartea are mai multă unitate,
datorită lipsei numeroaselor episoade

paralele și digresiunilor. Evenimentele sînt povestite strict cronologic, într-o expunere clară, uneori stîngaci întreruptă, pentru a face loc faptelor concomitente, reluată apoi printr-o simplă trimitere la cele petrecute anterior. Nepriceperea autorului în a grupa savant materia se poate constata și statistic, din faptul că de 68 de ori apare

interim, „între timp”, ca mijloc mecanic de

a stabili legătura între episoade⁹².

Autorul are simțul umorului⁹³, este

impresionabil la scene spectaculoase⁹⁴, la

sentimente înalte⁹⁵. Este drept că în
descrierea acestor lucruri el folosește

uneori mijloace retorice destul de ieftine,

învăţate la şcoală⁹⁶.
Ca şi autorul *Războiului alexandrin*,
el a avut sub ochi opera lui Caesar şi a
încercat să-i imite maniera de a scrie,

reuşind uneori⁹⁷. Departe de eleganţa şi
corectitudinea lui Căesar rămâne însă limba
autorului, care are multe elemente comune
cu pre- şi postclasicii, cu vorbirea familiară

în gen⁹⁸; numeroși termeni grecești, multe formații cu prefixe în locul celor simple, clasice; comparative și conjuncții duble, turnuri de fraze grecești etc. Stilul, departe de a fi artistic, e acela al unui om de cultură mijlocie, știngaci, mărginit la formule comode, la frazeologia comună, lipsit de posibilitatea de a face distincție între stilul oral și cel scris, și adesea incapabil de a duce la capăt o perioadă.

Povestirea lui e însă vie, curgătoare,
și concentrarea ei asupra amănunțelor,
spre deosebire de viziunea amplă a lui
Caesar, dă lucrării mai degrabă caracterul
de roman de război decât de comentariu.
Ton beletristic îi conferă, de asemenea, și
explicațiile psihologice ale evenimentelor și
faptelor, cărora le acordă mai multă atenție
decît modelul său.

Valoarea lucrării constă în faptul că
ea provine de la un martor ocular, poate

uneori puțin perspicace, dar observator
exact al evenimentelor. Cum remarcă A.

Bouvet⁹⁹, autorul *Războiului alexandrin* prezintă poate mai fidel decât Caesar și Hirtius viața armatei în campanie, truda și emoțiile legiunilor. Războiul ne este descris nu de un istoric, politician sau șef militar, ci de un executant cu vederi înguste poate, mărginite la teama care trebuie învinsă, la întăriturile care trebuie construite, dar stilul său stingaci păstrează mai bine amprenta vieții umile a soldaților, pe care o

artă savantă ar fi disprețuit-p sau
împodobiit-o.
RĂZBOIUL SPANIOL

Titlul în majoritatea
manuscriselor, ca
și în Suetonius, lucrarea apare cu
titlul de *Bellum Hispaniense*; un singur

manuscris dă *Bellum Hispanicum*, formulă

posibilă, de asemenea¹⁰⁰.

Lucrarea, tratînd ultima campanie a războiului civil dus de Caesar, este scrisă evident cu intenția de a completa pe celelalte, după cum dovedește fraza de început, care are ca scop să stabilească legătura atît cu *Războiul alexandrin*, cit și

cu *Războiul african*¹⁰¹. Ca și în cazul *Războiului african*, lucrarea corespunde în întregime titlului, constituind o monografie completă, lipsită de digresiuni și episoade paralele. **Autorul** Și în acest caz > autorul este ne cunoscut, și nici o ipoteză cât de puțin plauzibilă nu s-a putut emite pentru identificarea lui. Din conținutul și forma lucrării se deduce clar că el nu poate fi

același cu autorul *Războiului african* și cu
atît mai puțin cu al *Războiului alexandrin*.
Și în acest caz, se vede că autorul a fost
martor ocular al evenimentelor descrise,
dar optica sa îngustă asupra
evenimentelor, ca și stilul său neglijent
dovedesc că nu a ocupat un rol însemnat în
evenimente (poate- că nici nu a fost
militar), fiind un om incult, deși nu lipsit de

pretenții literare¹⁰². Lucrarea pare să fi fost scrisă la cererea lui Hirtius sau a celui care se îngrijea de editarea *Comentariilor*, cu intenția de a servi ca material pentru o viitoare redactare. Din motive necunoscute nouă (poate moaptea lui Hirtius), lucrarea a fost inclusă în *Corpus Caesarianum* în starea ei brută, fără a mai fi stilizată ori prelucrată.

Evenimentele [↗] Perioada descrisă în lucrare este de deosebită importanță, ea consti-

tuind, de fapt încheierea războiului civil dintre Caesar și pompeieni, reluat, e drept, după moartea lui, dar pe alt plan și cu alte forțe.

în cursul luptelor începute în anul 49 î.e.n., care au dus la ruinarea republicii, Spania a ocupat în permanență un loc însemnat. Chiar de la începutul războiului se afla aici un important contingent de trupe pompeiene care, prin relativa lor apropiere de Italia, constituiau o permanentă amenințare pentru cel care

voia să-i fie stă- pîn. De aceea Caesar,
simțindu-i importanța, a pornit imediat
după alungarea lui Pompeius din Italia și,
într-o campanie de numai 40 de zile, și-a
asigurat stăpînirea în Spania, lipsind pe

Pompeius de cel mai important contingent

de trupe¹⁰³.

în timpul campaniei alexandrine,

Spania s-a făcut din nou simțită¹⁰⁴.
Nelegiuirile și lăcomia guvernatorului lăsat
de Caesar, Q. Cassius Longinus, au stîrnit
nemulțumiri atît în rîndurile cetătenilor
romani din Spania, cît și ale populației
locale iberice și celtice, cunoscută ca
războinică și neliniștită. Rolul pompeienilor
în aceste evenimente a fost evident:
soldații răsculați au ajuns la un moment

dat să-și scrie pe scuturi numele lui Pom-

peius¹⁰⁵.

Știind că Spania este oricând o bună
sursă de recrutare de trupe valoroase, fiul
mai mare al lui Pompeius pleacă într-acolo,
în timpul campaniei din Africa, la sfatul lui
Cato, dar acțiunea sa suferă un eșec încă

de la început și este părăsită înainte chiar

'de a ajunge în Spania¹⁰⁶.

După înfrângerea de la Thapsus (Africa), ultimul loc de refugiu care mai rămâne în chip firesc pentru pompeieni este Spania, către care se îndreaptă cei doi fii ai lui Pompeius, împreună cu Labienus și alți câțiva pompeieni de vază, și unele resturi de trupe. Ei strâng aici o armată numeroasă (11 legiuni), ocupă orașele mai importante și organizează puternice centre de rezistență. Caesar, văzând că nu poate fi

stăpin al Romei cu adevărat pînă nu va lichida și această ultimă rezistență, părăsește grabnic Italia, îndreptîndu-se spre Spania. Au loc o serie de ciocniri în diverse puncte, dar bătălia hotărîtoare s-a dat la Munda și ea a fost de o violență ne-maiîntălnită. Pompeienii, împinși de desperare și ajutați de localnici, luptători îndrăgîți, duc o luptă atît de crîncenă, încît Caesar, stăpinul - lumii, e aproape de înfrîngere și se află la un pas de moarte.

Caesar însuși se pare că a declarat: „mai înainte luptasem pentru victorie, dar atunci

am luptat pentru propria mea viață¹⁰⁷. El,
care altă dată cruța, pe cît posibil, pe
cetățenii romani, ucide acum în lupta de la
Munda 30 000 de oameni, iar la Corduba,
alți 22 000. Labienus și Varus cad în luptă,
Cnaeus Pompeius, fiul cel mare al lui
Pompeius Magnus, este prins și ucis cînd,
rănit, căuta să fugă; cel mai mic însă,
Sextus, scapă, și hărțuiește cu corăbiile lui
de pirăți statul încă multă vreme după

moarea lui Caesar, fiind ucis abia în anul
35 î.e.n.
Războiul spaniol este mult mai
Titorică scăzut ca valoare
documentară decât
celelalte două și incomparabil cu
Comentariile lui Caesar, pe care pretinde
să le continue. Deși participant la
evenimente, autorul, om de condiție și
cultură modestă, nu avea nici poziția
socială, nici inteligența necesară pentru a

înțelege evenimentele și a le aprecia'
importanța. întreaga lucrare *este* o
înșiruire dezorganizată și, adesea
neînțeligibilă de fapte importante
amestecate cu amănunte ne semnificative,
'puse unul lângă altul și tratate
disproporționat. Scriitorii piciorului unui
centurion i se acordă mai multă importanță

decît cuceririi unui oraş¹⁰⁸. De cele mai multe ori, faptele importante nu numai că se pierd în mulţimea de amănunte, dar se pare că autorul nici nu le sesizează, nevăzînd cum se spune, pădurea din cauza copacilor. Autorul pare să nu vadă, de cele mai multe ori, decît pe cei cîţiva oameni care se luptă sub ochii lui. De aceea, el n-a simţit primejdia de la Munda, relatată de toate izvoarele, şi nici n-a înţeles importanţa acestei victorii.

Dacă unele amănunte sînt prețioase
prin autenticitatea lor și prin lipsa, în

general, a intențiilor propagandistice¹⁰⁹,
vizibile în celelalte *Comentarii*, pentru a
înțelege aceste evenimente trebuie să

apelăm la alte izvoare¹¹⁰, căci pe baza
Războiului spaniol nu e posibil să ne facem
o imagine de ansamblu asupra lor.

Cu greu s-ar putea
vorbi de artă
în cazul *Războiului spaniol*, deși in-
tențiile artistice nu lipsesc. Autorul ignoră
complet arta compoziției, a grupării
artistice sau fie și numai logice a scenelor
și evenimentelor. Totul se succede fără
întrerupere de la un capăt la altul al

lucrării și, cînd o legătură firească între
evenimentele relatate lipsește, autorul
introduce o formulă banală de legătură:
numeroase capitole încep cu „a doua zi...”,
încît pe bună dreptate s-a remarcat că

lucrarea este mai mult un *diarium* (jurnal)

deci *commentarium*¹¹¹.

Autorul vrea să arate că e om cult, și în acest scop are prostul gust să dea citate din Ennius în momente cu totul nepotrivite, în suprema încordare a bătăliei de la

Munda, de exemplu¹¹², sau să facă
comparații nelalocul lor cu Achilles în

legătură cu duelul unor soldați¹¹³. El pune
în gura lui Caesar un discurs care e un
simplu exercițiu retoric, reminiscență

școlară¹¹⁴, și „demonstrația” lui de cultură ne arată că avem a face cu un semidocr.

Mai supărător însă decît arta compoziției este stilul. Fraza este, în cel mai bun caz, monotonă, cel mai adesea de neînțeles, frîntă, greu de urmărit, uneori de-a dreptul ilogică, începînd cu un subiect și sfîrșind cu altul. Multe pasaje sînt, pur și simplu, neinteligibile, nu pentru că sintaxa ar fi complicată sau expresiile prea neobișnuite, ci fiindcă sînt ilogice, autorul

neștiind să spună ce vrea. Relatările lui
asupra faptelor lui Caesar seamănă adesea
cu rezumatul poemelor lui Homer, făcut de
incultul Trimalchio în *Satiriconul* lui
Petronius.

S-a vorbit adesea de elementele
populare ale limbii *Războiului spaniol*, dar
rareori s-a putut indica ceva concret și

sigur¹¹⁵: câteva construcții care par să trădeze influența grecească, unele treceri nemotivate de la vorbirea directă la stilul indirect etc. în general însă, nu este vorba de ceea ce înțelegem prin latina populară, care stă la baza limbilor romanice, ci de o vorbire neglijentă, incultă, caracterizând un om cu slabe resurse de inteligență. Este drept că *Războiul spaniol* s-a transmis în manuscrise într-o stare foarte proastă, cu numeroase lacune și erori, dar ele nu

explică decît în mică măsură deficiențele
de exprimare ale lucrării.
**Comentariile apocrife și Fragmentele în
românește**
Concluzii

Se poate spune că arta scrisului a
cunoscut, de la primul comentariu,
Războiul gallic, la ultimul, *Războiul spaniol*,
un regres continuu și sensibil. Interesul
Comentariilor, în întregul lor, constă însă

în faptul că, pe de o parte, ele constituie un gen literar original, un amestec de documente de afaceri și rapoarte militare, de memorii tendențioase și romane de război, iar, pe de altă parte, mai cu seamă în faptul că ele sînt o narație aproape completă a unor acțiuni militare desfășurate de un comandant genial pe o perioadă de aproape 15 ani. Ele sînt, totodată, principală sursă istorică pentru niște evenimente politice de cea mai mare

importanță, care au pregătit trecerea de la republică la imperiu.

Cele trei comentarii apocrife au apărut în românește o singură dată, la 1877, în traducerea lui D. Calianu, împreună cu *Războiul civil* al lui Caesar. Despre meritele și lipsurile

acestei traduceri s-a vorbit în prefața

volumului I¹¹⁶. Fragmentele lui Caesar apar
pentru prima dată în românește, cu
excepția puținelor fragmente care fac parte
din opere care au mai fost traduse.
Traducătorii au luat ca text de bază
edițiile din colecția Guillaume Budé pentru

*Războiul alexandrin*¹¹⁷, și *Războiul*

*african*¹¹⁸. Pentru *Războiul spaniol* s-a

folosit ediția lui A. Klotz¹¹⁹. Fragmentele au

fost adunate din mai multe ediții¹²⁰ și
confruntate, ori de câte ori a fost posibil, cu
edițiile mai noi ale operelor în care sînt
citate.

În cadrul fragmentelor au fost
incluse nu numai citatele propriu-zise din
operele pierdute ale lui Caesar, aflate la
diverși autori, ci și pasaje care spun ceva
despre conținutul acestor opere sau simple
referiri la ele, interesante pentru anumite
date. Operele păstrate doar în fragmente

au fost prezentate în prefața volumului I¹²¹,
iar date suplimentare strict necesare sint
cuprinse în notele fragmentelor respective.

**RAZBOIUL
ALEXANDRIN**

¹ La izbucnirea războiului din
Alexandria¹, Caesar își cheamă toată flota

din Rhodos², Siria și Cilicia¹²², aduce arcași
din Creta⁴ și călăreți de la Malchus, regele
naba- teilor⁵, și poruncește să se strângă
din toate părțile mașini de război, să i se
trimită provizii de grâu și să fie aduse trupe
auxiliare. în timpul acesta, pe zi oe trece,
fortificațiile sporesc cu alte lucrări de
întărire, și toate părțile orașului care
păreau mai lipsite de apărare sînt
înzestrate cu barăci de asediu și
mantelute⁶. în afară de aceasta, berbecii⁷

răzbat prin spărturi dintr-o casă într-alta și,
în măsura în care se câștigă teren prin
dărîmări sau luare cu asalt, se prelungește
și linia de fortificații. Căci Alexandria este
aproape ferită de incendii, întrucît în
construcția caselor nu se folosește lemnul
și schelele; casele sînt făcute din zid,
susținute de bolți și acoperite cu beton sau
lespezi de piatră. Caesar ținea cu tot dina-
dinsul să separe de restul orașului, prin
lucrări de fortificații și cu ajutorul

mașinilor de război, partea care se îngusta foarte mult din pricina unei bălți situate la miazăzi⁸. El urmărea în primul rând ca, după ce orașul va fi împărțit în două, trupele să fie concentrate sub autoritatea și conducerea unuia singur, apoi să se poată veni în ajutorul celor aflați în pericol și să se aducă ajutoare din partea cealaltă a orașului, dar mai ales să se facă provizii mari de apă și nutreț, căci nu exista decât o mică cantitate de apă, iar nutreț nu era de

loc. Lacul, însă, le putea oferi din plin și una, și alta.

2 Alexandrinii, la rândul lor, nu șovăiau și nici nu rămăseseră în urmă cu pregătirile. Ei trimiseseră în toate colțurile răgatului egiptean soli și slujbași ca să facă recrutări, îngrămădiseră în oraș o mare cantitate de arme și mașini de război și aduseseră o mulțime nesfârșită de oameni. Mai instala-seră în oraș și ateliere foarte mari pentru fabricarea armelor. Ceva mai

mult, ei înarmaseră și sclavi tineri cărora stăpînii mai bogați le procurau hrană zilnică și le dădeau o soldă. Această mulțime apăra fortificațiile din cartierele cele mai retrase ale orașului. Cohortele de veterani erau ținute de dușmani la dispoziție în cartierele cele mai populate, ca să poată veni în ajutor, cu forțe proaspete, oriunde s-ar da lupta. Alexandrinii înconjuraseră toate străzile și ulițele cu un val triplu, construit din pietre cubice și înalt nu mai puțin de 40 de picioare¹.

Părțile joase ale orașului erau întărite cu turnuri foarte înalte, de câte 10 etaje. În plus, alexandrinii mai construiseră alte turnuri mobile, cu tot atâtea etaje și, cu ajutorul roților, funiilor și al cailor, le duceau, pe străzile mari și drepte, în orice direcție voiau.

⁴ În timpul acesta, s-a iscat o neînțelegere între Achil - las comandantul oștilor de veterani, și Arsinoe, fiica mai mică a regelui Ptolemaeus, așa cum s-a arătat mai sus¹. Fiecare din ei întindea

curse celuilalt, dorind să pună mina pe puterea supremă. Arsinoe o ia înainte și, cu ajutorul eunucului Ganymedes, educatorul său, îl ucide pe Achilles¹². După asasinarea acestuia, ea singură deține toată puterea, fără să aibă vreun tovarăș de domnie sau tutore. Încredințează lui Ganymedes comanda armatei. Acesta, luându-și postul în primire, sporește darurile către soldați și se îngrijește și de celelalte treburi cu aceeași ■sîrguință.

5 Aproape toată Alexandria este străbătută de conducte subterane, care ajung pînă la Nil și prin care se aduce apă în casele particulare; după cîva timp, apa se lasă treptat la fund și se limpezește. Da această apă se folosesc în mod obișnuit stăpînii caselor și sclavii lor, căci cea adusă de Nil este atît de mîloasă și de tulbure, încît provoacă multe și felurite boli. Plebea, însă, și mulțimea sînt nevoite să se mulțumească cu aceasta, căci în tot orașul nu există nici o fîntînă. Fluviul trecea prin

acea parte a oraşului care se afla în mâinile alexandrinilor.

Datorită acestui fapt, lui Ganymedes îi veni ideea că ar putea tăia soldaţilor noştri apă; aceştia, repartizaţi în diferite cartiere, pentru a apăra fortificaţiile, se foloseau de apa pe care o scoteau din conducte şi din puţurile caselor particulare.

6 După ce planul i-a fost aprobat, se apucă de o lucrare mare şi anevoioasă. într-adevăr după ce a tăiat

conducele și a izolat toate părțile orașului ocupate de el, scoate din mare, cu ajutorul roților și al mașinilor, o mare cantitate de apă, pe care o lasă să curgă fără întrerupere din punctele înalte ale orașului în cartierul ocupat de Caesar. Din cauza aceasta, apa din primele case venea puțin mai sărată ca de obicei, producând mare mirare soldaților noștri, care nu-și puteau explica acest fenomen. Ei nu știau ce să mai creadă cînd cei care se aflau mai jos

spuneau că apa lor este de aceeași calitate și are același gust ca de obicei; comparau între ei, în public, cele două calități de apă și, gustându-le, își dădeau seama că erau de diferite. Apoi, în scurt timp, apa din pozițiile cele mai apropiate nu a mai putut fi băută, iar cealaltă, mai din vale, a început să se altereze din ce în ce și să fie tot mai sărată.

7 Acest fapt a pus capăt oricărei îndoieli, iar pe soldați i-a cuprins o teamă

atît de mare, încît toţi se credeau expuşi
celei mai mari primejdii. Unii spuneau că
Caesar întârzie prea mult cu ordinele de
îmbarcare, alţii erau îngroziţi de faptul că
nu vor putea tăinuî alexandrinilor
pregătirile de fugă, deoarece se aflau
foarte aproape de ei, şi că nu se vor putea
refugia în corăbii, dacă duşmanii îi vor
încolţi şi urmări. În cartierele ocupate de
Caesar se găsea o mare mulţime de
oraşeni, pe care el nu-i alungase din case,
fiindcă, de ochii lumii, se prefăceau că ne

sînt credincioși și păreau că i-au părăsit pe
ai lor. Dar, dacă ar trebui să-i apăr pe
alexandrinii de învinuirea de perfidie și
nestatornicie, aș face o risipă zadarnică de
cuvinte. Cînd le cunoști, însă, mai bine
originea și firea, nici nu te poți îndoi că
acest neam este foarte inclinat spre
trădare¹³.

8 Caesar căuta să potolească
frica alor săi prin cuvinte de mîngiere și
prin tot felul de argumente. într-adevăr, el
afirma că „se poate găsi apă dulce săpînd

puțuri, căci toate țărmurile aveau de la natură vine de apă dulce. Chiar dacă» natura țărmului egiptean ar fi fost altfel decît a tuturor celorlalte țărmuri, totuși, cum romanii erau stăpîni pe mare și dușmanii nu aveau flotă, aceștia nu-i puteau împiedica pe ai noștri să aducă zilnic apă cu corăbiile, fie din stîngă, de la Paraetonium¹⁴, fie din dreapta, dinspre insulă¹⁵. Niciodată nu putea sufla în același timp din amîndouă direcțiile un vînt

potrivnic, care să împiedice aceste
călătorii.

Cît privește intenția de a fugi, nu
numai cei pentru care onoarea este lucrul
cel mai de seamă, dar nici măcar cei care
nu se gîndesc decît la viață nu puteau avea
asemenea intenții. Cu mare greutate țineau
piept, de pe întărituri, atacurilor din față
ale dușmanilor; dacă ar fi părăsit
întăriturile, ar fi devenit inferiori
dușmanilor, atît ca poziție, cît și ca număr.

Pe de altă parte, în corăbii nu se puteau urca decât cu mare greutate și pierdere de timp, mai ales când treceau din bărci în corăbii; dimpotrivă, alexandrinii erau foarte luți și cunoșteau locurile și clădirile. Plini de îndrăzneală și trufie, mai ales când obțin un succes, ei ar lua-o înainte, ar ocupa înălțimile și clădirile, împiedicând astfel îmbarcarea și fuga alor noștri. Prin urmare, romanii trebuie să părăsească

acest proiect și să se gândească că trebuie să învingă cu orice preț.”

9 După ce a rostit aceste cuvinte în fața soldaților și a reinviat curajul tuturor, dă centurionilor sarcina de a întrerupe toate celelalte lucrări și de a se ocupa, fără încetare, zi și noapte, numai cu săpatul puțurilor. Apu- cîndu-se de această lucrare, toți au muncit cu tragere de inimă și, într-o singură noapte, s-a putut descoperi o mare cantitate de apă dulce. Astfel, prin eforturi

care nu au durat mult, au fost zădărnice încercările alexandrinilor, care le-au răpit atita timp și trudă.

Două zile mai târziu, legiunea a XXXVII-a, formată din soldații lui Pompeius care capitulasera, imbarcată de Domitius Calvinus¹⁶, împreună cu provizii, arme de apărare și de atac și cu mașini de război, a acostat pe țărmul Africii, puțin mai sus de Alexandria. Vântul Eurus¹⁷, care sufla de mai multe zile fără încetare, împiedica

corăbiile să ajungă în port; dar pe toată coasta aceea existau locuri prielnice pentru ancorare. Soldații, fiind reținuți de vânt mult timp și suferind de pe urma lipsei de apă, trimit la Caesar o corabie ușoară, ca să-i aducă la cunoștință situația în care se aflau.

10 Caesar, ca să hotărască el însuși ce trebuie făcut, s-a urcat într-o corabie și a poruncit întregii flote să-l urmeze, fără, însă, să îmbarce și pe soldați,

căci trebuind să meargă ceva mai departe,
nu voia să lase fortificațiile fără apărare.
După ce a ajuns la locul numit
Chersonesus¹⁶, a trimis pe uscat vîslași ca
să facă provizii de apă. Unii dintre aceștia,
îndepărtîndu-se prea mult de corabie
pentru a prăda, au fost prinși de călăreții
dușmanilor. De la ei aflată dușmanii că
Caesar însuși venise cu flota și că nu avea
în corăbii nici un soldat. La această veste,
s-au gîndit că soarta le oferise prilejul de a

întreprinde o acțiune încununată de succes. Așadar, au încărcat cu luptători toate corăbiile pe care le țineau gata de plecare și au ieșit înaintea lui Caesar, oare se întorcea înapoi cu flota. Caesar nu voia să dea lupta în acea zi din două motive: nu avea soldați pe corăbii, iar apoi, trecînd de ora a zecea din zi, socotea că noaptea ar fi dat mai multă siguranță unor oameni care se biziiau pe cunoașterea locurilor. În afară de asta, el nu ar fi avut nici

posibilitatea de a-și îmbărbăta soldații, căci ce îmbărbătare este aceea care nu poate da pe față nici vitejia, nici lașitatea¹⁹? Din aceste motive, Caesar a tras de o parte, lângă țărm, cîte corăbii a putut, socotind că dușmanii nu vor veni acolo în urmărirea lui.

11 În aripa dreaptă a lui Caesar era o corabie din Rhodoss, așezată mai departe de celelalte. Dușmanii, cînd au zărit-o, nu s-au putut stăpîni, și patru

corăbii înzestrate cu punți și mai multe
descoperite s-au năpustit asupra ei. Caesar
s-a văzut constrins să-i vină în ajutor, ca să
nu i se întâmple vreo rușine chiar sub ochii
dușmanilor, deși era de părere că, dacă i s-
ar fi întâmplat vreo nenorocire corăbiei,
aceasta ar fi fost pe deplin meritată.
În lupta care s-a angajat, rhodienii
au depus mari eforturi. În general, în toate
luptele ei se distingeau prin pricepere și
curaj, însă, mai ales în această

împrejurare, nu s-au dat în lături de la a
susține toată greutatea atacului, ca nu
cumva ai lor să fie învinuiți de o eventuală
înfrângere. Astfel că lupta s-a sfârșit cu
bine. A fost capturată o corabie dușmană
cu patru rinduri de visle, alta a fost
scufundată, iar altele două despuiate de în-
treg echipajul. În afară de aceasta, pe
corăbiile celelalte au fost uciși un mare
număr de luptători. Dacă noaptea nu ar fi
pus capăt luptei, Caesar ar fi pus mîna pe

toată flota dușmanilor. Această nenorocire a îngrozit pe dușmani. Caesar, în ciuda unui vânt ușor care sufla din față, și-a adus înapoi la Alexandria corăbiile de transport remorcate de flota sa victorioasă.

12 Într-altă au fost de copleșiți alexandrinii de această înfrângere, fiindcă s-au văzut biruiți nu de vitejia luptătorilor, ci de iscusința marinarilor, care...²⁰ Ei erau avantajați și de pozițiile lor mai înalte, fiindcă puteau să se apere de pe acoperișul

clădirilor și să construiască stăvile din tot lemnul pe care-l aveau, temându-se de un atac al flotei noastre și pe uscat. Tot el, însă, după ce Ganymedeș a dat asigurări în consiliu că va înlocui corăbiile pierdute și chiar le va spori numărul, plini de nădejde și încredere, s-au apucat să repare vechile corăbii cu mai multă grijă și sîrquintă. Și, deși pierduseră mai mult de 110 corăbii lungi în port și în docuri²¹, totuși nu au renunțat la proiectul de a-și repara restul. Căci își dădeau seama că dacă ei vor avea

o flotă puternică Caesar nu va putea primi nici trupe auxiliare, nici provizii. În afară de aceasta, ca unii care s-au născut și au trăit la mare, într-un oraș și o regiune marină, și deprinși fiind din copilărie cu practica zilnică, doreau să-și găsească sprijin într-un element cu care erau familiarizați și își dădeau seama de ce folose erau corăbiile lor mici.

13 La toate gurile Nilului²² fuseseră postate vase de pază pentru perceperea vănilor, într-un colț al arsena-

lului palatului se aflau mai multe nave vechi, care nu mai fuseseră folosite de mulți ani în navigație; acestea au fost reparate, iar cele de la gurile Nilului au fost aduse înapoi la Alexandria. Cum nu aveau visle, alexandrinii au început să despoaie porticele, gimnaziile și edificiile publice de grinzi, pe care le foloseau drept visle. Unele lucruri erau procurate de iscusința înnăscută a oamenilor, altele de bogățiile orașului. În fine, ei nu se pregăteau pentru o navigație de durată, ci

se conformau necesităților momentului de față și vedeau că vor trebui să dea lupta chiar în port. Și astfel, doar în câteva zile, spre surpriza tuturor, au construit douăzeci și două de corăbii cu câte patru rânduri de visle, și cinci cu câte cinci rânduri de visle; la acestea au mai adăugat mai multe corăbii mici și descoperite. După ce le-au încercat în port să vadă cum merg vislele, au imbarcat în corăbii soldați încercați și s-au pregătit de luptă sub toate aspectele. Caesar avea nouă corăbii

rhodiene (căci, din zece câte i se trimiseseră, una se pierduse pe coasta Egiptului), opt din Pont... 23 din Siria, cinci din Cilicia și douăsprezece din Asia. Dintre acestea, erau cu câte cinci rinduri de visle și zece cu câte patru rinduri; celelalte erau mai mici și, în majoritate, descoperite. Totuși, încrezător în curajul soldaților săi și cunoscând forțele dușmanilor, se pregătea de luptă.

14 După ce fiecare din cele două tabere a căpătat încredere în propriile ei forțe, Caesar înconjură insula Pharos²⁵ și își așază corăbiile în fața dușmanilor; în aripa dreaptă corăbiile rhodiene, iar în aripa stângă pe cele din Pont²⁶. Între cele două aripi lasă un spațiu de 400 de pași²⁷, care-i părea suficient pentru desfășurarea flotei. În linia a doua așază celelalte corăbii, în rezervă. Stabilește și indică fiecăruia corabia pe care trebuia s-o

urmeze și căreia trebuia să-i vină în ajutor.
Fără să șovăie, alexandrinii își aduc și ei
flota în față și o așază astfel: în prima linie
douăzeci și două de corăbii, iar pe
celelalte, de rezervă, în linia a doua. Apoi
mai aduc foarte multe corăbii mai mici și
luntre, încărcate cu săgeți aprinse și
materiale inflamabile, și încearcă să ne
însușim munte cu numărul, strigătele și
torțele lor.

Între cele două flote era un spațiu îngust și cu vaduri, care dădeau spre Africa (căci se spune că o jumătate din Alexandria aparține Africii)²⁰. Fiecare din cele două flote a așteptat destul de mult timp să treacă în fața flotei adverse prin strâmtoare, fiindcă cei care ar fi intrat primii ar fi fost stinjenți în desfășurarea flotei și, în caz de înfrângere, cu greu s-ar fi putut retrage.

15 Navele rhodiene erau comandate de Euphranor* care, datorită măreției

sufletești și curajului său, era vrednic să fie
comparat mai degrabă cu soldații noștri
decît cu grecii²⁹. Datorită priceperii și
vitejiei sale binecunoscute, rhodienii l-au
ales comandant al flotei. Ob- servînd
<șovăiala> lui Caesar, i-a spus: „Mi se
pare, Caesar, că tu te temi că dacă- vei
intra primul în aceste vaduri vei fi
constrîns să dai lupta mai înainte de a-ți fi
putut desfășura flota. Lasă în seama mea
această acțiune: noi nu-ți vom înșela

așteptările și vom susține lupta pînă ce vor
trece și celelalte corăbii. Pentru noi ar fi o
mare rușine și durere ca sub ochii noștri
dușmanii să se mai fălească multă vreme”.
Caesar îl încurajă, îl copleșește cu laude și
apoi dădu semnalul de luptă. Patru corăbii
din Rhodos înaintează dincolo de vaduri;
alexandrinii le înconjură și le atacă, însă
ele rezistă și ies din încercuire cu
pricepere și îndemînare. Și au fost atît de
iscușiți încît, în ciuda inegalității numerice,

nici o corabie nu s-a expus dușmanului din
flanc și nu și-a pierdut vislele, ci tot timpul
au stat cu prora spre atacatori, în timpul
acesta au sosit și celelalte corăbii din
urmă. Atunci, din pricina locului strimt, a
fost nevoie să se renunțe la tactică și toată
lupta a depins numai de curaj. Și la
Alexandria nu a fost orășean sau soldat
roman, ocupat cu lucrările sau cu lupta,
care să nu se urce pe acoperișurile cele
mai înalte, ca să ocupe un loc de unde să

poată privi toată lupta; fiecare, prin
rugăciuni și jurăminte, cerea zeilor
nemuritori izbândă pentru ai săi.

16 Înșă sortii luptei nu erau cîtuși de
puțin egali. Într-adevăr, dacă ai noștri ar fi
fost respinși, nu ar mai fi găsit adăpost nici
pe uscat nici pe mare, iar dacă ar fi ieșit
biruitori, nu puteau ști ce le rezervă
viitorul. Dimpotrivă, în caz că dușmanii ar
fi fost învingători, totul ar fi căzut în mîinile
lor, în timp ce, dacă ar fi fost înfrinți, și-ar

mai fi putut încerca, totuși, norocul. Tot-
odată, era un lucru trist și penibil ca numai
câțiva oameni să lupte pentru chestiuni atât
de importante și pentru salvarea tuturor.
Dacă vreunul din ei și-ar fi pierdut curajul
sau energia, tuturor celorlalți nu le-ar mai
fi rămas altceva de făcut decât să-și ia
măsuri de siguranță, fără să fi putut lupta
pentru ei înșiși. Zilele trecute Caesar
expusese aceste lucruri, în mai multe
rinduri, în fața soldaților săi, pentru ca

aceștia să lupte cu mai multă vitejie, văzînd
că salvarea tuturor era în mîinile lor.
Fiecare își petrecuse un camarad, un
prieten, un cunoscut cu aceleași rugămînti
insistente: să nu-i înșele speranțele lui și
ale tuturor acelor care-l aleseseră să
plece la luptă. Și astfel, soldații noștri au
luptat cu atîta înflăcărare, încît nici
îndeminarea, nici iscusința nu le-a fost de
„vreun ajutor acelor locuitori de pe coastă
și coră- bieri; de asemenea, nu le-a fost de

folos nici numărul mare de corăbii, prin
care ne erau superiori, iar luptătorii lor,
aleși dintr-o mulțime atât de mare, în
vederea unor fapte de arme vitejești, nu au
putut egala eroismul soldaților noștri.
În această luptă a fost capturată o
navă cu cinci rinduri de visle și una cu
două rinduri, împreună cu apărătorii și
vislașii lor, și au fost scufundate alte trei,
în timp ce toate corăbiile noastre au rămas
neatinse. Celelalte au luat-o la fugă spre

oraș, pe drumul cel mai scurt. Oameni de-
ai lor, postați pe diguri și acoperișurile
caselor din apropiere, le-au acoperit
retragerea, împiedî- cîndu-i pe ai noștri să
se aproprie.

17 Ca să nu se mai repete
asemenea lucruri, Caesar a socotit că
trebuia să aducă cu orice chip în stăpînire
sa insula și digul care ducea pînă la insulă.
Căci în cetate lucrările de fortificație fiind
în mare parte terminate, credea că va
putea ataca în același timp și insula, și

oraşul. După ce a luat această hotărîre, a imbarcat în vase mici şi în bărci zece cohorţi şi o elită de trupe uşor înarmate, iar dintre călăreţii gali pe cei care i se păreau mai potriviţi. Pentru a face o diversiune, atacă cealaltă parte a insulei cu corăbii înzestrate cu punţi, promiţînd mari recompense celui care va ocupa cel dintîi insula. La început, duşmanii au susţinut şi dintr-o parte şi dintr-alta atacul trupelor noastre. Căci, tot în acelaşi timp se luptau şi de pe acoperişuri, iar soldaţii apărau

țărml, la care ai noștri nu putea ajunge ușor, din pricina terenului abrupt. În afară de aceasta, strim- toarea era apărată de bărci și de cinci corăbii lungi cu mișcări repezi și cu dibăcie. Dar, cîțiva soldați de-ai noștri, după ce au făcut recunoașteri și au cercetat vadurile, au pus piciorul pe uscat și, urmați de alții, au atacat cu înverșunare pe dușmanii care ocupaseră partea netedă a țărmului; atunci, toți locuitorii din Pharos au luat-o la fugă. Aceștia, fiind înfrinți și garda părăsind portul, și-au tras corăbiile

la mal, lingă orășel, și au sărit din corăbii,
ca să apere casele.
18 Dar nu s-au putut menține
multă vreme în aceste linii de apărare, deși
- dacă putem compara lucrurile mici cu
cele mari³⁰ - tipul de clădiri nu se deosebea
de-al celor din Alexandria, și turnuri înalte
și unite între ele țineau loc de metereze,
iar soldații noștri veniseră la atac fără
scări, lese și alte lucruri necesare într-un
asediu.

însă frica ia oamenilor mintea și judecata și le slăbește puterile trupesti, așa cum s-a întâmplat atunci. Aceiași oameni, care erau siguri că se pot măsura cu noi atunci când se aflau pe o poziție la fel de avantajoasă și pe un teren neted, înspăimintăți de fuga concetățenilor lor și de moartea citorva, nu au mai avut curajul să rămlnă pe clădiri, la o înălțime de 30 de picioare¹¹, s-au aruncat în mare de pe dig și, îndreptându-se spre oraș, au străbătut înot 800 de pași¹². Cu toate acestea, mulți

dintre ei au fost prinși și uciși; numărul total al prizonierilor a fost de 600.¹⁹ Caesar, după ce a dăruit soldaților prada, a poruncit să se dărîme clădirile, a construit o fortăreață lângă podul cel mai apropiat de Pharos și a așezat acolo o garnizoană. Locuitorii din Pharos părăsiseră acest pod în fuga lor. Alexandrinii apărau celălalt pod, mai bine întărit și mai apropiat de oraș²⁰. A doua zi, însă, Caesar îl atacă în același fel, căci își dădea seama că, o dată stăpin pe amindouă

podurile, va pune capăt oricărei incursiuni a corăbiilor dușmane și atacurilor banditești neașteptate. Și deja îi alungase cu săgețile aruncate de mașinile de război de pe corăbii pe cei care apărau acest post, îi împinsese în oraș și debarcase un număr de soldați egal cu efectivul a trei cohorțe³⁴(căci, nu încăpeau mai mulți oameni, din pricina locului strîmt); celelalte trupe au rămas în corăbii. După aceasta, Caesar dă ordin soldaților să întărească podul din fața dușmanului, să umple cu pietre și să

astupe ieşirea corăbiilor pe sub arcada construită pentru a susţine podul, pe unde trebuia să iasă corăbiile. Ultima lucrare fusese dusă la bun sfârşit, în aşa fel încît absolut nici o barcă nu ar mai fi putut ieşi. Cît priveşte lucrările de fortificaţi de la pod, acestea abia începuseră, cînd toate trupele alexandrinilor se năpustiră afară din oraş şi se stabiliră într-un loc mai larg, în faţa fortificaţiilor podului; totodată, aşezară lângă dig bărcile, pe care le trimiteau în mod obişnuit dincolo de

poduri, ca să dea foc corăbiilor noastre de transport. Noi luptam de pe pod și de pe dig, alexandrinii de pe terenul întins și neted din fața podului și de pe corăbiile acostate lângă dig.

20 În timp ce Caesar era ocupat cu aceste acțiuni și își îmbărbăta soldații, un mare număr de vislași și marinari s-au repezit din corăbiile noastre lungi pe dig, unii din curiozitate, alții din dorința de a lupta. Aceștia din urmă au încercat mai

întîi să îndepărteze de lîngă stă- vilar, cu ajutorul pietrelor și al praștiilor, corăbiile dușmane și, la început, datorită mulțimii pietrelor zvirlite, păreau că obțin succese importante; însă, după ce cîțiva alexandrinii au îndrăznit să debarce puțin mai departe de acel punct, în flancul descoperit al romanilor, aceștia, așa cum înaintaseră în dezordine, fără drapele și fără să-și păstreze rîndurile, tot așa au început să fugă nebunește spre corăbii. încurajați de

fuga lor, alexandrinii debarcau în număr tot mai mare și-i urmăreau pe ai noștri cu mai multă îndrjire, producînd dezordine în rîndurile lor. Totodată, cei care rămăseseră în corăbiile lungi se grăbeau să ridice scările și să împingă corăbiile departe de țărm, ca nu cumva dușmanii să pună mîna pe ele. Soldații noștri din cele trei cohorte, care fuseseră așezate pe pod și la capătul digului, au fost profund tulburați de aceste întîmplări. Cînd au auzit strigăte în spatele

lor și și-au văzut tovarășii fugind, cum erau
asaltați din față de o mulțime de săgeți și
se temeau să nu fie încercuiți pe la spate și
să li se taie complet retragerea după
plecarea flotei, au părăsit fortificațiile
începute la pod și au alergat repede spre
corăbii. O parte din ei, ajungând la corăbiile
cele mai apropiate, s-au urcat în ele în
număr prea mare și s-au scufundat. Alții,
care au rămas în urmă și nu știau ce să
facă, au fost uciși de alexandrini. Cîțiva au

ajuns, printr-o întâmplare fericită, la
corăbille ancorate și gata de acțiune și s-au
putut retrage teferi. Puțini au fost aceia
care s-au îndreptat înot spre navele cele
mai apropiate, ridicîndu-și scuturile
și .hotărîți să riște totul.
21 Caesar, cît timp a putut să-i
rețină pe ai săi lîngă pod și fortificații prin
cuvinte de îmbărbătare, a fost expus
aceleiași primejdii; cînd a văzut că toți dau
îndărăt, s-a refugiat în barca sa. Însă, cum

după el dădea năvală o mulțime de oameni și corabia nu mai putea fi nici cîrmuită, nici îndepărtată de țărm, bănuind ce se va întimpla, a sărit în mare și s-a îndreptat înot spre corăbiile care se găseau mai departe³⁸. De acolo a trimis niște bărci în ajutorul alor săi, care se aflau în primejdie, și a salvat pe cîțiva. Cît privește barca lui, aceasta s-a scufundat sub greutatea soldaților și a pierit o dată cu oamenii. În această luptă aim pierdut aproape 400 de

legionari și un număr ceva mai mare de marinari și vis- lași. Alexandrinii au întărit fortăreața cu mari lucrări de apărare, cu multe mașini de război, iar după ce au scos bolovanii din mare au putut naviga nestingherți.

22. Acest insucces nu i-a descurajat pe soldatii noștri, ci din contra, îndrăgiți, au mărit eforturile în vederea luării cu asalt a fortificațiilor dușmanilor. Ori de câte ori, în luptele zilnice, întâmplarea îngăduia

alexandrinilor să se avînte și să facă o spărtură în linia de împre-surare, trupa lor (...) ³⁶ era oprită de lucrări (...) ³⁷, de zelul înflăcărat al soldaților noștri. Cuvintele lui Caesar ³⁸, aduse la cunoștința tuturor, nu puteau egala rîvna la lucru sau dorința de lucru a soldaților, astfel că trebuia mai degrabă să-i abată și să-i rețină de la luptele foarte primejdioase decît să-i însuflețească la luptă.

23 Alexandrinii vedeau că romanilor izbînzile le dădeau noi forțe, iar înfringerile

îi îndirjeau, și nu știau dacă în cursul
războiului se va mai ivi a treia ocazie
favorabilă pentru ei. De aceea, fie
determinați, după cîte presupun eu, de
prieteni regelui care se aflau în tabăra lui
Caesar, fie în urma propriei lor hotărîri de
mai înainte, aprobată de rege prin
corespondență secretă, au trimis soli la
Caesar, cerîndu-i să-i dea drumul regelui și
să-l lase să treacă la ai săi, căci tot poporul,
scîrbit de domnia unei copile, de

autoritatea ei fictivă și de stăpânirea atît de crudă a lui Ganymedes, era gata să facă ce-i va ordona regele. Dacă în urma sfatului lui vor cîștiga protecția și prietenia lui Caesar, nici o teamă de primejdie nu-i va împiedica să i se supună.

24. Caesar, deși cunoștea bine acest popor perfid, care întotdeauna gîndea într-un fel și se manifesta într-altul, totuși a socotit util să le satisfacă cererea³⁹. În caz că erau sinceri în cererile lor, el

credea că regele, o dată plecat, îi va
rămîne credincios; dacă însă, așa cum se
potrivea mai bine cu firea lor, doreau un
rege numai ca să aibă un comandant în
război, el, Caesar, va avea de luptat cu mai
multă vitejie și demnitate împotriva unui
rege decît împotriva unei bande de venetici
și de sclavi fugiți⁴⁰. Prin urmare, îl
sfătuieste stăruitor pe rege să se gîndească
la interesele regatului părintesc, să-și cruțe
patria glorioasă slujită de incendiile și

distrugerile îngrozitoare, să-și readucă
supușii la simțăminte mai înțelepte și să le
mențină aceste simțăminte, să rămână
credincios poporului roman și lui Caesar
însuși, de vreme ce acesta avea atât
încredere în el, încât îl trimitea înapoi la
dușmanii înarmați ai romanilor. Apoi l-a
condus pe tînă- rul rege spre ieșire,
ținindu-l mîna dreaptă în mîna sa. Dar,
avînd sufletul format la școala prefăcătoriei
și ca să fie demn de năravurile neamului

său, regele a început să-l roage pe Caesar, plângînd, „să nu se îndepărteze, căci nici la domnie nu ținea atît de mult cît ținea la prezența lui Caesar”. Acesta, impresionat, după ce a potolit lacrimile copilului, l-a asigurat că, dacă e sincer¹¹, se vor întîlni în curînd, și l-a lăsat să plece la ai lui. Regele însă, ca un evadat din închisoare, a început să ducă împotriva lui Caesar un război atît de înverșunat, încît se putea crede că lacrimile vărsate în întrevedere auvută

erau lacrimi de bucurie. Mai mulți legați, prieteni, centurioni și soldați de-ai lui Caesar se bucurau de această întâmplare, fiindcă prea marea lui bunătate fusese înșelată de viclenia unui copil, ca și când Caesar ar fi procedat astfel numai din bunătate și nu din cea mai mare prudență și înțelepciune.

25 Cu toate că dobândiseră un comandant, alexandrinii au constatat că nu deveniseră cituși de puțin mai puternici,

nici romanii mai slabi. Ei vedeau cu mare durere că soldații își băteau joc de vîrsta și slăbiciunea regelui și că nu realizaseră nimic. Umblau zvonuri că lui Caesar îi vin pe uscat mari ajutoare din Siria și Cilicia, ceea ce nu știa încă nici chiar Caesar. De aceea, ei s-au hotărît să intercepteze convoaiele cu provizii care ne veneau pe mare. Așadar, pentru a întinde o capcană convoaielor noastre, așezară de strajă,

lingă Canopus⁴², într-un loc favorabil, niște corăbii gata de acțiune.

Cînd i se aduce la cunoștință lui Caesar acest lucru, el dă ordin să fie echipată flota și aranjată în linie de luptă. Comanda i-o încredințează lui Tiberius Nero⁴³. Cu această flotă pleacă corăbiile rhodiene, printre care se afla și cea a lui Euphranor, care nu lipsise din nici o bătălie navală și, ceva mai mult, din nici una încununată de succes. Dar soarta, care

adesea rezervă mari nenorociri acelor pe
care i-a coplesit cu cele mai multe favoruri,
îl răsplăti pe Euphranor altfel decît
altădată. Căci, cînd au ajuns la Canopus și
cele două flote orînduite în linie de luptă s-
au ciocnit, Euphranor, potrivit obiectului
său, a angajat el cel dintîi lupta; după ce a
făcut spărturi într-o trirămă dușmană și a
scufundat-o, a pornit în urmărirea celei de-
a doua, dar, mergînd prea departe, în timp
ce ai săi, îl urmau cu prea mare

încetineală, a fost împresurat de alexandrii. Nimeni nu i-a venit într-ajutor, fie că socoteau că era de-ajuns de apărat de vitejia și norocul lui, fie că se temeau ei înșiși. Astfel, dintre toți, el singur a luptat cum trebuie în această bătălie și a pierit numai el, împreună cu nava sa victorioasă.

26 Cam în aceeași vreme, Mithridates din Pergam, născut dintr-o familie ilustră și cunoscut pentru arta

militară și vitejia sa, precum și pentru fidelitatea și demnitatea sa în relațiile de prietenie cu Caesar, trimis la începutul războiului alexandrin în Siria și Cilicia, ca să strângă ajutoare, a adus pe uscat numeroase trupe la Pelusium⁴⁴, în locul care unește Egiptul cu Siria (el adunase repede aceste trupe, datorită atât bunăvoinței cetățenilor, cât și sirguinței sale). Pelusium, ocupat de o puternică garnizoană a lui Achillas, din cauza poziției

sale favorabile (căci întregul Egipt, în care se pătrunde dinspre mare prin Pharos, iar dinspre uscat prin Pelu- sium, pare închis cu niște zăvoare), a fost înconjurat numaidecît de trupele lui Mithridates. În ciuda dirzeniei cu care se apăra numeroasa garnizoană, Mithridates, datorită numărului mare de trupe cu care înlocuia pe cele rănite și obosite, precum și perseverenței și fermității sale în asediu, a reușit să pună stăpînire pe oraș chiar în

ziua atacului și a așezat acolo o garnizoană. Apoi, după această victorie, a pornit spre Alexandria, la Caesar, și a pacificat toate ținuturile prin care a trecut, cu acea autoritate pe care o are întotdeauna un învingător, și, le-a câștigat prietenia față de Caesar.

²⁷ Nu departe de Alexandria se întinde o regiune, aproape cea mai celebră din toate, numită Delta, din pricina asemănării sale cu litera greacă. Căci, o

parte din fluviul Nil se desface în două
brațe care, apucînd pe drumuri diferite, se
depărtează din ce în ce și se varsă în mare
la o distanță considerabilă unul de celălalt.
Cînd regele a aflat că Mithridates se
apropie de acea regiune, știind că urma să
treacă fluviul, a trimis trupe numeroase
împotriva lui, sperînd că vor putea să-l
învîingă și să-l nimicească sau, cel puțin, să-
l țină în loc. El dorea foarte mult să-l
învîingă, dar îi era de-ajuns și să-l împiedice

să facă joncțiunea cu Caesar. Primele trupe care au putut să treacă fluviul dinspre Delta și să-i iasă în cale lui Mithridates au început lupta, grăbindu-se să ciș-tige ei cei dinții victoria, fără s-o împartă cu cei care veneau în urma lor. Mithridates, printr-o mare prudență, și-a întărit tabăra cu un val de apărare, potrivit obiceiului nostru, și astfel a putut rezista atacului dușmanilor. Apoi, cînd i-a văzut că se apropie fără grijă și cu îngîmfare de întărituri, a dat năvală

din toate părțile, ucigînd un mare număr
din ei. Dacă restul nu s-ar fi salvat,
mulțumită cunoașterii locurilor, și o parte
din ei nu s-ar fi refugiat în corăbiile cu care
trecuseră fluviul, ar fi fost nimiciți cu toții.
După ce și-au mai revenit puțin din
spaimă, s-au unit cu cei care veneau după
ei și au reînceput atacul împotriva lui
Mithridates.

28 Mithridates trimite un sol la
Caesar, ca să-i aducă la cunoștință cele

intimplate; aceleasi lucruri le afla si regele de la ai sai. In felul acesta, cam in acelasi timp, regele pleaca sa-l zdrobeasca pe Mithridates, iar Caesar sa-l salveze. Regele a pornit pe calea mai scurta, pe fluviul Nil, unde avea o flotă numeroasă și gata de luptă. Caesar nu a vrut să apuce același drum, ca nu cumva să fie obligat să dea lupta pe fluviu, ci a făcut un ocol de-a lungul coastei, despre care se spune că face parte din Africa, așa cum am arătat mai sus. Totuși, a ieșit în calea trupelor

regelui mai înainte ca acesta să-l fi atacat
pe Mithridates, pe care l-a întâlnit victorios
și cu armata intactă. Regele se oprișe cu
trupele într-un loc întins de la natură, înalt
și înconjurat din toate părțile de o cîmpie;
din trei părți era apărat de diferite feluri de
întărituri. O latură era mărginită de fluviul
Nil, alta se afla în punctul cel mai înalt al
poziției, astfel încît apăra o parte a taberei,
iar a treia era mărginită de o mlaștină.
29 Între tabăra regelui, și drumul
urmat de Caesar curgea un riu îngust, cu

maluri foarte înalte, care se vărsa în Nil. Acest râu se afla cam la o distanță de 7 000 de pași⁴⁵ de tabăra regelui. Când regele a auzit că Caesar vine pe drumul acesta, a trimis spre râu toată cavaleria și elita infanteriei ușoare ca să taie trecerea lui. Caesar și să înceapă de sus, de pe maluri, o luptă inegală, căci curajul răminea fără rezultat, iar lășitatea nu era amenințată de primejdie. Faptul acesta a umplut de durere pe soldații și călăreții noștri, deoarece se luptau de atîta timp cu

alexandrinii într-o bătălie nedecisă. În același timp, călăreții germani, care căutau în diferite puncte vaduri ale râului, au trecut, în parte, riul înot, pe unde malurile erau mai joase; soldații legionari au tăiat copaci mari, care să ajungă în lungime de la un mal la celălalt, i-au aruncat peste riul, acoperindu-i repede cu pământ, și apoi au trecut riul. Dușmanii s-au înspăimântat atât de tare de atacul lor, încît și-au pus speranța numai în fugă; însă în zadar, căci

numai- cîțiva au scăpat și au ajuns la rege;
aproape toți ceilalți au fost uciși.

30 După această victorie strălucită,
Caesar, socotind că sosirea sa neașteptată
ar viri groaza în Alexandrii, a pornit
victorios drept spre tabăra regelui.
Observînd că aceasta era întărită de
fortificații și apărată de natură și văzînd o
maie multime de soldați rînduită pe
meterez, nu a vrut să-și ducă ostașii obosiți
de drum și de luptă la asediul taberei.

Aşadar, şi-a aşezat tabăra la mică distanţă de duşmani. A doua zi, Caesar a atacat cu toate trupele şi a cucerit o fortăreaţă pe care regele o înălţase în satul cel mai apropiat, nu departe de tabăra sa, şi o legase cu tabăra prin linii de comunicaţii, ca să poată fi stăpîn pe sat. El a folosit toate trupele nu fiindcă ar fi considerat că acest lucru era greu de realizat cu un număr mai mic de soldaţi, ci pentru ca, după ce va fi băgat spaima în alexandrini prin

această victorie, să asalteze imediat tabăra regelui. Astfel, tot în ritmul în care urmăriseră pe alexandrinii care fugiseră din fortăreață în tabără, soldații noștri au ajuns până la întărituri și au început să lupte de departe cu cea mai mare înverșunare. Atacul se putea da prin două puncte: ori pe acolo pe unde am arătat că intrarea era liberă. Ori prin spațiul îngust care despărțea tabăra de Nil. Cele mai numeroase și mai de valoare trupe ale

alexandrinilor apărau punctul mai accesibil. Cei mai avantajați, însă, în a-i respinge și a-i răni pe ai noștri erau cei care luptau în apropierea Nilului; soldații noștri erau străpuși de săgeți din direcții diferite: din față, de pe meterez, și din spate, dinspre fluviu, de unde erau atacați din multe corăbii de prăstiași și arcași.

31 Caesar vedea că soldații nu mai luptă cu atîta înflăcărare și că nu poate realiza mare lucru din pricina terenului,

nefavorabil. Observînd că partea cea mai înaltă a taberei fusese părăsită de alexandrinii, fiindcă, pe de o parte, era apărată de însăși poziția ei, iar pe de alta, unii, împinși de dorința de a lupta, și alții, din curiozitate, coborîseră în fugă în locul unde se dădea lupta, porunci cohortelor să înconjure tabăra și să atace înălțimea. În fruntea cohortelor puse pe Carfulenus, bărbat distins atît prin curajul, cît și prin priceperea sa în arta militară. Cînd cohortele au ajuns acolo, cum apărătorii

întăriturilor erau puțini la număr, iar soldații noștri luptau cu cea mai mare înflăcărare, alexandrinii, îngroziți de strigătele care veneau din diverse părți și de luptă, au început să fugă, tremurând de spaimă, în toate colțurile taberei. Tulburarea lor a dat atîta curaj soldaților noștri încît, <atacul producîndu-se> aproape în același timp din toate părțile, ocupă, totuși ei cei dintîi poziția cea mai înaltă a taberei; de aici, dau năvală în tabără, unde ucid o mare mulțime de

dușmani. Cei mai mulți dintre alexandrini, fugind în masă, ca să scape de această primejdie, s-au repezit de pe metereze spre latura taberei mărginită de fluviu. După ce primii au fost zdrobiți în șanțurile fortificațiilor, ceilalți au putut fugi ușor. E un lucru știut că regele însuși a fugit din tabără și s-a refugiat pe o corabie, însă, din cauza numărului mare al celor care înotau spre corăbiile cele mai apropiate, nava regelui s-a scufundat și acesta a pierit⁶.

32 După această victorie atât de strălucită și de rapidă, Caesar, plin de încredere în roadele marii sale izbini, s-a îndreptat cu cavaleria pe uscat spre Alexandria, pe drumul cel mai scurt, și a intrat victorios în oraș prin punctul ocupat de garnizoana dușmanilor. Nu s-a înșelat când a socotit că dușmanii, auzind de acea bătălie, nu se vor mai gândi la război. La sosire, culese roade demne de curajul și măreția sa sufletească. Căci toți locuitorii,

după ce au aruncat armele și au părăsit
întăriturile, și-au îmbrăcat hainele în care
obișnuiau să ceară îndurare stăpîniturilor,
prosternîndu-se și, ducînd înaintea lor
toate obiectele sacre cu care implorau de
obicei sufletele jignite și miniate ale regilor
lor, i-au ieșit înainte lui Caesar și i s-au
predat. Caesar le-a primit supunerea, i-a
mîngîiat și, trecînd prin fortificațiile
dușmanilor, a ajuns în cartierul său, unde a
primit multe felicitări din partea alor săi,

care se bucurau nu numai de victoria
însăși, ci și de înapoierea fericită a lui
Caesar.

33 După ce a pus stăpânire pe
Alexandria și Egipt, Caesar a numit regi pe
cel pe care Ptolomeus îi trecuse în
testamentul său, rugînd cu insistență
poporul roman să nu-i schimbe⁴⁷.

Intrucît cel mai mare dintre fii
murise, încredințează domnia fiului mai
mic și celei mai mari dintre cele două fiice,

Cleopatra, care rămăsese credincioasă lui Caesar și nu părăsise cartierul ocupat de trupele lui. Hotărăște să fie alungată din regat cea mai mică, Arsinoe⁴⁵, în numele căreia guvernase ca un tiran Ganymedes, așa cum am arătat. A luat această hotărâre ca nu cumva oameni turbulenți să provoace noi dezbinări mai înainte ca autoritatea celor doi regi să aibă timp să se consolideze.

După aceea, a luat cu sine legiunea a VI-a, alcătuită din veterani, și pe celelalte

le-a lăsat la Alexandria, ca să asigure
domnia celor doi regi, care nu se puteau
bucura nici de dragostea supușilor lor, din
cauză că rămăseseră prieteni credincioși
lui Caesar, nici de autoritatea unei cirmuiri
îndelungate, fiind numiți numai de câteva
zile.

Totodată, Caesar considera că e de
demnitatea imperiului nostru și în folosul
public să-i ocrotim cu trupele noastre pe
regi, dacă ne erau credincioși, sau să-i
reprimăm cu aceleași trupe, în caz. că ar fi

fost nerecunoscători. După ce a terminat și a pus în ordine astfel toate treburile, a plecat pe uscat în Siria³⁹.

34⁴⁰ În timp ce în Egipt se petreceau aceste evenimente, regele Deiotarus⁴¹ a venit la Domitius Calvinus, căruia Caesar îi încredințase Asia⁴² și provinciile vecine . ca să le administreze, și l-a rugat să nu îngăduie ca Armenia Mică⁴³, regatul său, și Cappadocia, regatul lui Ariobarzanes⁴⁴, să fie invadate și devastate de Pharnaces⁴⁵.

„Dacă nu vor fi salvați din această

nenorocire, ei nu vor fi în stare să-și
îndeplinească obligațiile față de Caesar și
să-i plătească suma de bani pe care i-au
promis-o".

Domitius socotea nu numai că banii
vor fi necesari pentru acoperirea
cheltuielilor de război, ci și că ar fi o rușine
pentru poporul roman și pentru Caesar
învingătorul și o ticăloșie pentru el însuși
ca statele aliaților și prietenilor lor să fie
ocupate de un rege străin. De aceea,
trimise imediat la Pharnaces ca să-i pună în

vedere să părăsească Armenia și
Cappadocia și să nu se atingă de drepturile
și maiestatea poporului roman, profund de
faptul că eram angajați într-un război civil.
Fiind de părere că acest avertisment va
avea mai mult efect dacă se va apropia cu
armata de ținuturile acelea, pleacă la
legiuni. Pe una din cele trei legiuni – a
XXXVI-a – o luă cu sine, iar pe celelalte le
trimise în Egipt la Caesar, oare i le ceruse
printr-o scrisoare. Una din aceste două
legiuni nu a ajuns la timp și nu a mai

apucat războiul din Alexandria,' deoarece a
fost trimisă pe uscat, prin Siria. La
legiunea a XXXVI^a, Decurionius mai adaugă
alte două legiuni luate de la regele
Deiotarus, pe care acesta le avea de mai
mulți ani înarmate și organizate după
modelul armatei romane, precum și 100 de
călăreți. Tot atîția ia și de la Ariobarzanes.
Trimite pe Publius Sestius la cvestorul
Caius Plaetorius ca să-i ceară legiunea care
fusesse alcătuită în Pont³⁶ din soldați
înrolați în pripă, iar pe Quintus Patissius îl

trimite în Cilicia ca să strângă ajutoare.
Toate aceste trupe s-au adunat degrabă la
Comana³⁷, la porunca lui Domitius.
35 între timp, solii aduc răspunsul
lui Pharnaces. „El părăsise Cappadocia și
se retrăsese în Armenia mică, pe care avea
dreptul s-o stăpânească, fiindu-i lăsată
moștenire de tatăl său³⁸. El cerea să se lase
numai în seama lui Caesar rezolvarea, căci
era gata să se supună hotărârii acestuia”. P.
Domitius își dădea seama că Pharnaces nu

părăsise Cappadocia de bunăvoie, ci
constrâns de necesitate, fiindcă credea că
va putea apăra mai ușor Armenia, care era
vecină cu regatul lui, decât Cappadocia,
care se afla mai departe. El crezuse că
Domitius va aduce toate cele trei legiuni,
dar, când a auzit că două i-au fost trimise
lui Caesar²⁹, s-a stabilit mai bine în
Armenia. Vă zînd aceasta, Domitius a
continuat să-i ceară să părăsească și acest
regat, spunîndu-i că „nu avea asupra Arme-

niei mai multe drepturi decât asupra
Cappadociei și nu era just să ceară ca
lucrurile să rămână neschimbate până la
sosirea lui Caesar, căci situația adevărată,
care nu trebuia schimbată, era cea de mai
înainte”. După ce i-a răspuns în felul
acesta, a pornit spre Armenia cu trupele pe
care le-am menționat mai sus, hotărându-se
să treacă prin munți. Căci din Pont, de la
Comana, pornește un lanț de munți înalți și
împăduriți, care se întinde până în Armenia

mică, formînd granița dintre Cappadocia și Armenia. El vedea că drumul avea anumite avantaje: în această regiune muntoasă Domitius era la adăpost de orice atac neașteptat din partea dușmanilor, iar Cappadocia, care se întindea la poalele munților, le-ar fi oferit o mare cantitate de provizii.

36 În timpul acesta, Pharnaces trimite la Domitius multe solii ca să discute despre pace și să-i ducă lui Domitius daruri

regești. Acesta le-a privit tot timpul cu
dispreț, răspunzând solilor că nimic nu-i
este mai de preț ca restabilirea demnității
poporului roman și salvarea regatului
aliatilor lui. După marșuri lungi și
neîntrerupte, a ajuns aproape de
Nicomedia³⁰, oraș situat în Armenia Mică,
într-o cîmpie, dar mărginit din două părți
de munți înalți, destul de depărtat de oraș;
el și-a așezat tabăra cam la 7 000 de pași
de Nicopolis. Cum, plecînd din tabăra de

acolo, trebuia să treacă printr-un defileu
plin de obstacole, Pharnaces a așezat în
ascunzători elita infanteriei și aproape
întreaga cavalerie și a poruncit să fie lăsate
să rătăcească prin aceste strîmtori foarte
multe vite, iar sătenii și orășenii să nu
părăsească ținutul. În felul acesta, dacă
Domitius trecea strîmtorile ca prieten, nu
putea bănui nimic în legătură cu capcana,
căci vedea oameni și animale umblînd pe
cîmp ca la sosirea unor prieteni, iar dacă

venea ca într-o țară dușmană, soldații lui s-ar fi risipit ca să jefuiască și ar fi putut fi ușor măcelăriți.

37 În timpul acestor preparative nu înceta, totuși, să trimită solii de pace și prietenie la Domitius, fiindcă credea că în felul acesta îl putea amăgi mai ușor. Dimpotrivă, însă, nădejdea păcii a fost un motiv pentru Domitius să rămână în tabără. Astfel, Pharnaces, pierzând ocazia favorabilă pentru o acțiune imediată și

temîndu-se să nu-i fie descoperite
capcanele, și-a rechemat soldații în tabără.
A doua zi, Domitius s-a apropiat de
Nicomolis și și-a așezat tabăra lângă cetate.
În timp ce trupele noastre își întăreau
tabăra, Pharnaces a rînduit linia de bătaie
potrivit metodei și tacticii sale. Într-adevăr,
în frontul său, constituit dintr-o singură
linie dreaptă, aripile erau întărite de cîte
trei corpuri de rezervă; în același fel era
rînduit și centrul frontului, iar în cele două

intervale, la dreapta și stînga, era rînduită
cite o coloană.

După ce a așezat o parte din trupe în
fața meterezului, Domitius termină
lucrările de fortificații din jurul taberei.

38. Noaptea următoare,
Pharnaces, interceptînd niște curieri care îi
aduceau lui Domitius știri cu privire la
evenimentele din Alexandria, află că
Caesar era în mare primejdie și că-i cerea
lui Domitius să-i trimită cît mai repede
ajutoare și să vină mai aproape de

Alexandria, trecind prin Siria. Aflind acestea, Pharnaces socotea că, dacă ar câștiga timp, ar obține o victorie, căci era convins că Domitius va fi obligat să plece numaidecât. Așadar, din oraș, din punctul unde vedea că ai noștri pot ajunge mai ușor și au poziția de luptă cea mai favorabilă, sapă două șanțuri în linie dreaptă, adânci de patru picioare și puțin depărtate unul de celălalt, care mergeau pînă la locul dincolo de care hotărîse să nu-și mai întindă linia de luptă.

între aceste șanțuri își așeza neconținut
armata în linie de bătaie, iar cavaleria o
așeza în flancuri, dincolo de șanțuri. Căci
altfel nu și-ar fi putut folosi cavaleria, care
era mult superioară numericeste cavaleriei
noastre.

39 Domitius, mai neliniștit de
primejdia prin care trecea Caesar decît de
a lui însuși, nu socotea, totuși, că s-ar
putea retrage în siguranță idacă ar accepta
acum condițiile pe care le respinsese sau
dacă s-ar îndepărta fără motiv. De aceea,

și-a scos armata din tabără și a rînduit-a în linie de luptă, în apropiere. Legiunea a XXXVI-a a așezat-o în aripa dreaptă, pe cea din Pont în aripa stîngă, iar legiunile lui Deiotarus în centru, cu un foarte mic interval între aripi⁴⁰; celelalte cohorte fuseseră așezate în rezervă. După ce cele două armate au fost astfel rînduite, au pornit la luptă.

40 Din amîndouă părțile se dă semnalul de luptă în același timp și se trece la atac. Lupta este inversunată, dar

cu rezultate schimbătoare. într-adevăr, legiunea a XXXVI-a, după ce a atacat dincolo de șanțuri cavaleria regelui, a luptat cu atât succes, încît a ajuns la zidurile orașului, a trecut șanțul și a atacat pe dușmani pe la spate, însă, în partea cealaltă, legiunea din Pont retrăgîndu-se, după ce a rezistat puțin dușmanilor, iar a doua linie a ei încerca să înconjure șanțul pentru a ataca pe dușmani din flancul drept, a fost străpunsă de săgeți chiar în

momentul trecerii șanțului și strivită. Cît
despre legiunile lui Deiotarus, acestea abia
au putut ține piept atacului.
Astfel, trupele regelui, victorioase în
aripa dreaptă și în centru, s-au întors
împotriva legiunii a XXXVI-a. Aceasta a
rezistat, totuși, vitejește atacului
învingătorilor, dar înconjurată de
numeroase forțe, dușmane, s-a retras în
formație de cerc spre poalele munților,
luptînd cu mult sînge rege. Pharmaces nu a

vrut să-i urmărească într-acolo, din pricina terenului nefavorabil. Astfel, după ce legiunea pontică a pierit aproape în întregime și o mare parte din soldații lui Deiotarus au fost uciși, legiunea a XXXVI-a s-a retras pe înălțimi, fără să fi pierdut mai mult de 250 de oameni.

În această luptă au căzut câțiva bărbați distinși și iluștri, cavaleri romani. În ciuda înfringerii suferite, Domitianus și-a regrupat resturile armatei risipite și,

trecînd prin Cappadocia, s-a retras pe drumuri sigure în Asia.

41. Mindru de acest succes și sperînd să obțină de la Caesar ceea ce dorea, Pharnaces a ocupat Pontul cu toate trupele și acolo, purtîndu-se ca un cuceritor și rege crud, care își făgăduia o soartă mai bună ca a părintelui său, a luat cu asalt multe cetăți, a -jefuit bunurile cetățenilor romani și ale locuitorilor din Pont și a supus la pedepse mai îngrozitoare decît moartea pe cei care erau apreciați

pentru frumusețea și tinerețea lor⁶². El
punea stăpînire pe Pont fără să întâmpine
rezistență și se făcea că și-a recucerit
regatul tatălui său.

42 Cam în aceeași vreme am
suferit o înfrîngere în Illyria, provincie în
care ne menținusem în lunile precedente
nu numai fără dezonoare, ci chiar cu
cinste. într- adevăr, Q. Cornificius⁶³,
cvestor al lui Caesar, fusese trimis acolo, în
calitate de propretor, în timpul verii cu
două legiuni; deși provincia nu era cituși

de puțin atât de bogată, încît să întrețină o armată, și fusese istovită și pustiită de războiul de la graniță și de dezbinările interne, totuși, datorită prudenței și sîrquînței sale - căci avea mare grijă să nu întreprindă ceva orbește -, a recuce- rit-o și a apărut-o. El a luat cu asalt mai multe cetățui situate pe înălțimi, a căror poziție favorabilă îi îndemna pe locuitori să coboare din cetățui cu război. Dărui soldaților prada care, deși era mică, era, totuși, binevenită într-o provincie atât de

săracă, mai ales că fusese dobândită prin vitejie. Când Octavius⁶⁴, după înfrângerea de la Pharsalus, s-a refugiat în acest golf cu o mare flotă, Q. Cornificius, cu ajutorul câtorva corăbii de-ale iaderi- nilor⁶⁵, care totdeauna dăduseră dovadă de un deosebit devotament față de republică, a pus mina pe corăbiile împrăstiate ale lui Octavius, astfel încît, adăugînd corăbiile capturate la cele aliate, ar fi putut lupta chiar cu o flotă întreagă. În timp ce Caesar urmărea victorios pe Cn. Pom- peius pînă la capătul

pământului, a aflat că numeroși dușmani,
adunindu-și resturile trupelor după
înfrângere, s-au refugiat în Illyria, care era
aproape de Macedonia. De aceea, el trimite
o scrisoare lui Gabinus, ordonându-i „să
plece în Illyria cu trupele înrolate de curând
și, după ce va face jonctiunea cu Q.
Cornificius, să îndepărteze primejdiile care
ar amenința provincia; dacă însă ea ar
putea fi apărată cu un număr mai mic de
trupe, să-și ducă legiunile în Macedonia”.
Căci, el credea că atita timp cit Pompeius

va fi în viață, toată aceea regiune va
reincepe mereu războiul.

43 Gabinius a sosit în Illyria pe o
vreme grea de iarnă, fie pentru că socotea
provincia mai bogată decât era, fie că se
bizuia mult pe norocul lui Caesar,
învingător, sau avea încredere în propria
lui vitejie și iscusință, pe care le-a pus
adesea la încercare în războaie, obținând
succese deosebite în calitate de comandant
Nu a găsit însă ajutor în posibilitățile

provinciei, care era în parte secătuită, în parte nestatornică, nici nu putea aduce provizii cu corăbii, drumul pe mare fiind închis din cauza vremii rele.

Presat de mari greutate, ducea războiul nu așa cum ar fi vrut, ci așa cum îl sileau împrejurările. Astfel, silit de lipsuri să ia cu asalt cetăți sau orașe fortificate pe vremea cea mai rea, suferea dese înfringeri și era atît de disprețuit de barbari, încît cînd s-a retras la Salona⁶⁶,

oraș maritim locuit de cetățeni romani
foarte viteji și fideli, a fost nevoit să se
lupte în timpul marșului.
În această luptă a pierdut mai mult de 2
000 de soldați, 38 de centurioni, 4 tribuni.
Cu restul trupelor s-a refugiat la Saloniae,
unde copleșit de cele mai mari și mai
felurite greutăți, a murit de boală după
câteva luni. Nenorocul lui din timpul vieții
și moartea neașteptată i-au dat lui Octavius
mari speranțe de a pune mâna pe provincie.
Totuși, nici soarta, care este atotputernică

în timp de război⁶⁷, nici zelul lui Q. Cornificius, nici vitejia lui Vati- nius⁶⁸ nu i-au îngăduit să se bucure multă vreme de succese.

44 Pe cînd se găsea la Brundisium, Vatinius a aflat ce se petrecuse în Illyria și primea mereu scrisori de la Q. Cornificius, care-l chema în ajutorul provinciei. Auzind că M. Octavius încheiase tratate cu barbarii și că ataca în numeroase locuri garnizoanele noastre, fie personal, cu flota sa, fie cu

trupele de uscat ale barbarilor, deși grav bolnav și cu forțele fizice prea slabe în comparație cu curajul său, totuși, prin energia sa învinse boala, precum și greutățile pricinuite de iarnă și de pregătirile pripite. Într-adevăr, cum avea puține corăbii lungi în port, i-a scris lui Q. Calenus în Ahaia, cerindu-i să-i trimită flota sa fiindcă aceasta întârzia mai mult decât îngăduia primejdia în care se aflau ai noștri, care nu mai puteau ține piept atacurilor lui Octavius, a pus rostre la

corăbiile ușoare, destul de numeroase, dar de dimensiuni nepotrivite pentru a da o luptă. După ce a adăugat aceste corăbii la corăbiile lungi, sporindu-și astfel flota, a îmbarcat în ele un mare număr de veterani luați din toate legiunile, dintre care mulți rămăseseră bolnavi la Brundisium, atunci când armata era transportată în Grecia. Apoi a plecat spre Illyria; pe drum, sau recuceră unele cetăți maritime care trădaseră și se supuseseră lui Octavius, sau trecea mai departe, în caz că întâlnea oetăți

care persistau în neascultare, și nu și-a permis nici un fel de zăbavă și nu s-a lăsat reținut de nici o situație critică care să-l împiedice să-l ajungă cât mai repede pe Octavius. La sosire, îl conștrînse pe Octavius, care asedia pe mare și pe uscat orașul Epidaurus⁶⁹, unde aveam o garnizoană, să renunțe la asediu și eliberă garnizoana.

⁴⁵ Octavius, aflînd că Vatinius are o flotă alcătuită în mare parte din corăbii ușoare, bîzuindu-se pe propria lui

flotă, ancoră lângă insula Tauris⁷⁰. Vatinius navigă tot în această direcție, în urmărirea lui, nu fiindcă ar fi știut că Octavius s-a oprit acolo, ci fiindcă se hotărîse să-l urmărească văzînd că înaintează mai departe. Cînd s-a apropiat de Tauris cu corăbiile depărtate unele de altele, deoarece era vreme rea și el nu bănuia cituși de puțin că dușmanul era pe aproape, observă, deodată, o corabie care venea înspre el cu vintrelele coborîte pînă la jumătatea catargului și plină cu

luptători. Când a văzut aceasta, a dat ordin să se strângă repede pinzele, să se coboare vintrelele și soldații să ia armele; înălțând steagul cu care dădea semnalul de luptă, semnaliza corăbiilor care veneau imediat după el să facă același lucru. Soldații lui Vatinius, atacați pe neașteptate, făceau pregătiri, cei ai lui Octavius ieșeau rînd pe rînd din port gata echipați. Din amîndouă părțile se pregătește linia de bătaie; trupele lui Octavius erau mai bine distribuite,

iar alé lui Vatinius aveau sufletele mai călite.

46 Vatinius, văzînd că era inferior atît în ce priveşte dimensiunile, cît şi în ce" priveşte numărul corăbiilor, a preferat să dea lupta la voia întîmplării. Aşadar, el cel dintîi atacă cu corabia sa cu cinci rînduri de visle pe cea a lui Octavius, care avea patru rînduri. Acesta, vislînd cu cea mai mare iuteală şi forţă, se îndreaptă împotriva lui, şi corăbiile potrivnice se ciocniră în

rostre atât de puternic, încît corabia lui
Octavius rămase ținută pe loc, fiindcă sub
loviturile rostrului corăbiei dușmane i se
spărsese lemnăria, în celelalte puncte se dă
o luptă înverșunată, și atacurile sînt
îndreptate mai ales împotriva
comandanților. Căci, cum fiecare venea în
ajutorul tovarășului său, s-a dat de aproape
o mare bătălie într-un spațiu strîmt. Și cu
cît corăbiile se înghesuiau mai mult,
oferind prilej de luptă, cu atât soldații lui

Vatinius erau superiori. Cu un curaj demn de admirat, ei nu șovăiau să sară din corăbile lor în cele ale dușmanilor și lupta devenind egală, datorită curajului lor mult superior, obțineau succese. A fost scufundată chiar corabia lui Octavius, iar mai multe au fost capturate sau găurite de rostre și scufundate. Luptătorii lui Octavius au fost parte omorâți pe corăbii, parte aruncați în mare. Octavius însuși a sărit într-o barcă. Cum se refugiaseră mai mulți

în ea, barca se scufundă și Octavius, deși rănit, înotă până la vasul său de escortă. După ce s-a urcat în vas și noaptea a pus capăt luptei, a fugit cu pinzele întinse, pe o furtună puternică. L-au urmat câteva din corăbiile sale care, din întâmplare, scăpaseră din acea primejdie.

47 Cîț despre Vătinus, acesta, după victoria obținută, a dat semnalul de retragere și a intrat victorios cu toate

trupele în portul din care pornise la luptă flota lui Octavius.

În acea luptă a capturat o corabie cu cinci rânduri de vâsle, două cu trei rânduri, opt cu două rânduri și mulți vâslași de-al lui Octavius. Ziua următoare a folosit-o pentru repararea propriilor sale corăbii și a celor capturate. Apoi, în ziua a treia, s-a îndreptat spre insula Issa unde credea că se refugiase Octavius după înfrângere. În insulă se afla cel mai vestit oraș din aceste ținuturi, care era foarte atașat lui Octavius.

Cînd Vatinius a sosit acolo, locuitorii oraşului i s-au predat rugători, iar el a aflat că Octavius pornise pe un vînt prielnic cu cîteva corăbii mici spre Grecia¹, ca de acolo să se îndrepte spre Sicilia şi apoi spre Africa. Astfel, după ce într-un timp scurt a săvîrşit fapte strălucite, după ce a recucerit Illyria şi a redat-o lui Q. Cornificius şi a alungat din întregul golf flota duşmanilor, s-a retras victorios la Brundişium cu armata şi flota intacte.

48 în vremea în care Caesar
asedia pe Pompeius la Dyrrachium⁷²,
obținea victoria de la Pharsalus și lupta la
Alexandria în mijlocul unor mari primejdii,
pe care zvonurile le mai exagerau încă, Q.
Cassius Longinus fusese lăsat în Spania ca
să guverneze provincia *Hispania Ulterior* în
calitate de propretor⁷³. Acesta, fie din
pricina firii sale, fie din pricina urii ce-i
încolțise în suflet în urma unei răni primite
într-o capcană în acea provincie pe când
era cvestor, făcuse să crească mult

dușmănia împotriva lui De acest lucru își putea da seama fie după propriile lui sentimente, socotind că provincia îi răspundea cu sentimente asemănătoare, fie după numeroasele semne și manifestări ale celor care își ascundeau ura cu greu; el dorea să compenseze aversiunea provinciei prin dragostea armatei De aceea, după ce și-a adunat armata într-un singur loc, a făgăduit câte 100 de sesterți fiecărui soldat; nu mult după aceea, cînd a cucerit cetatea Medobriga⁴, din Lusitania, și muntele

Herminius⁷⁵, unde se refugia- seră locuitorii din Medobriga,, după ce a fost proclamat *imperator*, a dăruit soldaților cei 100 de sesterii. În afară de aceasta, mai acorda fiecăruia multe și însemnate recompense. Toate acestea i-au câștigat pentru moment afecțiunea amăgitoare a armatei, însă încetul cu încetul și pe neșimțite slăbea disciplina și severitatea militară.

⁴⁹ După ce a așezat legiunile în tabăra de iarnă, Cassius s-a dus la

Corduba⁷⁶ ca să împartă dreptate și s-a hotărât să plătească datoriile pe care le făcuse mai înainte, supunând provincia la biruri grele. Și, potrivit obiceiului din asemenea împrejurări, generozitatea servea de pretext pentru a pretinde mai mult. De la cei bogați se cereau bani; Longinus nu numai că le îngăduia, ci chiar le impunea să-i dea aceste sume de bani. În caz că aveau neînțelegeri cu el, oamenii umili erau trecuți în masa celor bogați, și nu se pierdea din vedere nici un fel de

ciștig important și vizibil sau mic și
neînsemnat, care nu trebuia să lipsească
din casa sau tribunalul / comandantului
suprem. Toți aceia care aveau vreun bun
pe care-l puteau pierde erau citați în fața
justiției și trecuți în rîndul acuzaților.
Astfel, la pierdere și prejudiciile aduse
averii se adăuga teama de procese.

50 Din aceste pricini, deoarece
Longinus făcea în calitate de imperator
exact ceea ce făcuse în calitate de cves-
tor, locuitorii provinciei au pus din nou la

cale uciderea lui, așa cum plănuiseră și mai înainte. Ura lor era încurajată de unii dintre prietenii lui. Aceștia, deși îi erau complici la jafuri, totuși nu-l urau mai puțin pe acela în numele căruia săvârșiseră fapte rele, și ceea ce furau treceau la rubrica „incasări” din propriile lor registre, în timp ce creanțele stinse sau reclamate le notau în registrele lui Cassius. Cassius recrutează o nouă legiune și anume pe a V-a. Recrutările și cheltuielile necesare acestei legiuni suplimentare fac să sporească

ura împotriva lui. Trupele de cavalerie sînt completate cu un corp de 3 000 de călăreți, care este echipat cu prețuri mari de chel-tuile; provincia nu are nici o clipă de răgaz.

51 Între timp, primi de la Caesar o scrisoare, prin care acesta îi ordona să treacă armata în Africa și să ajungă prin Mauretania la hotarele Numidiei;⁷⁸ fiindcă Iuba⁷⁹ trimisese mari ajutoare lui Cn. Pompeius și se părea că va mai trimite altele și mai mari. Cînd a primit această

scrisoare a fost cuprins de o bucurie extraordinară, deoarece i se oferea un prilej foarte bun de a jefui noi provincii și un regat foarte bogat. Așadar, pleacă personal în Lusitania, ca să facă rost de legiuni și să strângă trupe auxiliare. Dă sarcină unor oameni de încredere să pregătească din vreme, provizii de grâu și 100 de corăbii, să fixeze și să încaseze impozite, pentru ca nimic să nu-l mai țină în loc cînd se va întoarce. S-a întors mai repede decît s-ar fi așteptat cineva. Căci

Cassius putea să fie activ și vigilant, mai ales atunci când râvnea ceva.

52 După ce și-a adunat armata într-un singur loc și și-a așezat tabăra lângă Corduba, arată soldaților în adunare ce fapte trebuia să săvârșească cMn porunca lui Caesar și le făgăduiește că după ce vor trece în Mauretania va da fiecăruia cîte 100 de sesterti; adaugă că legiunea a V-a va rămîne în Spania. După adunare, s-a dus la Corduba și chiar în aceeași zi, după masă, pe cînd se îndrepta spre bazilică⁸⁰,

un oarecare Minucius Silo, client al lui L. Racilius, îi înmânează o jalbă, ca un soldat care i-ar fi cerut ceva, apoi, ca și cum ar fi așteptat răspunsul, prinzînd momentul favorabil, se strecoară repede în spatele lui Racilius, care se afla alături de Cassius, îl apucă pe acesta pe la spate cu mina stîngă, iar cu dreapta îi dă două lovituri de pumnal. Un strigăt izbucnește și toți conspiratorii dau năvală. Munatius Flaccus străpunge cu sabia pe lictorul cel mai apropiat; după ce-l omoară, rănește ■ pe

legatul Q. Cassius. Atunci T. Vasiu și L. Mer- cello⁶¹ vin în ajutorul concetățeanului lor Flaccus cu aceeași îndrăzneală, căci toți erau din Italia⁶². L. Licinius Squillus se aruncă asupra lui Longinus însuși, care zăcea la pământ, și—l rănește ușor.

53 Se aleargă în apărarea lui Cassius; căci acesta obișnuia să aibă întotdeauna pe lângă sine beroni⁶³ și un mare număr de veterani înarmați. Ei' taie drumul celorlalți conspiratori care veneau ca să ia parte la măcel. Printre aceștia se

aflau Calpurnius Salvianus și Manilius Tuscus. Minucius este doborât printre pietrele de pe drum în timp ce fugea și adus în fața lui Cassius, care fusese transportat acasă. Racilius se retrage în casa din apropiere a unui prieten, așteptând să afle precis dacă Cassius era mort. L. Laterensis, care nu se îndoaie de aceasta, aleargă vesel în tabără și felicită pe soldații băștinași și pe cei din legiunea a II-a, a căror ură înverșunată împotriva lui Cassius îi era cunoscută. Mulțimea îl suie

pe tribună și-l proclamă pretor. într-adevăr, nu era nimeni, fie născut în provincie ca, de pildă, soldații legiunii băștinașe, fie devenit provincial printr-o ședere îndelungată în provincie, așa cum era cazul legiunii a II-a, care să nu fi împărțit ura întregii provincii împotriva lui Cassius. Căci legiunile a XXX-a și a XXI-a, recrutate cu puține luni mai înainte în Italia, îi fuseseră date lui Longinus de către Caesar. Legiunea a V-a fusese formată de curind în Spania.

54 , în timpul acesta, Laterensis este înștiințat că Cassius trăiește. Mai mult mihnit decît tulburat de această știre, el se liniștește repede și pleacă să-l viziteze pe Cassius. Legiunea a XXX-a, aflînd de cele întîmplate, se îndreaptă spre Corduba, ca să vină în ajutorul comandantului ei. Același lucru îl face legiunea a XXI-a. Legiunea a V-a le urmează de aproape. Cum în tabără rămăseseră numai două legiuni, soldații din legiunea a II-a, temîndu-se să nu rămînă singuri și să-și trădeze

prin asta sentimentele, urmează exemplul celorlalte trei. Legiunea băstinașă a persistat în atitudinea ei și nici o teamă nu a abătut-o de la hotărârea ei.

55 Cassius dă ordin să fie arestați cei care fuseseră indicați drept complici la încercarea de asasinat. Trimite legiunile înapoi în tabără, reținând numai cinci coorte din legiunea a XXX-a. Printr-un denunț al lui Minucius află că L. Racilius și L. Laterensis și Annius Scapula⁴⁶, un provincial dintre cei mai de vază și mai

influenți și care îi era prieten intim, ca și Laterensis și Racilius, participaseră la același complot. El nu își reține mult timp minia și poruncește să fie executați. Pe Minucius îl predă libertilor lui ca să-i tortureze, ca și pe Calpurnius Salvianus, care, prin mărturisirile făcute, mărește numărul conspiratorilor, mărturisiri sincere, după cum cred unii, sau smulse prin constrângere, după cum se plîng alții. L. Mer-cello a fost supus la aceleași torturi. Squillus denunță mai mulți

complici; Cassius poruncește să fie
executați, cu excepția acelor care se
răscumpără cu bani. Căci cade la
înțelegere în mod public cu Calpurnius
pentru 60 000 de sesterti și cu Squillus
pentru 50 000. Dacă acești oameni, deși
foarte vinovați, nu au fost condamnați decât
la amendă, aceasta dovedește că, punând
banii mai presus de primejdia vieții și de
suferința pricinuită de răni; cruzimea lui
Cassius rivaliza cu lăcomia.

56 După câteva zile, primește o scrisoare de la Caesar, din care află că Pompeius fusese învins în luptă, își pierduse trupele și o luase la fugă. La această veste, simți o bucurie amestecată cu nemulțumire; știrea victoriei îi producea bucurie, dar sfârșitul războiului puneă capăt abuzurilor de până atunci. Astfel că nu știa sigur dacă preferă să nu mai aibă de ce să se teamă sau să-și poată permite orice. După ce i s-au vindecat rănilor, cheamă pe toți aceia care-i împrumutaseră

bani și le poruncește să treacă sumele în registre ca restituite. Persoanelor cărora i se părea că le fixase taxe prea mici le cere noi dări. Pe de altă parte, faoe recrutări de călăreți romani. Aceștia, recrutați din toate comunitățile⁴³ și coloniile, se temeau să facă serviciul militar peste mare; el li invită să-și răscumpere înrolarea. Aceasta însemna un bir greu, în același timp creștea și ura împotriva lui. După ce termină aceste treburi, purifică întreaga armată⁴⁴, trimite spre locul de trecere

legiunile pe care urma să le ducă în Africa și trupele auxiliare. El însuși pleacă la Hispalis ca să inspecteze flota pe care o echipa; mai zăbovește acolo, fiindcă publicase în toată provincia un edict potrivit căruia toți cei cărora le impusese taxe și care nu le plățiseră trebuiau să se prezinte la el. Această chemare a tulburat puternic pe toată lumea.

57 Între timp, L. Titius, care pe vremea aceea era tribun militar în legiunea băștinașă, anunță că această legiune se

despărțise de legiunea a XXX-a, comandată tot de legatul Q. Cassius, atunci când se afla în tabără lângă Ilipa⁶⁷ și că, după ce s-a revoltat și a ucis cîțiva centurioni care nu permiseseră să se înalțe steagul pentru plecare, a pornit spre legiunea a II-a, care se îndrepta pe alt drum spre strimtoare. La aflarea acestor știri Longinus pleacă în timpul nopții cu cinci cohorte din legiunea a XXI-a și sosește dimineața la Naena⁶⁸. După ce stă acolo o zi, ca să observe ce se

întâmplă, se îndreaptă spre Carmo⁸⁹. Aici, unde se adunaseră legiunile a XXX-a și a XXI-a și patru cohorte din legiunea a V-a, precum și întreaga cavalerie, află că patru cohorte au fost surprinse de soldații băștinași lângă Obucula⁹⁰, că împreună cu aceștia au ajuns la legiunea a II-a și că acolo , s-au unit cu toții și au ales comandant pe T. Thorius din Italica. După ce ține în grabă sfat, trimite pe cvestorul M- Marcellus⁹¹ la Corduba, ca să țină acest

oraș în as'cultare, și pe legatul Q. Cassius la Hispalis. După citeva zile i se aduce la cunoștință că comunitatea din Corduba îl părăsise și că Marcellus, fie din proprie inițiativă, fie prin constrângere (căci știrile nu erau de acord în legătură cu acest fapt), s-a unit cu locuitorii din Corduba; două co-horte din legiunea a V-a, care se aflau în garnizoană la Corduba, făcuseră același lucru. Infuriat de aceste vești, Cassius ridică tabăra, și a doua zi sosește la

Segovia, pe apa fluviului Singiliense⁹².
Acolo ține o adunare și caută să afle ce
gîndesc soldații; bagă de seamă că ei rămîn
credincioși nu de dragul lui, ci din
devotament față de Caesar, care era
absent, și că nu se vor da în lături de la nici
o primejdie pînă ce nu vor restitui lui
Caesar provincia.

58 În timpul acesta, Thorius aduce la
Corduba vechile legiui și, ca să nu pară că
răzvrătirea se datora spiritului de revoltă

al soldaților și al lui însuși și, totodată, pentru a spune lui Q. Cassius, care părea că are mai multă putere fiindcă se folosea de numele lui Caesar, o autoritate egală, spunea mereu în public că vrea să recucerească provincia pentru Cn. Pompeius. Și poate că, într-adevăr, proceda așa din ură față de Caesar și din dragoste față de Pompeius, al cărui nume avea multă influență asupra acestor legiuni pe care le comandase M. Varro¹⁵. Dai, cu privire la intențiile lui Thorius se făceau diferite

presupuneri, care nu ne permit să stabilim adevărul. În orice caz, acesta era pretextul pe care-l invoca Thorius. Soldații îl mărturiseau atât de fâțis, încât aveau gravat pe scuturi numele lui Pompeius⁸⁴.

Comunitatea iese în număr mare înaintea legiunilor, nu numai bărbați, ci și mame și copii în toga pretextă⁹⁵ și, îi imploră pe soldați să nu vină ca niște dușmani și să nu jefuiască Corduba, căci ei erau cu toții împotriva lui Cassius și cereau

să nu fie constrinși să acționeze împotriva lui Caesar.

: 59 Armata a fost impresionată de rugămintile și lacrimile mulțimii; văzând că nu era nevoie de numele și amintirea lui Pompeius⁹⁷ ca să-l urmărească pe Cassius, că Longinus⁹⁸ e urât atât de caesarieni, cât și de pompe- ieni, și că nu puteau determina nici comunitatea nici pe Marcellus să părăsească cauza lui Caesar, soldații au șters numele lui Pompeius de pe scuturi, au ales comandant pe

Marcellus, care declara că va apăra cauza lui Caesar, l-au numit pretor, s-au aliat cu locuitorii și și-au așezat tabăra lângă Corduba. După două zile, Cassius își așază tabăra cam la 4 000 de pași⁹⁹ de Corduba, dincoace de fluviul Baetis⁹⁹, pe o înălțime, în fața cetății. Scrie regelui Bogus¹⁰⁰, în Mauretania, și proconsulului M. Lepidus¹⁰¹, în *Hispania Citerior*, cerându-le să-i vină cât mai repede în ajutor lui și provinciei, în interesul lui Caesar. El însuși pustiește ca

un dușman ogoarele co'rdubienilor și dă
foc clădirilor.

60. Aflînd de această faptă
rușinoasă și nedemnă legiunile, care-l
aleseseră comandant pe Marcellus,
alergară la el și-i cerură să-i scoată la luptă
și să le dea posibilitatea să atace mai
înainte ca proprietățile atît de renumite și
draği cordubienilor să fie jefuite și trecute
prin foc și sabie, într-un chip atît de
rușinos, chiar sub ochii romanilor.
Deoarece Marcellus socotea că această

luptă este o nenorocire, întrucât Caesar va avea de suferit atât de pe urma unei victorii, cât și de pe urma unei înfringeri și că nu stă în puterea sa...¹⁰² trece legiunile peste Baetis și le așează în linie de bătaie. Când a văzut că, pe o înălțime, în fața lui, Cassius își așezase linia de luptă înaintea taberei, Marcellus, pretextând că acesta nu va cobori în cîmpie, îi convinge pe soldați să se retragă în tabără. Și astfel, înocpe să-și aducă trupele înapoi. Cassius, care avea o cavalerie puternică* și știa că Marcellus

este slab .din acest punct de vedere, atacă
cu cavaleria pe legionarii care se retrăgeau
și ucide pe malul fluviului o bună parte din
ariergarda. În urma acestei înfringeri,
Marcellus înțelege-cusururile și dificultățile
pe care le prezenta trecerea fluviului și își
mută tabăra dincolo de Baetis. În mai
multe rânduri, amândouă legiunile fură
așezate în linie de luptă, totuși nu se trecu
la atac, din cauza dificultăților de teren. •
61 în infanterie Marcellus era
mult mai puternic, căci avea legiuni de

veterani călitate în multe bătălii Casſiiſe
biziua mai mult pe fidelitatea decît pe
curajul legiunilor. Aſadar, după ce taberele
au fost aſezate aproape una de alta ſi
Marcellus a ocupat un poſt potrivit, de
unde putea să-i lipsească de apă pe
oamenii lui Caſſius. Lon-
ginuſ¹⁰³, temindu-
ſe să nu fie încercuit printr-un fel de asedi-
u în ținuturi străine ſi vrăjmaſe lui, pleacă
din tabără în liniſtea nopții ſi se îndreaptă
repede spre Uliſ¹⁰⁴, un oraſ despre care

credea că-i este fidel. Acolo, își așează tabăra atât de aproape de ziduri, încît și natura locului (căci Ulia este situat pe un munte înalt), și fortificațiile orașului îl apărău din toate părțile împotriva unui asediu.

Marcellus îl urmărește și își așează tabăra în fața lui Longinus, cît mai aproape de Ulia și, după ce a făcut - recunoașterea locurilor, este constrîns de necesitate toc-mai la ceea ce dorea el mai mult și anume, să nu dea lupta (căci, dacă ar fi fost posibil

să dea lupta, el nu ar fi putut rezista
înlăcărării soldaților) și să-l împiedice pe
Cassius să se întindă mai departe, ca nu
cumva și alte cetăți să sufere ceea ce a
suferit Corduba. După ce a stabilit posturi
întărite în locuri favorabile și a construit
împrejurul cetății un șir neîntrerupt de
fortificații, a închis în interiorul
fortificațiilor Ulia și tabăra lui Cassius. În-
ainte de terminarea lucrărilor, Longinus și-a
scos toată cavaleria, căci credea că-i va fi
de mare folos dacă-l va împiedica pe

Marcellus să facă provizii de grâu și nutret;
dimpotrivă ea îi va fi o povară dacă,
asediată și fără să poată fi folosită, va
consuma grâul necesar.
%2 U După câteva zile, regele Bogus,
primind scrisoarea de la Q. Cassius,
sosește cu trupele sale și adaugă la legiu-
nea pe care o adusese cu el mai multe
cohorte auxiliare spaniole. Căci, așa cum
se întâmplă de obicei în dezbinările civile,
și atunci unele cetăți din Spania țineau cu

Cassius, dar mai multe îl sprijineau pe Marcellus. Bogus se apropie cu trupele sale de fortificațiile exterioare ale lui Marcellus. De amândouă părțile se dă o luptă înverșunată și de durată, în cursul căreia soarta făcu să treacă victoria dintr-o tabără într-alta. Totuși, Marcellus nu a fost nici un moment alungat din fortificațiile sale.

63 În timpul acesta, Lepidus vine la Ulia din *Hispanici Citerior* împreună cu

35 de cohorte de legionari și un mare număr de călăreți și alte trupe auxiliare. El urmărea să pună capăt conflictului dintre Cassius și Marcellus în mod imparțial. La sosirea lui, Marcellus, fără să mai stea la îndoială, i se încredință și i se puse la dispoziție. Cassius, dimpotrivă, se închise în tabăra sa, fie că socotea că lui i se cuvenea mai multă considerație decât lui Marcellus, fie că se temea că nu cumva Lepidus să fi fost cîștigat mai dinainte de învingerile lui Marcellus.

Lepidus își așează tabăra lângă Ulia și acționează în deplină înțelegere cu Marcellus. Interzice să se dea lupta, îi cere lui Cassius să iasă din tabără și-i dă toate garanțiile. Cassius, după ce a șovăit multă vreme, neștiind ce să facă și cită crezare trebuie să-i dea lui Lepidus, dându-și seama totuși că planul său nu va duce la nimic dacă va stărui în hotărîrea sa, cere să se distrugă fortificațiile și să i se lase ieșirea liberă. Nu numai că armistițiul se încheiase, dar lucrările aproape terminate

erau dărimate și străjile se retrăgeau de pe
întărituri, dnd trupele auxiliare ale regelui
năvălesc asupra postului lui Marcellus,
care era cel mai aproape de tabăra regelui
și omoară un mare număr de soldați.
Acesta spre surprinderea tuturor (dacă,
totuși, printre toți aceștia se afla și
Cassius, căci existau bănuieli cu privire la
complicitatea lui). Dacă lupta nu ar fi fost
repede întreruptă, în urma indignării și
intervenției lui Lepidus, s-ar fi produs o
mare nenorocire.

64 După ce lui Cassius i s-a lăsat drumul liber, Marcellus . își unește tabăra cu cea a lui Lepidus. Lepidus și Marcellus pornesc în același timp cu trupele lor spre Cor- duba, iar Cassius cu ale sale spre Carmo. Cam în aceeași vreme, Trebonius¹⁰⁵ vine să guverneze provincia. în calitate de proconsul. Cum a aflat de sosirea lui, Cassius își repartizează legiunile pe care le avea cu el și cavaleria în taberele de iarnă, iar el însuși, după ce își strânge în grabă

toate lucrurile, se duce la Malaca¹⁰⁶, und.e,
în; ciuda timpului nefavorabil pentru
navigație, se urcă într-o corabie, ca să nu
fie la bunul plac al lui Lepidus, Trebonius și
Marcellus, așa cum spunea el, sau, potrivit
spuselor prietenilor lui, să nu treacă cu
prestigiul scăzut prin această provincie, din
care o bună parte îl părăsise sau, după
alții, ca nu cumva banii strinși din jafuri
nesfârșite să ajungă în mâinile altcuiva.
Plecînd pe o vreme destul de bună, dacă

avem în vedere că era iarnă, se retrage pe
Hiberus¹⁰⁷, pentru a scăpa de primejdiile
din timpul nopții; apoi, cu toate că vremea
se mai înrăutățise puțin, crezînd, totuși, că
va putea naviga fără primejdie, plecă
împins de valurile care veneau cu putere în
sens contrar gurilor fluviului și, cum în
locul acela strîmt nu putea nici să-și
întoarcă corabia din pricina forței
curentului, nici să țină drumul drept din

cauza unor valuri atât de mari, corabia se scufundă, iar el pieri (în valuri).

65 Când Caesar a trecut din Egipt în Asia¹⁰⁸ a aflat de la cei care veniseră la el de la Roma și din scrisori sosite de acolo că în oraș multe lucruri mergeau prost și fără folos și că nici un sector al treburilor publice nu era condus așa cum trebuia, fiindcă rivalitățile dintre tribuni provocau revolte, iar din pricina intrigilor ambițioase și a nepăsării tribunilor militari și a

comandanților legiunilor moravurile și tradițiile militare erau călcate, ceea ce ducea la dispariția disciplinei și a severității^[9].

El vedea bine că toată situația aceasta făcea necesară întoarcerea sa, totuși, socotea că era de preferat să lase provinciile și ținuturile în care venise astfel organizate, încât să scape de dezbinările interne, să capete instituții judecătorești și legi și să nu le mai fie teamă de dușmanii

dinafară. Spera să realizeze repede aceste lucruri în Siria, Cilicia, Asia, fiindcă aceste provincii nu erau lovite de nici un război; în Bithynia¹⁰ și Pont, însă, îl aștepta o sarcină mai grea. Căci auzise că Pharnaces nu părăsise Pontul și nici nu credea că-l va părăsi, fiind plin de trufie după victoria lui asupra lui Domitius Calvinus. Caesar s-a oprit în toate cetățile de mai mare importanță, a împărțit recompense personale și publice celor care

binemeritaseră, a luat cunoștință de
vechile neînțelegeri și le-a pus capăt. Ia
sub ocrotirea sa pe regii, tiranii și principii
vecini cu provincia, care alergaseră cu toții
la el, punindu-le condiția să ocrotească și
să apere provincia, și se desparte de ei ca
de niște foarte buni prieteni ai săi
personali și ai poporului roman¹¹¹.

66 După ce a petrecut câteva zile
în această provincie, încredințează
comanda legiunilor și guvernarea Siriei lui

Sextus Caesar, prietenul și ruda sa¹¹². El însuși pleacă în Cilicia cu aceeași flotă cu care venise¹¹³. Convoacă pe toți reprezentanții acestei provincii la Tarsus¹¹⁴, care este aproape cel mai vestit și mai puternic oraș din întreaga Cilicie. Acolo, după ce a pus în ordine toate treburile provinciei și ale cetăților vecine, nu zăbovește mult timp, fiind dornic să plece la război. Trece în marș forțat prin Cappadocia și, după un popas de două zile la Mazaca¹¹⁵, sosește la Comana. Aici se

află un templu al Bellonei¹¹⁶, cel mai vechi și mai venerat din toată Cappadocia, atît de venerat încît, după părerea tuturor, preotul zeiței, datorită autorității sale, este considerat al doilea după rege. Caesar a încredințat acest sanctuar unui personaj ilustru, Lycomedes din Bithynia, născut dintr-o familie regală din Cappadocia, care, în urma soartei vitrege a strămoșilor săi și a unei schimbări dinastice, revendica acest sacerdoțiu, cu drepturi neîndoielnice, dar care fuseseră date uitării după scurgerea

atitor ani. Cît despre fratele lui
Ariobarzanes, Ariarathes, cum fiecare
dintre ei binemeritase de la republică,
pentru că Ariarathes să nu aibă supărări
din pricina moștenirii la tron sau, în
calitate de moștenitor al tronului, să nu fie
el însuși un obiect de teamă <pentru
Ariobarzanes>, îl pune sub puterea și
autoritatea acestuia. Apoi își continuă
drumul cu aceeași iuțeală cu care pornise.
67 Cînd Caesar s-a apropiat de
Pont și de hotarele Gallograeciei,

(Deiotarus¹¹⁷, care pe atunci era tetrarh al aproape întregii Gallograecii, fiindcă ceilalți tetrarhi tăgăduiau că puterea i-ar fi fost acordată în conformitate cu legile și obiceiurile, în timp ce Senatul îl recunoștea fără ezitare rege al Armeniei Mici, și-a părăsit podoabele regale și nu numai că a îmbrăcat hainele unui simplu particular, dar a luat și înfățișarea unui acuzat. Astfel se duse rugător la Caesar, ca să-l implore „să-l ierte pentru că, aflându-se într-un colț al pământului unde Caesar nu avea trupe

auxiliare și, <constrins> de ordinele dușmanilor acestuia>, a urmat partida lui Pompeius. Căci datorită lui nu era să judece neînțelegerile dintre romani, ci să se supună autorităților actuale”.

68 În răspunsul său, Caesar i-a amintit nenumăratele binefaceri cu care l-a copleșit prin decrete oficiale în timpul consulatului său și i-a arătat că „trădarea lui nu putea fi justificată prin neștiință, întrucât un om atât de prudent și de grijuliu putea să știe cine este stăpînul Romei și al

Italiei, unde se află Senatul și poporul roman, de ce parte este statul și, în sfârșit, cine a urmat la consulat după L. Lentulus și C. Marcellus. A adăugat că, totuși, îi trece cu vederea acest fapt, ținând seama de serviciile lui de mai înainte, de vechile lor legături de ospitalitate și prietenie, de demnitatea și vîrsta regelui, de rugămintile acelor oaspeți și prieteni ai lui Deiotarus, care veniseră în număr mare la Caesar să-l implore. Asupra neînțelegerilor dintre tetrarhi se va pronunța mai tîrziu¹¹⁸. Apoi

îi înapoie costumul regesc. îi porunci să
alducă la război legiunea alcătuită din
supușii lui, pe care o înarmase și
disciplinase după modelul armatei romane,
pr ecum și întreaga cavalerie.
69 După ce a sosit în Pont,
Caesar și-a adunat într-un singur loc
trupele care erau slabe, atât ca număr, cât
și ca experiență militară, excepție făcând
legiunea a „VI-a, pe cai» o adusese cu el
din Alexandria și care, alcătuită din
veterani, îndurase multe osteneți și

primejdii și își pierduse mulți soldați, fie din cauza dificultăților marșurilor și ale navigației, fie din cauza deselor războaie, așa încât avea mai puțin de 1 000 de oameni. (îi rămăseseră trei legiuni, una a lui Deiotarus și două care participaseră la lupta pe care Cn. Domitius o dăduse cu Pharnaces, așa cum am arătat)¹¹⁹. Solii trimiși de Pharnaces vin la Caesar și-l roagă în primul rînd să nu vină în calitate de dușman, căci Pharnaces ya face tot ce-i va porunci. Ei aminteau mai ales faptul că

Pharnaces nu a vrut să-i dea lui Pompeius nici un fel de ajutoare împotriva lui Caesar, așa cum făcuse Deiotarus, pe care, totuși, Caesar îl iertase.

70 Caesar răspunse că „va fi foarte drept cu Pharnaces dacă acesta își va ține promisiunile. Le atrage, însă, atenția solilor cu vorbe blinde, așa cum îi era obiceiul, să nu-i reproșeze cazul lui Deiotarus sau să se fălească prea mult cu faptul că nu i-au trimis ajutoare lui Pompeius. Într-adevăr, lui Caesar îi place

mai mult decât orice să ierte pe cei care-l imploră; totuși, nu poate trece cu vederea, celor care-l făcuseră servicii personale, jignirile publice aduse provinciilor. Ceva mai mult, acel serviciu pe care i l-au amintit a fost mai de folos pentru Pharmaces, care evitase o înfrângere, decât pentru Caesar, căruia zeii nemuritori îi dăruiseră victoria. Așadar, el ierta lui Pharmaces marile și gravele prejudicii aduse cetățenilor romani care făceau comerț în Pont, pentru că nu mai putea

readuce lucrurile în starea de mai înainte,
într-adevăr, nu mai putea reda morților
viață, nici mutilaților bărbăția, pedeapsă
mai îngrozitoare decât moartea, la care
fuseseră condamnați cetățenii romani.
Pharnaces trebuia să părăsească Pontul
numaidecît, să dea drumul sclavilor
publicanilor și să înapoieze aliaților și
cetățenilor romani bunurile pe care le mai
deținea. Abia cînd va îndeplini aceste
porunci va putea trimite lui Caesar darurile
pe care generalii obișnuiau să le primească

după victorie de la prietenii lor. Pharnaces
îi trimisese o coroană de aur. După ce le-a
răspuns în felul acesta, a dat drumul
solilor.

71 Dar Pharnaces, care
promisese totul cu bunăvoință, sperând că
Caesar, în graba și marșul său rapid, va da
crezare spuselor lui cu mai multă ușurință
decît permitea realitatea, ca să plece mai
repede și în mod mai onorabil la treburile
mai importante (căci toată lumea știa că
multe pricini îl chemau pe Caesar la

Roma)¹²⁰, începu să târăgăneze lucrurile, să
ceară un termen mai lung pentru
evacuarea Pontului, să propună convenții,
într-un cuvânt, să folosească viclesugul.
Caesar, dîndu-și seama de șiretenia lui,
făcu atunci constrîns de necesitate ceea ce
în alte împrejurări făcea din imboldul firii
lui, și anume angajă lupta mai repede decît
s-ar fi așteptat cineva.
72 Zela¹²¹ este un oraș din Pont
destul de bine întărit de la natură, deși se
află într-o regiune de șes. Căci o movă

naturală, dar care părea ridicată de mîna omului, susţine din toate părţile zidul cetăţii, pe culmea sa destul de înaltă. În jurul acestui oraş se găsesc multe colinuş înalte despărţite între ele prin văi; cea mai înaltă dintre ele, în urma victoriei lui Mithridates, a nenorocirii lui Triarius¹²² şi a dezastrului suferit de armata noastră (ea e aproape legată de cetate printr-un drum paralel cu lanţul de înălţimi), este faimoasă în acele ţinuturi; ea nu se află la o distanţă mai mare de 3 000 de paşi¹²³ de Zela.

Pharmaces a ocupat această poziție cu toate trupele sale, după ce a refăcut vechile întărituri ale unei tabere care fusese cu noroc pentru tatăl său.

73 Caesar, după ce și-a așezat tabăra la 5 000 de pași de dușman, văzînd că văile care apărau tabăra regală ar putea apăra, la aceeași distanță, propria sa tabără, cu condiția ca dușmanii să nu ocupe ei cei dinții pozițiile mult mai apropiate de tabăra regelui, dă ordin să se aducă materiale pentru lucrările de

fortificații în interiorul întăriturilor.
Materialele au fost aduse repede și,
noaptea următoare, în timpul străzii a
patra, după ce a lăsat bagajele în tabără,
Caesar pleacă cu toate legiunile ușor
înarmate; în zori, luind pe dușman prin
surprindere, ocupă chiar poziția unde
Mithridates cîștigase victoria asupra lui
Triarius. Dădu ordin sclavilor să scoată din
tabără și să aducă acolo toate materialele
adunate; nici un soldat nu trebuia să se
depărteze de lucrări, căci valea abruptă

care despărțea tabăra dușmanilor de
lucrările întreprinse de Caesar pentru noua
sa tabără nu se întindea pe o distanță mai
mare de 1 000 de pași.

74 Cînd, în zori, Pharnaces a
observat deodată ce se întimplase, și-a
orînduit toate trupele în fața taberei.
Terenul dintre cele două tabere era atît de
accidentat, încît lui Caesar i se părea că
trupele dușmanilor sînt orînduite mai
curînd după o veche tradiție militară, care
avea ca scop fie să întîrzie lucrările noastre

și să țină astfel mai mulți oameni sub arme, fie să demonstreze încrederea regelui, ca să nu pară că acesta se bizuia mai puțin pe trupe decât pe fortificații pentru a-și apăra pozițiile. Astfel, după ce a așezat o primă linie de luptă în fața întăriturilor, Caesar nu s-a lăsat abătut de la hotărârea de a continua lucrările cu ajutorul celorlalte trupe. Pharnaces, însă, determinat fie de terenul favorabil, fie de auspiciile și prevestirile de care ascultase, așa cum am aflat după aceea, fie călăuzise că numai pu-

țini dintre ai noștri erau sub arme și, din cauza efectuării zilnice a lucrărilor militare, luase drept soldați mulțimea de sclavi care transportau materiale, fie că avea încredere în armata sa de veterani pe care locotenentii săi se făceau că au dus-o de 22 de ori la luptă și victorie și, în același timp, disprețuia armata noastră, pe care o învinsese când era comandată de Domitius, *se hotărî să dea lupta și începu să coboare în valea abruptă. Cîtva timp Caesar a ris de această paradă fără rost și de această

îngrămădire de oameni într-un loc în care
nu ar fi intrat nici un vrăjmaș în toate
mințile. În timpul acesta, Pharnaces a
început să urce colina abruptă cu trupele
așezate în linie de luptă, în același ritm în
care coborise în valea povîrnita.

75 Caesar, uimit de îndrăzneala
nebună sau de siguranța de necrezut a lui
Pharnaces, într-un moment în care nu se
aștepta și era nepregătit, cheamă în
aceeași clipă înapoi pe soldați de la lucrări,
le poruncește să pună mina pe arme,

asează în față legiunile și formează linia de
luptă. Agitația bruscă produsă de aceste
măsuri umplu de spaimă pe soldații noștri.
Rîndurile nu erau încă formate, cînd deja
carele regești, înarmate cu coase²⁴, produc
învălmășeală printre soldații noștri
tulburați. Totuși, ele sînt repede respinse
de mulțimea de săgeți. Linile armatei
dușmane le urmează și bătălia începe, în
strigăte de luptă. De mult ajutor ne-a fost
natura terenului, dar mai ales protecția
zeilor nemuritori, care intervin în toate

războaiele, mai ales atunci cînd calmul nu
mai poate face nimic¹²⁵

76 După o luptă mare și îndîrjită
corp la corp, în aripa dreaptă, unde fusese
așezat^ legiunea a VI-a de veterani,
victoria începu să se arate. În timp ce în
această parte dușmanii erau prăvăliți pe
pantă în jos, mult mai încet, însă tot cu
ajutorul zeilor, în aripa stîngă și în centrul
frontului sint zdrobite toate trupele rege-
lui. Acestea, pe cît de ușor urcaseră
povirnișul, pe atît de repede fură învinse,

datorită tocmai terenului accidentat. Astfel, după ce mulți soldați au fost uciși sau zdrobiți de corpurile tovarășilor lor care cădeau, cei care se puteau salva prin fugă și-au aruncat armele și au trecut valea, dar dezarmați nu puteau fi de nici un folos pe înălțime. Ai noștri, încurajați de succes, nu au șovăit să înainteze pe un teren nefavorabil și să atace întări- turile. Deși tabăra dușmană era apărată, de cohorțele pe care Pharnaces le lăsase acolo de pază, ai noștri ocupă repede tabăra dușmană.

După ce toți soldații lui au fost uciși,
Pharnaces fuge cu câțiva călăreți. Dacă
asedierea taberei lui nu i-ar fi dat
posibilitatea să fugă nestingherit, ar fi
căzut de viu în minile lui Caesar.

77 După asemenea victorie,
Caesar, de atâtea ori biruitor, a fost cuprins
de o bucurie de nedescris, fiindcă
terminase atât de repede un război foarte
însemnat¹²⁶ și era cu atât mai bucuros când
își amintea de acea primejdie neașteptată,
cu cât victoria izvorise ușor dintr-o situație

foarte grea. După ce a recucerit Pontul și a împărțit soldaților toată prada regească, pleacă a doua zi cu călăreții ușor echipați, ordonă legiunii a VI-a să se reîntoarcă în Italia ca să-și primească recompensele și onorurile, trimite acasă trupele auxiliare ale lui Deio- tarus și lasă în Pont două legiuni sub comanda lui Coelius Vinicianus.

78 Astfel, trece în Asia prin Gallogrecia și Bithynia, ia cunoștință de conflictele din toate aceste provincii și le rezolvă; acordă drepturile care li se

cuveneau tetra- hilor, regilor, cetăților. Pe Mithridates din Pergam, despre ale cărui victorii rapide din Egipt am scris mai sus¹⁷, și care se născuse dintr-o familie regală și primise o educație regească (căci, datorită originii lui nobile, Mithridates, regele întregii Asii, îl adusese de foarte tânăr din Pergam în tabăra sa, unde-l ținuse mulți ani), Caesar îl face rege al Bosporului, regat care fusese sub autoritatea lui Pharnaces¹⁸. Caesar apără provinciile poporului roman de barbari și

regi vrăjmași, opunînd acestora un rege foarte devotat nouă. Tot lui îi acordă o tetrarhie a gallograecilor pe baza legilor țării și a dreptului de moștenire, pe care Deiotarus o posedase cu puțini ani mai înainte. Totuși, n-a zăbovit nicăieri mai mult decît parea că o îngăduia situația critică a tulburărilor interne de la Roma.

După ce a rezolvat toate treburile cu succes și într-un timp foarte scurt, a sosit în Italia, spre surpriza tuturor^.

RĂZBOIUL AFRICAN

1 în etape normale de marș, fără a pierde o singură zi, Caesar ajunse în a 14-a zi înaintea calendelor lui ianuarie¹ la

Lilybaeum¹²³ și își arată îndată hotărîrea de a se imbarca, deși nu avea mai mult de o legiune de recruți și 200 de călăreți. Cortul și-l așează chiar pe țărm, aproape în bătaia valurilor. Făcu aceasta pentru ca nimeni să nu spere la vreun răgaz și să fie gata cu toții în orice zi și în orice ceas. Se întâmplă însă, în acest timp, să nu aibă vreme potrivită pentru navigație și totuși el continua să țină la bord pe vislași și pe soldați și căuta să nu scape nici un prilej de

plecare. Cu toate că locuitorii acelei
provincii îl informau despre forțele
adversarilor, care cuprindeau cavalerie

nenumărată, patru legiuni regale¹²⁴, un
mare număr de soldați ușor înarmați, zece

legiuni ale lui Scipio, 120 de elefanți¹²⁵ și
flotă numeroasă, el nu se înpăimînta cîtuși
de puțin ci, plin de , speranțe, era
încrezător în curajul său. Cu fiecare zi ce
trecea numărul navelor de război creștea,
numeroase vase de transport se îmbulzeau

acolo, veniseră patru legiuni de recruți¹²⁶
legiunea a V-a de veterani și vreo 2 000 de
călăreți.
vește acolo câteva zile, pune în vânzare, în
folosul tezaurului public, bunurile unora,
apoi dă dispoziții amănunțite pretorului
Alienus, guvernatorul Siciliei, mai ales în
legătură cu îmbarcarea neîntârziată a
restului armatei. După ce dă aceste ordine,
se îmbarcă el însuși, în a șasea zi înaintea
calendelor lui ianuarie⁷, și ajunge repede

din urmă celelalte corăbii. Purtat de un vânt bun și de o corabie sprintenă, ajunge după patru zile, împreună cu câteva nave de luptă, în fața Africii. Celelalte corăbii de transport, cu excepția citorva, împrăștiate de vânt și rătăcind la întâmplare, ajunseră în locuri diferite. El trece cu flota pe lângă Ciupea⁸, apoi pe lângă Neapolis⁹; lasă în urmă, pe lângă acestea, o serie de forturi și așezări nu departe de mare.

3 După ce ajunse la Hadrumetum¹⁰, unde se afla o garnizoană a dușmanilor condusă de Caius Considius¹¹, în momentul când Cnaeus Piso¹², care venea de-a lungul țărmului mării de la Ciupea la Hadrumetum, apărui cu circa 3 000 de mauri, Caesar, zăbovind puțin în fața portului pînă se adunară celelalte nave, debarcă armata¹³, al cărei număr se ridica acum la 3 000 de pedestrași și 90. de călăreți și, așezîndu-și tabăra în fața

oraşului, rămîne acolo, fără a comite vreo nedreptate, şi interzice tuturor prăzile. între timp, orăşenii împinzesc zidurile cu oameni înarmaţi şi se postează în număr mare în faţa porţii pentru apărare; numărul lor forma cam două legiuni. După ce dădu ocol oraşului şi cercetă aşezarea, Caesar se întoarse în tabără. Nu erau puţini cei care socoteau o greşeală şi o imprudenţă din partea lui faptul că nu fixase cîrmacilor şi comandanţilor locurile spre care trebuiau

să se îndrepte și nici nu le dăduse, după
sistemul său și după obiceiul statornicit
dinainte, scrisori închise, după citirea
căroră, la momentul fixat, să Se îndrepte
cu toții către punctul stabilit. Dar acest
lucru nu era cituși de puțin o greșeală a lui
Caesar, căci el bănuia că nu va exista nici
un port de pe pământul
Africii, ferit de garnizoanele dușmane, în
care să se refugieze flota, ci pîndea, pentru
a debarca, un prilej oferit de întîmplare.

4. Între timp, locotenentul Lucius Plancus¹⁴ cere de la Caesar îngăduința să trateze cu Considius pentru a încerca vreun mijloc de a-l aduce la idei mai sănătoase. Primind îngăduința, scrie o scrisoare și o încredințează unui prizonier s-o ducă lui Considius în oraș, îndată ce captivul ajunge acolo și încercă să prezinte scrisoarea lui Considius, așa cum i se poruncise, înainte chiar de a o primi, acesta întrebă: „De la cine este”? „De la *imperator* Caesar”, răspunse prizonierul.

Iar Considius replică: „Singurul *imperator* al poporului roman este acum Scipio”¹⁵. Apoi ordonă ca prizonierul să fie omorât sub ochii lui și fără să citească scrisoarea, o dădu, sigilată cum era, unui om de încredere s-o ducă lui Scipio.

5 După o noapte și o parte din zi petrecute în fața orașului, cum nici un răspuns nu venea de la Considius și nici celelalte trupe ale lui Caesar nu soseau în ajutor, cum nu avea prea multă cavalerie, iar pentru a asedia orașul avea prea puține

trupe, și pe deasupra formate din recruți, fiindcă nu voia ca armata să-i fie lovită în prima clipă a sosirii, căci orașul era bine întărit și greu accesibil unui asediu, iar pe deasupra se anunța și venirea unor serioase ajutoare de cavalerie pentru cei de acolo, Caesar n-a socotit înțelept să piardă timpul asediind cetatea, de teamă ca nu cumva, în timp ce ar fi fost ocupat cu aceasta, să fie încercuit pe la spate și pus la grea încercare de cavaleria dușmană.

6 Așadar, pe cînd voia să-și mute
tabăra, o mulțime de soldați năvălește din
oraș și, ajutată de cavaleria care din-
întîmplare fusese trimisă de lăba tocmai
atunci pentru primirea șoldei, ocupă tabăra
de unde ieșise Caesar cînd pornise marșul
și începe urmărirea ariergărzii lui. Cînd își
dau seama de aceasta, soldații legionari se
opresc, iar călăreții, deși puțini, se
năpustesc cu mare îndrăzneală asupra
mulțimii dușmanilor. Se întîmplă un lucru
de necrezut: mai puțin de 30 de călăreți

galii ău întors din loc 2 000 de călăreți mauri și i-au fugărit pînă în oraș. După ce au fost respinși și alungați pînă la adăpostul zidurilor, Caesar și-a continuat marșul fixat. Dar, pentru că atacau din nou, cînd urmărindu-l, cînd fiind respinși din nou în oraș de către călăreți, Caesar a trecut în ariergardă cîteva cohorte de veterani pe care le avea cu el și o parte a cavaleriei și și-a reluat încet marșul împreună cu ceilalți. În acest fel, cu cît se depărta mai mult de oraș, cu atît slăbea

urmărirea numizilor. În timp ce înainta, veneau la el solii de prin orașe și așezări și-i promiteau grâne, arătându-se gata să facă tot ce va porunci. Și astfel Caesar și-a așezat tabăra în ziua aceea lângă orașul Ruspina¹⁶.

¹⁷ La calendele lui ianuarie și-a mutat tabăra de acolo și a ajuns la Leptis, cetate liberă și scutită de dări. Din oraș îi vin în întâmpinare solii și făgăduiesc cu bucurie că vor îndeplini tot ce va dori Deci,

postind la porțile orașului centurioni și
gărzi, pentru ca nici un soldat să nu intre
în oraș sau să facă vreă nedreptate vreunui
locuitor, își așează tabăra nu departe de
cetate, lângă țărni. Tot acolo sosiră
întâmplător câteva nave de transport și
câteva de război; după cum a fost informat,
celelalte, necunoscând locurile, fuseseră
văzute îndreptin- du-se spre Utica¹⁸. între
timp, Caesar nu se îndepărta de mare, nici
nu pătrundea în interiorul țării, din cauza

corăbiilor rătăcite, iar cavaleria o ținea în
întregime pe vase, ca să nu devasteze, cred
eu, ogoarele¹⁹; poruncește să fie adusă apă
la corăbii. În acest timp, vislașii, care
ieșiseră de pe nave ca să ia apă, atacați pe
neasteptate de călăreți mauri înainte ca
caesarieni să bage de seamă, sînt răniți în
mare număr cu lovituri de lănci, iar cîțiva
omorîți; căci maurii au obiceiul să stea la
pîndă cu caii printre coline și se ivesc pe

neasteptate, fără să dea însă lupta corp la corp în cîmp deschis²⁰.

8 În vremea aoeasta, Caesar trimise în Sardinia și în celelalte provincii vecine soli cu scrisori, ca să se ia măsuri, îndată după citirea acestora, pentru a i se trimită ajutoare, hrană și grîne; descărcînd o parte din corăbiile de război, trimite pe Rabirius Postumus²¹ în Sicilia să-i aducă al doilea transport de trupe. Apoi... (lacună) poruncește să plece! . . (lacună) cu zeoe

nave de război în căutarea corăbiilor de transport care se rătăciseră, și pentru a-i apăra în același timp de dușmanii dinspre mare. De asemenea, ordonă pretorului Caius Sallustius Crispus²² să plece cu o parte din corăbii spre insula Cercina²³, stăpinită de adversari, pentru că auzise că acolo se găsesc mari cantități de grâne. Aceste ordine și instrucțiuni le dădea fiecăruia în așa fel încît, fie că era posibil sau nu, nu putea fi vorba de vreo scuză sau șovăire. El însuși se informa în acest timp,

de la fugari și de la locuitorii regiunii, de situația lui Scipio și a celor care, împreună cu el, purtau război împotriva sa, și regreta (căci Scipio hrănea cavaleria regală din resursele provinciei Africa) că nebunia oamenilor poate fi atât de mare, încât să preferă să fie tributarii regelui decât să se afle teferi, printre concetățenii lor, printre bunurile lor în patrie.

9

1 In a patra zi înaintea nonelor lui ianuarie²⁴ Caesar își mută tabăra; lăsând la Leptis²⁵ pe Saserna cu o garnizoană de

șase cohorte, el se întoarce cu restul trupelor din nou în lozul de unde venise în ajun, la Ruspina și, lăsând acolo bagajele armatei, pleacă el însuși cu trupe ușor înarmate pe la așezările din împrejur în căutare de grâne poruncind locuitorilor din oraș să-l urmeze cu toate căruțele și vitele de povară. După ce găsește o mare cantitate de grâu, se întoarce la Ruspina. Eu socotesc că el a adunat acest grâu ca să nu lase orașele maritime pustii în urma sa,

ci să le întărească cu garnizoane, obținând astfel adăposturi pentru flotă.
10 Lăsînd acolo pe Publius Saserna, fratele celui pe care-l lăsase la Leptis, orașul cel mai apropiat, împreună cu o legiune, îi poruncește să aducă în oraș cit mai mult lemn. El însuși, cu șapte cohorte din legiunile de veterani care luptaseră în flotă alături de Sulpicius și Vatinius¹⁶, ieșind din Ruspina, pleacă spre portul care se află la 2 000 de pași de oraș¹⁷ și acolo se îmbarcă, pe înserat, cu

trupele sale. În armată nimeni nu cunoștea
și cu toții căutau să afle planul
comandantului suprem, chinuți de teamă
și tristețe. Cu trupe puține⁹⁸ formate din re-
cruți și nedebarcate în întregime în Africa,
se vedeau puși în fața unei oștiri
numeroase, a unui popor viclean și a unei
călărimi fără număr. În clipele acelea nu
găseau nici o mângiere, nici vreun ajutor în
sfaturile tovarășilor lor, ci numai pe chipul
comandantului suprem, în țărnia și
minunatul său optimism, căci sufletul lui

era plin de mândrie și încredere. Văzându-l, oamenii se linișteau și sperau cu toții că prin priceperea și înțelepciunea lui totul se va îmbunătăți.

11 După o noapte petrecută pe corăbii, pe la răsăritul zorilor, când Caesar se pregătea să plece, o parte din corăbiile de soarta cărora era îngrijorat²⁹ apărură deodată într-un singur loc. La această veste, Caesar ordonă tuturor să debarce și să aștepte înarmați venirea celorlalți soldați. Așadar, după ce corăbiile au fost

primită fără întârziere în port, aducând
trupele de pedestri și călăreți, se întoarce
din nou la Ruspina și, după ce așează
tabăra acolo, pleacă după furaje cu 30 de
cohorte ușor înarmate. Astfel s-a vădit
planul lui Caesar: să pornească cu flota,
fără știrea dușmanilor, în ajutorul navelor
de transport, care se rătăciseră, ca nu
cumva corăbiile sale să se ciocnească pe
neasteptate cu flota adversarilor; el nu
voia ca soldații lăsați în garnizoană să știe
acest lucru, pentru a nu fi cuprinși de

teamă din pricina numărului lor mic și a mulțimii dușmanilor.

12 Între timp, pe cînd Caesar se depărtase de tabără cu circa 3 000 de pași³⁰, i se anunță de către cercetași și de patrulele de călăreți că trupele dușmanilor au fost văzute nu departe. Și, pe Hercule, o dată cu această veste începu să se zărească un mare nor de praf. Caesar ordonă imediat ca toată cavaleria, al cărei număr nu era prea mare în acel moment, împreună cu arcașii, nu prea numeroși, să

iasă din tabără, și unitățile să-l urmeze încet în ordine de luptă³¹; el pornește înainte cu câțiva soldați, îndată ce a putut zări, în depărtare pe dușmani, poruncește ca soldații să-și pună colfurile și să se pregătească de bătălie în câmp deschis; în total, numărul lor era de 30 de cohorte (2 000)³² de călăreți și 150 de arcași.

13 În acest timp dușmanii, al căror comandant era Labienus³³, împreună cu cei doi Pacideius³⁴, au format o linie de luptă de o neînchipuită lungime, compusă

nu din pedestri, ci din călăreți în rinduri
strînse, și au postat printre ei numizi ușor
înarmați și arcași pedestri, așezîndu-i atît
de strîns, încît de departe partizanii lui
Caesar îi socoteau trupe de infanterie;
aripile stîngă și dreaptă au fost întărite de
numeroase unități de cavalerie. La rîndul
său, Caesar și-a format o singură linie de
luptă așa cum putea din pricina numărului
mic de soldați, i-a așezat pe arcași în fața
liniei, i-a pus pe călăreți în cele două aripi,
stîngă și dreaptă, și i-a sfătuit să aibă grijă

să nu fie încercuiți de mulțimea cavaleriei dușmane; o dată orînduită linia de luptă, el socotea că va avea de luptat cu trupe de pedestrași.

14. Amîndouă taberele așteptau: Caesar nu se mișca și își dădea seama că din pricină numărului mic al soldaților săi va trebui să se măsoare cu marea putere a dușmanilor mai mult prin șiretlic decît prin forță. Deodată, cavaleria dușmanilor începu să se desfășoare, se întinse în lățime, cuprinse colinele, începu să

rărească formația călărimii lui 'Caesar și să se pregătească de încercuire. Călăreții lui Caesar rezistau cu greu în fața mulțimii lor. în acest timp, pe cînd părțile din mijloc ale celor două linii se pregăteau să se ciocnească, se desprind deodată din mulțimea compactă pedestrașii numizi ușor înarmați, care se năpustesc împreună cu călăreții și aruncă cu săgeți în pedestrașii legiunii. în momentul în care soldații lui Caesar se repezeau împotriva lor, călăreții se retrăgeau; în schimb, pedestrașii

rezistau pînă cînd, printr-un nou atac,
călăreții le veneau în ajutor.

15 În fața acestui nou fel de
luptă, Caesar, văzînd că rîndurile alor săi
erau răvășite de atacuri, căci pedestrașii,
urmărind pe călăreți prea departe de
unitățile lor și descoperindu-și astfel
laturile erau răniți cu lovituri de lănci de
numizii aflați în apropiere, în timp ce călă-
reții dușmani evitau ușor în goană lăncile
soldaților pe- deștri, ordonă ca nici un
soldat să nu se depărteze mai mult de

patru pași de unitatea din care face parte³⁵.
În acest timp, cavaleria lui Labienus,
încrezătoare, datorită numărului ei mare,
pornește să încercuiască trupele puține ale
lui Caesar. Călăreții iulieni³⁶, puțini la
număr, apăsați de mulțimea dușmanilor, cu
caii răniți, cedau treptat. Dușmanul îi
copleșea tot mai mult și mai mult. Astfel,
într-o clipă, toți soldații legiunilor fură
înconjurați de cavaleria dușmanilor, și
trupele lui Caesar, îngrămădite în cerc,
erau silite să lupte ca strînse în clește.

16 Labienus, călare, cu capul
descoperit, se afla în rînidul întii,
îndemnînd pe ai lui și apostrofînd, din cînd
în cînd, pe legionarii lui Caesar: „Tu,
recrutule, ce tot faci pe vițezul? Și pe voi
v-a năucit așa cu vorbe? În mare primejdie
v-a împins, pe Hercule! Mi-e milă de voi”.
Atunci, un soldat îi răspunse: „Nu sînt
recrut, Labienus, sînt veteran al legiunii a
X-a”. Iar Labienus: „Nu recunosc steagul
celor din legiunea a X-a”. Soldatul
răspunse: „Ai să vezi îndată cine sînt”. Și în

aceeași clipă și-a aruncat coiful de pe cap, ca să poată fi recunoscut și, aruncind din toate puterile lancea spre Labienus, a înfipt-o adânc în pieptul oalului acestuia și a spus: „Să știi, Labienus, că cel care te lovește e un soldat din legiunea a X-a”³⁷.
Totuși, sufletele tuturor, și mai cu seamă ale recruților, erau cuprinse de groază; ei se întorceau mereu spre Caesar și nu făceau decît să evite loviturile dușmanilor.
17 În acest timp Caesar, dîndu-și seama de planul dușmanilor, ordonă să se

desfășoare cât mai mult în lungime linia de luptă și întorcând cohortele în așa fel, încît o cohortă să atace în fața steagului, iar alta îndărătul acestuia, tăie astfel prin mijloc cercul dușmanilor cu ajutorul aripii drepte și a celei stîngi și, ținînd despărțite cu ajutorul călăreților o parte de cealaltă, atacă din interior cu pedestimea. Aruncînd mereu lănci îi pune pe fugă, fără însă a-i urmări prea departe, de teama unei curse, și se întoarce la ai săi. Același lucru îl face și cealaltă parte a cavaleriei și a

pedestrimii lui Caesar. După săvârșirea acestei acțiuni și alungarea și lovirea dușmanilor, Caesar, așa cum se afla în formație de luptă, începu să se retragă spre pozițiile sale.

18 În vremea aceasta, Marcus Petreius și Cnaeus Piso, cu 1 600 de călăreți numizi dintre cei mai buni și cu pedestrime de același fel, în număr destul de mare, aleargă întins în ajutorul alor lor. Iar dușmanii, după ce ai lor și-au revenit

din panică și și-au recăpătat curajul,
întoarseră călăreții și începură să atace pe
legionarii din ultimele rinduri și să-l
împiedice să se retragă în tabără. Văzînd
aceasta, Caesar ordonă să se întoarcă
steagurile și să se reia lupta în mijlocul
cîmpiei. Dușmanii continuau să se bată în
același fel și nu acceptau lupta corp la
corp, iar călăreții lui Caesar, cu caii istoviți
de răul de mare suferit nu de mult, de sete,
de oboseală de pe urma faptului că erau

puțini la număr, și de răni, se mișcau cu greu în urmărirea lor și în continuarea drumului. Ziua era pe sfârșite. De aceea Caesar trecu pe la toate cohortele și unitățile de călărime, îi îndemnă să lovească cu toții o dată și să nu se oprească pînă nu vor fi respins pe dușmani dincolo de ultimele coline³⁸ și nu vor fi pus stăpînire pe acestea. Deci, la un semn, pe cînd dușmanul arunca săgeți cu mai puțină tărie, năvălește pe neașteptate cu

cohortele și companiile sale de cavalerie și într-o clipă alungă pe dușmani fără greutate de pe cîmpie și-l aruncă apoi de pe colină. După ce găsira un loc potrivit și se odihnira cîțva timp acolo, se retrag încet în formație de luptă, așa cum se aflau, spre întăriturile lor. Adversarii, loviți, se întoarseră și ei pe pozițiile lor.¹⁹

19 Apoi, după această acțiune și după terminarea luptei, mulți soldați dușmani și oameni de tot felul s-au refugiat

la Caesar; pe lângă aceasta, au fost luați prizonieri călăreți și pedestrași în număr mare. De la ei s-a aflat planul dușmanilor; ei veniseră cu intenția ca, folosind un fel nou și neobișnuit de luptă, să semene groaza printre legionarii recrutați de curînd și puțini la număr, așa cum procedaseră în cazul lui Curio⁵⁰, și să-i zdrobească încercuindu-i cu cavaleria. Iar Labienus spusese în fața adunării soldaților că el va oferi adversarilor lui Caesar o atît de mare mulțime de trupe auxiliare, încît

chiar ucigînd, oamenii lui Caesar vor obosi
și vor fi înfrinți în însăși victoria lor și
supuși de legionarii săi. într-adevăr, cine
dintre ai lor nu s-ar fi încrezut în aceasta?
Mai întîi, pentru că auzise că la Roma
legiunile de veterani protestau și refuzau
să plece în Africa⁴¹. Apoi, pentru că în
timpul celor trei ani petrecuți în Africa
dobîndise credința soldaților săi obișnuiți
cu el⁴²; pe lângă aceasta, avea trupe
auxiliare destul de numeroase de numizi,
călăreți și pedestrași ușor înarmați și, în

afară de aceștia, călăreți germani și galii pe care, după fuga și distrugerea lui Pompeius, îi adusese cu el de la Buthrotum. Apoi trupele de metiși, liberi sau sclavi pe care îi înrolase acolo, în Africa, le dăduse arme și îi învățase să încalce cai instruiți; pe lângă aceasta avea trupele auxiliare regale, 120 de elefanți, cavalerie fără număr, legiunile recrutate și oameni de tot felul, în număr de peste 12 000. Inflăcărat de aceste speranțe și plin de îndrăzneală, Labienus, cu 1 600 de călăreți

galii și germani, 8 000 de numizi, călăreți fără friu, cu ajutoarele primite de la Petreius, și anume 1 600 de călăreți, iar pedestrași și infanterie ușoară de patru ori pe atît, cu numeroși arcași, prășieri și arcași-călări, cu toate aceste trupe deci, a dat bătălia în ajunul nonelor lui ianuarie, în a șasea zi după venirea lui Caesar în Africa, pe o cîmpie deosebit de întinsă și total descoperită, de la pră a cincea a zilei și pînă la apusul soarelui⁴⁵. Din această bătălie, Petreius s-a retras grav rănit.

20 În acest timp, Caesar fortifica cu mai multă grijă tabăra, întărea gârziile cu mai mulți soldați, construia un val de la cetatea Ruspina pînă la mare și un altul de la tabără tot într-acolo, pentru a putea circula mai în siguranță într-o parte și într-alta, și pentru ca ajutoarele să poată ajunge fără primejdie la el. Transporta proiectile și mașini de război de pe corăbii în tabără; înarma și aducea în castru o parte dintre vislași și dintre marinarii din flota gallilor și a rhodienilor⁴¹, pentru a

putea, în același scop ca și adversarii, să așeze printre călăreți pedestrime ușor înarmată; își completa trupele cu arcași de pe toate navele ityriene, siriene⁴⁵ și de orice neam, aducându-i în tabără. Căci aflase că Scipio începuse să apropie a treia zi după bătălie după ce își unise forțele cu Labienus și Petreius, și era informat că trupele acestuia constau din opt legiuni și 3 000 de călăreți⁴⁶. Construia ateliere de fierărie și se îngrijea să se fabrice cât mai multe săgeți și lănci, să se toarne bile de

plumb, să se pregătească țărugi; trimitea în Sicilia scrisori și curieri ca să-i strângă împletituri și lemn, (care nu se găsea în Africa), pentru a construi berbeci, și să-i trimită fier și plumb. Pe lângă aceasta, își dădea seama că nu va putea avea griu în Africa decât importând, căci în anul precedent, din cauza recrutărilor făcute de adversari, care transformaseră pe plugarii „stipendiari”¹⁸⁷, în soldați, recolta nu se mai culesese; în afară de aceasta, dușmanii strinseseră grinele din toată Africa în

citeva cetăți bine întărite și secătuiseră toate rezervele ei; cetățile, în afara celor pe care ei le puteau apăra* cu garnizoanele lor, erau ruinate și părăsite, iar locuitorii fuseseră constrinși să se refugieze la adăpostul oferit de garnizoane; ogoarele erau goale și pustiite.

21 Constrins de nevoie, solicitând și atrăgându-și bunăvoința celor particulari, Căesar reușise să adune o cantitate oarecare de cereale în garnizoanele sale, cereale care erau consumate cu

economie. Între timp, el însuși vizita în fiecare zi construcțiile și puneă câte două cohorțe de gardă, din cauza mulțimii dușmanilor. Labienus ordonă ca răniții săi, al căror număr era mare, să fie pansați și trimiși în căruțe la Hadrumetum. În timpul acesta, corăbiile de transport ale lui Caesar, care greșiseră drumul, rătăceau de colo-colo, fără să cunoască locurile și nici așezarea taberei lor. Bărți ale adversarilor le atacau pe fiecare în parte, le învoendiau și le luau cu asalt. Când i s-a anunțat

aceasta lui Caesar, el a rînduit nave de-a lungul insulelor și porturilor, pentru a putea primi în siguranță transporturile.

22 În acest timp Marcus Cato⁴⁸, care era comandant la Utica, nu înceta să-l mustre mereu cu vorbe nenumărate pe Cnaeus Pompeius fiul⁴⁹. „Tatăl tău, spunea el, pe cînd era de vîrsta ta și văzuse că republica era hărțuită de cetățeni nelegiuiți și criminali⁵⁰, că cei buni erau fie omorîți, fie loviți de exil și lipsiți de patrie

și cetățenie, purtat de dorința de faimă și de vitejie, deși nu era decât un particular și un adolescent, a adunat rămășițele armatei tatălui său și a adus libertatea unei Italii și unei Rome asuprite și aproape cu totul zdrobite, în același fel a recăpătat cu armele, cu o repeziciune uimitoare, Sicilia, Africa, Numidia, Mauretania³¹. De pe urma acestor fapte și-a cucerit titlul cel mai strălucit și mai glorios la toate popoarele: el, un tinereț și un simplu cavaler roman, a

obținut triumful. Fără să aibă un tată cu
atît de însemnate victorii și fără să
moștenească o faimă atît de strălucită a
strămoșilor, fără să dispună de atît de
importante relații de clientelă, nici de un
nume atît de strălucit, a pătruns în
conducerea statului. Tu însă, înzestrat atît
cu faima de noblețe și demnitate a tatălui
tău, cît și cu un suflet mare și plin de rîvnă,
nu te vei strădui oare și nu vei merge la
clienții tatălui tău spre a le cere ajutor

pentru tine, pentru republică și pentru
oricare dintre bunii cetățeni?”

23 Instigat de vorbele unui om
atît de însemnat, tinerele, plecînd din
Utica cu 30 de corăbioare de toate felurile,
printre care cîteva rostrate, intră în regatul
lui Bogud⁵² și, cu o armată ușoară, formată
din 2 000 de sclavi și oameni liberi, dintre
care o parte fără arme, iar alta înarmată,
începu să se apropie de cetatea Ascurum⁵³.
În cetate se afla o garnizoană regală. Cînd

Pompeius apăru, cei din cetate, lăsându-l să înainteze tot mai mult, pînă cînd ajunse chiar la porți, lîngă ziduri, năvălîră pe neașteptate și alungară pe pompeienii loviți și cuprinși de spaimă pînă în mare, pe corăbii. După această acțiune nereușită, Cnaeus Pompeius fiul își întoarse corăbiile și, fără a mai acosta la vreun tîrm, își îndreptă flota spre insulele Baleare⁵⁴.

24 În vremea aceasta Scipio, cu trupele de care am vorbit cu puțin înainte,

lăsînd o garnizoană puternică la Utica, pleacă de acolo și își așază tabăra mai întîi la Hadrumetum. După un răgaz de cîteva zile acolo, făcînd marșul în timpul nopții, face joncțiunea cu trupele lui Labienus și Petreius și formînd o singură tabără o așază la o depărtare de 6 000 de pași¹⁵. Cavaleria lor dădea mereu ocol fortificațiilor lui Caesar și prindea pe cei care ieșeau în afara valului pentru a căuta furaje sau apă. În acest fel, îi forțau pe toți

dușmanii să rămână între fortificații. Din această cauză, partizanii lui Caesar fură constrinși la o mare lipsă de hrană, mai ales pentru că nici din Sicilia, nici din Sardinia nu veniseră transporturile și nici flota, din pricina anotimpului, nu se putea avînta în larg fără primejdie. Ei nu ocupau mai mult de o rază de 3 000 de pași pe pămîntul Africii și erau chinuți și de lipsa furajelor. Siliți de nevoie, soldații și călăreții veterani, care bătuseră multe războaie

pe uscat și pe mare și fuseseră adesea
loviți de asemenea primejdii și lipsuri,
adunau de pe țărm alge, pe care, după ce
le spălau în apă dulce, le dădeau cailor
infomețați, prelun- gindu-le astfel viața.
25 În vreme ce se întâmplau
acestea, regele Iuba, cu- noscînd greutățile
prin care trecea Cae-sar, precum și nu-
mărul mic al trupelor sale, a hotărît că nu
trebuie să-i dea răgaz să-și revină sau să-și
îmbunătățească situația. Deci, pregătindu-

și o mare armată de călăreți și pedestrași,
porni în ajutorul aliaților și ieși din regatul
său. În acest timp, Publius Sittius⁵⁷ și
regele Bocchus⁵⁷ aflând de ieșirea lui Iuba
și unindu-și între ei trupele, le-au adus
aproape de regatul lui și atacând Cirta⁵⁸,
cetatea cea mai bogată din regat, au
cucerit-o după lupte de câteva zile,
împreună cu două cetăți ale gaetulilor⁵⁹.
Când le-a pus acestora condiția să iasă din
oraș și să i-l predea fără locuitori, ei au
refuzat, iar apoi au fost prinși și omoriți cu

toții. Pornind mai departe, continuă să devasteze fără încetare sate și orașe. Aflând de aceste lucruri, Iuba, pe cînd se afla nu departe de Scipio și de căpitani lui, consideră că e mai bine pentru el să se ajute pe sine și regatul său decît, în timp ce el va alerga în ajutorul altora, să fie alungat din țară și să sufere poate o îndoită înfrîngere. Așa încît se retrase, luînd de la Scipio chiar ajutoarele pe care i le dăduse, temîndu-se pentru propria sa situație și

lăsându-i numai 30 de elefanți porni în ajutorul hotarelor și orașelor sale.

26 În acest timp Caesar, pentru că în provincie existau îndoieli asupra venirii lui, și nimeni nu credea că cel care sosise cu trupele în Africa este chiar el și nu vreun locotenent al său, scrise scrisori în toată provincia, ariun- tînd cetăților sosirea sa⁶⁰. Atunci oamenii de neam începură să fugă din orașe, să vină în tabăra lui Caesar și să povestească despre cruzimea

și sălbăticia adversarilor lui. Mișcat de
lacrimile și rugămintile lor, Caesar, deși
înainte hotărise să stea în tabără și să
pornească războiul cu dușmanii săi abia la
începutul verii, când își va fi chemat toate
trupele și ajutoarele... (acună), se hotărăi
(să lupte în timpul iernii)⁶¹ și, trimițând
repede o scrisoare în Sicilia lui Alienus și
Rabirius Postumus printr-o corabie-
cercetaș, (le ordonă) ca fără zăbavă și fără
să invoce ca scuză iarna sau vântul să

transporte armata la el cît se poate de repede, spunînd că: „Provincia Africa pierе și este răscolită din temelii de către dușmanii săi; dacă nu vor veni îndată în ajutorul aliaților, nu le va mai rămîne, din pricina crimelor și înșelăciunilor dușmanilor, nimic în afara pămîntului Africii, nici măcar un acoperiș sub care să se refugieze”. El însuși era într-o asemenea stare de grabă și așteptare încordată, încît chiar a doua zi după ce trimisese

scrisoarea și mesagerul în Sicilia începuse
să spună că flota și armata întârzie, și zi și
noapte avea privirile și gândul ațintite fără
încetare spre mare. Și nu e de mirare:
vedea satele arse, ogoarele devastate,
vitele furate și omorite, orașele și cetățile
dărimate și părăsite, conducătorii cetăților
omorți sau ținuți în lanțuri, copiii lor luați
în sclavie sub nume de ostați, iar el, din
pricina numărului mic de ostași, nu putea fi
de vreun ajutor nefericiților care-i cerșeau

apărarea. în acest timp, făcea pe soldați să lucreze și își întărea fără încetare tabăra, construia turnuri și bastioane, arunca în mare stînci, pentru a forma diguri de apărare.

27 În timpul acesta Scipio hotărî să dreseze elefanții în felul următor: așeză două linii de luptă, una în fața elefanților, formată din prăștieri care trebuiau să joace rolul adversarilor și să arunce cu pietre în linia elefanților; apoi puse elefanții în șir,

iar în spatele lor își orîndui linia de luptă,
pentru ca îndată ce pietrele vor fi aruncate
de adversar și elefanții înspăimîntați s-ar
întoarce spre al lor, să arunce cu pietre din
linia lui de luptă și să-i întoarcă din nou
împotriva dușmanului. Lucrul se făcea însă
cu greutate și încetineală, căci elefanții
sălbatici, învățați cu greu, după mulți ani
de dresaj și de obișnuință, provoacă totuși
primejdii pentru amîndouă taberele atunci
cînd sint aduși în luptă.

28 Cît timp la Ruspina se iau
aceste măsuri de către ainindoi
comandanții, fostul pretor, Caius
Vergilius, care era comandant al cetății
maritime Thapsus²⁸, văzînd corăbiile cu
armata lui Caesar care rătăceau stînghere,
necu- noscînd locurile și așezarea taberei,
profită de ocazie, îmbarcă pe o corabie
ușoară pe care o avea acolo soldați și
arcași, îi adăugă șalupe și începî să
urmărească pe rînd corăbiile lui Caesar.
După ce atacase mai multe din ele și fusese

respins și pus pe fugă, fără să renunțe totuși la încercările sale, dădu din întâmplare peste nava în care se aflau cei doi tineri Titius, spanioli, tribuni ai legiunii a V-a, pe tatăl cărora Caesar îl alesese în senat. împreună cu ei se afla Titus Salienus⁶³, centurion al aceleiași legiuni, care asediasc la Messana⁶⁴ pe legatul Marcus Messala⁶⁵, vorbise în fața acestuia în termeni foarte instigatori, și tot el se îngrijise ca banii și podoabele destinate triumfului lui Caesar să fie reținute și

păzite. Din aceste pricini el se temea pentru soarta sa. Fiindcă își dădea seama de păcatele sale, el îl convinse pe tineri să nu se apere și să se predea lui Vergilius. Așadar, aduși de Vergilius la Scipio, ei au fost puși sub pază și uciși după trei zile. Pe cînd erau duși la moarte, se zice că cel mai mare dintre ei a cerut centurionilor să fie omorît înaintea fratelui său, ceea ce a obținut cu ușurință, și în acest fel au fost uciși.

29 între timp, unitățile de cavalerie (ale ambilor comandanți), care făceau de obicei de gardă în fața valului, nu încetau să se hărțuiască în fiecare zi în lupte de mică importanță. Cîteodată însă, germanii și gallii lui Labienus, înțelegîndu-se cu călăreții lui Caesar, stăteau cu ei de vorbă. În vremea aceasta Labienus, cu o parte din cavalerie, încerca să asedieze și să ia cu asalt cetatea Leptis⁶⁶, pe care o comanda Saserna cu șase cohorte⁶⁷. Aceasta însă era

apărată ușor și fără pericol de către locuitori, datorită întăriturilor ei extrem de bune și numărului mare de „mașini de război. Pe cînd cavaleria lui ataca fără încetare, iar o unitate se opriase în rînduri strînse în fața porților, o lance aruncată cu multă dibăcie cu ajutorul unui „scorpion”¹ ® lovi și țintui pe decurion pe cal; înapoi- mîntați, ceilalți se refugiară în goană în tabără. După această întîmplare, s-au temut să mai atace cetatea.

30 În acest timp, aproape în fiecare zi, Scipio își așeza linia de luptă nu mai departe de 300 de pași de tabără. După ce își petrecea acolo cea mai mare parte a zilei, se retrăgea din nou în castru. Cum acest lucru se repeta destul de des, fără ca cineva să iasă din tabăra lui Caesar și să se apropie de trupele lui, Scipio, plin de dispreț față de impasibilitatea lui Caesar și a armatei sale, scoțându-și toate trupele și așezînd în fața liniei de luptă 30 de elefanți cu turnuri, întinzînd cît putea

mai mult în lăţime mulţimea de călăreţi şi pedestraşi, porni cu toţi o dată şi se opri în cîmpie nu prea departe de castrul lui Caesar.

31 Afînd de aceasta, Caesar ordonă ca soldaţii care ieşiseră în afara întăriturilor pentru a căuta furaje, lemn sau chiar pentru lucrările de întărire, precum şi cei care căutaseră în afara valului cele necesare pentru construcţii, să se retragă cu toţii în interiorul

fortificațiilor, puțin câte puțin și pe furiș, fără a face zgomot sau panică, și să se oprească pe întărituri. Călăreților care stăteau de gardă le recomandă să rămână pe locul pe care se opriseră cu puțin înainte, pînă cînd va ajunge la ei bătaia săgeții trimisă de dușmani; dacă însă dușmanii se vor apropia, să se retragă cît mai ordonat în interiorul fortificațiilor. Celorlalți călăreți le recomandă să stea fiecare la locul său, gata în orice moment

de luptă. Aceste ordine nu le dădea el însuși privind de pe val, ci, înzestrat cu o extraordinară pricepere în știința războiului, ședea în pretoriu și poruncea ceea ce voia să fie făcut prin intermediul observatorilor și al mesagerilor. El își dădea seama că deși dușmanii își puneau speranțele într-o armată numeroasă, totuși ei fuseseră adesea puși pe fugă, înfrinți și înspăimîntați de el, și că tot el le acordase viața și le iertase greșelile; din această

cauză, din pricina inerției și a faptului că adversarii erau conștienți de aceasta, nici-odată nu vor avea destulă încredere în victorie pentru a îndrăzni să-i atace tabăra. Pe lângă aceasta, însuși numele și autoritatea lui micșora în mare parte curajul armatei lor. Apoi: fortificațiile deosebit de bune ale taberei, înălțimea valului și adâncimea șanțurilor, iar în afara lui țărșii ascunși așezați într-un fel deosebit, opreau pe dușmani chiar în lipsa

apărătorilor. Avea, de asemenea, un mare număr de „scorpioni”, catapulte, precum și tot soiul de proiectile care sînt pregătite de obicei pentru apărare. Acestea le făcuse din cauza numărului redus al armatei sale și al faptului că era compusă din recruți, și consimțea să fie socotit de către dușmani răbdător și fricos nu pentru că se temea de puterea lor. Deși armatele erau puține și compuse din recruți, nu le scotea în linie de luptă nu pentru că n-ar fi avut încredere

în victoria alor săi, ci pentru că important era de ce fel avea să fie victoria. Căci socotea rușinos, - după atâtea fapte de arme, după atât de numeroase armate învinse, după atât de mari victorii, să se creadă că el obținuse o izbîndă sîngeroasă asupra resturilor trupelor în derută strînse de adversarii săi. De aceea, hotărîse să suporte lăudăroșenia și satisfacția lor pînă la venirea cu al doilea transport a unei părți a legiunilor de veterani⁶⁹.

32 În acest timp Scipio, zăbovind puțin în locul de care am vorbit înainte, ca să pară că-l disprețuiește pe Caesar, își retrage încet trupele în tabără și, convocând adunarea soldaților, le vorbește despre temerile lui Caesar și desperarea armatei acestuia; îmbărbătindu-l, le promite că în scurt timp le va oferi o victorie decisivă. Caesar poruncește ca soldații să reia lucrul și pune fără încetare pe recruți la muncă, sub pretextul

construirii de fortificații⁷⁰. Între timp, în
fiecare zi fug din tabăra lui Scipio numizi și
gaetuli, și unii se îndreaptă spre regat,
alții, pentru că se bucuraseră ei și
strămoșii lor de binefacerile lui Caius
Marius⁷¹ și auziseră că Caesar era rudă cu
ei, se refugiază în șir neîntrerupt în tabăra
lui. Alegând din numărul lor pe getulii cei
mai de vază și dându-le scrisori către
concetățenii lor, îi îndeamnă să strângă
forțe armate și să se apere, ei și al lor,

pentru a nu trebui să se supună poruncilor
adversarilor săi, și îi lasă să plece.

33 Cît timp acestea se petrec la
Ruspina, de la Acylla¹², cetate liberă și
scutită de dări, vin la Caesar soli și îi
promit că sînt gata să facă, cu cea mai
mare bunăvoință, tot ce va porunci; îl
roagă și stăruie numai să le dea o
garnizoană, pentru a putea realiza aceasta
cu mai multă siguranță și fără primejdie, și
îi promit că în interesul salvării tuturor ei

vor asigura hrana și toate cele necesare garnizoanei. Caesar le îndeplinește ușor aceste cereri și le oferă o garnizoană ordonând lui Caius Messius¹⁷, care îndeplinise funcția de edil, să plece spre Acylla. Aflind de aceste lucruri, Considius Longus, care comanda Hadrumetum cu două legiuni și cu 700 de călăreți, lăsând acolo o parte a garnizoanei, pornește cu repeziciune spre Acylla cu opt cohorte. Messius, mergând mai repede, ajunge primul la Acylla cu cohortele sale. Când

Considius veni cu armata în fața orașului și observă că acolo se află garnizoana lui Caesar, nelindrăznind să-i pună pe ai săi în pericol și fără a întreprinde vreo acțiune, se întoarse³ cu toată mulțimea de oameni din nou la Hadrumetum; apoi, după câteva zile, pentru că Labienus îi adusese trupe de cavalerie, așezându-și tabăra acolo, începu să-i asedieze din nou pe locuitorii Acyllei.

34 Cum în această vreme Caius Sallustius Crispus pe care, așa cum am arătat⁴, Caesar îl trimisese cu flota cu

puține zile înainte, ajunse la Cercina. La venirea lui, fostul cvestor Caius Decimius, care supraveghea acolo aprovizionarea, cu o garnizoană numeroasă formată din sclavii săi, găsind o mică navă, se îmbarcă și fugi. Atunci pretorul Sallustius, primit de către locuitorii Cercinei, găsind grâne din belșug, le încarcă pe corăbiile de transport aflate în număr destul de mare acolo și le trimite în tabără la Caesar. În vremea aceasta la Lilybaeum, proconsulul Allienus îmbarcă

pe corăbii de transport legiunea a XIII-a și a XIV-a, 800 de călăreți, 1 000 de praștieri și arcași și trimite la Caesar, în Africa, al doilea transport de trupe. Aceste corăbii, folosindu-se de un vânt bun, ajunseră nevătămate în a patra zi în portul Ruspina²⁵, unde Caesar își avea tabăra. Astfel Caesar avu în același timp două motive de bucurie și satisfacție: grânele și ajutoarele de trupe. Văzându-i pe ai săi, în sfârșit, bucuroși și scăpați de lipsa de

hrană, lasă orice grijă și poruncește ca
legiunile și călăreții debarcați de pe corăbii
să se refacă după oboseala și răul de mare,
iar apoi îi împarte, pos- tîndu-i pe la
bastioane și fortificații.

35 Scipio și tovarășii lui se mirau
de aceste lucruri și stăteau la îndoială;
bănuiau că Caesar, care obișnuia să atace
el primul și să-i hărțuiască în luptă, se
schimbase nu fără un plan important.
Așadar, foarte îngrijorați de pasivitatea lui,
trimit doi gaetuli, pe care-i socoteau foarte

credincioși cauzei lor, făcându-le multe daruri și promisiuni, pentru a spiona în tabăra lui Caesar, dându-se drept transfugi. Când au fost aduși la Caesar, ei au cerut să li se îngăduie să spună adevărul fără primejdie. După ce li s-a dat această posibilitate au spus: „adesea, Imperator, noi, mai mulți gaetuli, clienții lui Caius Marius⁷⁶, și o dată cu noi aproape toți cetățenii romani care fac parte din legiunea a IV-a și a VI-a, am vrut să ne refugiem la tine în garnizoană. Dar din

pricina gărzilor de călăreți numizi eram împiedicați s-o facem fără primejdie. Acum, căpătînd posibilitatea, trimiși de Scipio ca spioni la tine, am venit cu cea mai mare bucurie. Am fost trimiși să vedem dacă în fața taberei și a porții valului au fost făcute gropi sau curse pentru elefanți și în același timp să aflăm care sînt intențiile voastre de luptă împotriva acestor animale, precum și planul de bătălie, și să-i anunțăm". Lăudați de Caesar, și dăruiți cu bani, sînt conduși la ceilalți transfugi. Adevărul vorbelor lor a

fost repede confirmat: a doua zi s-au refugiat de la Scipio în tabăra lui Caesar numeroși soldați din acele legiuni pe care le pomeniseră gaetulii.

³⁶ În timp ce acestea se petrec la Ruspina, Marcus Cato, comandantul Uticii, recrutează de zi de zi liberti, africani, sclavi și orice fel de oameni, numai să fi avut vârsta pentru a putea să țină o armă în mână, și îi trimite fără încetare în tabără la dispoziția lui Scipio. În acest timp vin la Caesar soli din cetatea Thysdră³⁷, în care

negustorii italici și agricultorii adunaseră 300 000 de măsuri de grâu⁷⁸, îi arată ce bogăție de grâne se află la ei și îl roagă să le trimită o garnizoană pentru a putea păstra mai ușor și cerealele și bogățiile lor. Caesar le mulțumește deocamdată acestora și le spune că le va trimite în scurt timp o garnizoană. După ce îi încurajă, îi îndemnă să plece la concetățenii lor. În vremea aceasta Publius Sittius, intrând cu trupele în hotarele Numidiei, luă cu asalt și puse stăpânire pe o cetățuie așezată într-un loc

muntos bine apărat, în care Iuba adunase, în vederea războiului, grâne, precum și tot felul de lucruri care se folosesc de obicei în luptă.

37 Caesar, după ce își mărise din al doilea transport efectivul de trupe cu două legiuni de veterani, cu cavalerie și pedestrimă ușor înarmată, poruncește corăbiilor ușurate de povară să plece imediat la Lilybaeum pentru a transporta restul armatei: El însuși, în a șasea zi

înainte de calendele lui februarie, pe la prima strajă⁷⁹, ordonă să vină îndată la el cercetașii și toți cei însărcinați cu vreo funcție. Fără ca nimeni să știe sau să bănuiască ceva, poruncește ca la straja a treia⁸⁰ toate legiunile să iasă din tabără și să-l urmeze în direcția cetății Ruspina în care avusese garnizoană și care i se alăturase oea dintii. Apoi, coborînd o mică pantă, își duce legiunile în partea stîngă a cîmpiei, lîngă mare. Această cîmpie,

deosebit de netedă, se întinde pe o distanță de 15 000 de pași⁶¹, este încinsă de un briu de înălțimi pornind dinspre mare, nu prea ridicat, care formează un fel de amfiteatru. În acest briu se află câteva coline înalte pe care fuseseră construite de mult turnuri și locuri de pîndă; lângă ultima din ele se afla o garnizoană și un post de gardă al lui Scipio.

38 După ce urcă briul de coline de care am vorbit, Caesar începu să

construiesc pe fiecare colină un turn și
bastioane și le termină în mai puțin de
jumătate de oră.
Cînd se găsi la mică distanță de ultimul
turn și de colina cea mai apropiată de
tabăra adversarilor, unde am arătat că se
afla o garnizoană și un post de gardă al
numi- zilor, zăbovi puțin și cercetă felul
locului și, așezînd cavaleria de pază, dădu
sarcină legiunilor să construiescă, și să
întărească o linie de fortificație prin
mijlocul briului, din locul la care ajunsese

pină la locul de unde pornise. Când Scipio și Labienus au văzut aceasta, scoțind toată cavaleria din tabără și rînduind-o în linie de luptă, se depărtează la circa 1 000 de pași de întăriturile lor și așază o a doua linie de luptă, de pedestrași, la mai puțin de 400 de pași de tabăra lor.

39 Caesar îndemna pe soldați să lucreze și să nu se lase impresionați de trupele adversarilor. Când a văzut că între fortificațiile lui și linia de luptă a dușmanului nu mai rămăseseră decît 1 500

de pași și a înțeles că dușmanul se apropie tot mai mult pentru a tulbura pe soldați și a-i alunga de la lucrările începute, a considerat necesar să scoată legiunile de la fortificații și a ordonat cavaleriei spaniolilor să atace cea mai apropiată colină, să alunge garnizoana de acolo și să ocupe poziția. Tot acolo ordonă să pornească un mic detașament de pedestri ușor înarmați ca să le fie de ajutor. Aceștia, atacând cu repeziciune pe numizi, fac prizonieri o parte din ei, rănesc pe câțiva

călăreți care încercau să fugă și pun
stăpînire pe locul acela. Cînd Labienus a
văzut aceasta, pentru a le veni mai repede
în ajutor, scoase din linia de luptă a
cavaleriei sale aproape toată aripa dreaptă
și porni să-i salveze pe cei care fugeau.
Cînd Caesar a observat că Labienus s-a
îndepărtat destul de mult de trupele sale, a
trimis aripa stîngă a cavaleriei pentru a
tăia calea dușmanilor.

40 În cîmpia unde se petreceau acestea se afla un conac mare apărut de patru turnuri. Acesta împiedica pe Labienus să vadă că îi este tăiată calea de cavaleria lui Caesar, așa încît, nu a zărit unitățile iulene decît în momentul cînd și-a dat seama că ai săi sînt măcelăriți pe la spate. De aceea, cavaleria numizilor, cuprinsă de groază, o porni la fugă direct către tabără. Gallii și germanii care rămăseseră, atacați de pe înălțime și loviți

și din spate, deși rezistaseră cu tărie, sînt
cu toții măcelăriți. Cînd legiunile lui Scipio,
care se aflau în ordine de luptă în fața
taberei, au văzut aceasta, orbite de teamă,
de groază, începură să se retragă prin
toate porțile în tabără. După ce Scipio și
trupele lui au fost împrăștiate de pe coline
și din cîmpie și respinse în tabără, iar
Caesar a ordonat să se sune retragerea și
toată cavaleria s-a întors în interiorul
fortificațiilor, pe cîmpul rămas pustiu a

văzut zăcînd trupurile neasemuit de frumoase ale galli- lor și germanilor: unii dintre ei urmaseră din Gallia pe Scipio din cauza autorității lui, alții, momiți cu daruri și promisiuni, trecuseră de partea lui, iar alții, prinși și lăsați în viață după înfrîngerea lui Curio, voiseră să arate o recunoștință egală cu binele făcut, dînd dovadă de credință. Corpurile lor ucise, de o neasemuită frumusețe și mărime, zăceau împrăștiate pe toată cîmpia⁴².

41 A doua zi după aceste acțiuni, Caesar și-a scos cohorțele de pe posturi și și-a așezat toate trupele în linie de luptă în câmpie. Scipio, după nereușita suferită, cu atîta morți și răniți, rămase între fortificații. Caesar, păstrînd formația de luptă și mergînd de-a lungul pantelor celor mai joase ale brîului muntos, ajunse încet în apropierea fortificațiilor. Legiunile iuliene se aflau la numai 1 000 de pași de cetatea Uzitta⁸³, ocupată de Scipio, cînd

acesta, temându-se să nu piardă orașul de unde armata lui se aproviziona de obicei cu apă și celelalte lucruri necesare, scoțind toată armata din tabără și așezînd-o în linie cvadruplă de bătaie, punînd, după obiceiul său, în primul șir cavaleria pe unități și intercalînd și elefanți pregătiți de luptă cu turnuri în spînare⁸⁴, porni în ajutorul cetății. Cînd Caesar observă aceasta, socotînd că Scipio venea hotărît și pregătit de luptă, se opri în locul de care am vorbit

cu puțin înainte, în fața orașului, în așa fel încât centrul liniei de luptă era acoperit de oraș, iar aripa dreaptă și cea stângă o așeză în loc deschis, în văzul adversarilor, acolo unde se aflau elefanții.

42 După ce a așteptat până la apusul soarelui fără ca Scipio să vină mai aproape și a observat că el prefera să se apere pe loc în cazul când ar fi fost constrins de situație, fără să îndrăznească să-și așeze linia mai aproape, în cîmpie, nu a socotit înțelept să se apropie mai mult în

ziua aceea de oraş, întrucît ştia că acolo se
află o garnizoană puternică de numizi. Mai
ştia că mijlocul liniei duşmane era ascuns
de cetate, şi-şi dădea seama că îi va fi greu
să atace în acelaşi timp oraşul şi să lupte în
aripa stîngă şi cea dreaptă cu duşmanii
într-un loc nepotrivit, mai ales că soldaţii
'stătuseră de dimineaţă flă- minzi în
formaţie de luptă şi erau istoviţi. Aşa încît,
ducîndu-şi trupele înapoi în tabără, hotărî
ca a doua zi să întindă fortificaţiile mai
aproape de linia lor.

43 Între timp, Considius, care cu opt cohorte și mercenari numizi și gaetuli asedia Acyllă, comandată de Caius Messius cu trei cohorte, după numeroase și îndelungate încercări, după mari lucrări făcute mereu lângă cetate și după incendierea acestora de către orașeni, văzînd că nimic nu-i reușește și înspăimîntat de vestea neașteptată a luptei de cavalerie, dădu foc grîului pe care îl avea din belșug în tabără, strică vinul, uleiul și toate celelalte lucruri pregătite

pentru hrană și părăsi Acylla pe care o asediase. Făcînd drumul prin regatul lui Iuba, după ce își împărți trupele cu Scipio, se retrase la Hadrumetum.

44 În această vreme, o navă din al doilea transport pe care îl trimisese Allienus din Sicilia, navă în care se afla Quintus Cominius și Lucius Ticide, cavaleri romani, rătăcită de restul flotei și minată de vînt spre Thapsus, a fost capturată de Vergilius cu ajutorul șalupeilor și al vaselor ușoare și adusă la Scipio⁶⁶. La fel, o trieră

din aceeași flotă, în care se aflau veterani cu uin centurion și cîțiva recruți, pierdută și dusă de furtună la Aegimur³⁷, a fost prinsă de flota lui Varus³⁸ și a lui Marcus Octavius³⁹, pe aceștia Varus îi opri și, fără să le facă vreun rău, se îngrijă să fie duși la Scipio. Cînd ajunseră la el și stătură în fața tribunei lui, Scipio le spuse: „Știu sigur că nu de bunăvoie urmăriți miselește pe concetățenii voștri și pe oamenii oei mai de seamă, ci la îndemnul și din porunca comandantului vostru nelegiuit. Pentru că

soarta v-a adus în puterea noastră, dacă
veți face ceea ce trebuie, dacă veți apăra
republica împreună cu cei mai buni
cetățeni, fiți siguri că vă voi dărui viață și
bani. Spuneți-mi părerea voastră”.

45

După această cuvîntare,
Scipio, pentru că socotea că ei își vor
exprima fără îndoială recunoștința pentru
binefacerea lui, le dădu posibilitatea <să
vorbească. Dintre ei, un centurion al
legiunii a XIV-a spuse: „Pentru binele pe

care mi-l faci îți mulțumesc, Scipio - nu te
numesc însă *imperator* -, îți simt
recunoscător pentru că îmi pro- miți mie,
prizonier de război, viața și integritatea; și
poate că aș profita de această binefacere
dacă n-ar fi legată de ea cea mai mare
crimă. Eu să pornesc oare cu armele
împotriva lui Caesar, a comandantului
meu, sub conducerea căruia am fost în
fruntea detașamentului, să lupt împotriva
armatei lui, pentru faima și slava căreia m-

am bătut mai mult de 36 de ani?⁸⁹ Nu, eu
nu voi face acest lucru, iar pe tine te
sfătuiesc să renunți. Dacă nu ți-ai dat
seama până în prezent împotriva cui îți
pornești armatele, trebuie să afli acum.
Alege dintre ai tăi cohorta pe care o
socotești cea mai puternică și pune-o
împotriva mea: eu voi alege dintre tovarășii
mei de luptă, pe care acum îi ai în puterea
ta, nu mai mult de 10 oameni. Atunci, din

vitejia noastră îți vei da seama ce speranțe poți să-ți pui în armatele tale”.

46 După ce centurionul vorbi cu un asemenea curaj împotriva lui, Scipio, cuprins de minie și înfierbîntat de jignire, făcu un semn centurionilor săi și aceștia îl omorîră la picioarele lui; ceilalți veterani ordonă să fie despărțiți de recruți: „luați-i pe aceștia, spuse el, căci sînt molipsiți de o crimă nelegiuită și îmbuibați de omoruri de cetățeni romani”. În acest fel, ei au fost

scoși în afara fortificațiilor și omorâți în chinuri. În ce-i privește pe recruți, el poruncește să fie împărțiți pe la legiuni, și nu permite ca Ticide și Cominius să fie aduși în fața lui. Impresionat de această întâmplare, Caesar luă măsuri împotriva celor pe care-i lăsase cu corăbiile de război în larg în apropiere de Thapsus pentru a păzi și a veni în ajutorul navelor sale de transport și de luptă; îi alungă din armată

pentru neglijență și dădu împotriva lor un edict deosebit de aspru.

47 Cam în acest timp i se întâmplă armatei lui Caesar un lucru nemaiauzit. Deși constelația Plejadelor apusese, pe la o doua strajă a nopții¹⁰ se iscă dintr-odată o furtună grozavă și o ploaie cu grindină. La această neplăcere se adăuga faptul că Caesar nu-și ținea armata în tabăra de iarnă după obiceiul său de altădată, ci, apropiindu-se tot mai mult de dușmani, o

muta cam o dată la trei sau patru zile și,
din cauza lucrărilor pe care le făceau,
soldații nu aveau posibilitatea să se
îngrijească de ei. Pe lângă aceasta,
transportase armata din Sicilia în așa fel,
încît, în afară de soldat și de armele lui nu
era permis să se imbarce pe corabie nici un
vas, nici un sclav, nici un lucru din cele
care-i sînt de obicei de folos luptătorului⁹¹.
Iar în Africa nu numai că nu
achiziționaseră și nu-și pregătiseră nimic,

ba chiar, din cauza scumpetei griului, cheltuiseră economiile făcute înainte. Sărăciți de aceste întîmplări, puțini erau cei care dormeau în corturi; ceilalți stăteau în adăposturi făcute din haine sau din trestii împletite. Așadar, la năvala neașteptată a ploii și grin-dinei, corturile îngreuiate de apă s-au năruit și desfăcut de violența apelor; se făcu noapte adîncă, toate focurile se stinseră, toată hrana fu distrusă, iar soldații rățăceau la întîmplare prin tabără

cu capetele acoperite de scuturi. În aceeași
noapte, virtuțile lăncilor legiunii a V-a se
aprinseră de la sine⁹².

48 Între timp regele Iuba, •
înștiințat despre lupta de cavalerie a lui
Scipio și chemat de scrisoarea acestuia⁹³,
lăsând împotriva lui Sittius pe prefectul
Saburra⁹⁴ cu o parte a armatei, plecă din
regatul său și porni spre Scipio pentru a
mări, prin prezența sa, importanța armatei
acestuia și a înspăimînta pe Caesar. Era

însoțit de trei legiuni, 800 de călăreți cu
friie, un mare număr de nu- mizi fără
friie⁹⁵, de pedestrași ușor înarmați și de 30
de elefanți. După ce ajunse la el, se opri cu
toate trupele amintite nu departe de
Scipio, așezînd separat tabăra regală. În
castrul lui Caesar fusese în zilele
precedente mare spaimă și, în așteptarea
trupelor regelui, armata lui Caesar era
foarte tulburată mai ales înainte de venirea
lui Iuba, din pricina nesiguranței⁹⁶. Dar

după ce Iuba își apropie tabăra de a lor, disprețul față de trupele lui a înlăturat orice spaimă. Astfel, toată autoritatea pe care o avusese Iuba înainte în absență, o pierduse în întregime prezent fiind. În acest fel, fiecare a putut ușor să înțeleagă că venirea regelui redase curajul și încrederea lui Scipio, căci a doua zi, scoțându-și toate trupele, împreună cu ale regelui și cu cei 60 de elefanți, le așază în linie de bătaie în chip cât mai fioros cu

putință, se depărtă ceva mai mult de fortificațiile sale, dar, fără a staționa prea mult, se întoarse în tabără.

49 După ce a văzut că aproape toate ajutoarele pe care Scipio la aștepta veniseră și că acesta nu va întârzia să dea lupta, Caesar a început să înainteze cu trupele pe vârful briului muntos, să-și întindă liniile de comunicație, să construiască bastioane, și a pornit să ocupe înălțimile din apropierea lui Scipio.

Adversarii, încrezători⁹⁷ în numărul mare de soldați, ocupară colina cea mai apropiată și-i tăiară altfel posibilitatea de a mai înainta pe acolo. Labienus avusese ideea să ocupe aceeași colină și pentru că se afla mai aproape de ea ajunsese mai repede.

50 Înainte de a ajunge la colina pe care voia s-o ocupe, Caesar avea de trecut o vale destul de largă, cu maluri abrupte, cu sfărâmbături de teren în formă

de peșteri. Dincolo de această vale se afla o veche plantație de măslini cu pomi foarte deși. Când Labienus a observat că Caesar, dacă voia să ocupe locul acela, trebuia mai întâi să treacă valea și plantația de măslini, cunoscând locurile, se așeză la pîndă cu o parte din cavalerie și cu pedestrașii ușor înarmați și, în afară de aceasta, mai așeză călăreți și dincolo de munte și de coline într-un loc ascuns, cu scopul ca îndată ce el va ataca pe neașteptate pe soldații legiunii, cavaleria să se arate deodată de dincolo de

colină, pentru ca Caesar și armata sa, tulburată de un dublu atac, fără a avea posibilitatea nici să se retragă, nici să înainteze, încercuți din toate părțile, să fie măcelăriți. Când Caesar trimise înainte cavaleria și ajunse în locul acela fără să știe despre cursă, adversarii, fie că uitaseră ordinele lui Labienus, fie de teamă să nu fie zdrobiți în strimtoare de cavalerie, au ieșit pe rînd și, izolați între stînci, au început să urce pe colină. Urmărindu-i, călăreții lui Caesar au ucis o

parte din ei, au luat prizonieri o altă parte. Apoi s-au îndreptat direct către colină, și, după ce au lovit garnizoana lui Labienus, au ocupat poziția în câteva clipe. Labienus, împreună cu o parte din călăreți, și-a găsit cu greu scăparea în fugă.

51 După această acțiune a cavaleriei, Caesar împărți sarcinile de lucru legiunilor și își întări tabăra pe colina ocupată. Apoi hotărî să pornească două linii de fortificație de la tabăra principală,

prin mijlocul cîmpiei din regiunea cetății Uzitta, care se afla în teren plat între tabăra sa și a lui Scipio și era ocupată de acesta, și să le îndrepte în așa fel, încît să ajungă pînă în latura stîngă și, respectiv, în cea dreaptă a orașului. Făcea această lucrare pentru ca, în momentul în care și-ar fi adus trupele mai aproape de oraș și ar fi început să-l asedieze, să albe laturile apărute de fortificații, pentru a nu fi înconjurat de mulțimea de călăreți și a nu

se lăsa înspăimântat și împiedicat de la asediu. În afară de aceasta, voia să faciliteze convorbirile între soldații celor două tabere și în cazul când cineva dintre ei ar fi voit să se refugieze la el, ceea ce înainte se făcea cu mare primejdie pentru el, aceasta să aibă loc cu ușurință și fără pericol. Mai voia să încerce să vadă, apropiindu-se mai mult de dușman, dacă acesta are intenția să lupte. La celelalte motive se adăuga faptul că locul era întins și că se puteau

face multe fântini (căci se aproviziona greu cu apă, care era destul de departe). în timp ce legiunile munceau la aceste lucrări despre care am vorbit mai sus, o parte din armată, așezată în linie de luptă în fața fortificațiilor, făcea față dușmanului: călăreți barbari și pedestrași ușor înarmați îl hărțuiau în atacuri mărunte.

52 Spre seară, pe cînd Caesar revenea în tabără cu trupele sale de la lucrările de fortificații, Iuba, Scipio și

Labienus atacară cu înverșunare legiunile
cu întreaga lor cavalerie și pedestrimă ușor
înarmată. Călăreții lui Caesar, loviți pe
neasteptate de întreaga forță a mulțimii
dușmanilor, cedară cîte puțin. Dar lucrurile
se întimplară altfel decît se așteptau
dușmanii: Caesar, întorcîndu-și trupele din
marș veni în ajutorul călăreților; aceștia,
prinzînd curaj la venirea legiunilor,
întoarseră caii și atacară pe numizii care-i
urmăreau cu insistență și nu mai păstrau

formația și, rănindu-i, îi respinseră pînă în tabăra regală, omorînd pe mulți dintre ei. Dacă lupta nu s-ar fi stîrnit în timpul nopții și dacă pulberea ridicată de vînt nu l-ar fi orbit pe toți, Iuba și Labienus ar fi fost prinși și aduși în puterea lui Caesar, iar cavaleria și pedestreimea ușoară ar fi fost distruse și omorîte în întregime. De atunci, începură să fugă în număr necrezut de mare soldați din legiunile a IV-a și a VI-a ale lui Scipio, unii în tabăra lui Caesar, alții

în orice localitate puteau ajunge. La fel, călăreții lui Curio⁹⁸, pierzindu-și încrederea în Scipio și în armatele lui, se îndreptau în număr destul de mare în același loc.

53. În timp ce la Uzitta se iau aceste măsuri de către ambii comandanți, legiunile a X-a și a IX-a, plecate din Sicilia pe corăbii de transport, ajungând nu prea departe de portul Ruspina, au văzut navele lui Caesar care staționau lângă Thapsus și temându-se să nu cadă cumva asupra flotei

adversarilor care păreau că zăbovesc acolo
pentru a-i atrage în cursă, au pornit în larg;
minați mult timp de valuri incolo și
încăce, abia după multe zile au ajuns la
Caesar istoviți de sete și de lipsă de
hrană”.

54 După debarcarea acestor
legiuni, Caesar, care-și amintea de vechile
fapte de neșupunere ale armatei în Italia,
precum și de jafurile comise de unii
oameni, pro- fiind de un pretext de mică

importantă, și anume de faptul că tribunul militar al legiunii a X-a, Caius Avienus, luase o navă din cele de transport și o încărcase cu sclavii săi și cu vite fără să ia vreun soldat din Sicilia pe corabia lui, adună a doua zi pe tribuni și centurionii tuturor legiunilor și le vorbi de pe tribună: „Aș fi dorit foarte mult, spuse el, ca oamenii să pună capăt o dată și o dată obrăzniciei și nesupunerii prea mari și să țină seama de blîndețea, îngăduința și

răbdarea mea. Dar pentru că ei nu-și
impun o măsură și o limită, voi da eu
însuși un exemplu după legile militare,
pentru ca ceilalți să se poarte altfel decât
aceștia. Tu, Caius Avienus, pentru că în Ita-
lia ai instigat soldații poporului roman la
luptă împotriva statului și ai jefuit
municipiile, pentru că nu mi-ai fost de folos
nici mie, nici republicii, și ți-ai imbarcat pe
corăbii sclavii și vitele în locul soldaților,
iar prin fapta ta ai lipsit statul de ostași

într-un moment ond avea nevoie de ei,
pentru toate acestea te socotesc nedemn și
te exclud din armata mea, îți ordon să
părăsești chiar astăzi Africa și să pleci cât
mai repede. La fel, pe tine Aulus Fonteius,
pentru că ai fost un tribun militar răzvrătit
și un cetățean rău, te concediez din
armată. Pe voi, Titus Salienus, Marcus
Tiro, Caius Clusinas, pentru că ați obținut
posturi de comandă în armata mea prin fa-
voare și nu prin vitejia voastră și v-ați

purtat în așa fel încît nici în timpul
războiului n-ați fost bravi, nici în timp de
pace n-ați fost buni sau folositori și v-ați
arătat mai doritori de răscoale și de
întăritarea soldaților împotriva
comandantului vostru decît de
bunăcuviință și modestie, vă socotesc
nedemni să aveți vreo comandă în armata
mea, vă eliberez și vă ordon să părăsiți cît
mai repede Africa". Astfel, încredințindu-i
centurionilor și dînd fiecăruia nu mai mult

de un sclav, se îngrijea să fie imbarcați
separat pe câte o navă¹⁰⁰.
55 Între timp, transfugii gaetuli,
care fuseseră trimiși cu scrisori către
Caesar, așa cum am arătat mai sus¹⁰¹,
ajung la concetățenii lor. Impresionați de
autoritatea lor și convingși cu ușurință în
numele lui Caesar, ei îl părăsesc pe regele
Iuba, iau înapoi armele și pornesc, fără
ezitare, împotriva lui. Aflind de aceste
lucruri, Iuba, silit să poarte un război triplu
și constrins de nevoie, trimite în regatul

său șase cohorte din trupele pe care le
adusesese contra lui Caesar, ca să fie pavăză
împotriva gaetuliilor.

56 Când cele două linii de
fortificație au fost terminate și aduse pînă
la limita la care nu putea ajunge un pro-
iectil aruncat din cetate, Caesar întărește
tabăra acolo, așază unele lîngă altele
baliste și „scorpioni” în fața taberei spre
cetate, înspăimîntînd mereu pe apărătorii
zidurilor, și aduce acolo din tabăra

precedentă cinci legiuni. Oferindu-li-se această posibilitate, oamenii cei mai iluștri și mai cunoscuți cereau să-și vadă prietenii și rudele și stăteau de vorbă cu ei. Lui Caesar nu-i scăpa utilitatea acestui lucru. Într-adevăr, nobilii gaetuli din cavaleria regală, precum și prefectii cavaleriei ai căror tați luptaseră vitejește alături de Marius și obținuseră de la el în dar ogoare și pământuri, iar după victoria lui Sylla fuseseră dați în stăpânirea regelui

Hiempsa¹⁰², folosindu-se de acest prilej se refugiară noaptea, pe cind ardeau încă focurile, în număr cam de o mie, cu cai și servitorii lor, în tabăra lui Caesar, așezată în cîmpie, în apropiere de Uzitta.

57 După ce Scipio și cei ce erau cu el afluă de aceasta, tocmai cind erau tulburăți de o asemenea neplăcere, îl văzură pe Marcus Aquinius¹⁰³, stînd de vorbă cu Caius Saserna¹⁰⁴. Scipio a trimis la Aquinius un mesager să-i «pună că „nu are ce vorbi cu dușmanii”. Cind mesagerul

îi transmitea lui Scipio răspunsul lui Aquinius, care spusese că va rămîne ca să termine ce are de tratat, luba a trimis și el un mesager să-i spună în așa fel, încît să audă și Saserna: „Regele îți interzice să stai de vorbă”. El se înspăimîntă de acest mesaj și se îndepărtă, supu- nindu-se vorbelor regelui. Pînă acolo ajunseseră lucrurile, încît un cetățean roman care primise onoruri de la poporul roman, asculta mai degrabă de barbarul luba, deși patria și toate bunurile erau nevătămate,

decît să se supună ordinului lui Scipio sau să prefere să scape el teafăr, iar cetățenii din același partid să fie omorîți. Dar Iuba s-a purtat cu și mai multă fală nu numai față de Marcus Aquinius, om nou și senator mărunt, ci chiar față de Scipio, om însemnat prin familia sa celebră, prin rangul său, prin funcțiile deținute. Cum înaintea venirii regelui Scipio obișnuia să poarte o mantie de purpură¹⁰⁵, se spune că Iuba tratase cu el spunîndu-i că nu e bine să poarte amîndoi același veșmînt. Și așa

se făcu că S.cipio reveni la îmbrăcămintea albă și se supuse lui Iuba cel în- gîmfat și slab de minte.

53 A doua zi, dușmanii scot din toate taberele întreaga armată și, găsind o creastă de deal, își așază linia de luptă nu departe de tabăra lui Caesar și se opresc acolo. Caesar își aduce și el trupele și, așezîndu-le cu repeziune în linie de bătaie, se oprește în fața fortificațiilor sale din cîmpie, socotînd că fără îndoială adversarii care dispuneau de trupe atît de

numeroase pe lângă cele auxiliare ale regelui, după o ieșire atât de rapidă, se vor apropia de el și vor începe lupta. Trecînd călare pe la toate legiunile și îmbărbătîndu-le, după ce le dădu parola, începu să pîndească apropierea dușmanilor. Nu fără motiv nu se îndepărta el prea mult de fortificații, deoarece în orașul Uzitta, pe care-l stăpînea Scipio, se aflau cohorte înarmate, iar aripa lui dreaptă se afla în fața acestui oraș și se temea că trecînd de el ar putea fi atacat și lovit din flanc de

dușmanii care ar fi năvălit din oraș. În afară de aceasta, un alt motiv l-a ținut în loc, acela că terenul din fața liniei lui Scipio era foarte accidentat și socotea că ar constitui în momentul atacului o piedică pentru trupele sale.

59 Nu cred că trebuie să trec cu vederea felul în care fiecare armată era dispusă în linie de atac¹⁰⁶. Scipio și-a așezat trupele în felul următor: în frunte, legiunile sale și pe ale lui Iuba, iar în spatele lor, într-un șir de rezervă, numizii, așezați atît

de rari și atât de desfășurați în lungime,
încît de departe părea că centrul este
format dintr-un singur sir de soldați ai
legiunilor, iar în cele două laturi părea că
linia este dublă. Elefanții îi așezase în
laturile dreaptă și stîngă, cu distanțe egale
între ei, iar în spatele lor pusese ca rezervă
numizi ușor înarmați. Toată cavaleria cu
friie o postase în latura dreaptă, căci latura
stîngă era închisă de orașul Uzitta și nu era
loc pentru desfășurarea ei. În afară de
aceasta, pe numizi împreună cu mulțimea

nemăsurată de pedestrași ușor înarmați îi
așezase în dreapta șirului de luptă, la o
distanță de circa 1 000 de pași și îi
împinsese până la poalele colinei la o
depărtare oarecare de trupele dușmanilor,
dar și de ale sale proprii; planul lui era ca
în momentul cînd cele două linii s-ar fi
ciocnit, cavaleria lui, înaintînd mai mult la
începutul luptei, să încercuiască armata lui
Caesar și, înspăimîntînd^o, s-o copleșească
cu lovituri de lănci. Acesta era planul de
luptă al lui Scipio în ziua aceea.

60 Linia de luptă a lui Caesar era dispusă în felul următor; pornind de la aripa stângă spre cea dreaptă, el avea legiunea a X-a și a IX-a în latura stângă, legiunea a XXV-a și a XXVIII-a, a XIII-a, a XIV-a, a XXIX-a și a XXVI-a în centru. Chiar în aripa dreaptă (ca un fel de-a doua linie) așezase o parte o cohortelor legiunilor de veterani și adăugase câteva de recruți. O a treia linie o postase în aripa stângă, o desfășurase pînă la legiunea din centrul liniei sale și o așezase în așa fel, încît aripa

stingă era triplă. Făcuse aceasta pentru că aripa „lui dreaptă era apărută de fortificații”, dar era îngrijorat că cea stângă nu va putea rezista mulțimii de călăreți dușmani; tot acolo așezase întreaga lui cavalerie și, fiindcă nu avea prea multă încredere în ea, trimisese în ajutorul călăreților legiunea a V-a și pusese printre ei pedestrași ușor înarmați. Pe arcași îi așezase peste tot, în diferite feluri, în locuri anumite și mai ales în laturi.

61 Astfel, ambele armate gata de atac, la o depărtare de nu mai mult de 300 de pași, lucru care nu se întîm- plase înainte fără să se dea lupta, au stat una în fața alteia de dimineată pînă la ora a zecea din zi¹⁰⁷. Cînd Caesar tocmai începuse să-și întoarcă armata pentru a intra în fortificații, deodată toată cavaleria mai îndepărtată a numizilor și gaetuliilor, fără frîie, s-a năpustit asupra aripii drepte și a început să se apropie de tabăra lui Caesar

care se afla pe colină; călăreții cu frîie ai lui Labienus stăteau pe loc și opreau legiunile, cînd deodată o parte a cavaleriei lui Caesar și pedestrima ușor înarmată porni fără ordin împotriva gaetului și înaintă fără socoteală, trecînd peste o mlaștină. Fiind puțini, nu reușiră să reziste mulțimii de dușmani și, părăsind pedestrima ușor înarmată, respinși și plini de răni se retraseră în fugă la ai Idr, pierzînd un călăreț, avînd mulți cai răniți și 27 de

pedestrași uciși. După această luptă reușită, Scipio, bucuros, își readuse trupele în tabără în timpul nopții. Dar soarta nu a voit să le dea o bucurie deplină luptătorilor. Căci a doua zi, când Caesar a trimis o parte a cavaleriei la Leptis după furaje, aceasta atacă pe neașteptate pe călăreții numizi și gaetuli care prădau, omori și luă ca prizonieri cam 100 din ei. Între timp, Caesar scotea în fiecare zi legiunile în cimpie și le puneă la lucru,

construia fără încetare o tranșee și un val prin mijlocul câmpiei, pentru a opri drumul cercetașilor dușmani. Scipio construia și el fortificații și se grăbea să ajungă pe înălțime, străduindu-se să nu fie oprit de Caesar. Astfel, amândoi comandanți erau ocupați cu lucrările de fortificații, dar cu toate acestea se ciocneau în fiecare zi în lupte de cavalerie.

62 Între timp Varus, aflînd de venirea legiunii a VH-a și a VIII-a¹⁰⁸ din

Sicilia, scoate îndată flota pe care o lăsase la Utica pe timp de iarnă, imbarcă vislași și marinari gaetuli și, pierind din Utica pentru a pune la cale o cursă, ajunge la Hadrumetum cu 55 de nave. Neștiind de venirea lui, Caesar trimite pe Lucius Cispus cu o flotă de 27 de corăbii pentru a sta de pază lângă Thapsus și a veni în ajutorul transportului de trupe așteptat; în același scop îl trimite și pe Quintus Aquila la Hadrumetum cu 13 nave de război. Cispus ajunge repede în punctul în care

fusesse' trimis; Aquila însă, minat de furtună, nu a reușit să treacă de promontoriu și, găsind un golf ferit de furtună, s-a adăpostit acolo, dispărînd din vedere. Restul flotei aflate în larg, lângă Leptis, rămăsese fără apărători, căci vislașii debarcaseră și se împrăstiaseră pe țărm sau plecaseră în oraș pentru a cumpăra hrană. Aflînd de la un transfug cum stau lucrurile, Varus,, profitînd de ocazie și ieșind cam pe la straja a II-a^{ma} din portul interior de la Hadrumetum, se

îndreptă dis-de-dimi- neață cu întreaga
flotă spre Leptis și incendie corăbiile de
transport, care se aflau mai departe de
port, în larg, fără apărători, și captură fără
luptă două corăbii cu cinci rinduri de visle.
63 În acest timp, Caesar, anunțat
în grabă de cele întâmplate pe cînd
inspecta lucrările în tabără, lăsînd la o
parte toate celelalte treburi, face în goana
calului cei 6 000 de pași¹¹⁶ pînă la port,
ajunge îndată la Leptis și-i indeamnă pe
toți să-l urmeze cu corăbiile. Apoi se

imbarcă el însuși pe o mică navă, găsește în drum pe Aquila înspăimântat și îngrozit de mulțimea corăbilor și începe urmărirea flotei dușmane. Varus, speriat de iuteala și curajul lui Caesar, întoarce corăbiile și o pornește în grabă, cu toată flota, spre Hadrumetum. Urmărindu-l pe o distanță de 4 000 de pași, Caesar își recucerește o cvin- cveremă cu tot echipajul ei și cu 130 de dușmani care o păzeau și capturează o trirică a dușmanilor încărcată cu vislași și soldați, care zăbovise apărându-se.

Celelalte corăbii ale dușmanilor trecură de promontoriu și se refu- giară toate în portul interior al orașului Hadrumetum. Caesar nu s-a mai putut folosi de același vânt prielnic pentru a depăși promontoriul și, după ce-și petrece noaptea ancorat în larg, ajunge în zori la Hadrumetum. După ce incendiază corăbiile de transport care se aflau în afara portului interior, iar pe toate celelalte lăsate de ei le scoate la mal sau le alungă în port, mai zăbovește citva timp pentru a vedea dacă ei vor angaja luptă

navală, iar apoi se întoarce din nou în tabără.

⁶⁴ O dată cu acea corabie a fost capturat și Publius Vestrius, cavaler roman, și Publius Ligarius, partizan al lui Afranius, pe care în Hispania Caesar îl demobilizase împreună cu ceilalți, dar care apoi venise la Pompeius, iar după bătălie fugise și venise la Varus în Africa. Pentru călcarea jurământului și pentru necredință, Caesar ordonă ca acesta să fie omorât¹¹. Pe Publius Vestrius însă, pentru că fratele lui

ii plătit la Roma banii pe care îi ceruse și pentru că el însuși îi dovedise lui Caesar că este nevinovat, arătând că fusese prins de flota lui Nasidius¹² și fusese salvat de bunăvoința lui Varus chiar în momentul când era dus la moarte, iar că apoi nu avusesese nici o posibilitate să treacă la Caesar, l-a iertat.

65 În Africa, locuitorii au obiceiul de a avea pe ogoare și în gospodării o groapă în pământ pentru a ascunde grâul; ei fac acest lucru pentru a avea rezerve în caz

de război și mai ales în cazul unui atac neașteptat al dușmanilor. Anunțat de acest lucru de către cineva, Caesar trimite, pe la straja a treia, două¹¹³ legiuni întovărășite de cavalerie la o depărtare de 10 000 de pași¹¹⁴ de tabără și aceștia se întorc încărcăți din belșug cu grâne. Cunos- cind acestea, Labienus, îndepărtându-se de tabăra sa la 7 000¹¹⁵ de pași și traversînd lanțul de coline pe unde trecuse Caesar în ajun, așază acolo în tabără două legiuni, iar el însuși, socotind că Caesar va trece tot pe

acolo în căutare de grîne, se aşază la pîndă
într-un loc potrivit cu un mare număr de
călăreţi şi pedestrime uşor înarmată.
66 În acest timp Caesar, anunţat
de transfuşi de cursa pe care i-o pregătea
Labienus, rămase cîteva zile acolo pentru
ca duşmanii, repetînd acelaşi lucru în
fiecare zi, să devină mai neglijenţi, iar apoi,
pe neaşteptate, într-o dimineaţă, ordonă ca
trei legiuni de veterani şi o parte a
cavaleriei să-l urmeze prin poarta
decumană. Trimiţînd înainte pe călăreţi şi

luindu-i pe neașteptate pe cei ce stăteau la pîndă ascunși în văi, ucise cam 500 de pedestrași ușor înarmați, iar pe ceilalți îi sili la o fugă rușinoasă. Între timp, Labienus cu întreaga cavalerie vine în ajutorul alor săi care fugeau. Cum călăreții puțini ai lui Caesar nu puteau rezista forței lor numerice, Caesar, așezîndu-și legiunile în linie de luptă, se arătă în fața trupelor dușmane. Labienus se înspăimîntase și șovăia în fața acestui lucru și Caesar își retrase călăreții

nevătămați. A doua zi, Iuba crucifică pe toți numizii care se refugiaseră în tabără părăsindu-și postul.

67 În acest timp Caesar, pentru că suferea de lipsa de grâne, își duce toate trupele în tabără și, lăsând câte o garnizoană la Leptis, Ruspina și Acylla, și încredințând flota lui Cispus și Aquila pentru ca unul să blocheze pe mare orașul Hadrumetum, iar celălalt Thapsus, după ce își incendiază tabăra, pe la a patra strajă a nopții¹⁴ pleacă de acolo în formație de

luptă, așezînd bagajele în latura stîngă, și ajunge lîngă orașul Aggar¹¹⁷, care fusese înainte adeseori asediat de gaetuli și apărat cu cea mai mare înverșunare chiar de orașeni. Acolo, după ce-și așază o singură tabără în oîmpie, pleacă el însuși cu o parte din armată pentru a căuta grîne la toate așezările. După ce găsește mari cantități de orz, ulei, vin, smochine, dar puțină secară, se întoarce în tabără cu o armată refăcută. În vremea aceasta, Scipio, aflînd de plecarea lui Caesar, începuseră să-l

urmărească, pornind cu întreaga ar. mată pe înălțimi, și se așează la o depărtare de 6 000 de pași¹¹⁵ de el, împărțindu-și trupele în trei tabere.

68 La 5 000 de pași de Scipio se afla orașul Zeta¹¹⁹, așezat în regiunea taberei lui și depărtat de Caesar, care se afla la o distanță la 13 000 de pași. Acolo a trimis Scipio două legiuni pentru a se aproviziona cu grâne. Când Caesar a aflat de aceasta de la un transfug, mutându-și tabăra din cîmp pe o colină într-un loc

sigur și lăsînd acolo o garnizoană, ieși și el pe la straja a patra²⁰ trecu cu trupele pe lîngă tabăra dușmanilor și puse stăpînire pe oraș. Vedeă de departe pe ogoare legiunile lui Scipio care căutau griu și, pe cînd înserca să se îndrepte într-acolo, zări trupele dușmanilor care alergau în ajutorul acestor legiuni. Acest lucru i-a întîrziat atacul. Așa încît, după ce îl luă prizonier pe Caius (...) ²¹Reginus, cavaler roman, care era comandant în cetatea aceea, unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Scipio, și

pe Publius Atrius, cavaler roman, membru în adunarea cetătenilor de la Utica, și captură 22 de cămile⁶² ale regelui, lăsa, acolo o garnizoană condusă de locotenentul Oppius⁶³, iar el se îndreptă înapoi spre tabără.

69 Pe când se afla nu departe de tabăra lui Scipio pe lângă care trebuia să treacă, Labienus și Afranius ies din ascunzătoarea dintre colinele cele mai apropiate cu toată cavaleria și pedestrimea

ușoară și se arată în apropierea ariergărzii
lui. Văzind aceasta, Caesar opune forței
dușmanilor cavaleria și ordonă ca soldații
legiunilor să-și așeze poverile într-un
singur loc și să pornească îndată la atac
asupra dușmanilor. Cînd aceasta s-a făcut
la primul atac al legiunilor, cavaleria și
pedestrimea ușoară a fost aruncată și
lovită fără nici o greutate de pe colină.
Totmai cînd Caesar socotise că dușmanii

respinși și înspăimîntați nu vor mai ataca și
începuse să-și

continue drumul, ei se năpustesc din nou în goană de pe colinele apropiate. Numizii, împreună cu pedestrima ușoară, care lupta printre călăreți și obișnuia să atace în fugă și să se retragă o dată cu ei, cu o iuteală deosebită, atacă pe legionarii lui Caesar în același fel descris mai sus. După ce au repetat acest lucru de nenumărate ori, urmărind pe iulieni când își continuau marșul și re-trăgându-se în fugă atunci când îi atacau, fără să se apropie prea tare și folosind un sistem ciudat de luptă, socotindu-se satisfăcuți să-i rănească de departe cu lovituri de lănci, Caesar și-a dat seama că ei nu urmăresc nimic altceva decât să-l constrângă să-și așeze tabăra în acel loc, unde nu se afla nici urmă de apă, pentru ca armata lui flămândă, care nu mincase nimic de la a patra strajă pînă la ora a zecea din zi¹²⁴, precum și caii, să piară de sete. 70 Cum vremea era cam pe la apusul soarelui și Caesar nu făcuse mai mult de 100 de pași¹²⁵ în patru ore, retrăgîndu-și cavaleria din aniergardă,

cele mari", expresie frecventă în poezie, dar care nu-și are rostul aici.

53⁶¹ Vezi Caesar, op. cit., p. 41 și urm.

54 Vezi p. 11, notele 23 și 24. Teoria a fost acceptată de Wslif- în și Miodonski, care și-au intitulat ediția *C. Asini Pollonis de bello Africo commentarius* (Leipzig, 1889).

55 P l u t a r h, *Caesar*, 52.

56 C i c e r o, *Ad familiares*, X, 31, 32 și 33.

57 Vezi M. S c h a n z, op. cit., p. 343.

58- 59 Vezi p. 20-21 și 26-27.

59⁶² Vezi H c T O p n a p h m c k o h J i H T e p a T y p w, vol. I, Moscova, 1959, p. 270.

60 Vezi R. Schneider în „Zeitschrift für das Gymnasium", 44, 1890; R. Menge în „Berliner Philologischer Wochenschrift", 1890; U. Köhler în „Bayrisches Gymnasialblatt", vol. 25 etc. Wolfflin însuși a abandonat această teză ulterior: vezi „Archiv für lateinische Lexikographie", 8, 1893, p. 304.

61 Teoria a fost totuși dezvoltată de H. P ö l l e r, *Untersuchungen zum Bellum Alexandrinum und Bellum Africum 'Stil und Verfasserfrage*, Diss. Münster, Leipzig, 1932 (după o indicație a lui Langhammer în „Berliner philologischer Wochenschrift", 1908, pp. 1548-1552 și respinsă de A. K l o t z, op. cit., 1933, p. 1139 și Otto Seel, în „Klio", Beiheft XXXV, 1935).

62 Vezi Cicero, *Ad familiares*, IX, 6,1.

pentru că pierdea caii, trimise acolo legiunile. În acest fel, înaintînd încet și liniștit, susținea mult mai ușor atacul dușmanilor cu soldații legiunilor. În acest timp, călăreții numizi îi depășeau în fugă pe coline și încercau ca o coroană cu mulțimea lor trupele lui Caesar, iar o parte din ei urmăreau ariergarda. Însă în momentul cînd nu mai mult de trei sau patru soldați veterani de-ai lui Caesar se întorceau și aruncau cu putere lăncile asupra numizilor care-i amenințau, mai mult de 2 000 dintre aceștia o luau la goană¹²⁶; apoi întorcîndu-și din nou caii, se adunau, îi urmăreau din depărtare și aruncau cu lăncile în legionari. Astfel, cînd înaintînd, cînd stînd pe loc, Caesar își termină într-un tirziu marșul și îi aduse pe toți ai săi teferi pînă la unul în tabără pe la prima oră a nopții¹²⁷, avînd numai zece răniți¹²⁸. Labienus, cu 300 de morți și mulți răniți și cu toți soldații istoviți de atitea atacuri, se întoarse la ai săi. În acest timp Scipio, care-și scosese legiunile și elefanții și le așezase în

63 Th. Widmann, *Über den Verfasser des Bellum Africum und die Pollio-Hypothese Landgrafs*; în „Philologus”, 50, 1891, p. 565 încearcă să demonstreze chiar că autorul aparținea legiunii a V-a, după amănuntele și atitudinea față de această unitate.
64 10 legiuni și 14 000 de călăreți, la care se adăugau patru legiuni ale lui Iuba, cavaleria și infanteria lui ușoară nenumărată și cei 64 de elefanți. Asupra efectivelor vezi cap. 1, 19—20 și 86.
65⁶³ Vezi cap. 8, 34 și 36.
66⁶⁴ Din scrisorile lui Cicero (*Ad Atticum*, XI, 5) rezultă că o astfel de debarcare era așteptată la Roma.
67 Vezi cap. 3.
68 Appian, II, 95, relatează că Petreius nu a dus pînă la capăt o înfrîngere evidentă a lui Caesar numai pentru a nu-l lipsi pe comandantul suprem, Scipio, de victorie.
69 Vezi Velleius Paterculus, II, 54.
70 Vezi *Războiul african*, cap. 8 și 57.
71 Vezi Appian, II, 92—94.
72 Vezi cap. 82-83.
73 Vezi cap. 85.
74 Vezi Titus Livius, *Periocha*, 113; Cassius Dio, XLII, 56 și urm., P1 u t a r h, *Caesar*, 52—54; Appian, II, 95—100; V e l l e i u s P a t e r c u l u s, II, 54—55; Suetonius, *Caesar*, 35 și 59; Eutropius, VI, 18; Frontinus, *Strat.* I, 12; *Zona-r a s*, X, 10 și urm. etc.

linie de luptă pentru a putea fi văzute de Caesar și pentru a-l înspăi- mîntă, le readuse în taibă.

71 În fața unor astfel de dușmani, Caesar își instruia trupele nu cum înstruiește un comandant o armată veterană glorioasă, autoarea atîtor victorii, ci ca un maestru care-și învață gladiatorii începători: la distanță de cîte picioare să se retragă în fața dușmanilor și în ce fel să se întoarcă din nou împotriva lor, pe ce distanță să reziste, cînd să atace, cînd să se retragă, cînd să amenințe cu atacul și chiar de unde și în ce fel să arunce lăncile. Căci pedestrima ușoară a dușmanilor îngrijora și neliniștea în chip uimitor armata noastră, deoarece călăreții se temeau să pornească la atac, pentru că le erau omorîți caii cu lovituri de lănci, iar soldatul legiunii era istovit din cauza iuțelii lor; îndată ce soldații greu înarmați urmăreți de ei se opreau și porneau atacul împotriva lor, ei evitau ușor primejdia, luînd-o la goană.

75Vezi cap. 8, 10, 19, 20, 57, 73.

76Deosebit de semnificative sînt, în această privință, cele

77relatate în cap. 57: un senator român ascultă mai degrabă

de

78ordinul lui Iuba decît de al proconsulului și imperatorului

Scipio.

79 Vezi, mai ales, cap. 26.

80 Vezi, de exemplu cap. 26, 28, 41 și urm.;

pentru Iuba vezi, mai ales, cap. 25.

81 Vezi cap. 3, 7, 54, 97, 98.

82 Vezi cap. 89; vezi și P lut arh, *Caesar* 57, care

spune că Caesar nu era blind din fire.

83 Vezi cap. 3, 7, 76, 88, 89, 90, 92 și 95.

84 Vezi cap. 85.

85 în același sens se pronunță în *Pro Marcello* și

Cicero, care nu era partizanul lui Caesar, este drept însă că

laudele lui aici sînt interesate.

86^{ab} Appian, II, 100.

87 Idem, II, sfîrșitul cap. 97.

88 Cassius Dio, XLIII, 12.

89 *Războiul african*, cap. 94.

90 *Războiul african*, 88: „...muri cu sufletul plin de

tărie. Deși cetățenii Uticii îl uriseră din cauza partidei din care

facea parte totuși, pentru cinstea lui deosebită, pentru faptul

că fusese atît de diferit de ceilalți conducători, i-au făcut o

72 Din aceste pricini, Caesar era foarte neliniștit căci, ori de câte ori se dădea vreo luptă, el nu putea să reziste în nici un fel cavaleriei și pedestrimii ușoare dușmane numai cu cavaleria, fără ajutorul soldaților legiunilor. Era îngrijorat și de faptul că nu cunoscuse încă legiunile dușmanilor și nu știa în ce fel va putea rezista cavaleriei și pedestrimii ușoare care era deosebit de bună, dacă ar fi intervenit și legiunile. Se mai adăuga faptul că mulțimea de elefanți și mărimea lor înspăimînta pe soldați. Totuși, numai acestui lucru îi găsise remediu, căci poruncise să se aducă elefanți din Italia pentru ca soldații să le cunoască puterea, precum și părțile din corp unde e mai ușor de înfipt lancea, iar cînd elefantul era pregătit de luptă și acoperit cu plăci de metal, să vadă care erau părțile corpului care rămîneau neacoperite, pentru a putea fi lovite de lănci; pe lângă aceasta, caii, obișnuindu-se cu mirosul, strigătul și felul acestor animale, nu s-ar mai fi înspăimîntat. Prin aceste

înmormîntare frumoasă.

91 Vezi cap. 94.

92 Vezi M. Schanz, op. cit., voi. I, p. 341.

93 Vezi, de exemplu, lungul discurs de îmbărbătare a lui Cato către fiul lui Pompeius, urmat de relatarea în două cuvinte a eșecului acestuia (cap. 22—23).

94 Vezi episodul luptei centurionului cu elefantul, cap. 84.

95 Remarcabilă este în această privință scena dirzeniei veteranilor lui Caesar în fața lui Scipio, căruia îi propun să lupte ei zece contra unei cohorte pompeiene (cap. 45).

96 Vezi pasajul cu Labienus și veteranul,' cap. 16.

97 O poziție singulară și ciudată ocupă în această privință marele filolog Iustus Lipsius (*Elect.* II, 22), care pune *Războiul african* mai presus de comentariile lui Caesar însuși.

98 Vezi prefața lui A. Bouvet la *Guerre d'Afrique*, Les Belles Lettres, Paris, 1949, p. 26 și urm. și A. K oh ler, *De auctorum belii Africani et Hispanici latinitate*, Acta sem.

Erlangen, I, 1878, p. 377 și urm.

99 vezi prefața citată a lui A. Bouvet, p. 39.

100 A. Klotz în Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie der klas- sischen Altertumswissenschaft*, Bd. X, col. 274, citează un *exercitus Hispanicus* pe o monedă din timpul lui Hadrian.

101Iui vezi începutul cap. 1: „După înfrîngerea lui Pharnaces și cucerirea Africii...”

măsurile obținuse rezultate bune: soldații atingeau animalele, își dădeau seama de încotinea lor, călăreții aruncau în ei cu lănci neascuțite, iar firea lor răbdătoare făcuse oai să se învețe cu ei.

73 Din motivele arătate mai sus, Caesar era îngrijorat, devenise mai încet și mai chibzuit și renunțase la rapiditatea vechiului său sistem de luptă. Nu e nimic de mirare, căci trupele pe care le avea erau obișnuite să lupte în Gallia în locuri de cîmpie, împotriva gallilor, oameni deschiși și de loc vicleni, care în război se bazează pe vitejie și nu pe șiretlic. Cu atât mai greu îi era lui acum să-i învețe pe soldați să recunoască viclenia, cursele și artificile dușmanilor, precum și ceea ce trebuie să facă și de ce anume să se ferească. Așadar, pentru ca ei să înțeleagă mai repede aceste lucruri, se străduia să nu țină legiunile într-un singur loc, ci sub pretextul aprovizionării le purta încoașe și încolo, căci socotea că trupele adversarilor îl vor urmări pas cu pas. A treia zi, scotîndu-și cu grijă trupele din tabără, așa cum le instruisese, trece pe

102 Vezi p. 31—33.

103 Vezi Caesar, *Războiul civil*, I, 37—55, 59—87 și II, 17—21.

104 Evenimentelor din Spania le sînt dedicate capitolele 48—64 ale *Războiului alexandrin*.

105 *Războiul alexandrin*, cap. 58.

106 Vezi *Războiul african*, cap. 22—23.

107 Situația aproape disperată a lui Caesar este descrisă de Appian, *Războiul civil*, II, 104 și Plut. arh., *Caesar*, 56.

108 Ios. vezi, de exemplu, în acest sens cap. 19, unde, după o serie de amănunte disperate și ne semnificative, cucerirea propriu-zisă a orașului nici nu mai este descrisă.

109 Astfel, autorul relatează cu ingenuitate o serie de cruzimi săvîrșite chiar de caesarieni. Pentru fidelitatea relatărilor vezi Degenhart, *De auctoris Belli Hispaniensis elocutione et fide historica*, Würzburg, 1877.

110 Vezi Titus Liviu, *Periocha* 113; Plutarh, *Caesar*, 56; Appian II, 103—105; Valerius Maximus, II, 55; Florinus, IV, 2; Eutropius, VI, 19. Pentru compararea izvoarelor vezi N. Vulic, *Historische Untersuchungen zum Bellum Hispaniense*, München, 1896.

111 История римской империи, voi. I, Moscova, 1959, p. 272.

112^a Vezi cap. 23 și 31. Este prima dată cînd se citează versuri în cursul *Comentariilor*.

lingă tabăra dusmanilor și oferă lupta în câmp deschis. După ce-și dă seama că ei se feresc de bătălie, își aduce spre seară legiunile în tabără.⁷⁴ în această vreme vin la Caesar soli din orașul Vaga¹²⁹, vecin cu Zeta, pe care am arătat că pusese el stăpînire. Ei cer, imploră să le trimită o garnizoană, pro- mițîndu-i că-i vor da tot ce-i va fi necesar în război. Dar între timp, prin voința zeilor și prin bunăvoința lor față de Caesar, un transfug își anunță compatrioții că regele luba alergase acolo cu armata înainte de a ajunge garnizoana lui Caesar și, o dată venit, cuoerise orașul, înconjurîndu-l cu multime de trupe; după ce omorîse pînă la unul pe toți locuitorii, dăduse cetatea soldaților să o prade și să o distrugă.⁷⁵ în acest timp Caesar, după ceremonia de purificare a armatei, din ziua a 12-a înaintea calendelor lui aprilie¹³⁰, își scoate a doua zi toate trupele și, la o depărtare de 5 000 de pași de tabără, se **oprește** în linie de luptă la distanță de

113 Vezi cap. 25.

114 Vezi cap. 41. Discursul e plasat la sfîrșitul lucrării, la fel cu cel al lui Critognatus, de la sfîrșitul *Războiului gallic*.

115 Greutatea indicării lor este subliniată de A. K1 o t z în Pauly-Wissowa, *Realencyclopaedie*, X, col. 275. Asupra limbii *Războiului spaniol* vezi lucrarea lui Degenhart citată în nota 109.

116ne vezi p. 77 și nota 204.

117 César, *Guerre d'Alexandrie*, texte établi et traduit par Jean Andrieu, Les Belles Lettres, Paris, 1954.

118 César, *Guerre d'Afrique*, texte établi et traduit par A. Bouvet, Les Belles Lettres, Paris, 1949.

119 *Commentarii Belli Alexandrini, Belli Africi et Belli Hispaniensis, Accedit C. Iulii Caesaris et A. Hirii fragmenta. Ed. A. Klotz, Teubner, Leipzig, 1927.*

120^a S-au imai ales unele fragmente din ediția lui C. Nipperde y, Lipsiae, 1847 și a lui B. Kübler, vol. III, Teubner, Leipzig, 1897.

121 *Vezi Caesar, Războiul gallic. Războiul civil, pp. 55–59.*

122 Alexandria, oraș foarte bogat, putea face față pregătirilor de orice fel. Locuitorii, deosebit de înzestrați și iscusiți, executau cu atîta îndemînare lucrările pe care vedeau că le facem noi, încît soldații noștri păreau că imită lucrările

circa 2 000 de pași de Scipio. După ce-i provocase destul de mult timp pe adversarii la luptă, observînd că se ferec, își retrage armata, iar a doua zi părăsește tabăra și pornește în marș spre cetatea Sarsura, unde Scipio avea o garnizoană de numizi și adunase cereale. Cînd Labienus văzu aceasta, începu să hărțuiască ariergarda lui Caesar cu cavaleria și pedestri- mea ușoară și punînd stăpînire pe bagajele cantinierilor și negustorilor care-și transportau mărfurile cu carele, prinde curaj și se apropie cu mai multă îndrăzneală de legiuni, socotînd că soldații istoviți de poveri nu vor putea să lupte. Dar acest lucru nu-i scăpase lui Caesar și el ordonase ca în fiecare legiune să se afle cîte 300 de soldați fără bagaje. Trimițîndu-i pe aceștia împotriva cavaleriei lui Labienus, el veni în ajutorul cavaleriei sale. Inspăimîntat la vederea steagurilor legiunilor, Labienus întoarse caii și o luă la fugă în chipul cel mai rușinos. După ce omoară pe mulți dintre ai lui și rănesc un număr mare, soldații legiunilor se întorc la unitățile lor și

lor. Născocseau și ei multe și, în același timp, atacau fortificațiile noastre și le apărau pe ale lor. Iar conducătorii dezbăteau mereu în adunări și aminteau în discursurile lor faptul că „poporul roman pune treptat stăpînire pe Egipt. Cu puțini ani mai înainte – spuneau ei – A. Gabinius¹⁰ fusese cu o armată în Egipt. Pompeius se refugiase tot acolo; Caesar a venit și el cu trupele sale, și moartea lui Pompeius nu l-a împiedicat să mai zăbovească în Egipt. Dacă egiptenii nu-l vor alunga, regatul va fi transformat în provincie romană. Trebuie să se treacă repede la acțiune căci, din cauza anotimpului, Caesar nu va putea să-și aducă ajutoare de peste mare, fiind împiedicat de furtuni”.

123 Strînsese șase legiuni și 2 000 de călăreți; pe mî

124sură ce fiecare legiune sosea, era îmbarcată pe corăbii

125de război, iar cavaleria pe vase de transport.

Astfel,

reiau marșul început. Labienus nu renunță să-i urmărească de departe mergînd în partea dreaptă pe culmea dealurilor.

76 Capsar ajunge la cetatea Sarsura¹³¹ și garnizoana lui Scipio este omorîtă sub ochii adversarilor, care nu îndrăzneau să-i ajute pe ai lor, după o rezistență înverșunată a comandantului acesteia, Publius Cornélius, reangajat al lui Scipio, care este înconjurat de mulțime și omorît. Caesar pune stăpînire pe oraș și, după ce împarte grînele de acolo soldaților, ajunge a doua zi la cetatea Thysdra, comandată în vremea aceea de Considius, cu o garnizoană numeroasă și cu cohorta sa personală de gladiatori. Cercetînd locul de așezare al orașului, Caesar renunță la asediu din pricina lipsei de apă și îndepăr- tîndu-se la circa 4 000 de pași, își face tabăra lîngă apă¹³², iar de acolo pleacă din nou pe la straja a patra și se întoarce la castrul pe care-l avusese lîngă Aggar. La fel procedează Scipio, și își aduce trupele în vechea sa tabără.

77. În vremea aceasta, locuitorii orașului Thabena¹³³, așezat la limita extremă a regatului lui Iuba, lîngă mare, și care de obicei se aflau sub autoritatea și în stăpînirea acestuia, omoară garnizoana regală și trimit soli lui Caesar, care-i aduc la cunoștință fapta lor, îl roagă și îl imploră să le apere averile pentru meritele lor față de poporul roman. Aprobînd hotărîrea lor, Caesar trimite în ajutor la Thabena pe Marcus Crispus cu trei cohorte, numeroși arcași și mașini de război. Tot în acest timp venîră cu un singur transport la Caesar soldați din toate legiunile care, fie din cauza bolii, fie pentru că avuseseră permisiile, nu putuseră veni înainte în Africa o dată cu unitățile lor. Numărul lor era de 4 000 de soldați, 400 de călăreți, 1 000 de prăstieri și arcași. Cu aceste trupe și cu toate legiunile, Caesar iese din tabără în formație de luptă și se oprește fin cîmpie la depărtare de 5 000 de pași de tabăra sa și la 2 000 de cea a lui Scipio.

¹²⁶ Gordonă ca cea mai mare parte a corăbiilor să pornească

78 Mai jos de tabăra lui Scipio se afla o cetate numită Tegea, unde acesta ținea o garnizoană de cavalerie, de circa 2 000 de oameni. Așezînd cavaleria aceasta de o parte și de alta a cetății și scoțînd legiurdle din tabără, le pune în linie de luptă la poalele înălțimilor, fără a se depărta mai mult de 1 000 de pași de întăriturile sale. Cum Scipio rămînea pe loc timp îndelungat și ziua trecea fără nici o acțiune, Caesar ordonă escadroanelor sale să atace cavaleria dușmanilor care staționa lângă cetate și trimite în ajutor, tot acolo, pedestrima ușoară, arcașii și praștierii. În momentul cînd lupta a început și iulienii au atacat în goana cailor, Pacideius începu să-și desfășoare în lungime călăreții pentru a putea să încercuiască escadroanele lui Caesar, luptînd, în același timp, cu tărie și înversunare. Cînd Caesar văzu aceasta, ordonă ca cei 300 de oameni ușor înarmați pe care îi avea în fiecare legiune, și anume soldații din legiunea cea mai apropiată de ei, care stăteau în formație de luptă, să vină în ajutorul cavaleriei. Între timp, Labienus trimitea ajutoare călăreților lui și înlocuia pe cei răniți și istoviți cu luptători odihniți și plini de putere. Cînd cei 400 de călăreți iulieni nu mai putură rezista forței dușmane, în număr de 4 000, și răniți de pedestrima ușoară a numi- zilor începură să cedeze treptat, Caesar trimise a doua aripă în' ajutorul celor în primejdie. Îmbărbătați cu toții de acest fapt, ei năvaliră asupra dușmanilor și îi puseră pe fugă. Omorînd și rănind mulți, după ce-i urmăriră pe o distanță de 3 000 de pași, alungîndu-i pînă la înălțime, se retraseră la ai lor. După ce așteptă pînă la ora a zecea¹³⁴, Caesar se întoarse în tabăra sa în aceeași formație de luptă, cu toți ai săi nevătămați. În această luptă, Pacideius a fost grav rănit la cap de o lance, care l-a lovit prin coif, și mai mulți comandanți și soldați viteji au fost uciși sau răniți.

79 Cînd a văzut că nu va putea cu nici un preț să constrîngă pe adversari să coboare pe teren plat și să atace legiunile, și că nici ei însuși nu va putea să-și mute tabăra mai aproape de dușmani

din cauza lipsei de apă, și a înțeles că dușmanii nu se bazează pe vitejia lor, ci își pun speranțele în lipsa de apă și îl disprețuiesc, ieși din tabără a doua zi, înaintea nonelor !lui aprilie, la a treia strajă¹³⁵ și, înaintînd în timpul nopții pe o distanță de 16 000 de pași¹³⁶ de Aggar, își așază tabăra lîngă Thapsus, unde se afla Vergilius cu o garnizoană numeroasă. În aceeași zi începe să sape fortificații în jurul orașului și să pună⁷ gărzi în numeroase locuri, potrivite și folositoare, pentru ca dușmanii să nu poată pătrunde pînă la el și să ocupe poziții în interior. În vremea aceasta, aflînd de planurile lui Caesar, Scipio, silit de împrejurări să lupte pentru a nu comite cea mai rușinoasă faptă, aceea de a-i pierde' jîe thapsitani și pe Vergilius, cei mai credincioși oameni ai săi, îl urmărește pe Caesar pe înălțimi și așază două tabere la depărtare de 8 000 de pași de Thapsus.

⁸⁰ Exista acolo un lac sărat, despărțit de mare de o trecere îngustă de nu mai mult de 1 500 de pași¹³⁷. Pe aici voia să încerce Scipio să treacă, pentru a veni în

RĂZBOIUL AFRICAN

ajutorul locuitorilor orașului Thapsus. Dar lui Caesâr' ilu-i scăpase gîndul că se va întîmpla aceasta. Chiar cu o zi înainte construise acolo o fortăreață și lăsase o .

garnizoană de trei
cohorte, iar el însuși, cu
restul armatei, încercui
orașul cu fortificații,
așezându-și tabăra în
formă de semilună. În
acel timp Scipio,
renunțând la planul
inițial, depășind lacul în
marș în ziua și noaptea
urmă.. toare, își așază
tabăra, pe la revărsatul
zorilor, nu departe de
fortăreața și garnizoana
despre 'ci;tre am" vorbit,
la 1 500 de pași dinspre
mare¹³⁸. 'Oînd i 's-ja
'dhunțat ^ aceasta lui
Caesar, el a scos de la
lucrări pe)oldați șf lăsînd

în tabără pe proconsulul
Asprenas cu doua.-
legiuni,! a pornit în grabă
cu trupele fără bagaje
spre. Ircul „acela-: Lăsînd
o parte a flotei lingă
Thapsus, Caesar
porunceşte? ca elelalte
corăbii să se apropie cit
mai mult de ţarm. pe la
spatele duşmanului şi să
fie atente la semnalul
său. La acest semnal, să
înceapă să strige cu -
foţii, ca să-i ia pe
neşteptate şi să
înpăimînte pe duşniahi
con- strîngîndu-i astfel să
se uite înapoi .tulburaţi şi
îngroziţi. ,

131,

81. Când Caesar a ajuns acolo, a văzut că 'linia de luptă a lui Scipio este așezată în fața valului, , elefanții aflându-se în aripa dreaptă și în cea stîngă, în timp ce o parte din soldați continuau . să lucreze cu rîv:r;ia la fortificații. După ce își așeză armata în linie triplă,, punînd legiunea a X-a și a VII-a în aripa dreaptă, a. VIII-a și a IX-a în cea stîngă, apoi cîte cinci cohorte ale legiunii a V-a în a patra linie în cele două aripi împotriva • elefanților,

iar arcașii și prăștierii în
ambele laturi, merse el
însuși printre soldați și
amintindu-le veteranilor
cu cuvinte frumoase și cu
blindețe de vitejia lor și
de războaiele precedente,
le întărea sufletele și le
trezea curajul. Pe recruți,
care nu luptaseră încă, îi
îndemna să se întreacă în
vitejie cu veteranii și,
împărțind cu ei victoria,
să se străduiască și ei să
capete faima, rangul și
renumele acestora.

82 Astfel, trecînd printre soldați, a observat că dușmanii se agitău în jurul valului și alergau înspăimîntați de colo-colo, ba intrînd la adăpost, ba ieșind în dezordine și fără rost. Cum același lucru fusese observat de mai mulți, locotenenții și reangajații începură să-l implore să dea semnalul bătăliei, spunînd că „zeii nemuritori îi vestesc victorie sigură”. Cum Caesar stătea la îndoială și se opunea rivnei și dorinței lor, strigînd că nu-i place să lupte dînd navală ca un asediat, și reținea mereu pe luptători, deodată un trompet din aripa dreaptă, la îndemnul soldaților, începu să sune atacul fără ordinul lui Caesar. La aceasta, toate cohortele începură să înainteze contra dușmanului și cu toate că centurionii li se opuneau cu piepturile, încercînd să-i rețină cu forța de la un atac fără ordinul comandantului, nu reușiră să facă nimic.

83 Cînd Caesar și-a dat seama că nu va putea în nici un fel ține avîntul războinic al soldaților, dînd ca parolă „noroc la război”, porni printre primii în goana calului împotriva dușmanului¹³⁹. Din aripa dreaptă prăstierii și arcașii lovesc fără încetare în elefanți. Animalele înspăimîntate de șuierul praștilor, de loviturile pietrelor și ale plumbilor, se întorc și, călcînd în picioare rîndurile strînse și numeroase ale soldaților din spate, se năpustesc pe porțile neterminate ale întăriturii. Călăreții mauri care se aflau în aceeași aripă pentru a fi de ajutor elefanților, văzîndu-se părăsiți, o iau și ei la fugă. După ce încercuiesc animalele, legiunile pun stăpînire pe valul dușman; puținii care rezistă cu îndrăjire sînt uciși, ceilalți se refugiază în goană în tabăra de unde veniseră cu o zi înainte.

84 Nu pot să trec cu vederea vitejia unui veteran al legiunii a V-a. În aripa stîngă, un elefant rănit și infuriat de durere se repezise asupra unui rîndaș neînarmat și îl apăsase cu piciorul, iar apoi ingenunchease cu toată greutatea pe el și îl strivise, scoțînd țipete grozave și agi- tîndu-și trompa ridicată. Veteranul n-a putut rezista is-

pitei de a înfrunta animalul cu armele. Când elefantul l-a văzut venind cu lancea amenințătoare, lăsând cadavrul, l-a apucat pe soldat cu trompa și l-a ridicat în sus. Acesta, văzând că într-o astfel de primejdie singura scăpare pentru el este acțiunea, începu să taie din toate puterile cu sabia în trompa care îl ținea. Înnebunit de durere, animalul dădu drumul soldatului și, întorcându-se, o porni în goană spre ceilalți elefanți, răcnind.

85 În vremea aceasta, cei care se aflau în garnizoană la Thapsus, ies prin poarta maritimă și părăsind orașul, fie pentru a veni în ajutorul alor lor, fie pentru a-și căuta scăparea în fugă, intră pînă la briu în mare și caută un loc pe unde să treacă pe uscat. Loviturile lăncilor și pietrele aruncate de către sclavii și servitorii care se aflau în tabără îi împiedică să atingă pământul și ei se refugiază din nou în cetate. În timpul acesta, trupele lui Scipio erau împrăștiate și gonite pe tot cîmpul, iar legiunile lui Caesar le urmăreau și nu le dădeau posibilitatea să se unească. După ce s-au refugiat în tabără spre care se îndreptau, pentru ca să se refacă acolo și să se apere din nou, să găsească un conducător pe care să-l asculte, sub comanda și autoritatea căruia să acționeze, și după ce au văzut că nimeni nu stă de gardă acolo, au pornit-o la fugă spre tabăra regală, aruncînd armele. Când au ajuns acolo, au văzut că și aceasta este în stăpînire a iulienilor. Pierzînd speranța de scăpare, ei se opresc pe o colină și, plecîndu-și armele, salută după obiceiul militar. Dar gestul le-a fost de puțin ajutor acestor nefericiți. Căci veteranii, aprinși de ură și durere, nu numai că nu puteau fi convinși să-l ierte pe dușman, dar chiar din armata lor au rănit și au omorît mai mulți cetățeni iluștri de la Roma, pe care îi numeau autori ai... (lacună). Printre ei s-a aflat fostul cvestor Tullius Rufus⁽⁴⁾, care a pierit lovit înadîns de lancea unui soldat. La fel, Pompeius Rufus⁽⁴⁾, rănit în braț de o sabie, dacă n-ar fi alergat lîngă Caesar, ar fi fost omorît. Însăpămîntați de aceste fapte, numeroși cavaleri romani și senatori s-au retras din luptă, pentru a nu fi omorîți și ei de

soldatii care după o victorie atât de mare își luaseră libertatea de a face răutăți fără măsură, în speranța că nu vor fi pedepsiți datorită faptelor mari de arme săvârșite. Așa încît, deși toți soldații lui Scipio implorau îndurarea lui Caesar, chiar sub ochii acestuia, care-i ruga pe soldați să-i crute, sînt omorîți pînă la unul.

86 Caesar, după ce a pus stăpînire pe cele trei tabere, după ce au fost uciși 10 000 de dușmani și alungați mai mulți, se întoarce în tabără cu o pierdere de numai 50 de soldați¹⁴² și cîțiva răniți și se oprește din marș în fața cetății Thapsus. Luînd 64 de elefanți¹⁴³ echipați și gata de luptă cu turnuri în spinare, îi așază în fața orașului în linie: aceasta pentru ca Vergilius și cei care erau asediați împreună cu el să renunțe la rezistență în fața dovezii înfrîngerii alor lor. Apoi, el însuși l-a chemat pe Vergilius și l-a invitat să se predea, amintindu-i de blîndetea și îngăduința sa. Cînd a văzut că acela nu-i răspunde, s-a depărtat de oraș. A doua zi¹⁴⁴, după săvîrșirea sacrificiilor către zei, a chemat adunarea soldaților în fața celor din oraș, a adu-s laude ostașilor și a dat daruri întregii armate de veterani, acordînd premii cu mîna lui, de pe tribună, celor mai viteji și mai de seamă. Ple- Gînd apoi îndată, a lăsat la Thapsus pe proconsulul Rebilus¹⁴⁵ cu trei legiuni și pe Cnaeus Domitius¹⁴⁶ cu două la Thysdra, unde era comandant Considius, pentru a continua asediul. Trimițînd înainte la Utica pe Marcus Mes- sala cu cavaleria, pornește el însuși într-acolo în marș.

87 în vremea aceasta călăreții lui Scipio, care fugiseră din luptă, mergînd spre Utica, ajung la cetatea Parada¹⁴⁷. Pentru că locuitorii nu-i primeau acolo, căci faima victoriei lui Caesar îi precedase, pun stăpînire cu forța pe oraș și, adunînd lemne în piața publică, fac un foc în care pun toate bunurile cetățenilor, iar apoi aruncă în flăcări, de vii, legați, pe locuitorii orașului de orice fel sau vîrstă, omorîndu-i în cele mai groaznice chinuri; apoi vin direct la Utica. Înainte, Marcus Cato, pentru că socotea că cetățenii de la Utica vor fi un sprijin slab pentru partidul său, din cauza

dreptului pe care-l aveau de pe urma legii Iulia¹⁴⁸, alungase din oraş plebea neînarmată şi o aşezase în tabără în faţa porţii Belica, la adăpostul unei mici tranşee şi, punînd de jur împrejur oameni de strajă, o silise să trăiască acolo, iar senatul oraşului¹⁴⁹ îl ţinea sub pază. Tabăra acestora a fost atacată de călăreţii care începură s-o asedieze, pentru că ştiau că plebei sînt de partea partidei lui Caesar şi pentru ca omorîndu-i pe ei să se răzbune pentru durerea suferită. Dar locuitorii Uticii, prinzînd curaj de pe urma victoriei lui Caesar, i-au respins pe călăreţi cu pietre şi ciomege. Aşadar, după nereuşita din tabără, ei au năvălit la Utica şi acolo au omorît mulţi cetăţeni şi au • luat cu asalt şi au jefuit ■casele. Cato nu putea să-i convingă în nici un fel să apere cetatea împreună cu ei şi să pună capăt omorului şi jafului şi, pentru că ştia ce vor, le dădu cîte 100 de sesterţi pentru a pune capăt dezordinii¹⁵⁰. Aoelasi lucru îl făcu şi Faustus Sylla, care le dădu bani din averea sa şi plecă împreună cu ei din Utica, îndreptîndu-se spre Țregatul lui Iuba.

88 în această vreme mulţi se refugiază la Utica. Pe toţi aceştia Cato îi convoacă, împreună cu cei 300 care-i dăduseră bani lui Scipio pentru a purta războiul, şi-i îndeamnă să elibereze pe sclavi şi să apere cetatea¹⁵¹. Dar, după ce a înţeles că o parte din ei sînt de acord, iar cealaltă parte e înspăimîntată şi gata de fugă, a încetat să mai vorbească de aceasta şi le-a dat corăbii ca să plece fiecare unde vrea. El, după ce şi-a pus la punct toate treburile¹⁵², după ce şi-a încredinţat copiii lui Lucius Caesar¹⁵³, care-i era ataşat în funcţia de procvestor, şi iără Ca cineva să bănuiască oeva, cu faţa şi glasul neschimbat, s-a dus să se culce, dar a luat pe ascuns în dormitor o sabie şi şi-a înfipt-o .în piept. Căzuse fără să-şi dea încă sufletul, cînd medicul şi familia, bănuind ceva, alergară în cameră şi începură să-i lege rana; ei însă şi-o rupse din nou cu minile şi muri cu sufletul plin de tărie. Deşi cetăţenii Uticii îl uriseră din cauza partidului din care făcea parte, totuşi, pentru cînstea lui deo-

sebită, pentru faptul că fusese atât de diferit de ceilalți conducători, pentru că întârse Utica cu minunate construcții, mărindu-i numărul de turnuri, i-au făcut o înmormintare frumoasă. După moartea lui, Lucius Caesar, pentru a-și face un ajutor în această împrejurare, strîngînd poporul în adunare îi îndemnă pe toți să deschidă porțile, spunînd că el are toată încrederea în clementa lui Caesar. Așadar, deschizînd porțile, iese din Utica și pornește în întîmpinarea imperatorului Caesar. Messala, așa cum i se ordonase, ajunge la Utica și pune gărzi la toate porțile.

89 Plecînd de la Thapsus, Caesar ajunge la Uzitta¹⁵⁴ unde Scipio avea mari cantități de grîne, de arme, săgeți și tot felul de alte lucruri, pázite de o mică garnizoană. Pune stăpînire pe cetate, iar apoi vine la Hadrumetum, unde pătrunde fără înrîzire și, după ce face «socoteala armelor, grînelor și banilor, dăruiește viața lui Quintus Ligarius¹⁵⁵ și fiului lui Caius Considius, care se aflau acolo. În aceeași zi pleacă din Hadrumetum, lăsînd „acolo pe Livineius Regulus cu o legiune, și pornește spre Utica. Pe drum îl întîmpină Lucius Caesar și i se aruncă la picioare, cerînd numai să-i crute viața. Caesar îi acordă ușor acest lucru, atît datorită firii sale, oît și principiilor sale¹⁵⁶. Același lucru îl acordă, după obiceiul său, și lui Caecina, Caius Ateius, Publius Atrius, Lucius Ocella, tată și fiu, Marcus Eppius, Marcus Aquinius, fiului lui Cato¹⁵⁷, și copiilor lui Damasippus; ajunse la Utica pe la aprinsul luminilor și rămase în noaptea aceea în afara cetății.

90 A doua zi de dimineată intră în oraș. Convocînd adunarea și vorbind locuitorilor Uticii, le mulțumește pentru bunăvoința față de el; pe negustorii cetățeni romani și pe cei aflați printre cei 300 care îi dăduseră bani lui Varus și Scipio îi acuză și, într-o cuvîntare lungă, vorbește despre crimele lor, apoi arată că ei pot fi fără teamă, spunînd că le va da cel puțin viața; bunurile lor însă le va vinde. Totuși, dacă unii vor să-și răscumpere singuri bunurile, el va înregistra

vînzarea și va trece banii cu titlu de amendă, pentru ca ei să-și poată păstra integritatea. Acești oameni, mai mult morți de frică, fără nici o speranță de scăpare, după cum meritau, în momentul cînd li se oferi pe neașteptate salvarea, primiră cu toții bucuroși și fericiți condiția și cerură lui Caesar să pună la o singură amendă pe toți cei 300. Astfel, Caesar le impuse 200 de milioane de sesterti, care urmau să fie plătiți timp de trei ani, în șase rate, poporului roman; fără ca vreunul să se opună, și strigînd cu toții că abia în ziua aceea au văzut lumina zilei, îi aduc fericiți mulțumiri lui Caesar¹⁵⁸.

91 În acest timp, regele Iuba, după ce fugise din luptă, ascunzîndu-se în timpul zilei prin conace părăsite și mergînd numai noaptea, ajunge în regatul său și vine la cetatea Zama¹⁵⁹, unde-și avea casa, soțiile și copiii, oraș în care adunase toți banii și lucrurile cele mai scumpe din tot regatul și pe care îl întărise foarte bine la începutul războiului. Dar locuitorii orașului, care auziseră de victoria lui Caesar, pe care o doreau, i-au interzis intrarea în oraș, pentru că în momentul cînd începuse războiul contra poporului roman el ridicase în piața publică un rug imens. El avea de gînd ca, în cazul cînd ar fi fost învins, să arunce acolo toate lucrurile, să omoare pe toți cetățenii aruncîndu-i tot acolo, să dea foc, să se sinucidă și el deasupra lor și să ardă împreună cu copiii, soțiile, cetățenii și tot tezaurul regal. După ce Iuba duse tratative îndelungate în fața porților cu locuitorii Zamei, amenințîndu-i cu puterea lui, apoi văzînd că aoeasta nu dă rezultate, îi rugă să-l lase la penații săi. Văzînd că ei persistă în hotărîrea lor și că nu-i va îndupleca nici cu amenințări, nici cu rugăminti să-l primească, ceru, în sfîrșit, să-i dea înapoi nevestele și copiii ca să-i ia cu el. Apoi, pentru că orașenii nu-i răspundeau nimic, pleacă de la Zama fără a' obține ceva de la ei și ajunge, împreună cu Marcus Petreius și cu cîțiva călăreți, la un conac al său.

92 Între timp, locuitorii Zamei trimit lui Caesar, care se afla la Utuca, soli și îl roagă să le

vină în ajutor înainte ca regele să strângă armată și să-i asedieze. Ei sînt gata, cît timp vor fi în viață, să se păstreze pe ei și orașul pentru Caesar. Lăudîndu-i pe solii, Caesar le poruncește să plece acasă și să anunțe venirea lui. El însuși iese a doua zi cu cavaleria din Utica și pornește spre regat, în timpul acesta, numeroși comandanți din armatele regelui vin în timpul marșului la Caesar și îl roagă să-i ierte. După ce le acordă iertarea celor care-l implorau, ajunge la Zama. Cum fama despre blîndetea și bunătatea lui Caesar se răspindise, toți călăreții regatului vin la el și sînt eliberați de către el de orice spaimă sau primejdie.

93 în vreme ce se întâmplă aceste lucruri de o parte și de alta, Considius, care comanda la Thysdra cu trupa sa de gladiatori și gaetuli, aflînd de masacrul alor săi, înspăimîntat de venirea lui Domitius și a legiunilor lui, pierzînd speranța de scăpare, părăsește orașul și pleacă pe ascuns cu cîțiva barbari spre regat, încărcat de bani. Dar gaetulii, tovarășii săi, lacomi de pradă, îl omoară pe drum și se împrăstie în toate părțile. Caius Vergilius, după ce și-a dat seama că e închis și pe mare și pe uscat și că nu reușește să facă nimic, că ai săi au fost omorîți sau puși pe fugă, că Marcus Cato s-a sinucis, că regele rătăcește părăsit de ai lui și disprețuit de toți, că Saburra și armatele lui au fost zdrobite de Sittius¹⁶⁰, că Caesar a fost primit fără șovăire la Utica, și dintr-o atît de mare armată nu a mai rămas nimic, primind asigurări pentru el și copiii săi de la proconsulul Caius Caninius¹⁶¹, el care-l asedia, se predă proconsulului împreună cu toate bunurile și cu cetatea.

94 în vremea aceasta regele Iuba, alungat din toate cetățile, fără speranță de scăpare, după ce încercase totul, se ia la luptă cu Petreius, pentru ca să lase impresia că a murit vitejește, și Iuba, mai puternic îl ucide ușor pe Petreius care era mai slab¹⁶². Apoi el însuși, încercînd fără rezultat să-și străpungă pieptul cu sabia, rugă pe sclavul său să-l omoare și obține aceasta.

95 Tot în acest timp Publius Sittius, după ce a alungat armata lui Saburra, prefectul lui Iuba,

și l-a omorât pe acesta, pe când era în marș de-a lungul coastei spre Caesar, dădu din întâmplare peste Faustus și Afranius, care aveau trupele ce jefuiseră Utica și cu care se îndreptau spre Hispania; această armată număra cam o mie de oameni. Punând repede la cale o cursă în timpul nopții, îi atacă în zori și în afară de câțiva călăreți care scapă cu fuga, pe ceilalți îi omoară sau îi ia prizonieri. Pe Afranius și Faustus cu soția și copiii îi prinde vii. După câteva zile, în urma unei neînțelegeri ivite în armată, Faustus și Afranius sînt uciși¹⁶³, soției lui Faustus, Pompeia, și copiilor lui, Caesar le lasă viața și toată averea.

96 în vremea aceasta, Scipio împreună cu Damasippus, Torquatus și Plaetorius Rusticanus, minăți mult timp pe mare pe niște corăbii de război¹⁶⁴, în timp ce se îndreptau spre Hispania, sînt purtați spre Hippo Regius¹⁶⁵, unde se afla în vremea aceea flota lui Publius Sittius. Navele lor, încercuite de acestea, care erau mult mai numeroase, sînt scufundate, și acolo și-a găsit pieirea Scipio, împreună cu cei pe care i-am pomenit înainte.

97 în acest timp Caesar, după ce vîndu la licitație tunurile regelui și ale cetățenilor romani care luaseră armele împotriva poporului roman, dădu răsplăți locuitorilor Zamei care hotăraseră să nu-l primească pe rege și, confirmând impozitele regale¹⁶⁶, transformă regatul în provincie. Lăsând acolo ca proconsul cu puteri militare pe Caius Sallustius¹⁶⁷, el plecă de la Zama și se întoarse la Utica. Acolo, după ce vîndu averile celor care avuseseră posturi de comandă sub Iuba și Petreius, impune o amendă de două milioane de sesterți locuitorilor orașului Thapsus, iar adunării cetățenilor lor trei milioane; la fel, locuitorilor cetății Haidrumetum, trei milioane de sesterți, iar adunării cetățenilor lor cinci milioane, dar apără de orice nedreptate sau jaf cetățile și bunurile lor. Locuitorii cetății Leptis, ale căror bunuri le jefuise Iuba înainte și care plîngîndu-se la Senat prin soli și obținînd arbitri își recăpătaseră bunurile, sînt supuși la o amendă

de trei milioane de măsuri de ulei în fiecare an, pentru că la început, din cauza neînțelegerilor dintre conducătorii lor, făcuseră alianță cu Iuba și-l ajutaseră cu arme, soldați și bani. Locuitorilor orașului Thysdra, datorită micimii cetății lor, le impune să dea o cantitate anumită de grâu.

98 După aceste acțiuni, se imbarcă la Utica la idele lui Iunie¹⁶⁶ și după trei zile ajunge la Carales în Sardinia. Acolo supune la o amendă de 100 000 de sesterți pe locuitorii orașului Sulei pentru că primiseră pe Nasidius și flota lui, și îl ajutaseră cu soldați¹⁶⁹, și le poruncește să plătească în loc de a 10-a parte, a 8-a parte din recoltele lor, vinzind la licitație bunurile citorva. Apoi, în a patra zi înaintea de calendele lui quintilis¹⁷⁶ se imbarcă pe corabie și, purtat de la Carales de-a lungul coastei, după 28 de zile¹⁷¹, (câci zăbovea în porturi din cauza furtunilor) ajunge la Roma.

RAZBOIUL SPANIOL

1 După înfrângerea lui Pharnaces și

recucerirea Africii¹, cei care supraviețuiseră¹²⁷ s-au refugiat la tânărul Cnaeus Pompeius¹²⁸ după ce... (lacună) și pusese stăpânire pe *Hispania ulterior*¹²⁹ cât timp Caesar era reținut în Italia pentru împărțirea răsplăților¹³⁰... (lacună). Pompeius, pentru a pregăti mai ușor trupe împotriva lui, începu să caute să-și atragă credința fiecărei cetăți. Astfel, mai cu rugăminți, mai cu forță, înjghebindu-și o armată deștul de mare, începu să devasteze provincia. În fața acestei situații, unele cetăți îi trimiteau ajutoare din proprie inițiativă, altele însă închideau porțile în fața lui. Dintre acestea din urmă, dacă puneia stăpânire pe unele din ele în care se afla vreun cetățean cu merite [față de Cnaeus Pompeius], îi intenta un proces, pentru ca înlăturându-l, din averea acestuia să poată să împartă daruri tâlharilor¹³¹ săi. Astfel, atrăgând destul de mulți oameni prin asemenea avantaje, trupele lui creșteau în fiecare zi. Din această cauză, tot mai des cetățile dușmane lui Pompeius trimiteau soli în Italia cerând ajutor, seră postări pretutindeni de către Cnaeus Pompeius ca să-l anunțe de venirea lui Caesar... (lacună)¹⁰. Pe lângă acestea, mai propuneau multe lucruri care păreau realizabile. Influențat de ele, anunță de venirea sa pe cei doi legați pe care înainte îi numise în fruntea armatei, Quintus Pedius¹¹ și Quintus Fabius Maximus, și le cere să-i stea în ajutor cavaleria din provincie. Ajunse la aceștia mai repede decât se așteptau ei, fără a avea, așa cum voise, ajutorul cavaleriei.

127 Caesar, dictator pentru a treia oară, consul desemnat pentru a patra oară⁷, ajunse cu mare grabă în Hispania pentru a pune capăt războiului, mergând zi și zi și
130noapte în etape mari⁸. Solii cetății Corduba⁹, care îl păra
131siseră pe Cnaeus Pompeius, i-au ieșit înainte și l-au

3 În acest timp Sextus Pompeius, fratele lui Cnaeus, stăpânea cu o garnizoană Corduba, care era socotită capitala provinciei, iar tânărul Cnaeus Pompeius¹² asedia orașul Ullia¹³; erau câteva luni de când era reținut acolo. Aflînd de venirea lui Caesar, au venit la el soli din acest oraș fără știrea garnizoanei lui Cnaeus Pompeius și au început să-l roage să le vină mai întîi lor în ajutor. Caesar, amintindu-și că cetatea aceea avusese întotdeauna merite față de poporul roman, poruncește ca șase cohorte și un număr egal de călăreți să plece îndată pe la straja a doua. În fruntea lor îl pune pe Lucius Vibius Paciaecus, om cunoscut în localitate și foarte priceput. Cînd acesta a ajuns la trupele lui Cnaeus Pompeius, s-a întîmplat să se pornească o furtună și un vînt puternic; fîria furtunii întuneca totul în așa fel, încît oamenii abia puteau recunoaște pe cei de lîngă ei. Dar acest inconvenient le era totuși de mare folos. Astfel, cînd au ajuns acolo, Paciaecus le-a poruncit să încalece cîte doi pe un cal și au pornit-o chiar printre străjile dușmanilor spre cetate. Cînd pătrunseră în mijlocul străjilor lor, la întrebarea cine sînt, unul dintre ai noștri răspunse să păstreze tăcerea, căci tocmai acum se încearcă apropierea de zid pentru cucerirea cetății; o parte dintre străji nu reuși să ia măsuri din cauza furtunii, cealaltă parte se înspăimîntă de acel răspuns. După ce au ajuns la poartă, făcînd un semn, au fost primiți de orășeni, și pedestrașii gata de luptă au rămas acolo, în timp ce călăreții au năvălit cu strigăte asupra taberei dușmanilor. În fața acestei situații care se ivise pe neașteptate, mare parte din oamenii care se aflau în acea tabără se și socotiră prizonieri.

4 După ce a trimis aceste ajutoare la Ullia pentru a-l face pe Pompeius să renunțe la asediu, Caesar porni spre Corduba și în timpul marșului trimise înainte cîtiva oameni curajoși, îmbrăcați în platoșe, împreună eu cavaleria; îndată ce aceștia ajunseră în fața orașului, încălecară pe cai. Acest lucru nu putea fi observat de locuitorii Cordubei. În timp ce se apropiau de oraș, o mare

multime de oameni ieși să zdrobească pe călăreți, dar cei îmbrăcați în platoșe, despre care am scris mai sus, au descălecat și au atacat cu atîta putere încît, din mulțimea fără număr, abia cîțiva au reușit să se refugieze în oraș. În- spăimîntat de aceasta, Sextus Pompeius trimise o scrisoare fratelui său, cerindu-i să-i vină îndată în ajutor, ca nu cumva Caesar să cucerească Corduba chiar înainte de venirea lui. Chemat de scrisoarea fratelui său Cnaeus Pompeius părăsi Ullia, care -era aproape cucerită, și porni cu trupele în marș spre Corduba.

5 Caesar, după ce ajunsese la riul Baetis¹⁴, pe care-l nu-l putea trece din cauza adîncimii, porunci să se arunce în apă coșuri pline cu pietre¹⁵ și astfel, făcînd un pod pe deasupra lor, își trecu trupele în trei grupuri. Tabăra lui era așezată în fața orașului în partea dinspre pod, împărțită în trei părți, așa cum am arătat mai sus. Cînd Pompeius¹⁶ a ajuns aici cu trupele sale, și-a așezat și el tabăra de partea cealaltă, cu același scop. Caesar, ca să-i taie calea spre oraș și spre căile de aprovizionare, începu să săpe o linie de fortificații spre pod; Pompeius la fel, din aceleași motive. Între oei doi comandanți are loc aici o întrecere, fiecare dintre ei dorind să pună primul stăpînire pe pod; din cauza acestei întreceri aveau loc în fiecare zi mici ciocniri, în care cînd unul, cînd ceilalți ieșeau învingători. Cînd bătălia a devenit tot mai crîncenă și s-a ajuns la lupte corp la corp, ea a început să fie dezavantajoasă pentru ambele părți care, din dorința de a pune stăpînire pe poziție, se înghesuiau din cauza podului și, apropiindu-se strînși de malurile riului, erau aruncați în apă. Aici, și de o parte și de alta, cădeau nu numai morți peste morți, ci grămezi peste grămezi de cadavre. Astfel timp de mai multe zile, Caesar a încercat să găsească vreun prilej de a-i scoate pe adversari în cîmp deschis și de a decide de la bun început soarta războiului.

6 Cînd a observat că dușmanii nu doresc de loc lucrul acesta, și anume să fie atrași în cîmp deschis, așa cum fuseseră scoși de la Ullia, Caesar își trece trupele în timpul nopții peste riul și

poruncește să se facă focuri mari: cea mai puternică garnizoană a lui pornește spre Ategua¹⁷. Cînd Pompeius a aflat • de aceasta de la transfugi, încărcînd bagajele pe catiri (din cauza terenului accidentat și a îngustimii drumurilor) a plecat de acolo și s-a refugiat la Corduba. Caesar înoepu asediul orașului Ategua, încercuindu-l cu fortificații și săpînd tranșee de jur împrejur. îndată ce i s-a adus vestea lui Pompeius, plecă în aceeași zi. Pentru a fi în siguranță la venirea acestuia, Caesar ocupase numeroase cetăți, în care cavaleria sau trupele de pedestrime, stînd de strajă, să poată veghea la apărarea taberei. Aici, la venirea lui Pompeius, căzu o negură foarte deasă, căci vremea era spre dimineată. în ceața aceea, cu cîteva cohorte și unități de cavalerie, înconjură călăreții lui Caesar și îi zdrobesc; abia cițiva scapă cu fuga de măcel¹⁸.

7 în noaptea următoare Pompeius își incendiază tabăra; trecînd riul Salsus, înaintează prin văi și își așază tabăra în munte între cele două orașe, Ategua și Ucu- bis¹⁹. Caesar, în afară de fortificații și ocelelalte întărituri necesare în asediu, porunci să se construiască un val și barăci de luptă. Aceste locuri sînt muntoase și potrivite pentru o acțiune militară; ele sînt despărțite de o cîm- pie și de riul Salsus²⁰, fiind totuși mai aproape de Ategua, așa încît riul se află la circa 2 000 de pași²¹. în partea aceea a orașului, în munte, își avea Pompeius tabăra, așezată în fața ambelor orașe, dar nu cuteza să vină în ajutorul alor săi. Avea cu el steagurile a 13 legiuni, dar legiunile pe care socotea că se poate bizui erau cele două indigene care-l părăsiseră pe Trebonius²², apoi una strînsă din colonile din această regiune, iar a IV-a era a lui Afranius, venită cu el din Africa; celelalte erau formate din transfugi. Trupele auxiliare ... (dacună); căci în „ce. privește pedestrimea ușoară și cavaleria, ai noștri erau cu mult superiori atît ca vitejie, cit și ca număr²³.

8 Se adăuga la aceasta și faptul că Pompeius avea posibilitatea să ducă războiul mai multă vreme, căci locurile sînt înalte și foarte

potrivite pentru întăriturile taberei. Aproape întreg ținutul *Hispaniei Ulterior*⁴⁵, din cauza fertilității solului și a abundenței la fel de mari de apă, poate fi foarte greu și anevoios de asediat; căci aici, din cauza deselor năvăliri ale barbarilor, toate locurile mai îndepărtate de orașe sînt apărate de turnuri și fortificații care se acoperă, ca în Africa, cu ciment și nu cu țigle; în ele au ocnite din care, datorită înălțimii, au vedere în lung și în lat. De asemenea, mare parte a orașelor acelei provincii sînt, datorită munților, un fel de fortărețe, așezate în locuri foarte bine apărate natural, așa încît accesul și escaladarea lor sînt deosebit de grele. Astfel, ferite de asedii datorită naturii locului, cetățile Hispanici nu sînt ușor de cucerit de către dușmani, lucru care s-a întîmplat și în acest război. Pentru că Pompeius își avea tabăra așezată între Atequa și Ucubis, despre care am vorbit mai sus⁴⁶, în fața celor două orașe, iar la circa 4 000 de pași⁴⁶ de tabăra lui se afla o colină înaltă numită Castra Postumiana. Caesar își făcu acolo o fortăreață de apărare.

⁹ Pompeius, pentru că era apărat prin natura locului de același vîrf de munte și pentru că era departe de tabăra lui Caesar, își dădea seama de dificultatea locului ca și de faptul că Caesar, izolat din pricina rîului Salsus, nu se va încumeta să dea lupta într-un loc atît de anevoios pentru a veni în ajutorul alor săi. Bazîndu-se pe această idee, Pompeius plecă pe la straja a treia⁴⁷ și începu să asedieze fortăreața. Apropiîndu-se, pompeienii începură să strige cu toții pe neașteptate și să arunce mulțime de săgeți ca să rănească un număr cît mai mare de oameni. După aceasta, cînd cei din fortăreață începură să riposteze și vestea ajunse la tabăra mare a lui Caesar, el plecă cu trei legiuni în ajutorul alor noștri aflați în primejdie. Pe cînd se apropia de ei, dușmanii înspăimîntați au luat-o la goană și mulți au fost omorîți, cîtiva făcuți prizonieri, printre care doi tribuni militari; în afară de aceștia, mulți au fugit, aruncîndu-și armele; au fost strînse 80 de scuturi ale acestora.

¹⁰ în zorii zilei următoare a venit din Italia Argue- tius cu cavaleria. Acesta a adus cinci

steaguri de ale saguntinilor²⁸, capturate de la locuitorii cetății. La rîndul său, este înspăimîntat că din Italia veniseră la Caesar călăreți conduși de Asprenas²⁹. Pompeius își incendiază tabăra în noaptea aceea și pornește în marș spre Corduba. Regele, pe nume Indo, care își adusese trupele și cavaleria la Caesar, pe cînd urmărea cu prea multă înverșunare coloana dușmanilor, este făcut prizonier și omorît de soldații legiunilor de băștinași.

11 A doua zi, călăreții noștri au urmărit pînă departe către Corduba pe cei care duceau din oraș provizii la tabăra lui Pompeius. Dintre aceștia, au fost prinși 50 de oameni cu poverile lor și aduși în tabără. În aceeași zi Quintus Marcius, care fusese tribun militar al lui Pompeius, a trecut la noi; pe la straja a treia a nopții a avut loc o luptă crîncenă în oraș³⁰, și s-a aruncat mult foc, așa cum se obișnuiește, azvîrlindu-se cu ajutorul mașinilor tot soiul de materiale aprinse. După toate acestea, Caius Fundanius, cavaler roman, a trecut la noi din tabăra adversarilor.

12 A doua zi au fost prinși de către călăreții noștri doi soldați dintr-o legiune de băștinași, care spuneau că sînt sclavi. După ce au venit în tabără, au fost recunoscuți de soldații care fuseseră înainte cu Fabius și Pedius și fugiseră apoi de la Trebonius. Nu li s-a dat nici o posibilitate de iertare și au fost omoriți de soldații noștri. Cam în același timp au fost prinși cîțiva curieri care fuseseră trimiși din Corduba la Pompeius și ajunseseră din greșeală în tabăra noastră; după ce li s-au tăiat minile li s-a dat drumul³¹. La a doua strajă³², dușmanii și-au folosit o bună parte din timp aruncînd, după obicei, mult foc și nenumărate proiectile din cetate și pe mulți i-au rănit. După trecerea nopții au comis un atac asupra legiunii a VI-a, pe cînd ai noștri erau ocupați cu lucrul, și au început o luptă crîncenă; năvala lor a fost respinsă de ai noștri, deși orașenii se apărau de pe un loc mai ridicat. Cînd dușmanii au început atacul au fost respinși, datorită vitejiei ostașilor noștri, cu toate

că erau înghesuiți într-un loc mai jos, și s-au retras în cetate plini de răni.

13 A doua zi, Pompeius începu construcția unei linii de fortificații de la tabăra lui spre riul Salsus. Cum călăreții noștri din postul de gardă erau puțini la număr, au fost atacați de dușmani mai numeroși, aruncați din post și trei dintre ei au fost uciși. În aceeași zi, Aulus Valgius, fiu de senator, al cărui frate se afla în tabăra lui Pompeius, lăsându-și toate bunurile, se aruncă pe cal și fugi³³. Un cercetaș din legiunea a II-a a lui Pompeius a fost prins de soldați și omorât. În aceeași vreme a fost aruncat un proiectil, pe care era scris că în ziua în care vor trebui să pornească asaltul orașului se va pune la vedere un scut. Minați de această nădejde, unii, sperînd că vor putea să escaladeze zidul fără pericol și să pună stăpînire pe oraș, începură a doua zi să lucreze lîngă zid și dărîmînd o mare parte din exteriorul lui... (lacună). După aceasta, lăsați în viață de către locuitorii orașului, ca și cum ar fi fost din partea lor... (lacună), oereau să fie eliberați soldații purtători de platoșă și cei care fuseseră lăsați de Pompeius în garnizoană în oraș³⁴. Acestora, Caesar le-a răspuns că el are obiceiul să pună condiții, nu să primească. Cînd aceia s-au întors în oraș și au relatat răspunsul, s-a iscat larmă mare și toți au început lupta pe întreg zidul, aruncînd tot soiul de proiectile. Din această cauză, mare parte din oamenii care se aflau în tabăra noastră nu s-au îndoit că dușmanii vor încerca o ieșire în ziua aceea. Astfel, într-un cerc strîns în jurul cetății, se luptară crîncen cîțva timp și în aceeași vreme o balistă a noastră dărîmă un turn; o dată cu el căzură și cinci dintre adversarii care se aflau acolo și un sclav care supraveghea balista.

14 După aceasta, Pompeius și-a așezat o fortăreață dîncolo de riul Salsus, fără să fie împiedicat de ai noștri, și s-a lăudat crezînd greșit că a ocupat un loc chiar în interiorul pozițiilor noastre. Astfel, în ziua următoare, pe cînd înainta tot mai departe, după același sistem, porni atacul în locul în care călăreții noștri aveau un post de

gardă. Citeva unități de cavalerie, împreună cu soldații ușor înarmați, au fost scoase de pe poziție, din cauza numărului mic de călăreți ei au fost zdrobiți o dată cu trupele ușoare de către escadroanele dușmanilor. Acest lucru se întâmpla sub ochii ambelor tabere, și pompeienii erau cu atât mai plini de fală și încintare, cu cât mai departe reușeau să-i urmărească pe ai noștri care se retrăgeau. Tot ei însă, ori de câte ori ai noștri îi întâmpinau cu strigăt de luptă într-un loc prielnic și le țineau piept cu același curaj ca de obicei, renunțau la atac.

15. În armată luptele de cavalerie se petrec de obicei astfel: cînd călărețul descălecă pentru a se lupta cu pedestrașul, niciodată nu este egal cu el³⁵, același lucru s-a petrecut și în această luptă. Cînd trupele de frunte ale pedestrașilor ușor înarmați au atacat pe neașteptate pe călăreții noștri, și lucrul a fost observat abia în timpul luptei, cei mai mulți au descălecat. Astfel, în scurt timp călărețul a început să lupte pe jos [iar pedestru! călare]³⁶, pînă cînd măcelul a ajuns foarte aproape de val³⁷. În această luptă, din rîndurile dușmanilor au căzut 123 de oameni, mai mulți au fost dezarmați, mulți s-au întors în tabără plini de răni. Dintre ai noștri au căzut trei, au fost răniți 12 pedestrași și 5 călăreți. În restul acelei zile, după vechiul obicei, s-a continuat lupta în fața zidului. După ce au aruncat o mare cantitate de proiectile și de foc asupra alor noștri care se aflau în apărare, au recurs la o crimă nelegiuită, de o cruzime nespusă: în fața noastră au început să sugrume și să arunce de pe ziduri pe oaspeții³⁸ care se aflau în cetate, așa cum fac barbarii, ceea ce, după cît își amintesc oamenii, nu se mai făcuse niciodată.

16. La sfîrșitul acelei zi le a fost trimis pe ascuns, fără ca ai noștri să observe, un mesager de la pompeieni, pentru ca oei din cetate să incendieze în noaptea aceea turnurile și platforma și să încerce o ieșire pe la straja a treia. După ce și-au petrecut o mare parte a timpului arînd foc și proiectile, au deschis poarta care se afla în partea dinspre tabăra lui Pompeius, au ieșit cu toate

trupele și au luat cu ei crengi, împletituri de nuiele, pentru a umple tranșeele și cângi pentru a dărîma și incendia colibele acoperite cu paie, care fuseseră construite de ai noștri în vederea iernii; pe lingă aceasta, au luat cu ei argint și haine, pentru ca în timp ce ai noștri ar fi fost ocupați cu prada ei, tăind și ucigînd, să se refugieze la garnizoanele lui Pompeius. Acesta, pentru că socotea că ei vor reuși în încercarea lor, a stat toată noaptea în linie de luptă dincolo de riul Salsus. Deși lucrul a fost făcut fără știrea lor, ai noștri, bizuindu-se pe curaj, l-au respins în oraș, rănind pe mulți dintre ei, au pus stăpînire pe prada și armele lor și i-au prins de vii pe unii, care au fost omorîți a doua zi. Tot în acest timp, un transfug a povestit că un oareoare Iunius din oraș, care se află în galeria subterană în timp ce orașenii comiseseră crima, a strigat că omorul săvîrșit e o fărădelege nemaiauzită; căci cei care îi primiseră lingă altarele și în căminele lor nu meritau cu nici un chip să fie pedepsiți în acest fel și că orașenii au pîngărit prin această crimă legea

OPERA APOCRIFA

ospitalității; pe lingă aceasta, mai spuse încă multe altele. Însăpăimîntați de ace^tă icuvîntare, ei n-au mai continuat omorurile.

17 A doua zi, Tullius a venit oă sol împreună cu Cato Lusitanus și a vorbit astfel în fața lui Caesar: „O, de-ar fi dat zeii nemuritori să fiu soldatul . tău ,și nu al lui Cnaeus Pompeius și să dau dovadă de vitejie nestrămutată în izbînzile tale, nu în nenorocirea lui. Laudele lui aducătoare de nenoroc au avut ca rezultat faptul că noi, cetățeni romani, sîntem lipsiți de ajutor ... (lacună) apărare[^], • și ,din cauza stă[^]ii[^]de, plîl\s,.a 'patriei sîntem socotiți ' dușmani, noi care nu he-prit qu,curat

de o soartă prea bună
nici în timpul victoriilor,
ni-ci în timpul eșecurilor
lui. Noi am ținut piept
atîtor ' atacuri, în timpul
lucrărilor de zi și noapte
la fortifioații am îndurat
loviturile săbiilor și
bătaia săgeții, acum
părăsiți de Pompeius și
înfrînți de vitejia ta, te
rugăm și cer^n de la mila
ta să ... (lacună)". „Așa
cum m-am purtat față de
popoarele străine, [a spus
Caesar]³⁹ tot astfel mă voi
purta la capitularea
concetățenilor mei".

152

18 După ce solii au
fost lăsați să plece, pe
cînd se apropiau de
poartă, Tiberius Tullius,
cum Antonius nu-l
urmase pe cel oare intra,
s-a întors la poartă și l-a
prins pe om ... (lacună)⁴⁰.
Cînd Tiberius a observat
ce se întîmplă, a scos
îndată pumnalul și l-a
lovit în braț. Astfel s-au
refugiat în goană la
Caesar. Tot în această
vreme un stegar din
legiunea I a dezertat la
noi și a povestit că în ziua
în care avusese loc lupta
de cavalerie din unitatea
lui pieriseră 35 de

oameni, și că nu era
permis să se anunțe
aceasta în tabăra lui
Cnaeus Pompeius, nici să
se spună că a murit
cineva. Un sclav, al cărui
stăpîn se afla în tabăra
lui Caesar și își lăsase
soția și copiii în oraș, și-a
sugrumat stăpînul și s-a
furișat pe ascuns de
gărzile lui Caesar în
tabăra lui Pompeius .. .
(lacună) și a trimis un
mesaj scris pe o ghiulea,
prin care îl anunța pe
Caesar de cele ce se
pregăteau în oraș în

vederea apărării. Astfel, primind scrisoarea, după ce s-a întors în oraș, cel care obișnuia să trimită ghiuleaua scrisă... (lacună). în zilele care au urmat s-au refugiat la noi doi frați lusitani⁴¹ și au anunțat că Pompeius ținuse o adunare în care spusese că nu poate veni în ajutorul orașului și deci trebuie să se retragă în timpul nopții din fața dușmanilor înspre mare; unul răspunsese că e mai bine să se decidă să lupte decît să dea semnalul derutei și, pentru că vorbise astfel, fusese sugrumat. în același timp au fost prinși doi mesageri de-ai lui Pompeius care se îndreptau spre oraș; scrisorile lor, Caesar le-a aruncat orașenilor⁴² și a poruncit unuia dintre ei, care-i cerea viața, să incendieze un turn de lemn al acestora, promițîndu-i că dacă va face aceasta îi va acorda orice. Incendierea fără primejdie a turnului era un lucru foarte greu de realizat. Astfel pe cînd, leghîndu-și o funie de picior, încerca să se apropie, a fost ucis de orașeni. în aceeași noapte, un transfug a anunțat că Pompeius și Labienus sînt foarte indignați de omorurile săvîrșite de orașeni.

19 La a doua strajă, un turn de lemn care fusele al nostru s-a despicat de jos pînă la al doilea și al treilea etaj din cauza mulțimii de proiectile. în același timp se dădu o luptă inversunată în fața zidurilor și un alt turn de-al nostru, la fel cu cel precedent, a fost incendiat, căci orașenii s-au folosit de un vînt favorabil. în zorii zilei următoare o femeie s-a aruncat de pe ziduri și, ajungînd la noi, a povestit că avusese intenția să treacă la Caesar împreună cu toții sclavii, dar că aceștia fuseseră prinși și sugrumați. La cîtva timp după aceea a fost aruncat de pe zid un mesaj în care stătea scris: „Lucius Munatius, către Caesar. Dacă îmi promiți viața, căci am fost părăsit de Cnaeus Pompeius, te voi sluji cu aceeași vitejie și credință cu care l-am slujit pe el”. în aceeași vreme solii orașenilor care ieșiseră mai înainte ajunseră la Caesar și spuseră că, dacă le va acorda viața, ei îi vor preda orașul în zorii zilei următoare. Acestora le-a răspuns că Caesar

își respectă cuvîntul. Astfel, punînd stăpînire pe oraș⁴³ în ziua a 19-a înainte de calendele lui martie⁴⁴ a fost aclamat *imperator*⁴⁵.

20 Pompeius, aflînd de la transfuși că avusese loc predarea cetății, și-a mutat tabăra spre Ueubis și a așezat de jur împrejurul acelor locuri posturi de gardă, rămînînd în interiorul fortificațiilor. Caesar s-a deplasat și el și a apropiat mai mult cele două tabere. În același timp, de dimineață, un soldat în platoșă dintr-o legiune băștinașă a dezertat la noi și a povestit că Pompeius convocase pe locuitorii orașului Ucubis și le poruncise săi caute cu stăruință să afle care sînt susținătorii victoriei partidei sale și care ai dușmanilor. După cîtva timp, în orașul care fusese cucerit a fost prins în subterană sclavul despre care am povestit mai sus că își omorîse stăpînul; el a fost ars de viu. Tot în acest timp au dezertat la Caesar opt centurioni în platoșe dintr-o legiune de băștinași. Călăreții noștri s-au ciocnit cu călăreții adversarilor, iar cîtiva răniți au omorît pe unii ușor înarmați. În noaptea aceea au fost prinse iscoade: trei sclavi și un soldat dintr-o legiune băștinașă. Sclavii au fost crucificați, soldatului i s-a tăiat capul⁴⁶.

21 A doua zi cîtiva călăreți și soldați ușor înarmați au fugit la noi din tabăra dușmanilor. În același timp, 11 călăreți au atacat pe soldații noștri însărcinați cu aprovizionarea cu apă și au omorît pe unii, iar pe alții i-au prins de vii; dintre aceștia, au fost luați prizonieri 8 călăreți. În ziua următoare, Pompeius a poruncit să fie tăiați cu secura 74 de oameni despre care se zicea că sînt simpatizanții lui Caesar, iar ceilalți a ordonat să fie duși înapoi în oraș⁴⁷; dintre aceștia, 120 au fugit și au venit la Caesar.

22 După o trecere de timp, locuitorii cetății Ursao⁴⁸, care fuseseră prinși în cetatea Ategua, au plecat ca soli împreună cu ai noștri pentru a povesti uraonienilor cele întîmplate și la ce se pot aștepta de la Cnaeus Pompeius, după ce au văzut cum fuseseră sugrumați oaspeții, precum și multe alte fărădelegi săvârșite de cei pe care îi

promiseră ca să-i apere. Când aceștia au ajuns la oraș, ai noștri, cu excepția celor care erau chiar din cetatea aceea, care erau cavaleri romani și senatori, nu au îndrăznit să intre. După schimbul de mesaje, pe când se întorceau la ai noștri, rămași în afara orașului, cei care-i urmau ca pază i-au omorât pe soli pe la spate. Doi dintre ei au scăpat cu fuga și i-au relatat lui Caesar cele întâmplate ... (lacună) și au trimis iscoade la Ategua. După ce aceștia au descoperit că lucrurile s-au întâmplat așa, cum spuseseră solii, locuitorii cetății s-au repezit la cel care-i omorâse ps soli, au început să arunce în el cu pietre și au încercat să-l ucidă, spunind că el este făptașul. Scăpând cu mare greutate de primejdie, el a rugat pe cetățeni să-l lase să plece ca sol la Caesar ca să-l îmbuneze. Lăsat să plece, el și-a pregătit ajutoare și, după ce a strâns o mină de oameni, s-a strecurat prin vicleșug în cetate în timpul nopții, a făcut un mare măcel, a omorât pe conducătorii care fuseseră împotriva lui și a pus stăpânire pe cetate. După cîtva timp, niște sclavi transfugi au povestit că bunurile cetățenilor sînt vindute și că ei nu au voie să iasă în afara valului decît neînarmați, din pricină că din ziua în care cetatea Ategua fusese cucerită, foarte mulți au fugit înspăimîntați în Baeturia⁴⁹; că nu au nici o speranță de victorie, iar dacă vreunul dintre ai noștri dezertează la ei, este inclus în trupele ușoare și pu primește mai mult de 17 ași.

23 În vremea care a urmat, Caesar a apropiat taberele și a început construirea unei linii de fortificații spre riul Salsus. Pe cînd ai noștri erau ocupați aici, numeroși dușmani s-au năpustit de pe o înălțime, au aruncat multe săgeți și au rănit pe mulți dintre ei, fără să-i pună pe fugă. Atunci, după cum spune Ennius, „pentru o clipă ai noștri cedară”⁵⁰. Văzînd, contrar obiceiului că ai noștri se retrag, doi centurioni din legiunea a V-a au trecut riul, au refăcut linia de luptă și, pe cînd cei mai mulți se luptau cu mare vitejie, unul din ei a căzut lovit de mulțimea de săgeți aruncată de pe înălțime. În timp ce tovarășul său continua lupta, deși cu forțe inegale, ob- servînd că e înconjurat de

toate părțile, înaintând, s-a lovit la picior. La vestea căderii acestui viteaz centurion, pe cînd o mulțime de dușmani se năpusteau asupra lui, călăreții noștri, trecînd riul mai la vale, au început să-i alunge pe adversari spre val. Astfel, pe cînd se străduiesc din răsuferi să-i nimicească chiar între fortificațiile lor, sînt incercuți de cavalerie și de pedestriimea ușoară. Dacă n-ar fi dat dovadă de o vitejie deosebită, ar fi fost prinși de vii, căci erau atît de strînși între întărituri încît, într-un spațiu redus, călăreții abia puteau să se apere. În aceste două feluri de luptă mai mulți au fost răniți, printre care chiar Clodius Arquitiu; între aceștia lupta s-a dat atît de strîns încît, în afară de cei doi centurioni care s-au acoperit de glorie, nimeni nu a mai căzut.

24 A doua zi trupele ambilor comandanți ajunseră la Soricaria. Ai noștri începură să sape tranșee. Pompeius a observat că îi este tăiat drumul spre fortăreața Aspavia³¹, care se află la 5 000 de pași de Ucubis, lucru care-l obliga să coboare pentru a da luptă; .cu toate acestea nu dădea bătălia, ci de pe o colină... (lacună) ocupau un loc mai înalt ca să-l silească să accepte un loc nepotrivit pentru luptă. Din această cauză, cum amîndouă armatele se îndreptau spre locul înalt, dușmanii au fost opriți de ai noștri și aruncați în cîmpie³². Acest lucru oferea alor noștri victoria. Adversarii se retrăgeau de peste tot, dînd prilejul unui mare măcel. Salvarea lor a fost un deal, iar nu curajul, și dacă nu se însera, ar fi fost lipsiți de orice scăpare, cu toate că ai noștri erau mai puțini. Din trupele ușor înarmate au căzut 324 de soldați, dintre soldații legiunilor 138, în afară de cei ale căror arme și trofee au fost luate. Astfel, uciderea din ajun a celor doi centurioni a fost răzbunată prin această pedeapsă a dușmanilor.

25 În ziua următoare, după ce ajutoarele lui Pom- peius³³ au venit în același loc, după obicei, ei au folosit aceeași veche tactică de luptă: în afară de călăreți, nimeni nu îndrăzne să iasă în cîmp deschis. Pe cînd ai noștri erau ocupați cu lucrările

de fortificații, trupele de cavalerie au dat năvală, în timp ce soldații legiunilor strigau cu toții, cerându-și locul în luptă (ca unui care •erau obișnuiți să-i urmeze) încît ai fi crezut că sînt pregătiți cu totul de bătălie; ai noștri au ieșit foarte departe dintr-o vale adîncă și s-au oprit în cîmpie într-un loc neted. Aceia, însă, n-au îndrăzniț, fără îndoială, să coboare pentru a se ciocni în loc întins, în afară de unul singur, Antistius Turpio; acesta, încrezător în puterea sa, a început să strige că nimeni dintre adversari nu se poate măsura cu el. Atunci, tot așa cum se povestește despre lupta dintre Achilles și Memnon⁵⁴, din linia noastră a ieșit la luptă Quintus Pompeius Niger, cavaler roman din Italica⁵⁵. Pentru că înfățișarea fîroasă a lui Antistius distrăgea atenția tuturor de la lucru, amîndouă armatele s-au așezat în linie să privească; între cei doi luptători victoria era îndoieinică, așa încît părea că sfîrșitul războiului avea să fie decîs de încheștarea dintre ei. Astfel, amîndoi erau plini de zel și ardore, fiecare fiind apreciat după voința taberei și partizanilor săi. Ațîțați de -vitejia acestora, pe cînd ei se înfilneau în cîmpie pentru a lupta, însemnele gloriei și lucrătura strălucitoare a armelor . . . (lacună), lupta lor ar fi fost încheiată dacă n-ar fi fost întreruptă de năvala cavaleriei, așa cum am arătat mai sus⁵⁶; trupele ușoare erau așezate de pază, nu departe de fortificații. . . (lacună) și-a așezat tabăra. Astfel, în timp ce călăreții noștri se întorc în tabără, dușmanii îi urmăresc cu înverșunare, dar ei, strigînd cu toții, au dat atacul. Cuprinși de spaimă, ei se refugiară în tabără, pierzînd în fuga lor mulți soldați.

26 Pentru vitejia lor Caesar a dăruit escadronului lui Cassius 13 000 de sesterți⁵⁷, prefectului cinci lanțuri de aur, iar trupelor ușoare 12 000 de sesterți, în această zi, Aulus Baebius, Caius Flavius și Aulus Trebellius, cavaleri romani din Asta⁵⁸, s-au refugiat la Caesar, acoperiți aproape din cap pînă în picioare cu argint. Ei au anunțat că toți cavalerii romani care se află în tabăra lui Pompeius au făcut o conspirație pentru a dezerta, dar la pîra unui sclav

au fost arestați, și că numai ei, folosind un prilej prielnic, scăpaseră. Tot în această zi a fost prinsă următoarea scrisoare pe care Pompeius o trimitea la Ur- sao: „Dacă sînteți sănătoși, mă bucur. Eu sînt sănătos. Deși, spre norocul nostru, i-am respinis pînă acum pe adversari, așa cum ne așteptam, aș fi terminat războiul mai repede decît vă închipuiți, dacă ei ar fi angajat bătălia într-un loc potrivit; însă ei nu îndrăznesc să scoată în cîmp deschis o armată de recruți și pînă acum duc războiul doar cu garnizoanele noastre. Ei au încercuit cîteva cetăți și de acolo își iau proviziile. Din această cauză eu voi păstra cetățile partidei noastre și voi termina războiul cît mai curînd. Am de gînd să trimit la voi... (lacună) cohorte. Fără îndoială că, lipsiți de proviziile noastre, vor fi siliți să coboare pentru a da lupta”.

27 în zilele următoare, • pe cînd ai noștri erau ocupați cu lucrările de fortificații, cîțiva călăreți au fost omorîți într-o plantație de măsline în timp ce adunau lemne. Cîțiva sclavi au dezertat la noi și au povestit că după lupta care s-a dat la Soricaria, în a treia zi înaintea nonelor lui martie⁵⁹, domnește mare spaimă printre adversari și că Attius Varus⁶⁰ este comandantul fortăre- țelor din împrejurimi. în ziua aceea Pompeius și-a mutat tabăra și s-a oprit într-o plantație de măsline în fața orașului Hispalis⁶¹, înainta ca Caesar să plece tot într-acolo, cam în jurul orei a șasea⁶² s-a zărit luna. Mutîndu-și tabăra, Pompeius a poruncit garnizoanei pe care a lăsat-o în urmă să incendieze Ucubis și după incendierea orașului să se retragă în tabăra veche. După aceea Caesar a început asediarea orașului Ventipo și după predarea acestuia a pornit în marș spre Carruca⁶³, și și-a așezat tabăra în fața lui Pompeius. Pompeius a incendiat ora- șul fiindcă închisese porțile în fața garnizoanei lui. Ai noștri au prins un soldat icare-și sugrumase fratele în tabără și l-au omorît cu ciomege. Pornind în marș de aici, Caesar și-a așezat tabăra în fața lui Pompeius, după ce a ajuns în cîmpia Munde⁶⁴.

28 în ziua următoare, cînd Caesar voia să pornească marșul cu trupele sale, i s-a anunțat de către cercetași că Pompeius staționase în formație de luptă începînd încă de la straja a treia. La primirea acestei vești Caesar a ridicat stindardul de luptă. Pompeius își scosese armata în linie de bătaie, pentru că trimisese înainte o scrisoare cetății ursaonienilor care fuseseră partizanii lui, scrisoare în care spunea că Caesar nu vrea să coboare în cîmpie din pricină că cea mai mare parte a armatei lui este formată din recruți⁶⁵. Această scrisoare dădea foarte mult curaj orașenilor. Astfel, bazîndu-se pe această convingere, el socotea că va putea acționa în siguranță, căci era apărut și de așezarea locului unde își avea tabăra și chiar de întăriturile orașului. Căci, așa cum am arătat mai sus, aceste locuri înalte sînt apărute de dealuri și nedespărțite de nici o vale. Același lucru s-a întîmplat și atunci⁶⁶.

29 între cele două tabere se afla o cîmpie de aproape 5 000 de pași⁶⁷, așa îndit armatele lui Pompeius erau apărute de două lucruri: de cetate și de înălțimea locului. Pornind de aici, se întindea o altă cîmpie, a cărei pantă era precedată de un rîu care făcea locul foarte neprielnic accesului, căci în partea dreaptă curgea pe un pămînt mlăștinos și noroios. Așadar Caesar, după ce a văzut linia așezată gata de bătălie, nu s-a îndoit nici o clipă că dușmanii vor ieși la luptă în mijlocul cîmpiei, pe teren întins. Aceasta era părerea tuturor. La aceasta se adăuga, pe lîngă locul de o netezime desăvîrșită, o vreme însorită și senină, încît părea că înșiși zeii nemuritori dăduseră o zi minunată, ca după dorință, pentru bătălie. Ai noștri se bucurau, unii însă se temeau, căci nu se știa ce va aduce întîmplarea peste un ceas în locul acela spre care era minată acum soarta și viața tuturor. Astfel, ai noștri pornesc la luptă, socotind că așa vor face și adversarii, dar aceștia nu îndrăznesc să se îndepărteze de fortificațiile orașului, din care își făcuseră un fel de zid de apărare contra dușmanilor. Deci ai noștri înaintează. Între timp, întinderea netedă a cîmpiei îi ademenea pe

adversari să se străduiască a obține victoria în asemenea condiții și totuși ei nu renunțau la sistemul lor și nici nu coborau de pe înălțime, nici nu se depărtau de cetate. Chiar când ai noștri s-au apropiat pas cu pas de riu, dușmanii nu au încetat să stea în defensivă, deși locul era neprielnic pentru noi.

30 Linia lor era formată din 13 acvile⁶⁸, fiind apărută în laturi de cavalerie și de pedestreimea ușoară în număr de 6 000; pe lângă aceștia, trupele auxiliare erau cam tot pe atât. Trupele noastre erau formate din 80 de cohorte și 8 000 de călăreți⁶⁹. Astfel, pe cînd la capătul cîmpiei ai noștri se apropiau de un loc neprielnic, dușmanul stătea gata pe pozițiile ridicate, așa încît drumul mai departe era foarte primejdios. Cînd Caesar a observat aceasta, a dat ordin de oprire pe locul acela, ca nu cumva din nebagare de seamă ai săi să comită vreo greșeală. Cînd aceasta a ajuns la urechile soldaților, ei au început să se indigneze și să protesteze, spunînd că sînt împiedicați să ducă lupta pînă la capăt. Această zăbovire îi făcea pe adversari să prindă curaj, crezînd că trupele lui Caesar se tem să înceapă bătălia. Astfel, ieșind din pozițiile lor, oferiră lupta într-un loc neprielnic, în așa fel încît apropierea de ei aducea mare primejdie. Soldații legiunii a X-a se aflau la locul lor, în aripa dreaptă⁷⁰; în cea stîngă se aflau legiunile a III-a și a V-a, împreună cu celelalte trupe auxiliare și cu cavaleria. Cu strigăt mare lupta începu.

31 Deși ai noștri îi întreceau în curaj, adversarii se apărau cu strășnicie de pe un loc mai înalt, și din amin- două părțile larma, zborul săgeților și ciocnirile erau atât de înverșunate, încît ai noștri începeau să-și piardă încrederea în victorie; căci atacul și strigătele, lucru de care se înspăimîntă dușmanul, erau deopotrivă de puternice în înclăstarea lor. Astfel, atît o parte, cît și cealaltă dădea dovadă în luptă de o viteză la fel de mare. Mulțimea dușmanilor, lovită de proiectile, e copleșită și cade mereu. Latura dreaptă, așa cum am arătat, era apărută de soldații legiunii a X-a;

deși erau puțini, aceștia, datorită vitejiei lor, pricinuiau mare spaimă dușmanilor, căci începuseră să-i împingă cu înverșunare de pe pozițiile lor⁷¹, încât, ca să nu fie atacați de ai noștri din flanc, o legiune dușmană începu să treacă din latura dreaptă în ajutorul lor. Îndată ce aceasta s-a pus în mișcare, cavaleria lui Caesar a început să forțeze din aripa stângă, și lupta cu atita vitejie, încât nu era posibil să se facă loc pentru a veni în ajutorul lor. Strigătele amestecate cu gemete și scrisnet de săbii ajungeau la urechile recruților și le umpleau sufletele de groază. Aici, după cum spune Ennius, „om pe om se- strivea, arme de arme se izbeau”⁷¹. Ai noștri au început să alunge pe dușmanii care luptau cu înverșunare. Cetatea le-a fost acestora de ajutor. Astfel, împrăștiati și puși pe fugă chiar în ziua de sărbătoare a lui Bacchus⁷², n-ar fi rămas în viață dacă nu s-ar fi refugiat în locul de unde pleaseră. În această luptă au căzut circa 30 000 de oameni și poate chiar ceva mai mulți. În afară de aceasta, Labienus și Attius Varus au căzut în luptă și au fost amândoi înmormintiți cu fast; au mai pierit cam 3 000 de cavaleri romani, parte din Roma, parte din provincie. Dintre ai noștri au căzut cam 1 000 de oameni, călăreți și pedestri⁷³; au fost răniți 500. Au fost capturate 15 acvile dușmane⁷⁴ și steaguri și fascii... (lacună); în afară de aceasta ... (lacună). Pe aceștia i-a avut... (lacună).

32 ... (lacună) după fugă adversarii își găsiseră ca adăpost cetatea Munda, iar ai noștri au fost siliți să-i încercuiaăcă. Din armele dușmanilor, din scuturi și lănci se făceau grămezi, cadavrele erau puse unele peste altele ca să formeze un fel de val; deasupra celor uciși, în vârful săbiilor erau înfipte capete îndreptate spre cetate: toate înspăimîntau pe dușmani. .. (lacună), ca să vadă semnele vitejiei și să-și dea seama că sînt încercuți. Gallii începură să asedieze cetatea, pe care o înconjuraseră cu cadavrele dușmanilor, aruncînd lănci și proiectile. Din această luptă, tinărul Valerius a scăpat cu cîțiva călăreți, a fugit la Corduba și i-a povestit cele întîmplate lui Sextus Pompeius, care se afla acolo. Aflînd de această

întimplare, el a împărțit banii pe care-i avea călăreților aflați cu el, iar locuitorilor orașului le-a spus că merge la Caesar să trateze pacea, și a plecat din cetate pe la straja a doua. Cnaeus Pompeius, cu câțiva călăreți și puțini pedestrași, plecă pentru a pregăti flotă la Carteia⁷⁵, oraș aflat la 170'000 de pași⁷⁶ de Corduba. Oînd a ajuns la a opta bornă militară⁷⁷, Publius Caucilius, care înainte fusese comandant în tabăra lui Pompeius, trimise înainte, în numele lui, un om care să spună că Pompeius nu se simte bine și să i se trimită o lectică cu care să poată fi adus în oraș. După ce au fost trimiși oameni cu o lectică, Pompeius a fost adus la Carteia. Sprijinitorii partidei lui Pompeius se adună în palatul în care fusese adus – căci socoteau că el a venit cu un scop ascuns – ca să-l întrebe tot ce voiau să afle despre război. După ce s-a adunat toată lumea, Pompeius a coborât din lectică și s-a pus sub protecția lor.

33 După bătălie și după încercuirea Mundeii, Caesar a venit la Corduba. Cei care se refugiaseră după măcel ocupaseră podul. Cînd ai noștri au ajuns acolo, dușmanii au început să ne batjocorească, spunînd că am rămas puțini după luptă, și întrebîndu-ne încotro fugim. Astfel s-a început lupta de pe pod. Caesar a traversat ȣriul⁷⁸ și și-a așezat tabăra. Scapula, capul răscoalei sclavilor și libertilor, venind la Corduba după luptă, și-a chemat sclavii și libertii, și-a ridicat un rug, a poruncit să i se facă o masă cît mai îmbelsugată și să se aștearnă lucrurile cele mai de preț; a dăruit sclavilor prezenți bani și argintărie. El însuși s-a așezat să cîneze, parfuminidu-se din cînd în cînd cu tămîie și nard. În sfîrșit, a poruncit unui sclav să-l omoare, iar unui libert, care-i fusese iubit,, să-i aprindă rugul.

34 Locuitorii cetății însă, îndată ce tabăra lui Caesar a fost așezată în fața orașului, au început să se certe atît de tare, încît strigătele partizanilor lui Caesar și ai lui Pompeius ajungeau pînă în tabăra noastră. Aici se aflau legiuni recrutate din

dezertori, iar o parte dintre orășeni erau sclavi care fuseseră eliberați de Sextus Pompeius; la venirea lui Caesar, aceștia începură să se ia la harță. Legiunea a 13-a a început să apere cetatea, căci de cînd se luptau ocupaseră o parte a turnurilor și zidul, în sfîrșit, ei trimit soli la Caesar să-l roage să trimită înăuntru legiuni în ajutorul lor. Cînd observară aceasta, dezertorii incendiară orașul. Dar ei au fost învinși de ai noștri și 22 000 de oameni au fost omorîți⁷⁹, fără a socoti pe cei care au pierit în afara zidurilor. În acest fel Caesar pune stăpînire pe oraș, în timp ce era ocupat aici, cei despre care am arătat mai sus că au fost încercuți după luptă au făcut un atac în afara orașului și, după ce mulți au fost omorîți, au fost respinși în cetate⁸⁰.

35 Cînd Caesar a pornit spre Hispalis, au venit la el soli să-l roage de iertare. Cînd a ajuns la cetate, a trimis înăuntru pe locotenentul Caninius cu o garnizoană, iar el și-a așezat tabăra lingă oraș. Înăuntru se afla un număr destul de mare de partizani ai lui Pompeius, care erau nemulțumiți de primirea garnizoanei; aceștia trimit pe ascuns pe un oarecare Philo, care fusese cel mai înverșunat apărător al partidului lui Pompeius și care era foarte cunoscut în toată Lusitania; acesta pleacă fără să fie văzut de străji în Lusitania și ajunge în Lennius la Caecilius Niger, un barbar care avea o trupă destul de numeroasă la lusitani. Întorcîndu-se la Hispalis, ei sînt priimiți în oraș în timpul nopții; sărind zidul, omoară străjile și garnizoana, închid porțile și încep din nou lupta.

36 Pe cînd se întîmplă acestea, solii orașului Carteia îl anunță că au în puterea lor pe Pompeius. Pentru că înainte închiseseră porțile în fața lui Caesar, acum socoteau că vor repara fapta rea pe care o făcuseră prin această binefacere și vor avea de cîștigat. Lusitanii nu încetau nici o clipă să lupte la Hispalis. Cînd Caesar a văzut aceasta, s-a temut că dacă va porni să cucerească orașul oamenii aceia fără minte îl vor incendia și

vor dărîma zidurile; ţinînd sfat, hotărăşte să-i lase pe lusitani să pornească un atac în timpul nopţii. Aceştia nu credeau că un asemenea lucru poate fi făcut intenţionat. Astfel, atacînd în afara cetăţii, ei incendiază corăbiile aflate la riul Baetis, în timp ce ai noştri sînt ocupaţi cu incendiul, ei o iau la fugă, dar sînt omorîţi de călăreţi. Recucerind oraşul prin această manevră, Caesar porneşte spre Asta; din această cetate vin soli să-i anunţe capitularea. Locuitorii Mundeî, care după lupte se refugiaseră în cetate, se predau în număr mare după un asediu îndelungat. După ce sînt grupaţi într-o legiune, ei se înţeleg între ei ca la un semn cei din oraş să dea un atac în afara cetăţii în timpul nopţii, iar ceilalţi să înceapă un masacru în tabără. Aflîndu-se de acest lucru, în noaptea următoare, pe la straja a treia, la semnalul convenit, ei sînt omorîţi cu toţii în afara vîlului.

37 Locuitorii oraşului Carteia, în timp ce în drumul său Caesar cucerea celelalte oraşe, începură să se certe din cauza lui Pompeius. O parte din ei erau cei care trimiseseră soli la Caesar, o altă sprijinea partida lui Pompeius. Izbucneşte o răscoală, ei ocupă porţile, şi are loc o mare vărsare de sînge. Rănit, Pompeius pune stă-pînire pe 20 de corăbii de război şi fuge. Didius, care fusese comandantul flotei la Gades⁶¹, îndată ce vestea ajunge la el, începe să-l urmărească. Din Carteia, călăreţi şi pedestraşi pornesc cu mare iuteală urmîndu-l şi ei. În a patra zi de navigaţie, pentru că plecaseră nepregătiţi »de la Carteia, fără provizii de apă, pompeienii ancorează la ţărm. În timp ce se aprovizionează cu apă, apare Didius cu flota sa, incendiază corăbiile şi pune stăpînire pe cîteva din ele.

38 Pompeius fugi cu cîţiva oameni şi se retrase într-un loc apărat natural. Călăreţii şi cohortele care fuseseră trimise să-l urmărească sînt informaţi de isoadele trimise înainte că pompeienii merg fără întrerupere zi şi noapte.

Pompeius era grav rănit la umăr și la piciorul stîng. La aceasta s-a adăugat și faptul că își sucise călcîiul³⁹, lucru care constituia o mare piedică pentru ceilalți. Astfel, în aceeași lectică în care fusese scos din turn era purtat de lusitani, după obiceiul militar. După ce a fost văzut de garnizoana lui Caesar, el este înconjurat de cavalerie și de cohorte. Dar accesul la locul acela era anevoios. De aceea ocupase Pompeius un loc întărit în mod natural, pentru ca o mină de oameni să se poată apăra de pe înălțime împotriva unei mulțimi oricît de mari. Ai noștri atacă, dar sînt respinși de săgeți. Cînd aceștia cedau, dușmanii îi urmăreau cu înverșunare și îi împiedicau să se apropie. Deoarece acest lucru s-a repetat de mai multe ori, ai noștri au observat că el constituie o mare primejdie. Ei hotărîsc atunci să-l în- cercuiască cu întărituri și construiesc în grabă mare un val de pămînt egal cu înălțimea pe care se aflau adversarii pentru a putea lupta cu ei de la același nivel. Cînd aceștia observă faptul, își caută scăparea în fugă.

39 Pompeius, așa cum am arătat, rănit și cu piciorul scîrîțit, își întîrzia plecarea și, din cauza locului deosebit de neprielnic, nu își putea pregăti pentru scăpare nici cal, nici vreun vehicul. Ai noștri măcelăreau în toate părțile pe fugari. Alungat din întăritură și pierzîndu-și ajutoarele, Pompeius încercă să se ascundă într-o vale, într-un loc scobit în forma unei peșteri, unde nu ar fi putut fi găsit de ai noștri cu ușurință, dacă nu l-ar fi pîrît prizonierii. Astfel, acolo a și fost omorît. Cînd Caesar se afla la Gades, în ajunul idelor lui aprilie⁴⁰, capul lui Pompeius a fost adus -la Hispalis și arătat poporului.

40 După moartea tînărului Cnaeus Pompeius, Didius, despre care am vorbit mai sus, plin de bucurie din pricina acestui lucru, se retrase în fortăreața cea mai apropiată și scoase la țarm oțeva corăbii pentru a le repara; deși... (lacună) erau un lanț de fortificații... (lacună). Lusitanii care supraviețuiseră luptei se adunară sub steagurile lor

și, formînd o trupă numeroasă, atacară pe Didius. Deși nu era lipsit de pricepere în apărarea corăbiilor, totuși el ieșea destul de des din fortăreață, din cauza numeroaselor lor atacuri și în lupte de fiecare zi.. . (lacună) se așază la pîndă și împarte trupa în trei. Unii erau gata să incendieze corăbiile, iar alții să respingă pe cei care ar fi venit să le salveze; primii erau așezați în așa fel, încît să nu poată fi zăriți; ceilalți pornesc la luptă în văzul tuturor. Astfel, cînd Didius iese din fortăreață cu soldații pentru a-i respinge, lusitanii dau semnalul, corăbiile sînt incendiate și cei care ieșiseră la luptă din cetățuie la același semn, urmărind pe tîlharii care fugeau, sînt încercuiți pe la spate cu strigăte de cei ce stătuseră la pîndă. Didius, luptînd cu mare vitejie, este omorît împreună cu mai mulți dintre ai săi; unii ocupă bărcile care se aflau lîngă țărm, alții, înotînd pînă la corăbiile ancorate, se refugiază acolo și, ridicînd ancorele, se îndreaptă spre larg cu ajutorul vîslelor. Lucrul acesta le-a salvat viața. Lusitanii iau pradă bogată. Caesar se întoarce în grabă de la Gades la Hispalis.

41 Fabius Maximus, pe care îl lăsase la Munda să lupte cu garnizoana de acolo⁶⁴, asedia zi și noapte orașul, construind fortificații; cei încercuiți se hotărîră să lupte...

(lacună) după un măcel. Ai noștri nu scapă ocazia să recucerească orașul, și pe ceilalți, în număr de 14 000, îi prind de vii. Pleacă la Ursao, oraș foarte bine întărit nu numai prin fortificații dar și prin așezarea naturală care împiedica pe dușmani să-l ia cu asalt. La aceasta se adăuga faptul că în afara orașului nu se găsea apă pe o rază de ■ 8 000 de pași⁸⁵, lucru ce le era de mare ajutor orașenilor. Pe lângă aceasta, platforma... (lacună) și lemnul din care obișnuiau să facă turnuri și barăci de luptă nu se găsea mai aproape de 6 000 de pași distanță; Pompeius⁸⁶, pentru a face orașul și mai bine întărit în fața unui asediu, transportase tot lemnul de jur împrejurul cetății în interior. Astfel, ai noștri erau siliți să aducă materialul de construcție de la Munda, orașul cucerit de curînd în timp ce au loc acestea la Munda și Ursao, Caesar, întors la Hispalis de la Gades⁸⁷, convoacă în ziua următoare adunarea⁸⁸. Le aminti că încă la începutul cvesturii sale⁸⁸ el a socotit ca a sa această provincie mai mult decît toate celelalte și, atît cît a putut în vremea aceea, s-a arătat dărnîc în binefaceri; apoi, devenind pretor⁸⁹, demnitate de mai mare însemnătate, a cerut de la Senat ca provincia să fie iertată de birul pe care i-l impusese Metellus⁹⁰ și a scăpat-o de plata lui, luînd-o o dată cu aeasta sub protecția sa, asumîndu-și multe misiuni, apărînd în fața Senatului cauze publice și particulare și atrăgîndu-și dușmănia multora; chiar în timpul consulatului său, deși lipsise din provincie, îi făcuse atît bine cît putuse: însă, atît în războiul de acum, cît și înainte, el și-a dat seama că ei au uitat de toate binefacerile lui și că sînt nerecunoscători atît față de el, cît și față de poporul roman. „Voi, deși ați cunoscut, dreptul ginților și instituțiile cetățenilor romani, a spus el, ați ridicat mîna de mai multe ori după obiceiul barbar asupra magistraților cu puteri sacre ai poporului roman și în plină zi ați vrut să-l omo- riți în chip nelegiuit pe

Cassius⁹¹ în mijlocul forului. Voi urîți într-atît pacea, încît niciodată n-au lipsit din această provincie legiuni ale poporului roman. La voi binefacerile sînt socotite răutăți, iar relele, faceri de bine. De aceea, nici în timp de pace nu ați putut avea bună înțelegere, nici în timp de război vitejie. Un particular fugit, un tînăr Cnaeus Pompeius, primit de către voi, și-a atribuit prin fraudă fasciile și puterea supremă. Qmorînd mulți cetățeni, a strîns armate contra poporului roman, la îndemnul vostru a pustiit ogoarele provinciei. în ce privință v-ați socotit învingători? Oare doborîndu-mă pe mine, nu vedeți că poporul roman are 10 legiuni în stare nu numai să vă stea vouă în cale, dar să răstoarne și cerul? Prin renumele și vitejia lor. . . (lacună)⁹².

FRAGMENTELE

APRECIERI DESPRE CAESAR CA ORATOR

¹ Cicero, *Brutus*,² 72, 252: în privința lui Caesar eu însumi gînt de părere și am și auzit adeseori de la acest critic foarte priceput al genului¹³² că, dintre aproape toți oratorii, el vorbește latina cea mai elegantă¹³³ și aceasta nu numai datorită unei obișnuințe căpătate de acasă, așa cum am auzit adineaori despre cei din familiile Laelia și Mucia¹³⁴, deși cred că și aceasta a avut un rol, ci pentru a dobîndi faima desăvîrșită de bun

¹³² *Ibidem*, 75, 261: Caesar însă, folosind rațiunea, înlocuiește vorbirea obișnuită, coruptă și greșită cu una

¹³³ curată și fără greș. Așadar, tind la această eleganță a vocabularului latin, care este totuși necesară chiar dacă nu ești orator, ci doar cetățean roman de baștină, se adaugă ornamentele oratorice, atunci e ca și cum ai pune

¹³⁴ într-o lumină potrivită o pictură frumoasă.

Pentru că

orator el a făcut studii îndelungate, aprofundate și anevoioase, cu cea mai mare pasiune și râvnă.

2 Cicero, *Brutus*, 74, 258: Ești de părere că baza pentru un orator este vorbirea îngrijită și curată latină¹³⁵, cei care au avut acest merit până acum, nu l-au avut datorită rațiunii și științei de a o folosi, ci mai mult datorită unei bune obișnuințe.

4 *Ibidem*, 75, 262: Atunci Brutus spuse: cuvântările lui îmi plac deosebit de mult, am citit multe din ele.

5 Suetonius, *Caesar*, 55: în ceea ce privește elocință, el a egalat faima celor mai de seamă oratori sau chiar a depășit-o. După acuzarea lui Dolabella¹³⁶, a fost inclus fără șovăială în rândurile avocaților celor mai de frunte. Cicero, în *Brutus*, enumerând oratorii, spune că nu vede cui ar putea ceda Caesar, și arată că el stăpînește un stil de elocință elegant, strălucitor și chiar măreț și generos¹³⁷, iar lui Cornelius Nepos îi scrie în felul următor tot despre el¹³⁸: „Cum? Pe care dintre oratorii fără cusur îi vei pune înaintea acestuia? Cine are oare maxime mai ascuțite și mai numeroase? Cine are vocabular mai frumos sau mai elegant?” Se pare că încă de tânăr a urmat stilul de elocință al lui Caesar Strabo.

6 Quintilianus, *Institutio Oratoria*, X, 1, 114: Dacă Caius Caesar ar fi lipsit din for, nici unul dintre ai noștri nu ar putea sta față în față cu Cicero. Are atîta forță, atîta ascuțime, atîta energie, încît pare că a vorbit cu aceeași tărie cu

135 posedă în cel mai înalt grad această calitate necesară tuturor, nu văd cui ar trebui să cedeze locul. El posedă

136 într-un fel, de generozitate⁷.

137 Idem, *ibidem*, 25: La noi, Cicero a depășit pe

138 toți ceilalți oratori ai timpului său, însă Calvus¹³, Asinius¹⁴,

care a luptat¹³⁹. Totuși, împodobește toate acestea cu o admirabilă eleganță în exprimare, lucru de oare s-a preocupat îndeosebi.

⁷ Idem, *op. cit.*, X, 2, 25: Cu ce ar strica totuși să folosești în anumite pasaje forța lui Caesar. . .

⁸ a c i t u s, *Dialogus de oratoribus*, 21: Trebuie să fim îngăduitori că Caesar din pricina măreției planurilor și a preocupărilor sale a făcut mai puțin în materie de oratorie decât i-o cerea talentul său divin¹⁴⁰.
câtă vreme sînt apropiați ca gen: Calvus e mai concis, Asinius mai armonios, Caesar mai limpede, Caelius mai tăios, Brutus mai solemn, Cicero mai vehement, mai bogat și mai puternic; cu toții însă au aceeași puritate a elocinței, încît, dacă vei lua în mîna cărțile lor, fără deosebire, îți vei da seama că, deși talentele sînt diferite, există la ei o asemănare și o înrudire de raționament și de intenție¹⁴¹.

¹⁰ Idem, *Annales*, XIII, 3 . . . dictatorul Caesar, rival al celor mai mari oratori. . .¹⁸

¹¹ Piu t a r h, *Caesar*, 3. Se zice că Caesar a fost foarte talentat în cuvîntările politice și că și-a exercitat talentul cu foarte mul'tă rîvnă, astfel încît ocupa incontestabil locul al doilea printre oratori; nu a ajuns însă pe primul loc, pentru că se străduia mai mult să fie cel dintîi ca putere și artă militară, așa încît, din pricina campaniilor militare și a politicii, prin care și-a dobîndit comanda supremă, n-a atins acea perfecțiune în elocință spre care îl mîna firea lui¹⁴¹.

139Caesar, Caelius¹⁵ și Brutus¹⁶ sînt puși pe drept alături în

140Între celor care l-au precedat, cît și a celor care l-au

¹² F r o n t o, p. 221. Părerea mea este că arta de a vorbi a lui Caesar a fost demnă de un împărat.

¹³ Emporius, *Praeceptum demonstrativae materiae*, 568¹⁴². Va fi lăudat, de asemenea, datorită instrucțiunii, pe care gloria și prestația, obținută în for din prima tinerețe, va dovedi că, a avut-o în cel mai înalt grad în talentul de a vorbi și pasiunea pentru oratorie; în același timp însă, va fi învinuit că nu a atins faima talentului oratoric în așa măsură, încât să fie clar că nu a făcut exerciții de oratorie greacă.

¹⁴²al vietii, Lucius Crassus²⁶ l-a atacat pe Caius Carbo, în

FRAGMENTE ȘI MĂRTURII DESPRE DISCURSURILE LUI CAESAR

Discursul împotriva lui Cornelius Dolabella

15 Suetonius, *Caesar*, 4. După potolirea tulburărilor civile¹³, l-a acuzat pe Cornelius Dolabella, fost consul, care obținuse și triumful, de delapidare, și din cauza achitării acestuia a hotărât să se retragă la Rodos¹⁴.

16 *Ibidem*, 55. Se pare că încă de tânăr a urmat genul de elocință al lui Caesar Strabo¹⁴⁵ și a luat chiar câteva pasaje, cuvânt cu cuvânt, din cuvântarea acestuia intitulată *Pro Sardis*, pe care le-a introdus în opera sa *De Divi- natione*.

17 Piu târfa, *Caesar*, 4. Irutocindu-se la Roma, l-a acuzat pe Dolabella de guvernare veroasă și multe cetăți ale Greciei au depus mărturie în sprijinul lui. Dolabella însă a fost achitat.

18 Asconius, *Ciceronis Orationem pro Scauro* p. 23²¹: Ca să nu greșiți și să socotiți că acesta este același Cnaeus Dolabella, împotriva căruia cunoașteți discursurile lui Caesar, trebuie să știți că au fost doi Dolabella cu același prenume, nume și *cognomen*²⁵ în aceeași epocă: pe unul dintre ei Caesar l-a acuzat, cjar nu i-a obținut condamnarea.

20 Velleius Paterculus, II, 43, 3. Celelalte fapte ale lui la Roma, precum și foarte cunoscuta acuzare a lui Dolabella pentru care bunăvoința cetățenilor a fost mai mare decît se acordă de obicei celor acuzați..., fiind foarte cunoscute, nu e necesar să fie descrise.

21 E m p o r i u s, *op. cit.*, 568. Se va spune că prin acuzarea lui Dolabella a căpătat mare faimă de orator; dar se va spune că nu a meritat-o, deoarece acela pe care-l acuzase a fost achitat.

22 Valerius Maximus, VIII, 9, 3. Chiar și divinul Iulius, care este culmea perfecțiunii divine

143al douăzeoișuinulea Caius Caesar l-a acuzat pe Dola

144bella ... în acele cuvintări pe care și astăzi le citim cu

145admirație.

și a geniului omenesc²⁷, a exprimat foarte bine puterea elocinței, spunind în cuvîntarea contra- lui Cnaeus Dolabella, pe care l-a adus în fața justiției, că prin pledoaria lui Lucius. Gotta¹⁴⁶ îi este răpit un proces foarte favorabil pentru el; tocmai el, pe atunci elocința personificată, se plîngea de puterea elocinței.

²³ A u l u s G e l l i u s, *Noctes Atticae*, IV, 16, 8. Caius Caesar în discursul contra lui Dolabella, cartea I, spune: „aceștia, în templele și sanctuarele cărora erau puse obiecte ca cinstire și podoabă”¹⁴⁷.

²⁴ Aurelius Victor, *De viris illustribus* 78, 2. Apoi l-a urmărit în justiție pe Dolabella.

Discursul în sprijinul proiectului de lege Plotia

²⁵ Suetonius, *Caesar*, 5. În timpul tribunatului militar, prima funcție pe care a căpătat-o prin voturile poporului, după ce s-a întors la Roma, a susținut cu cea mai mare râvnă pe cei ce militau pentru repunerea în vigoare a puterii tribunicare, pe care Sylla o redusese. A obținut prin legea Plotia¹⁴⁸ întoarcerea la Roma a lui Lucius Cinna¹⁴⁹, fratele soției sale, precum și a celor care împreună cu el, în timpul războiului civil, îl urmaseră pe Lepidus¹⁵⁰, iar apoi, după moartea consulului, se refugia- seră la Sertorius, și a ținut el însuși o cuvîntare în legătură cu aceasta.

²⁶ Aulus Gellius, op. cit., XIII, 3,5. Am găsit totuși că, în cuvîntarea prin care a susținut proiectul de lege Plautia, Caius Caesar spune *necessitas* pentru *ne- cessitudo*, adică legătură de rudenie prin alianță. Textul sună astfel: „Am

146 P l u t a r h, *Caesar*, 5. La moartea Iuliei, soția lui

147Marius, el, fiind nepotul ei..., a rostit în for un

148strălucit discurs funebru... Romanii aveau un obicei stră

149moșesc să rostească cuvîntări la moartea femeilor bătrîne,

150dar nu și a celor tinere. Caesar este primul care a ținut

impresia că în calitatea mea de rudă¹⁵¹ nu mi-am precupețit nici truda, nici strădania, nici preocuparea¹⁵¹.

Discursurile rostite la moartea mătușii sale Julia și a soției sale Cornelia

²⁷ Suetonius, *Caesar*, 6. Pe cînd era cvestor³⁴, a rostit elogiul funebru al mătușii sale Julia și al soției sale Cornelia, după cum era obiceiul, în fața tribunei³⁵. În elogiul mătușii sale, vorbește astfel despre originea ei și a tatălui său: „Spîta dinspre mamă 'a mătușii mele Julia se trage din regi, cea dinspre tată este legată de zei nemuritori. Căci de la Ancus Marcius se trage familia Marcia Rex, nume care a fost și al mamei mele; de la Venus se trag Iulii, gîntă căreia îi aparține familia noastră³⁶. Există deci în acest neam și sanctitatea regilor, care au cea mai mare putere printre oameni, și măreția zeilor, în puterea cărora stau chiar și regii”.

Discursul în apărarea lui Decius Samnitul

²⁹ T a c i t u s, *Dialogus*, 21. Doar întîmplător mai citește cineva fie cuvîntarea lui Caesar în apărarea lui Decius Samnitul³⁷, fie pe a lui Brutus pentru regele Deio- tarus³⁸ și alte asemenea opere la fel de plicticoase și moleșite, și acela poate fi numai unul care le admiră și poeziile³⁹.

Discursul în legătură cu pedepsirea conspiratorilor¹⁰

³⁰ Cicero, *Epistulae ad Atticum*, XII, 21, 1⁴¹. (Brutus) socotește că primul care a făcut propunerea de pedepsire a fost Cato, propunere pe care o susținură toți cei care vorbiră înaintea lui Caesar, cu excepția acestuia; și în timp ce chiar cuvîntarea lui Caesar, ținută în calitate de pretor, fusese atît de necruțătoare⁴², el este de părere că cele ale consularilor au fost mai blînde.

³¹ Idem, *In Catilinam*, IV, 7. Văd că pînă în prezent există două păreri: una a lui Decimus Silanus, care socotește că cei care au încercat să

¹⁵¹ totuși un discurs la moartea soției sale.

distrugă acestea trebuie pedepsiți cu moartea, alia a lui Oaius Caesar, care respinge pedeapsa cu moartea și acceptă orice altă pedeapsă, oricât de necruțătoare... Celălalt⁴³ consideră că moartea n->a fost dată de zeii nemuritori ca o pedeapsă, ci fie ca o necesitate a firii, fie ca o eliberare de chinuri și nenorociri. Din această cauză, înțelepții n-au în'împli- nat-o niciodată cu mîhnire, iar cei viteji au acceptat-o adesea chiar bucurosi⁴⁴. Dar lanțurile, și acelea pe viață, au fost fără îndoială născocite pentru pedepsirea exemplară a unei crime nelegiuite. Propune să fie dispersați în diferite municipii.

32 *Ibidem*, IV, 8. Mai propune o gravă pedeapsă pentru municipii, dacă cineva dintre ei va rupe lanțurile, propune să li se dea pază strașnică, pe măsura crimei unor oameni decăzuți ca ei; propune să se stabilească ca nici unul dintre cei condamnați să nu poată obține ușurarea pedepsei nici de la senat, nici de la popor. Le ia chiar și speranța, singura care-i consolează pe oameni în nefericire. Cere pe deasupra să le fie vindute la licitație bunurile și le lasă acestor oameni nelegiuți doar viața, pe care dacă le-ar fi luat-o, i-ar fi scăpat de multe dureri ale sufletului și ale corpului și de orice pedeapsă a crimei lor⁴⁵.

33 *Ibidem*, IV, 10. Gaius Caesar, însă, a înțeles că legea Sempronia⁴⁶ a fost promulgată referitor la cetățenii romani; dar cel care este dușman al statului nu poate fi nicidecum cetățean; în sfîrșit, chiar cel care a propus legea Sempronia a fost pedepsit cu moartea pentru crimă împotriva statului fără voia poporului⁴⁷. De asemenea, consideră că nici nu poate fi numit concetățean Lentulus⁴⁸ însuși, corupătorul și risipitorul, ide vreme ce a pus la cale cu atîta îndrîjire pieirea poporului roman și distrugerea acestui oraș.

34 P l u t a r h, *Caesar*, 7. Caesar, ridicîndu-se, a ținut un discurs bine gîndit, spunînd că nu i se pare nici conform obiceiului strămoșesc, nici drept să fie omorîți fără judecată niște oameni de cînte și neam mare, din moment ce nu este ahsolut necesar; dacă însă vor fi deținuți în oricare din orașele Italiei, pe care îl va alege Cicero, pînă cînd Catilina va fi învins, Senatul va avea apoi

posibilitatea să judece pe fiecare în parte în pace și liniște. 8. Deoarece propunerea lui părea blândă dar era spusă cu tărie, toți cei care au luat cuvîntul după el, au susținut-o și mulți dintre cei care vorbiseră înaintea lui au trecut de partea lui, pînă cînd a venit rîndul lui Cato³⁵ și al lui Catulus³⁶.

35 Cassius Dio, *Historia Romana*, XXXVII, 36. Iar Caesar, după ce toți cei dinaintea lui propuseseră ca aceștia să fie uciși, și-a exprimat părerea că trebuie deținuți fiecare în alt oraș, iar bunurile lor vindute, pentru a nu fi folosite la negocierea eliberării lor, iar dacă cineva ar evada, cetatea din care a fugit să fie considerată dușmană.

36 Appian, *Bellum civile*, II, 5–6. Nero a propus să fie ținuti sub pază pînă ce Catilina va fi învins în război și lucrurile vor fi cunoscute în amănunt. 6. Caesar era bănuț că știe de complotul lui Catilina, dar Cicero nu avea curajul să-l acuze, deoarece el era favoritul poporului. Caesar s-a alăturat propunerii lui Nero, adăugînd că Cicero trebuie să indice orașele în care crede el că ar trebui deținuți aceștia, pînă cînd, înfrîngînd pe Catilina, îi va aduce în fața judecării și astfel nimeni nu-l va învinui pe Cicero că a săvîrșit ceva ireparabil împotriva unor oameni însemnați, lipsiți de apărare și judecați.

37 Caius Iulius Victor, *Ars Rhetorica*, III, 5. Orice proces care se află în curs pentru stabilirea unei pedepse intră într-o fază de natură practică, oa în cazul cînd urmează să se hotărască amenda sau felul condamnării pentru cei a căror culpabilitate a și fost dovedită, cum este cazul celor două cuvîntări, a lui Cato și a lui Caesar, în legătură cu pedeapsa conspiratorilor.

Discursul în apărarea bithynienilor

38 Aulus Gellius, *op. cit.*, V, 13, 6. în cuvîntarea rostită în apărarea bithynienilor³¹, introducerea suna astfel: „Fie datorită ospitalității regelui Nicomede, fie datorită prieteniei cu aceștia, al căror proces se judecă acum, nu am putut să evit această sarcină, Marcus Iuncus. Căci așa cum amintirea despre oameni nu trebuie să fie distrusă de moarte, și trebuie păstrată de cei apropiați, tot astfel nu pot fi părăsiți, decît

comițind cea mai mare infamie, clienții cărora, conform obiceiului, trebuie să le acordăm ajutor chiar împotriva rudelor noastre”⁵².

39 Iulius Rufianus, 40 § 8⁵³. Caesar în apărarea bithynienilor: „Cum adică? acte nu există, dar proprietatea e străină”.

Cele trei discursuri împotriva pretorilor Caius Memmius și Lucius Domitius

40 Suetonius, *Caesar*, 23.. După încheierea consulatului, pe cînd pretorii Caius Memmius și Lucius Domitius⁵⁴ raportau despre activitatea lor din anul precedent, a propus o anchetă Senatului; și pentru că acesta nu a luat-o în seamă, după trei zile cheltuite în altercații zadarnice, a plecat în provincie⁵⁵.

41 *Ibidem*, 73. Mai tîrziu a fost chiar susținător al candidaturii la consulat a lui Caius Memmius, la ale cărui discursuri violente răspunsese la fel de îndrîjit.

42 *Scholia Bobiensia in Ciceronis Orationem pro Sestio*. Este vorba despre acțiunile lui Caesar din timpul consulatului, săvîrșite, după cum se părea, fără să fi luat auspiciile: în legătură cu aceasta, pretorii Caius Memmius și Lucius Domitius l-au interpelat în Senat, și există cuvîntările lui Caesar însuși împotriva lor, cuvîntări în care își apără acțiunile și îi atacă pe ei.

43 *Idem, Orationem in Vatinius*. Caius Caesar adusese în fața Senatului cauza sa, cerînd ca senatorii să-și dea părerea despre legea agrară⁵⁶. Acolo au fost ținute și cele trei celebre cuvîntări contra lui Domitius și Memmius.

Cuvîntarea ținută în Africa în fața soldaților

44 Suetonius, *Caesar*, 66. Pe cînd așteptarea venirii lui Iuba era de nesuportat, Caesar, convocînd adunarea soldaților, le-a spus: „Să știți că în cîteva zile va fi aici regele cu zece legiuni, 30 000 de călăreți, 100 000 de soldați ușor înarmați, 300 de elefanți. De aceea, să înceteze unii să tot cerceteze și să-și dea părerea, și să mă creadă pe mine, care știu precis; altfel îi voi îmbarca pe o corabie veche și voi porunci să fie duși, la împlinire, ori încotro, pe orice vreme”⁵⁷.

Discursul în fața soldaților în legătură cu interesele lor⁴⁵

45 D i o m e d e s, *Ars Grammatica*. În cuvîntarea către soldați despre interesele lor, Caesar folosește verbul *frustro*: „Nu vă voi frustra, soldați”.

Discursuri atribuite greșit lui Caesar

46 S u e t o n i u s, *Caesar*, 55. A lăsat cîteva cuvîntări, printre care unele îi sînt atribuite fără chibzuială. Pe drept socotește Augustus că discursul *În apărarea lui Quintus Metellus*⁴⁶ provine mai curînd de la stenograful care au urmărit prost cuvintele oratorului decît de la el însuși: căci am găsit în cîteva exemplare că nu se intitula *În apărarea lui Metellus*, ci *Pe care l-a scris pentru Metellus*, deși discursul este în numele lui Caesar, care îl apără pe Metellus și pe sine de invinuirile detractorilor lor comuni. Augustus socotește că și cuvîntarea adresată soldaților în Hispania este puțin probabil să-i aparțină lui, deși se spune că sînt două: una ținută într-o primă luptă, cealaltă într-o altă luptă; dar Asinius Pollio spune că în aceasta din urmă el nu a avut nici măcar timpul să convoace adunarea soldaților, din pricina unui atac neașteptat al dușmanilor⁴⁷.

DESPRE ANALOGIE⁴⁸

47 S u e t o n i u s, *Caesar*, 56. A mai lăsat două cărți, *Despre analogie* și tot altele intitulate *Anticato*, precum și un poem numit *Iter*. Dintre acestea, primele le-a scris în timp ce trecea Alpii, pe cînd se întorcea din Galii. Cîterior, după ținerea adunărilor cu armata sa, următoarele două le-a compus în timpul luptelor de la Munda, ultimul, în timpul celor 24 de zile pe cînd mergea de la Roma în Hispania.

48 Q u i n t i l i a n u s, *Inst. Or.*, I, 7, 34. Oare Marcus Tullius⁴⁸ e mai puțin orator pentru că s-a ocupat foarte mult de această artă și, după cum rezultă din scrisori, a fost un preceptor sever al fiului său în ceea ce privește vorbirea corectă? Sau forța lui Oaius Caesar a fost redusă de publicarea cărților *Despre analogie*?

49 F r o n t o, p. 203. Ai grijă să-ți amintești și să cu-geți bine că Caesar în timpul groaznicului război gallic, pe lîngă numeroasele lui

treburi militare, a compus și două cărți extrem de minuțioase despre analogie, scriind în suierul săgeților despre declinarea substantivelor, în sune-tul goarnei și al trompetelor despre aspirație și regulile cuvintelor⁵⁰.
CARTEA I

50 Cicero, *Brutus*, 72, 253. Acesta, chiar în mijlocul celor mai importante treburi, ți-a dedicat ție însuși...⁶⁴ o lucrare despre regulile de a vorbi cât mai corect latinește și în prima carte a spus că „alegerea cuvintelor este punctul de plecare al elocinței” și a adus, dragă Bru-tus, un elogi deosebit acestui prieten al nostru, care a preferat să vorbesc eu despre Caesar mai degrabă decît el; căci Caesar, după ce i-a pomenit numele, a scris aceste cuvinte: „Și dacă unii pentru a exprima în mod strălucit cele gîndite au pus multă rîvnă și experiență, pentru care noi trebuie să socotim că ai făcut cinste numelui și demnității poporului roman, ca fiind inițiatorul și inventatorul abundenței oratorice, trebuie oare să nesocotim cunoașterea vorbirii simple de toate zilele?”

51 Aulus Gellius, *op. cit.*, I, 10, 4. Să ai întotdeauna clar în minte și în inimă ceea ce Caesar, om de talent și inteligentă remarcabilă, a scris în cartea I *Despre analogie*: „Să te ferești ca de un recif de cuvîntul neobișnuit și nefolosît”.

52 *Ibidem*, XIX, 8, 3. Caesar... în cărțile *Despre analogie*, dedicate lui Marcus Cicero, socotește că se spune greșit *harenae* (nisipuri), deoarece cuvîntul *harena* nu trebuie niciodată folosit la plural, așa cum nu se folosește pluralul lui *caelum* (cer) sau *triticum* (grîu); dimpotrivă însă, trebuie spus întotdeauna *quadrigae* (ovadrigă), deși e vorba de un singur car cu un singur șir de cai înhămați, așa cum se spune *arma* (arme), *moenia* (ziduri), *comitia* (comiții) și *inimicitiae* (dușmani)⁶⁵.

53 *Ibidem*, XIX, 8, 7. Atunci, adueîndu-se cartea I a tratatului *Despre analogie*, am memorat aceste cîteva cuvinte. Căci după ce spusese mai sus că nici *caelum*, nici *triticum*, nici *harena* nu pot avea sens de plural, „oare tu crezi”, adăugă el, „că

faptul că spunem *un pământ* și *mai multe pământuri*, *oraș* și *orașe*, *imperiu* și *imperi*, dar că nu putem pune la singular cuvântul *quadrigae*, nici la plural cuvântul *harena* se datorește naturii acestor lucruri?”

54 P o m p e i u s, *Commentarii in Artem Donati*, p. 19⁷⁰⁶. Analogia are loc în opt feluri: astfel, șase părți sînt cele specifice numelui; acestea sînt următoarele: calitatea, comparația, genul, numărul, forma cuvîntului, cazul, iată cele șase părți; terminația silabelor trebuie să fie asemănătoare: de exemplu, unul se termină în *-us* și celălalt tot în *-us*; felul silabelor penultime trebuie să fie asemănător, adică să fie ori vocale, ori consoane; apoi și cantitățile trebuie să fie asemănătoare, dacă una este scurtă, și cealaltă să fie scurtă⁶⁷. Din toate aceste particularități, dacă una lipsește, nu mai are loc analogia. Căci chiar Caesar spune că dacă va lipsi una din aceste trăsături stabilite de el regula analogiei nu mai funcționează. Spune Caesar: „Dacă nu concordă unele cu altele în totul, nu poate fi vorba de asemănare între nume”.

55 *Ibidem*, p. 108. Citim că la strămoșii noștri romani primele litere au fost numai în număr de 11, după cum spune Caesar în cartea I a *Analogiilor*. În cartea *Analogiilor* Caesar a spus într-adevăr că au fost 11⁶⁸.

56 *Ibidem*, p. 199. Am citit de multe ori aceasta, mai ales la Varro. El spune: „nu trebuie să zicem *lăc* (lapte), ci *lact*”. Dar Caesar a adus împotriva lui un argument foarte puternic, că nici un cuvînt nu se poate termina în două consoane mute⁶⁹.

57 *Ibidem*, p. 194. Cetatea Alba: unii spun *Albanus*, alții *Albensis*... Dar Caesar, în cărțile *Despre analogie*, a ținut să facă o diferențiere. Spune astfel Caesar în cărțile *Despre analogie*: „Sînt două orașe Alba⁷⁰, unul pe care îl știm în Aricia și altul aici în Italia. Romanii, vrînd să facă o deosebire, i-au numit pe locuitorii acesteia din urmă *Albani*, pe ai celeilalte *Albenses*. Au făcut aceasta nu pentru că nu știau că derivă de la același cuvînt – a spus Caesar – ci pentru a face deosebirea între coloni, între aceștia și ceilalți”.

58 Priscianus, *Institutio Grammatica*, p. 14. Scriau genitivul lui Pompeius, *Pompeii*, cu trei *i*, pentru că primii doi *i* erau socotiți consoane, ca și cum ai spune *Pompellii*⁵⁸; dar ce silabă se poate oare pronunța cu trei *i* consecutivi? [căci ultimul *i* trebuie considerat vocală]. Caesar, foarte învățat în domeniul gramaticii, a fost de acord cu aceasta și lucrul acesta este susținut și de Victor în *Ars Grammatica* în legătură cu silabele.

59 Probus, *Instituta Artium*, 28. Toți cei ce au formulat reguli gramaticale, și mai ales Caesar, cînd au stabilit cantitățile sunetelor corespunzătoare fiecărei litere pentru regulile metrice și calitățile ritmului frazei au considerat că semivocalele sînt de preferat consoanelor mute, deoarece semivocalele geminate se apropie ca sunet de vocale, adică pot să formeze silabă, ca de exemplu *fia, ars, mons, iners* și altele de felul acesta⁵⁹; dimpotrivă, mutele geminate, dacă s-ar folosi ica vocale, n-ar putea să formeze nici silabă, nici sunet. Căci cine ar putea echivala cu vocale geminatele ca *b, c, d, k, q, t, g* și ar fi în stare să audă un sunet silabic?

CARTEA A II-A.

60 Charisius, *Ars Grammatica*, I (Keil I), p. 130⁶⁰. *Fagos* spune Caesar în cartea a II-a *Despre analogie: Fa- gos, populos, ulmos*⁶¹.

61 *Ibidem*, p. 135. *Lacer* sau *laceris* (sfîșiat)? La fel ca *tener* (fraged), *puer* (copil). Dacă se suprimă vocala ultimă de la ablativ, se va ști care trebuie să fie nominativul⁶². Ovidius: „*Mille lacer spargere locis*” (sfîșiat, te împrăști în mii de părți)⁶³. La fel obișnuiește să spună și Caesar în cartea a II-a *Despre analogie* și Valgius⁶⁴ în legătură cu niște întrebări puse într-o scrisoare.

62 *Ibidem*, 144. *Turbo* are genitivul *Turbonis*, dacă e vorba de numele unui om, și *turbinis*, dacă voim să denumim furtuna, sau cînd e vorba de sfîrlează, jucăria copiilor. Dar Caesar, în cartea a II-a *Despre analogie*, spune că trebuie să spunem *turbonis*, nu *turbinis*, chiar and e vorba de furtună, la fel cu *Cato*, genitiv *Catonis*, și nu ca *homo, hominis*⁶⁵.

63 *Ibidem*, 122. Nu a fost acceptată regula pe care Caesar o stabilește pentru feminine, ca de pildă, *puppim* (pupă), *restim* (sfoară), *pelvim* (bazin)..⁷⁹ Căci în acest fel vom ajunge să spunem și *ab hac cani* și *ab hoc iuveni, panil.. Aplustre* (ornament la pupa vasului). Plinius spune că Caesar a arătat că ablativul cuvintelor neutre oare au terminația -e⁸⁰ sînt la fel cu dativul singular⁸¹. Substantivele neutre terminate în literele -ar, spune, de asemenea, Caesar, au, după aceeași regulă, dativul și ablativul identic; același lucru scrie Plinius.

64 *Ibidem*, 119. *Animal* va face *animale*, ca și *autumnal*, *autumnale*, *capital*, *capitale*, *tribunal*, *tribunale*, forme care nu trebuie îngăduite, cum am spus mai sus⁸². Plinius Secundus arată că trebuie spus *animal*, nu *animale*. Caius Caesar, ca și cum acest lucru este indiferent, spune că neutrele terminate la nominativ singular în -i capătă aceeași terminație ca și cele terminate în -e: *huic animal* și *ab hoc animal*, *huic putqali* și *ab hoc puteali*⁸³.

65 *Ibidem*, 133. *iubare* (strălucire, glorie). Plinius spune că, printre altele, Caesar a stabilit și această regulă, anume că substantivele neutre terminate în -ar la nominativ au ablativul și dativul singular în -i; *iubar* însă face excepție de la regulă. Căci așa cum spunem *huic iubari*, trebuie să spunem *ab hoc iubare*, după cum spunem *huic farri* și *ab hoc farre*.

66 *Ibidem*, 141. În cartea a II-a *Despre analogie* Caesar spune că trebuie spus *panium*⁸⁴. *Partum*: Caesar, în *Analogii*, folosește forma *harum partum*⁸⁵.

67 *Ibidem*, 90. *Panis*: genitivul plural al acestui cuvânt, spune Caesar, în cartea a II-a *Despre analogie*, este *pa-nium*.

68 *Ibidem*, 110. Expresia *is homo idem* (însuși acest om) face la fel la singular, cit și la plural, numai că Caesar, în cartea a I.I-a, susține că trebuie spus la singular *idem*, la plural *isdem*⁶⁶. Dar obiceiul nu susține aceasta. Distinge în felul următor pronumele *se* și *sese*: „trebuie să folosim *se* când arătăm să cineva a făcut ceva. altuia, ca de exemplu: *ille dixit se hoc illi fecisse* (a spus că el a făcut acest lucru aceluia); când însă spunem că a făcut ceva care îl privește pe el însuși, atunci trebuie să spunem *sese*, de pildă: *dixit sese hoc sibi fecisse* (a spus că el însuși și-a făcut aceasta)⁶⁷.

69 *Priscianus*, *op. cit.*, VI, 64. Substantivele terminate în *-is* lung, de orice gen ar fi, formează genitivul prin suprimarea lui *-s* și adăugarea lui *-tis*, ca de exemplu: *haec lis, litis, tec* și *haec Samnis, huius Samnitis*. Așa spune Caesar în *De Analogia*.

70 *Ibidem*, 249. Substantivele terminate atît în *-is*, cit și în *-er* urmează regula celor terminate în *-er*, adică fac genitivul adăugînd terminația *-is*, ca de exemplu: *hic pulvis* și *pulver, pulveris, hic cucumis* și *cucumer, cucu-meris, hic cinis* și *dner, cineris, hic vomis* și *vomer, vome-ris*. Pe lângă aceasta, Caesar declină, ca și Probus, *pubes, puberis*, unii *puber, puberis*⁶⁸.

71 *Ibidem*, 250. *Haec pollis, pollinis* spune Charisius⁶⁹, dar Probus⁶⁰ și Caesar au declinat hoc pollen, pollinis⁶¹.

72 *Ibidem*, 239. Nu fără temei a derivat Caesar forma *ens* de la verbul *sum, es*, așa cum de la verbul *possum, potes* avem forma *potens*⁶².

73 *Quintilianus*, *Inst. Or.*, I, 5, 63. Mie însă îmi place să urinez regula latinească atît cit o permite cuvința. Căci nu voi putea spune (în acuzativ) *Calypsonem*, așa cum spun *Iunonem*, deși, urmîndu-i pe arhaizanți, Caius Caesar folosește această regulă de declinare⁶³.

74 *Aulus Gellius*, *op. cit.*, IV, 16. Caius Caesar, în cărțile *Despre analogie*, socotește că toate cuvintele de acest fel trebuie folosite fără litera *-i*⁶⁴.

⁷⁵ *Ibidem*, IX, 14, 25. Caius Caesar, în cartea a II-a *Despre analogie*, consideră că trebuie spus *huius die* și *huius specie*⁹⁵.

⁷⁶ I s i d o r u s, *Origines*, XI, 2, 33. Nu se știe sigur după ce categorie de cuvinte va fi declinat *mortuus*. Căci, după cum spune Caesar, dacă derivă de la *morior*, la participiul trecut ar fi trebuit să se termine în *-tus*, deci cu un singur *-u*, nu cu doi. Căci acolo unde se află geminată *-u* avem de-a face cu un nume, nu cu un participiu, ca de pildă *fatuus*, *arduus*⁹⁶.

⁷⁷ *De dubiis nominibus*, 575. *Crinis* este de genul masculin, așa cum arată Caesar în *De analogia*⁹⁷.

CARTEA DESPRE ASTRE⁹⁸

⁷⁸ Macrobius, *Saturnalia*, I, 16. Iulius Caesar, așa cum s-a inspirat din știința egipteană despre mișcările astrelor⁹⁹, lăsând o carte destul de savantă, a împrumutat tot de la ei ideea de a extinde durata încheierii anului după cursul soarelui.

⁷⁹ *Ibidem*, I, 14, 2. Dar mai târziu, Caius Caesar a schimbat toată această instabilitate a datelor, vagă și nesigură, într-o orînduire strict definită, cu ajutorul scribului Marcus F. Iulius, care i-a prezentat dictatorului zilele scrise una câte una, în așa fel încît și ordinea lor putea fi găsită cu ușurință și, o dată găsită, își menținea poziția precisă. 3. Așadar, Caius Caesar, voind să facă începutul unei noi rînduiri a timpului, a lăsat să treacă toate zilele oare mai puteau încă să producă confuzie și prin acest lucru a făcut ca ultimul an al acestei confuzii să se prelungească la 443 de zile¹⁰⁰. După aceasta, imitîndu-i pe egipteni, singurii cunoscători ai tuturor lucrurilor divine, s-a străduit să reglementeze anul după mișcarea soarelui, care-și încheie cursul în 365 de zile și un sfert... 6. Iulius Caesar deci a adăugat 10 zile la durata vechiului an, pentru ca cele 365 de zile, în care soarele își parcurge zodiacul, să constituie un an; și pentru ca nici sfertul de zi să nu lipsească, a hotărît ca la fiecare patru ani preoții, care se ocupau de luni și de zile, să intercaleze o zi chiar în acea lună¹⁰¹ și în acel loc în care cei vechi intercalau o lună, adică înainte de ultimele cinci zile ale lunii februarie, și a hotărît ca această zi să se numească *bissexturnum*¹⁰². 7. Cele 10 zile, pe care

am spus că le-a adăugat, le-a distribuit în această ordine: a adăugat câte două zile în ianuarie, sextiis¹⁰³ și decembrie, cite o zi în aprilie, iunie, septembrie și noiembrie, dar n-a adăugat nici o zi lui februarie, pentru a nu schimba cultul zeilor sub- pământeni, iar pentru martie, mai, quintilis¹⁰⁴ și octombrie a păstrat vechea situație, pentru că aveau un număr complet, adică 31 de zile¹⁰⁵. 8. De aceea, ele au nonele în ziua a șaptea, așa cum hotărîse Numa, căci Caesar n-a schimbat nimic la ele. Dar ianuarie, sextiis și decembrie, cărora Caesar le-a adăugat cite două zile, deși au început să aibă după Caesar 31 de zile, au totuși nonele¹⁰⁶ în a cin- cea zi, și de la idele lor la calendele¹⁰⁷ următoare trec 19 zile. 9. Căci Caesar n-a vrut să insereze zilele pe care le-a adăugat nici înainte de none, nici înainte de ide, ca să nu tulbure, printr-o nouă deplasare de două zile, sărbătorile legate de none și ide, care aveau o zi fixă. Dar nici imediat după ide n-a vrut să le introducă, ca să nu încalce data niciunei sărbători, ci a fixat locul zilelor adăugate abia după trecerea tuturor sărbătorilor lunii, în ianuarie a introdus zilele de care am vorbit, ca a treia și a patra înainte de calendele lui februarie, în aprilie, a șasea înainte de calendele lui mai; în iunie, a treia înainte de calendele lui iulie, în august, a patra și a treia înainte de calendele lui septembrie, în septembrie, a treia înainte de calendele lui octombrie, în noiembrie, a treia înainte de calendele lui decembrie, iar în decembrie, a patra și a treia înainte de calendele lui ianuarie. 10. Așa s-a făcut că atîta timp cit înainte de această rînduială lunile cărora le-a adăugat zile numărau 17 zile (de la ide) pînă la calendele următoare, după sporirea lor cu zilele adăugate, cele care primiseră două zile aveau 19 zile pînă la calende, cele care primiseră o zi aveau 18. 11. Totuși, ordinea sărbătorilor fiecărei luni a fost respectată. Căci dacă, de exemplu, a treia zi după ide era zi de odihnă sau sărbătoare religioasă, și pe vremuri aceasta era a 16-a zi înaintea calendelor, aceeași datină a fost păstrată și după adăugarea zilelor, căci ele erau serbate în a treia zi după ide, deși după sporirea lunii nu mai avea loc în a 16-a zi înaintea calendelor, ci în a 17-a, dacă se adăugase o singură zi, sau în a 18-a, dacă se adăugaseră două. 12. De aceea, deci,

introdusesese zilele noi spre sfârșitul fiecărei luni, când a văzut că se încheie toate sărbătorile care erau în luna respectivă, și a stabilit ca toate zilele adăugate de el să fie zile faste, ca să dea mai mare libertate activităților și nu numai că a hotărât că nici o zi din cele adăugate să nu fie nefastă¹⁰⁸ dar nici măcar să nu servească la ținerea adunărilor, pentru ca nu cumva adaosul să sporească intrigile magistratilor¹⁰⁹. 13. Caesar, stabilind astfel anul civil după cursul soarelui, l-a oficializat prin edict public.

80 P l i n i u s, *Naturalis Historia*, I (indicele autorilor cărții a XVIII). La Lucius Tarutius¹¹⁰, care a scris în grecește despre astre, și la dictatorul Caesar, care a scris și el.

81 *Ibidem*, XVIII, 25, 214. Noi urmăm în cea mai mare măsură observațiile lui Caesar; aceasta va fi regula pentru Italia.

82 I o a n n e s . L y d u s, *De Ostent.*, 381, 9. ... Metro- doros¹¹¹, și după el și Caesar a scris despre răsăritul zilnic al astrelor¹¹².
DESPRE CALCULE (SAU CARTEA
FASTELO R)¹¹³

83 *Scholia în Lucani Pharsaliam*, X, 185. Dovedește după rezultat că a fost foarte conștiincios, deoarece cartea lui pe oare a compus-o despre calcule nu este inferioară cărții lui Eudoxus¹¹⁴.

84 *Ibidem*, 187. Există și *Cartea Fastelor* a împăratului Iulius Caesar, care conține succesiunea calendaristică după știința caldeenilor, carte care a pus să fie citită în senat.

85 *Ibid.*, *Scholia Guelpherbitana*. Eudoxus spune că soarele își reia cursul după opt ani și că atunci este anul mai mare; Caius Caesar spune însă că după cinci ani¹¹⁵, la sfârșitul cărora a hotărât să fie unul bisect, și se pare că a calculat mai bine durata anului.

A N T I C A T O¹¹⁶

86 S u e t o n i u s, *Caesar*, 56: Vezi *De*

analogia, fragmentul 47.

87 P l u t a r h, *Caesar*, 54. Discursul scris de el împotriva lui Cato, care murise, nu pare să fie semn de blîn-dețe sau împăcare. Cum l-ar fi cruțat oare dacă ar fi trăit, când a revărsat atita înverșunare asupra lui când nu mai era în viață? Totuși, se crede, datorită blîndeței lui față de

Cicero, Brutus, și față de nenumărați alți dușmani, că el nu a compus lucrarea aceea din ură, ci din ambiție politică, pentru următorul motiv: Cicero scrisese un elogiu al lui Cato, punindu-i titlu *Cato*, și mulți laudau lucrarea, lucru firesc, deoarece era compusă de cel mai celebru orator, în sprijinul unei cauze foarte frumoase. Acest lucru îl minia pe Caesar, căci elogiuul adus unui om care murise din pricina lui i se părea o acuzație adusă lui însuși. De aceea, a scris și el o carte, în care a adunat tot soiul de acuzații împotriva lui Cato; cartea se numește *Anticato*.

88 *Ibidem*, 3. În răspunsul la scrierea lui Cicero despre Cato își manifestă dorința să nu se compare lucrarea unui militar ca el cu a celui mai celebru orator înzestrat cu talent și care se pregătise mult în această privință¹¹⁷.

89 *Idem*, *Cicero*, 39. După aceasta, continuă să-l cinstească și să fie binevoitor, ca și atunci când dînd răspuns celui care scrisese elogiuul lui Cato i-a laudat talentul și viața, asemuindu-le mai ales cu viața lui Pericles și Teramenes¹¹⁸. Opera lui Cicero se intitulează *Cato*, iar a lui Caesar *Anticato*.

90 *Idem*, *Cato Minor*, 11. Primind moștenirea împreună cu fiica lui Caepio¹¹⁹, n^a luat nimic cu titlu de compensație pentru cheltuielile de înmormîntare. Deși făcuse și continua să facă astfel de lucruri, s-a găsit cineva care să scrie că a trecut printr-un ciur cenușa mortului, pentru a găsi aurul care se topise în foc. În așa măsură considera acesta că nu trebuie să dea seamă și nici să se teamă nu numai pentru cele făcu'te cu sabia, ci și cu pana¹²⁰.

91 *Ibidem*, 36. Și-a supărat toți prietenii cu neîncrederea lui, și mai ales pe Munatius¹²¹, cel mai apropiat dintre toți, îl aduse la o supărare aproape de neînduplecat, așa încât, atunci cînd Caesar a scris lucrarea împotriva lui Cato, el a oferit partea cea mai infamantă în această satiră amară.

92 *Ibidem*, 52. ... o reluă pe Marcia¹²² care se îmbogățise foarte mult, căci Hortensius¹²³ murind, îi lăsase ei moștenirea. Din această cauză Caesar, cînd îl ponegrește* pe Cato¹²⁴, îl acuză mai cu seamă de lăcomie și de trafic în căsnicie. Căci de ce și-a cedat soția dacă avea nevoie de ea și de

ce a luat-o înapoi dacă nu-i trebuia? Doar dacă i-a oferit-o la început tinăra ca o momeală lui Hortensius, ca s-o ia înapoi bogată.

⁹³ *Ibidem*, 54. A luat pe sora sa Servilia¹²⁵ și copilul lui Lucullus¹²⁶ născut din aceasta. Căci, fiind văduvă, îl însoțea și acceptînd supravegherea lui Cato și peregrinările lui își pierduse faima proastă¹²⁷, urmînd felul lui de viață. Și totuși Caesar nu l-a cruțat pe Cato de calomniile împotriva acesteia.

⁹⁴ Cicero, *Topica* 25, 94. Cînd se tratează despre folos, despre cinste, despre echitate sau despre lucruri care sînt contrare acestora, se referă fie la o stare de drept, fie la o presupunere; același lucru se întîmplă cînd e vorba de elogi: căci, fie că se poate nega că omul a făcut ceea ce este lăudat, sau că nu trebuie să i se acorde numele pe oare i l-a atribuit elogiatorul, sau nu este de loc de lăudat, pentru că lucrul nu a fost făcut nici drept, nici după lege. De toate aceste feluri de denigrare s-a folosit cu mare nerușinare Caesar împotriva lui Cato al meu¹²⁸.

⁹⁵ Cicero, *Ad Atticum*, XIII, 50, 1. Balbus . . . mi-a spus că el și Oppius¹²⁹ i-au scris lui Caesar că au citit cărțile împotriva lui Cato și că le-a plăcut mult.

⁹⁶ Quintilianus, *Inst. Orat.*, III, 7, 28. Socotesc că genul laudativ ține cel mai mult de calitate, deși toate cele trei situații pot să se potrivească în această operă, și Cicero a blamat pe Caius Caesar, care s-a folosit de ele în ponegrirea lui Cato¹³⁰.

⁹⁷ Iuvenalis, *Satirae*, VI, 338. Mai mare decît sînt cei doi *Anticato* ai lui Caesar.

⁹⁸ *Scholia ad loc. cit.* în Lucani *Pharsaliam*. în timpul războiului civil, Caesar, aflînd de moartea lui Cato, a cărui virtute o elogiase Cicero în dialogul celebru intitulat *Cato*, a editat două cărți, spumegînd de furie, pe care le-a intitulat *Anticato*.

⁹⁹ Tacitus, *Annales*, IV, 34. Cărții lui Marcus Cicero, în care îl ridică în slăvi pe Cato, ce altceva i-a răspuns dictatorul Caesar decît compunînd ca replică o cuvîntare, ca în fața judecătorilor.

¹⁰⁰ Appian, *op. cit.*, II, 99. După ce Cicero i-a compus un elogi, intitulîndu-l *Cato*,

Caesar i-a răspuns în scris printr-o acuzare pe oare a intitulat-o *Anticato*.

101 C a s s i u s D i o, *op. cit.*, XLIII, 13, 4. Și l-ar fi crușat și pe Cato, căci până într-atât îl admira, încît în momentul cînd Cicero a scris un elogiu al acestuia nu s-a indignat, deși și el îi fusese dușman, ci a scris o lucrare pe care a intitulat-o *Anticato*¹³².

102 M a r t i a n u s C a p e i l a, *De Rhetorica*, V, 18. Elogiatorul este totdeauna în luptă cu pamfletarul... cînd unul laudă pe cineva, celălalt îl acuză, așa cum s-a întîmplat cu Tullius, care l-a laudat pe Cato, și cu Caesar, care l-a acuzat în două cărți.

103 P l i n i u s, *Naturalis História*, VII, 30, 117. Fiul slăvit tu, care primul ai fost numit părinte al patriei, primul oare ai meritat triumful în togă și laurii vorbirii frumoase, părinte al elocinței și al literaturii latine și, așa cum dictatorul Caesar, dușmanul tău de odinioară, a scris despre tine, mai presus de laurii tuturor triumfurilor. Cu cît mai mare este meritul geniului roman de a fi lărgit granițele în acest domeniu mai mult decît pe cele ale imperiului!¹³²

104 P l i n i u s, *Epistulae*, III, 12. Acelea vor fi îndatoririle de dinaintea zorilor, pe care nu i-a fost permis să- le încalce nepedepsit nici chiar lui Cato. Caesar însă îl critică în așa fel, încît totuși îl laudă: scrie că aceia pe- care îi înfîlnise în drum au roșit cînd i-au descoperit capul și au văzut că e beat; apoi adaugă: „Ai fi crezut că nu Cato a fost surprins de către ei, ci ei de către Cato”.

105 A u l u s G e l l i u s, *op. cit.*, IV, 16. Caius Caesar în *Anticato* spune: „Aroganței, trufiei și tiraniei unuia singur”¹³³.

106 P r i s c i a n u s, *op. cit.*, VI, 36, 82. Caesar, în cartea I din *Anticato*, spune: „Cu excepția unuia singur, pe care natura l-a făcut în cu totul alt chip, fiecare îi îndrăgește pe ai săi”¹³⁴. APOPTHEGMATA SAU DICTACOLLECTANE A¹³⁵

107 S u e t o n i u s, *Caesar*, 56. Se spune că a scris cîte ceva încă de cînd era copil și apoi adolescent că, de pildă, *Laudele lui Hercule*, tragedia *Oedip* și, de asemenea, o culegere de

sentințe; Augustus a interzis să se publice toate aceste scrieri.

108 Cicero, *Ad familiares*, IX, 16, 4. Caesar însuși are o judecată literară foarte precisă și, la fel cu fratele său Servius¹³⁶, pe care îl socotesc foarte erudit, ar putea spune cu ușurință: versul acesta nu este al lui Plaut, acesta da; aud că Caesar, după ce a compus volumele de *Apophthegmata*, dacă i se prezintă ceva ce nu-mi aparține mie ca fiind al meu, are obiceiul să-l respingă; acum face acest lucru și mai' des, deoarece prietenii lui stau aproape în fiecare zi cu mine. Se întâmplă însă ca în diferite discuții să spun multe lucruri care poate nu li se par aceluia nici inculțe, nici lipsite de spirit¹³⁷. Acestea li-și transmit lui, împreună cu celelalte fapte; așa a - cerut chiar el. Din această cauză, dacă mai aude și altceva despre mine, nu vrea să le ia în seamă. SCRISORI¹³⁸

MĂRTURII DESPRE COLECȚIA DE SCRISORI A LUI CAESAR

109 Suetonius, *Caesar*, 56. Există și scrisorile lui către Senat, cărora se pare că el primul le-a dat înfățișarea unei cărți de memorii cu pagini; căci înainte, consulii și comandanții le trimiteau scrise sub formă de sul. Există și scrisorile către Cicero¹³⁹ și, de asemenea, către rude și prieteni, referitoare la ohestiuni personale. În ele, tot ceea ce voia să spună în secret el scria cifrat, ordinea literelor fiind în așa fel, încât nu se putea forma nici un cuvânt, dacă cineva vrea să le cerceteze și să le descifreze, să înlocuiască a patra literă a alfabetului, adică *d* în loc de *a* și în acest fel să le schimbe și pe celelalte.

110 Aulus Gellius, *op. cit.*, XVII, 9. Există cărțile de scrisori ale lui Caesar către Caius Oppius și Balbus Cornelius¹⁴⁰, care se îngrijeau de afacerile lui în absența sa. În aceste scrisori se găsesc în unele locuri litere izolate, fără legătură de silabe, pe care le-ai crede puse fără rost, căci din aceste litere nu se pot forma cuvinte. Între ei exista însă convenția secretă de a schimba locul literelor, așa încât în scris o literă să țină locul și semnificația alteia, dar în momentul când era citită să-și recapete locul și sensul. Care literă anume

era pusă în locul alteia, acest lucru se stabilea dinainte, așa cum am spus, de către cei care pregăteau acest cifru. Există și un comentariu al gramaticului Probus, întocmit destul de îngrijit, despre semnificația ascunsă a literelor în scrisorile lui Caesar.

¹¹¹ C a i u s I u l i u s V i c t o r, *op. cit.*, XXVII. Obişnuiesc însă să se înțeleagă între ei în cifru secret, lucru pe care l-a făcut și Caesar, și Augustus, și Cicero, și mulți alții.

FRAGMENTE

Anul 59 î.e.n.

Către Quintus Tullius Cicero¹⁴¹

¹¹² Cicero, *Ad Quintum*, I, 2, 11. După cum mi se pare, și Pompeius și Caesar ți-au încredințat odinioară problema lui Flavius¹⁴².

Anul 58 î.e.n.

Către Publius Clodius Pulcher¹⁴³

¹¹³ I d e m., *Pro domo sua*, 9, 22. Ai citit în adunare o scrisoare pe care spuneai că ți-a trimis-o Caius Caesar: *Caesar către Pulcher*, și mai argumentai că e un semn de dragoste faptul că îți spunea pe nume și nu adăuga la el „proconsul” și la tine „tribun al plebei”; apoi, că te felicita pentru că în timpul tribunatului tău¹⁴⁴ l-ai îndepărtat pe Marcus Cato și că după aceea l-ai lipsit tot pe el de libertate, datorită puterilor tale extraordinare; această scrisoare, ori nu ți-a trimis-o el niciodată, ori, dacă ți-a trimis-o, n-a voit să fie citită în adunare; dar fie că el ți-a trimis-o, fie că ai născocit-o tu, în mod sigur, prin citirea scrisorii aceleia s-a dat în vileag planul tău împotriva onoarei lui Cato.

Către lingoni

¹¹⁴ C a e s a r, *Războiul gallic*, I, 26, 6¹⁴⁵.

Anul 57 î.e.n.

Către Senat

¹¹⁵ Idem, *Războiul gallic*, II, 35, 4.
Anul 56 î.e.n.

Destinatar incert

¹¹⁶ Plut arh., *Crassus*, 14. Era o singură cale: să candideze la consulat a doua oară. Urmind ei această cale¹⁴⁶, trebuiau să-l sprijine pe Caesar, care a scris scrisori prietenilor și care trimitea mulți soldați pentru ca să participe la alegeri.
Anul 55 î.e.n.

Către Ma/rcus Tullius Cicero

¹¹⁷ Cicero, *Ad fam.*, I, 9, 12. În această hotărîre trebuie să-l inolud, după cum vezi, și pe Caesar, care avea aceleași interese și demnitate¹⁴⁷. Aici a avut mare putere vechea prietenie, pe care știi că am avut-o atît eu, cit și fratele meu Quintus cu Caesar, precum și omenia și bunăvoința lui constatată și cunoscută nouă nu de mult, atît din scrisori, cit și din serviciile făcute.

¹¹⁸ *Ibidem*, I, 9, 20. Pompeius a insistat mai mult de- cit era posibil, să mă reconcilies cu Crassus, iar Caesar a arătat irt scrisori că este foarte afectat de această neînțelegere . . .

¹¹⁹ *Ibidem*, VII, 5, 3. În legătură cu acest om¹⁴⁸ te asigur, nu cu vorba mea cea veche, de care ai făcut haz pe drept, cînd ți-am scris despre Milo, ci după obiceiul roman, așa cum spun oameni eu -minte: nu este nimeni mai cinstit, mai bun și mai delicat decît el.

Către Marcus Licinius Crassus Dives

¹²⁰ Plut arh., *Crassus*, 16. În textul legii referitoare la acestea nu se află nimic despre războiul cu părții. Dar toți își dădeau seama că aceasta dorește Crassus; și Caesar i-a scris din Gallia, încuviințindu-i intențiile și îndem- nindu-l la război¹⁴⁹.

Către senat

¹²¹ Caesar, *Războiul gallic*, IV, 38, 5.
¹²² Plut arh., *Cato Minor*, 51. între timp Caesar, scriind o scrisoare, o trimise

Senatului; la lectură s-a văzut că ea conține multe calomnii și acuzații la adresa lui Cato¹⁵⁰.

Destinatar incert

¹²³ Eumenius, *Panegyricum Constantii*, 4, 11, 2. Caesar, celebrul inițiator al titlului vostru¹⁵¹, intrînd el primul dintre romani în Britannia, a scris că a găsit un alt continent, socotind, datorită întinderii ei atît de mari, că nu este încercuită de ocean, ci că îmbrățișează însuși oceanul.
Anul 54 î.e.n.

Către Lucius Cornelius Balbus și Caius Oppius

¹²⁴ Cicero, *Ad Quintum fratrem*, II, 12, 4. Despre Caesar am uitat să-ți scriu, văd acum ce scrisoare aștept. Dar el i-a scris lui Balbus că teancul de scrisori în care se afla a mea și a lui Balbus i-a parvenit complet ud de apă, în asemenea stare, încît nici nu știe dacă vreuna din scrisori era de la mine. Din scrisoarea lui Balbus însă a înțeles cîteva cuvinte, la care a răspuns în felul următor: „Văd că mi-ai scris ceva despre Cicero, dar n-am înțeles; atît cît am putut să deduc, era un lucru pe care cred că puteam să-l doresc mai degrabă decît să sper că se va realiza...” Cît privește gluma despre sărăcia lui, să nu i-o iei în nume de rău.

¹²⁵ *Ibidem*, III, 1, 5, 18. Ceea ce îmi scrii pe la jumătatea scrisorii, anume că eu voi fi legat al lui Pompeius la idele lui septembrie, de asta n-am auzit și i-am scris lui Caesar că nici Vibullius¹⁵², nici Oppius nu i-au transmis lui Pompeius cererea lui Caesar despre rămînerea mea. Cu ce scop? Totuși eu l-am oprit pe Oppius, căci rolul principal era al lui Vibullius, deoarece cu el Caesar tratase personal, iar lui Oppius îi scrisese numai.

Către Marcus Tullius Cicero

¹²⁶ Cicero, *Ad fam.*, VII, 5, 2. Pe cînd vorbeam tocmai de Trebatius cu Balbus al nostru la mine în casă, mi-a fost adusă scrisoarea ta¹⁵³, în care, la sfîrșit, era scris: „pe Marcus Orfius¹⁵⁴”, pe care mi-l recomanzi, îl voi face fie rege în Gallia sau, dacă vrei, trimite-l pe el la Lepta¹⁵⁵, iar tu trimite-mi pe altcineva ca să-l promovez”.

127 *Idem*, *Ad Quintum*, II, 13 (15 a) 1–3. În a treia zi înaintea nonelor lui iunie¹⁵⁶, zi în care am venit la Roma, am primit scrisoarea ta trimisă din Placentia, iar o doua zi o alta trimisă din Blandeno¹⁵⁷, împreună cu o scrisoare a lui Caesar, plină de îndatorire, grijă și delicatețe. E vorba de lucruri mari, ba chiar foarte mari, căci au mare importanță pentru glorie și pentru cea mai mare demnitate. Dar crede-mă pe mine, pe care mă cunoști, că am deja un lucru pe care îl socotesc de cea mai mare importanță în asemenea situații, mai întâi pe tine care îndeplinești atât de bine o funcție ■ obstească, iar în al doilea rind dragostea lui Caesar, atât de mare față de mine, și pe care o prețuiesc mai mult decât toate onorurile acelea pe care vrea să le aștept din partea lui. Căci mi-a făcut o bucurie de necrezut scrisoarea lui trimisă o dată cu a ta, în care îmi spune la început cât de mare plăcere i-a făcut venirea ta și amintirea vechii prietenii, iar apoi că va face în așa fel ca eu, deși re- gretind absența ta și dorindu-te, să mă bucur mult că tu, cu toate că îmi lipsești, te afli totuși cu el. Dăți-mi mie Britannia s-o pictez cu culorile tale, dar cu penelul meu¹⁵⁸. Dar ce spun eu? Că timpul mi se pare fără sens, mai ales la Roma, mie care rămân după cum mă roagă el? . . . îmi mulțumește foarte spiritual și cu bunăvoință că l-am trimis pe Trebatius¹⁵⁹ la el. Spune că nu exista nimeni în toată mulțimea acelora care erau cu el care să poată încheia angajamentul pe cautiune.

128 *Cicero*, *Ad fam.*, VII, 8, 1. Mi-a scris Caesar cu multă bunăvoință că tu¹⁶⁰ nu îi ești încă prea apropiat, din cauza multiplelor lui preocupări, dar că în mod sigur îi vei fi.

129 *Ibidem*, VII, 17, 2. Pentru că am văzut că sînt tratat de Caesar cu cea mai mare deferență și foarte iubit, și cunoscîndu-l generozitatea de necrezut și credința deosebită, i te-am recomandat¹⁶¹ și încredințat cît mai insistent și mai călduros eu puțință; el a primit aceasta și mi-a arătat adesea în scrisori și ți-a dovedit și ție, atât în vorbe, cît și în fapte, că este foarte mișcat, de cererea mea.

130 *Ibidem*, I, 9, 19. În legătură cu Vatinius însă, împăcarea cu el se făcuse prin

intermediul lui Pompeius, de îndată ce Vatinius fusese numit pretor . . . După aceasta, a urmat insistența neobișnuită a lui Caesar să-l apar pe Vatinius¹⁶².

131 I d e m , *Ad Quintum*, II, 15 (16), 5. Dar tu vād că-mi ascunzi în ce fel vorbește, frate, Caesar despre versurile mele? Căci mi-a scris înainte că a citit prima carte și despre cele dintîi spunea că nu a citit ceva mai bun nici chiar în grecește, iar despre celelalte că sînt pe alocuri chiar mai reușite, ^a&oiixePa¹⁶³, acesta este cuvîntul pe care-l folosește.

132 I d e m , *Ad fam.*, III, 1, 10. În legătură cu ceea ce-mi. scrii despre tribunat, l-am cerut eu special pentru Curtius¹⁶⁴, și Caesar însuși mi-a răspuns că este pregătit chiar pentru el, că este gata să o facă, și m-a dojenit pentru că mă sfiam să-l rog.

133 I d e m , *Ad Att.*, IV, 16, 7, (13). Din scrisoarea fratelui meu am aflat lucruri de necrezut în legătură cu dragostea lui Caesar față de mine și aceleași lucruri mi-au fost confirmate de o scrisoare foarte lungă a lui Caesar. Se așteaptă sfîrșitul războiului britanic: se par-e că accesul la insulă este oprit de întărituri naturale de stînci extrem de mari. Se știe chiar că nu există în insula aceea nici un gram de argint măcar, și că nu e nici o speranță de pradă în afară de sclavi¹⁶⁵.

Către Publius Servilius Vatia (tatăl)

134 Cicero , *Ad Quintum*, III, 1, 6, 20. Publius Servilius tatăl, din scrisoarea pe care spune că a primit-o de la Caesar, arată că i-ai făcu't un mare bine pentru că i-ai vorbit lui Caesar cu. cea mai mare bunăvoință și rivnă despre intențiile lui¹⁶⁶.

Către Titus Atius Labienus

135 Caesar , *Războiul gallic*, V, 46, 4.

Către Marcus Tullius Cicero

136 Cicero , *Ad Quintum*, III, 1, 5, 17. Pe cînd tocmai sigilam această scrisoare, au venit mesageri de la voi în ziua a unsprezecea înaintea calendelor lui octombrie¹⁶⁷, după 20 de zile.

Sărmanul de mine! Cît am suferit pentru scrisoarea atît de călduroasă a lui Caesar! Cu cît era mai călduroasă, cu atît nenorocirea lui îmi provoca mai mare durere¹⁶⁸.

137 *Ibidem*, III, 1, 25. Caesar mi-a trimis o scrisoare din Britannia la calendele lui septembrie, pe care am primit-o în a patra zi înaintea calendelor lui octombrie¹⁶⁹, destul de optimistă, în legătură cu acțiunile din Britannia; în ea, ca să nu fiu mirat că n-am primit nimic de la tine, îmi scrie că n-a fost cu tine cînd a pornit pe mare.

138 *Ibidem*, III, 5 și 6, 3. Sint foarte fericit de prietenia lui Caesar, pe care mi-o dovedește în scris; promisiunile pe oare mi le face nu mă preocupă; nu sint setos de onoruri, nici nu duc dorul gloriei și doresc mai mult durabilitatea sentimentelor, lui decît îndeplinirea promisiunilor.

Către Quintus Tullius Cicero

Î39 C a e s a r, *Războiul gallic*, V, 48, 3—6.
Anul 53 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

Cicero, *Philippica*, II, 20, 49. Ai venit din Gal- lia să ceri cvestura... . Promisem și înainte o scrisoare a lui Caesar în care îmi cerea să-ți primesc scuzele. De aceea, nici măcar nu ți-am îngăduit să vorbești de recunoștință¹⁷⁰.

Charisius, *op. cit.*, I, p. 126. *Diligente...* Caesar, în scrisorile către Cicero, spune: „Nici nu a rămas în tașără ca unul precaut și grijuliu (*pro diligente*)”¹⁷¹.

Anul 52 î.e.n.

Către Cnaeus Pompeius Magnus

142 P l u t a r h, *Pompeius*, 56. Pompeius spuse că are o scrisoare de la Caesar, care dorește să-și ia un înlocuitor și să părăsească comanda armatei; totuși, ar fi bine dacă i s-ar acorda dreptul de a candida la consulat chiar în lipsă¹⁷².

Către Senat 143 Caesar, *Războiul gallic*, VII, 90, 8.

Anul 51 î.e.n. Către Caius Fabius

144 Ide m, *Războiul gallic*, VIII, 6, 3.

Către Caius Trebonius 145 *Ibidem*, VIII,

11, 1.

Anul 50 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

146 Cicero, *Ad Att.*, VII, 1, 3. Pe mine, amîndoi mă consideră ca al lor, dacă nu cumva al doilea se prefacă¹⁷³. Căci Pompeius nu stă la îndoială: socotește pe drept că cele ce crede el în legătură cu republica eu aprob cu toată tăria. Am primit scrisori de acest fel de la amînd'oi, în același timp cu scrisoarea ta, încît ar părea că nici unul, nici altul nu acordă altcuiva mai multă importanță decît mie.

147 *Ibidem*, VII, 7. Caesar, felicitîndu-mă în legătură cu suplicația, triumfă asupra propunerii lui Cato, dar nu-mi scrie ce a spus Cato în cuvîntarea sa, ci numai că a fost de părere să nu mi se decerneze suplicația¹⁷⁴.

148 *Ibidem*, VII, 2, 7. În scrisoarea în care mă felicită și îmi promite totul cum se mai îndignează Caesar de nedreptatea ingratalui Cato față de mine¹⁷⁵.

149 *Ibidem*, VII, 3, 11. El îmi trimite scrisori afectuoase.

Către Senat

150 Appián, *op. cit.*, II, 32. Scrisoarea trimisă de Caesar cuprindea o înșiruire elogioasă a faptelor săvîrșite de la început de el și declarația că dorește să depună puterea o dată cu Pompeius, dar că atîta timp cît acela va avea comanda, nici el nu va renunța, ci va veni de îndată ca să răzbune jignirile aduse patriei și lui însuși¹⁷⁶.

151 Cicero, *Ad fam.*, XVI, 11, 2. Caesar, prietenul nostru, a trimis senatului o scrisoare amenințătoare și violentă.

152 Caesar, *Războiul civil*, I, 1, 1 și 9, 3.

153 Suetonius, *Caesar*, 29. în scrisoare a implorat senatul să nu-i fie luat un dar al poporului sau, ca și ceilalți comandanți să plece de la armatele lor¹⁷⁷.

154 Plutarh, *Caesar*, 30. Totuși, în pretenția lui, Caesar avea dreptate, căci pretindea ca și el și Pompeius să depună armele, sperînd că ambii, devenind simpli particulari, vor primi vreo binefacere din partea concetățenilor . . . Antonius, fiind tribun, a adus și a citit poporului, împotriva voinței consuliilor, o scrisoare din partea lui Caesar¹⁷⁸.

155 Idem, *Antonius*, 5. Fiindcă senatul nu accepta scrisorile lui Caesar și nu permitea să fie citite, acesta, biziindu-se pe funcția sa, le citi și schimbă astfel părerea multora, care văzură că în scrisorile sale Caesar pretinde lucruri drepte și cumpătate¹⁷⁹.

156 Cassius Dio, *op. cit.*, XLI, 1, 1—3. Luînd scrisorile lui Caesar către senat, merse la Roma . . . și nu le dădu consuliilor înainte de a ajunge în adunare, ca nu cumva, primindu-le ei afară, să le ascundă. Chiar și după ce le-au primit, multă vreme n-au vrut să le citească; în cele din urmă . . . au fost nevoiți să le citească în public..., iar în scrisoare era o descriere a tuturor binefacerilor lui Caesar față de republică și o apărare împotriva învinuirilor aduse lui.

157 Plutarh, *Pompeius*, 59. Antonius, împotriva voinței senatului, citi în adunarea poporului o scrisoare a lui Caesar care conținea propuneri ademenitoare pentru mulțime. Propunea ca amîndoi să părăsească provinciile și să depună comanda armatelor, apoi să se prezinte în fața adunării poporului și să dea socoteală de faptele lor.

Destinatar incert

158 Idem, *Caesar*, 31. A venit însă o scrisoare de la Caesar, care părea că dă dovadă de măsură; admitea să părăsească toate celelalte provincii, dar să i se dea Gallia pînă la Alpi și Illyrieum, împreună cu două legiuni, pînă cînd va fi ales din nou consul.
Anul 49 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

159 C i c e r o, *Ad Att.*, VII, 21, 3. Chiar Caesar mă îndeamnă la pace. Dar scrisoarea datează dinainte de a-și începe el atacul.

160 *Ibidem*, VII, 23, 3. Ți-am trimis o copie a scrisorii lui Caesar.

161 *Ibidem*, VIII, 2, 1. Eu i-am trimis ilui Caesar o scrisoare de la Capua¹⁶⁰, în care i-am răspuns la problemele pe care le tratase acela cu mine în legătură cu gladiatorii lui¹⁶¹. O altă scrisoare i-am trimis-o în aceeași zi în care ți-am trimis-o ție pe aceasta. N-am putut să nu-i scriu, pentru că și el și Balbus îmi scriseseră.

162 *Ibidem*, VIII, 11, 5. în legătură cu ce mă întrebi, și anume cu ce mi-a scris Caesar, îți răspund că mi-a scris adeseori că îi face mare plăcere orice dorință a mea și mă roagă să continui în această privință. Bal'bus cel tânăr îmi scrie aceleași lucruri.

163 *Ibidem*, VIII, 15 A, 3. Mă bucur mult că ți-a făcut plăcere venirea lui Bal'bus al meu și al tău. Tot ce ți-a spus acesta despre Caesar și tot ceea ce a scris Caesar, știu, îți va dovedi prin fapte oricare i-ar fi soarta, că ți-a scris numai adevărul¹⁶².

164 C i c e r o, *Ad Att.*, IX, 6 A, „Imperator Caesar salută pe imperator Cicero”¹⁶³. Pentru că pe Furnius¹⁶⁴ al nostru l-am văzut numai și n-am putut nici să vorbesc cu el, nici să aud ceea ce mă interesa, căci mă grăbeam și mă aflam în marș. cu legiunile trimise înainte, n-am putut totuși evita să-ți scriu, să-l trimit și pe el la tine și să-ți mulțumesc; deși am făcut aceasta adesea, cred c-o voi face și mai des, căci o meriți pe deplin. Mai întâi te rog, căci sînt convins că vei veni repede la Roma, să mă lași să te văd, -că să înă pot bucura de sfatul, bunăvoința, autoritatea și puterea ta în toate privințele. Dar să mă întorc la treburile iartă-mi grăba și scurttimea scrisorii. Celelalte le vei afla de la Furnius”.

165 *Ibidem*, IX, 15, 1. B!, după cum îmi scrie, a păstrat cite o legiune la Brundisium, Tarentum și Sipontum¹⁶⁵.

166 *Ibidem*, IX, 16, 2—3. Mi-a fost adusă o scrisoare de la el în a șaptea zi înaintea calendelor lui aprilie¹⁶⁶, în care îmi spune că își pune speranța

nu în ajutorul meu, ca în scrisorile anterioare, ci în influența mea. Pentru că în scrisoare îl laudasesm pentru veșita clemență de care a dat dovadă la Corfinium¹⁶⁷, mi-a răspuns în felul următor: „Imperator Caesar salută pe imperator Cicero. Părerea ta despre mine este adevărată, căci mă cunoști bine: nimic nu e mai departe de mine decât cruzimea; și mie îmi face mare plăcere atât faptul în sine, cit și bucuria că aprobi fapta mea. Nu mă tulbură faptul că cei care au fost eliberați de mine se spune că s-au împrăștiat, pentru ca apoi să pornească din nou război împotriva mea: nu vreau nimic mai mult decât ca eu să rămân așa cum îmi e firea și ei așa cum e a lor. Aș vrea ca tu să fi alături de mine la Roma, ca să mă pot bucura de sfaturile și de influența ta în toate situațiile, așa cum am fost obișnuit¹⁶⁸. Șă știi că nimeni nu-mi e mai drag decât Dolabella¹⁶⁹ al tău. Îi voi fi recunoscător pentru aceasta, căci nimeni n-ar putea face altfel, atât de mare este bunătatea, sensibilitatea și afecțiunea lui pentru mine.

167 *Ibidem*, X, 3a, 2. Caesar mă iartă în scrisoare că nu am venit și spune că privește acest lucru în latura sa cea mai bună. Suport cu ușurință ceea ce îmi scrie, și anume că Tullus și Servius i s-au plins pentru că nu le iartă și lor ceea ce mi-a iertat mie. Dar îți trimit o copie a scrisorii lui Caesar.

168 *Ibidem*, X, 8B. „Imperator Caesar salută pe imperator Cicero. Deși socotesc că (tu nu vei face nimic fără judecată sau fără prudență, totuși, tulburat de svonurile oamenilor, am hotărât că trebuie să-ți scriu și să-ți cer bunăvoința față de mine, ca nu cumva să pornești pe o oale deja înclinată, pe care, dacă ar fi fost neînțeleasă, nu ai fi socotit că trebuie să apuci. Ai aduce nn grav prejudiciu prieteniei noastre și ai lua o hotărâre foarte incomodă pentru tine¹⁷⁰, dacă ai da impresia că nu te suipui s o artei (căci toate par să ne fie foarte prielnice nouă și foarte nefavorabile lor), nici că urmezi cauza care era aceeași pe vremea cind ai hotărât să te disociezi de planurile lor, ci că ai condamnat vreo faptă de a mea, lucrul cel mai grav oe mi se poate întâmpla din partea ta. Te rog, în numele prieteniei noastre, să nu faci acest lucru. în sfârșit, ce este oare mai frumos pentru un om

cinstit, liniștit și bun cetățean decît să stea departe de conflictele civile? Lucrul acesta, deși linii l-au aprobat, nu l-au putut îndeplini din cauza pri-mejdiei; tu însă, examinînd atît exemplul vieții mele, cît și prietenia noastră, nu vei găsi nimic mai sigur nici mai cinstit decît să stai departe de orice ciocnire. Scrisă în ziua a 15-a înaintea calendelor lui mai¹⁹¹, în marș”.

Căt-re Lucius Cornelius Lentulus

169 Cicero, *Ad Att.*, VIII, 9, 4. în a șasea zi înaintea calendelor lui martie¹⁹² a trecut seara pe la mine Balbus cel tînăr, fugînd pe ascuns spre consulul Lentulus¹⁹³, trimis de Caesar cu o scrisoare, un mesaj, și cu promisiunea acordării unei provincii, dacă se va întoarce la Roma.

170 *Ibidem*, VIII, 11, 5. Balbus cel tînăr are același mesaj; el se ducea la consulul Lentulus -cu o scrisoare de la Caesar și cu promisiuni de daruri.

Căt-re Balbus și Oppius

171 *Ibidem*, IX, 6, 1. Balbus a scris de la Roma că cele șase cohorte care fuseseră la Alba au trecut la Curius pe calea Minucia¹⁹⁴; Caesar i-a scris aceasta, și că în curînd va fi în fața Romei.

172 *Ibidem*, IX, 7 C. „Caesar salută pe Oppius și Cornelius¹⁹⁵. Mă bucur că îmi arătați în scrisori cît de mult aprobați cele întîmplate la Corfinium. Mă voi folosi cu plăcere de sfatul vostru, cu atît mai mult, cu cît am hotărît să o fac de bunăvoie, să mă arăt cît mai blînd și să-mi dau osteneala să mă împac cu Pompeius. Să încercăm în felul acesta, dacă vom izbuti, să recăpătăm bunăvoința tuturor și să ne bucurăm de o victorie durabilă, deoarece toți ceilalți, din cauza cruzimii lor, nu au putut evita ura și nici păstra prea mult victoria, cu excepția unuia singur, Lucius Sylla, pe care nu-l voi imita. Acesta să fie noul procedeu spre a învinge: să ne înarmăm cu blîndețe și bunăta-te¹⁹⁶. în legătură cu realizarea lui, am cîteva idei și mai pot găsi multe. Vă rog să vă gîndiți la aceste lucruri. L-am luat prizonier pe Numerius Magius, prefect al lui Pompeius¹⁹⁷. Bineînțeleș, mi-am respectat hotărârea și l-am eliberat îndată. Au

mai căzut în puterea mea doi prefecți ai meșterșu-
garilor lui Pompeius și au fost eliberați. Dacă vor
să-și arate recunoștința, vor trebui să-l îndemne
pe Pompeius să prefere să fie prieten cu mine
decît cu cei care au fost întotdeauna cei mai mari
dușmani ai lui, cît și ai mei, și prin unelțirile
cărora s-a făcut ca republica să ajungă în situația
de acum”.

173 *Ibidem*, IX, 13 A 1. „Caesar salută pe
Oppius Cor- nelius. În ziua a șaptea înaintea idelor
lui martie¹⁹⁸ am venit la Brundisiuim; mi-am așezat
tabăra lîngă ziduri. Pompeius se află la
Brundisium. L-a trimis la mine pe Numerius
Magius¹⁹⁹ cu solie de pace. I-am răspuns ceea ce
am socotit de cuviință. Am vrut ca voi să știți
imediat aceasta. Cînd voi avea speranța unei
reconcilieri, vă voi anunța de îndată”.

Către Quintus Pedius

174 Cicero, *Ad Att.*, IX, 14, 1. Am primit o
scrisoare de la Quintus Pedius²⁰⁰, în care spune că
Caesar l-a scris în ajunul idelor lui martie²⁰¹
următoarele: „Pompeius stă închis în oraș. Eu am
tabăra în fața porților. Încerc o acțiune de mare
importanță și de durată, din cauza adâncimii mării;
totuși, nu e nimic pe care să-l fac mai cu tărie. În
ambele laturi ale portului am pus să se arunce
blocuri de piatră ca să-l constrîng să evacueze cît
mai repede trupele pe care le are la Brundisium
sau să-l împiedic să iasă”²⁰².

Către Trebonius

175 Caesar, *Războiul civil*, II, 13, 3.

Anul 48 î.e.n. Către Quintus Fufius Calenus

176 *Ide m*, *Războiul civil*, III, 14, 1.

Către armată

177 Appian, *op. cit.*, II, 58. A scris o altă
scrisoare către armată, în care spune că aceia
dintre ei care vor, pot să-l urmeze pe Postumius în
corăbiile și să debarce în orice regiune i-ar duce
vîntul; să nu poarte grija corăbiilor, căci lui Caesar
nu-i trebuie corăbiile, ci oamenii²⁰³.

178 Caesar, *Războiul civil*, III, 25, 3.

Către Marcus Antonius

179 Cicero, *Ad Att.*, XI, 7, 2. Mi-a trimis Antonius o copie a unei scrisori a lui Caesar către el, în care scrie că a auzit că Marcus Cato și Lucius Metellus au venit în Italia ca să fie de față la Roma: că lucrul acesta nu-i place, nu cumva să aibă loc tulburări din această pricină; că interzice tuturor accesul în Italia, cu excepția celor a căror situație o va cerceta el însuși; despre aceasta scria cu multă înverșunare²⁰³.

Destinatar incert

180 Appian, *op. cit.*, II, 79. Pompeius... porunci pedestrașilor să nu-l mai atace pe dușman ieșind din rînd și nici să nu mai arunce cu lăncile ci, lărgind rîndurile, să respingă pe atacanți cu lancea în mină. Unii laudă această stratagemă a lui ca fiind foarte bună în încercuire. Caesar însă, în scrisori, o dezaprobă. Căci în atac loviturile sînt mai puternice și oamenii prind curaj cînd năvălesc; dar dacă stau pe loc se tem și sînt o țintă foarte bună, din cauza nemișcării lor, pentru cei care atacă²⁰⁵.

181 Cicero, *Ad Att.*, XI, 6, 7 . . . întreabă-l pe Diochares, libertul lui Caesar, pe care eu nu l-am văzut, dar care a adus această scrisoare din Alexandria.

Către prieteni

182 Plutarh, *Caesar*, 48. Scrise prietenilor de la Roma că cea mai mare bucurie pe care o are de pe urma victoriei este să cruțe mereu pe cîte cineva dintre concetățenii care au luptat împotriva lui²⁰⁶.

Către Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio

183 Caesar, *Răzb. civ.*, III, 57, 1.

Către Cnaeus Domitius Calvinus

184 *Ibidem*, III, 78, 4.

185 I d e m, *Războiul alexandrin*, 34, 3 și 38, 1.

Către Aulus Gabinius

186 I d e m, *Războiul alexandrin*, 42, 4.

Către Quintus Cassius Longinus 187

I d e m, *Războiul alexandrin*, 51, 1 și 56, 1.

Anul 47 î.e.n.

Către Marcus Tullius Cicero

188 C i c e r o, *Ad Att.*, XI, 16, 1. Nu din vina mea se întâmplă acum că această scrisoare nu mă consolează de loc: căci este foarte scurtă și am mari bănueli că nu e de la el.

189 *Ibidem*, XI, 17, 3. Nimeni nu aduce vestea că el a plecat din Alexandria și reiese că nimeni nu a plecat de acolo după idele lui martie²⁰⁷ și că nici el n-a trimis vreo scrisoare după idele lui decembrie²⁰⁸; din aceasta îți dai seama despre scrisoarea trimisă în a cincea zi înaintea idelor lui februarie²⁰⁹, că lucrul care ar fi fost fără rost, chiar dacă ar fi fost adevărat, nici măcar nu e adevărat.

190 I d e m, *Ad fam.*, XVI, 8. Îți mulțumesc că m-ai anunțat repede despre scrisoarea lui Caesar.

191 *Ibidem*, XIV, 23. Mi-a sosit, în sfârșit, o scrisoare de la Caesar, destul de binevoitoare.

192 I d e m, *Pro Ligario*, 3, 7. În fața cui spun eu aceste lucruri? Oare în fața celui care, deși știa, totuși, înainte de a mă vedea m-a redat republicii; a celui care mi-a trimis o scrisoare din Egipt, spunându-mi să rămân la fel cum fusesem; a celui care, pe cînd era unicul imperator pe toată întinderea puterii poporului roman, a îngăduit ca eu să fiu al doilea; de la care, acest Caius Pansa fiind mesager, am obținut fasciile încununate cu lauri, păstrîndu-le atît timp cît am socotit că trebuie păstrate; către, în sfârșit, a considerat că abia atunci îmi acordă libertatea dacă mi-o dă neștirbită de niciuna din podoabele ei²¹⁰?

193 I d e m, *Pro Deiotaro*, 14, 38, îl îndemni să aibă speranțe și să fie liniștit²¹¹, lucru

pe care știu că nu ai obiceiul să-l spui degeaba. Îmi aduc aminte că-mi scriai și mie aproape în aceeași termenii, și că nu în zadar m-ai sfătuit în scrisorile tale să sper că totul va fi bine.

194 I d e m , *Ad Att.*, XI, 24, 4. Nu numai că nu vine nici un Philotimus¹², dar nici măcar nu mă anunță prin scrisoare sau prin cineva de ceea ce a făcut. Cei care vin din Ephes mă anunță că l-au văzut judecându-se pentru procesele lui care, lucru foarte posibil, vor fi aminate până la venirea lui Caesar; de aceea, cred că el ori nu are nimic de seaimă să-mi trimită, după părerea lui, și din această pricină mă neglijează sau, dacă are ceva, nu se îngrijește să-mi trimită înainte de a-și termina afacerile.

195 I d e m , *Ad fam.*, XIV, 24. Eu nu știu nimic sigur până acum nici despre venirea lui Caesar, nici de scrisoarea pe care se zice că o are Philotimus.

196 I d e m , *Ad Att.*, XI, 23, 2. Un oarecare Agusius a venit de la Rhodos în a opta zi înaintea idelor lui quintilis¹³; acesta anunță că Quintus¹⁴ fiul a plecat la Caesar în a patra zi înaintea calendelor lui iunie, că Philo- timus a venit la Rhodos în ajunul acestei zile și că are o scrisoare pentru mine. Îl vei întreba pe Agusius însuși; dar el merge încet, de aceea l-am încredințat-o unuia care merge repede. Nu știu ce e în scrisoarea aceea, dar fratele meu Quintus mă felicită călduros; în greșeala mea cea mare nu pot găsi nici cu gândul ceva care ar putea fi măcar trecut cu vederea¹⁵.

Către Matius

197 P i u t a r h , *Caesar*, 50. Vestind unui prieten al său, Matius, la Roma, scurttimea și iușeala luptei, a scris trei cuvinte: am venit, am văzut, am învins¹⁶.

198 A p p i a n , *op. cit.*, II, 91. Trimise o scrisoare la Roma despre această luptă: am venit, am văzut, am învins.

Către Marcus Antonius

199 C i c e r o , *Philippica* II, 40, 103. Cine spune că s-a vindu't moșia din Casinum a lui Varro¹⁷? Cine a văzut anunțul acestei vânzări? Cine

a auzit vocea crainicului? Spui că ai trimis pe cineva la Alexandria ca să o cumpere de la Caesar. Pe el însuși era greu să-l aștepti! Cine oare a auzit vreodată – de soarta nimănui nu s-au îngrijit atât de mulți – că a fost luată o parte din averea lui Varro? Cum? Chiar dacă ți-a scris Caesar să o dai înapoi, ce se poate spune oare de atîta nerușinare?

Către Senat

200 Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, XIV, 8, 5. Scrise consulilor la Roma să graveze acestea în Capitoliu.

Anul 46 î.e.n. Către Aulus Alienus

201 Războiul african, 20, 3.

202 Războiul african, 26, 3.

Către Publius Servilius

203 Cicero, *Philippica* XIV, 8, 23. Ție însuși, Publius Servilius²¹⁸, ți-a trimis oare colegul vreo scrisoare despre lupta aceea nefericită de la Pharsalos? Oare a vrut ca tu să faci propunerea în legătură cu suplicația? Desigur că nu. În schimb, mai târziu, ți-a trimis scrisori despre Alexandria, despre Pharnaces.

Scrisori trimise în Sardinia și alte provincii vecine cu Africa

204 Războiul african, 8, 1.

Scrisori trimise în provincia Africa

205 Războiul african 26, 1.

Către gaetuli

206 *Ibidem*, 32, 4.

Către Servius Sulpicius Bufus

207 Cicero, *Ad fam.*, XIII, 19, 1. S-a reușit, atât datorită strălucirii lui²¹⁹, cît și rîvnei noastre și a celorlalți oaspeți, să se obțină de la Caesar tot ceea ce voiam; ai să înțelegi aceasta din scrisoarea pe care ți-a trimis-o Caesar.

Către Titus Pomponius Atticus

208 Cicero, *Ad. Aii.*, XII, 6, 4. Mi s-a părut că Caesar s-a amuzat de acel *quaeso*²²⁰ al tău, care totuși avea farmecul arhaismului și era elegant; în plus, te sfătuiește în așa fel să fii fără grijă, încît îmi ia și mie orice îndoială.

Destinatar incert

209 *Ibidem*, IX, 6, 1. Cînd acesta a scris că va veni la Alsiense²²¹, ai săi i-au trimis veste să nu facă aceasta.

Anul 45 î.e.n. Către Marcus Tullius Cicero

210 *Ibidem*, XIII, 21, 1. Am primit o scrisoare liniștitoare de la Caesar, trimisă în ajunul calendelor lui mai, din Hispalis²²².

211 *Ibidem*, XIII, 22, 5. Ți-am trimis scrisoarea lui Caesar, dacă cumva nu ai citit-o.

Către regele Deiotarus

212 Cicero, *Pro Deiotaro*, 14, 38. Nu mă îndoiesc că prin scrisoarea ta, a cărei copie am citit-o, și pe care i-ai dat-o la Tarraco²²³ acestui Blesamius pentru el, s-a reconfortat și mai mult și a scăpat de orice grijă.

Către Lucius Aelius Lamia

213 Ide m. *Ad Att.*, XIII, 45, 1. După plecarea ta a fost la mine Lamia și îmi-a adus o scrisoare trimisă lui de către Caesar, scrisoare care, deși era trimisă înaintea celei a lui Diochares, totuși spunea deschis că el va veni înainte de jocurile romane²²⁴; la sfîrșitul ei îi scria să pregătească totul pentru jocuri, ca să nu fie nevoit el însuși să se grăbească fără rost. Se pare că e neîndoielnic că va veni înaintea zilei fixate și Lamia spunea că și Balbus, după ce citise scrisoarea, era de aceeași părere.

Către Oppius și Balbus

214 *Ibidem*, XIII, 31, 3. În legătură cu scrisoarea către Caesar m-am hotărît. Și chiar acest lucru, despre care spun aceștia că scrie el,

anume că nu va merge la părți²²⁵ dacă nu se vor liniști lucrurile, îl sfătuia eu în scrisoarea aceea. 215 *Ibidem*, XIII, 46, 2. L-am întâlnit pe Balbus. De la el am aflat mai întâi aceasta: „am primit cu puțin înainte scrisoarea aceea în care îmi confirmă cu tărie că va veni înainte de jocurile romane”. Am citit scrisoarea. Spune multe despre *Cato* al meu, pe care, citindu-l mereu, spune că a căpătat un stil mai bogat; după ce a citit pe *Cato* al lui Brutus, spune că și-a format despre sine părerea că este foarte bun orator²²⁶.

Destinatar incert

216 *Cicero*, *Ad Att.*, XIII, 7, 1. A fost pe la mine Sestius²²⁷, iar în ajun Theopompus²²⁸; povestea că a venit o scrisoare de la Caesar; scrie că a hotărât să rămână la Roma și adaugă motivul care era în scrisoarea mea, anume că nu vrea ca în absența lui să fie nesocotite legile, așa cum fusese nesocotită legea cheltuielilor²²⁹.
SCRISORI LA CARE NU SE POATE STABILI DATA

Către Caius Licinius Calvus

217 *Suetonius*, *Caesar*, 73. Lui Caius Calvus²³⁰, care, după epigramele injurioase la adresa lui, căuta să se împace cu el prin intermediul prietenilor, i-a scris el cel dintâi și din proprie inițiativă.

Către Lucius Calpurnius Piso Caesoninus

218 *Charisius*, *op. cit.*, I, Caesar către Piso: „Ți-am trimis o casetă sigilată”.

Destinatar incert

219 *Suetonius*, *Caesar*, 26. Lua măsuri ca gladiatorii celebri care nu luptaseră după placul spectatorilor să fie luați cu forța și feriți de furia acestora²³¹; ca tinerii luptători să învețe nu la școlile de gladiatori sau cu profesori de scrimă, ci să fie instruiți de către cavalerii romani pe la oasele lor și chiar de către senatorii pricepuți la arme, străduindu-se să obțină prin rugăminți, lucru care reiese și din scrisorile lui, ca ei să-și ia asupra lor

învățătura fiecăruia și să dea ei înșiși reguli pentru
cei care învățau.

VERSURI²²²

1. MĂRTURII

220 Tacitus, *Dialogus*, 21. Au făcut și ei²²³ poezii, pe care le-au lăsat în biblioteci, nu mai bine decât Cicero, dar cu mai mult noroc, pentru că despre ei mai puțini știu că le-au scris.

221 Suetonius, *Caesar*, 56. A lăsat .. și un poem intitulat *Iter...* campus în timpul călătoriei de 24 de zile de la Roma în Hispania. . .²²⁴ Se citează și unele scrieri din tinerețe, ca *Laudele lui Hercule* și tragedia *Oedip*.

222 Plinius, *Epistulae*, V, 3, 2, 5. Fac cîteodată şi versurile cu prea sîmţoase ... Eu să mă ruşinez oare ... că nu e destul de demn de mine ceea ce a fost demn de divinul Iulius?

223 Plutarh, *Caesar*, 2. Scriind poezii şi discursuri, le recita în faţa lor.

224 Plinius, *Naturalis História*, XIX, 8, 144. Tot o legumă sălbatică este şi cea cu trei foi cîntată în poemele divinului Iulius şi pomenită mai ales în glumele militare. Căci ei au cînta't în versuri nenumărate că au învins la Dyrrachium cu varză sălbatică²³⁵, bătîndu-şi joc de zgircenia cu care fuseseră acordate răsplăţile. Aceasta <este *cyma silvestris*.

2. FRAGMENTE

225 Suetonius, *Vita Terenti*, 5. Caius Caesar:

Printre poetii cei mari, chiar tu, jumătate Menandru²³⁶, „Eşti socotit, şi pe drept, iubitor al vorbirii curate”²³⁷. O, dacă pieselor tale plăcute-ai adaugă forţa, Tu, cu talentul tău comic, pe greci i-ai ajunge-n cînstire Şi n-ai mai sta, ca acum, lăsat cu dispreţ la o parte. Ijoar acest lucru regret că ţie-ţi lipseşte, Terenţiu.

FRAGMENTE NESIGURE

226 Quintilianus, *Inst. Or.*, I, 7, 21. Se zice că prima dată într-o inscripţie a lui Caius Caesar s-a acceptat litera *i* în mijlocul cuvîntelor *optimus, maximus*, unde cei vechi aveau u²³⁸.

Velius Longus, p. 2228. Anticii au 9cris în diferite feluri *mancupium, aucupium, manubiae*, pînă cînd Caius Caesar a scris cu *i*, aşa cum apare în inscripţiile lui²³⁹.

Cassiodorus *ex Cornuto*, p. 2284 şi Isidorus, *Orig.*, I, 26, 15. S-a cercetat dacă trebuie să se scrie *lacrumae* sau *lacrimae, maxumus* sau *maximus* şi alte cuvînte asemănătoare lor. Terentius Varro spune că Caesar obişnuia să pronunţe *i* în cuvînte de acest fel şi să. şi scrie; apoi, datorită autorităţii unui astfel de om, s-a creat obiceiul²⁴⁰.

229, Isidorus, *Orig.*, IV, 12, 7. *Telinum* pe care-l aminteşte Iulius Caesar, spunînd: ... „şi ne ungem corpul cu parfum suav”.

²³⁰ C a p e r p. 101, 21 (K e i l, Gramm. Lat. VII). Ține minte că *luturn* și *macellum* se folosesc la singular, cu toate că Memmius²⁴¹ spune *ista macella*, iar Caesar *luta*.

²³¹ N o n i u s p. 198. *Cinis* a fost interpretat ca feminin la Caesar, Catul și Calvus, a căror autoritate însă nu e sigură.

²³² Charisius, op. cit., I, p. 143. *Siremps* se declină numai la nominativ și ablativ, *siremps* ea *tabes* și *pluris: ab hac sirempse, piure, tabe*; Caesar trebuie interpretat că a spus: *Siremps lex esto, quasi sacram violaverit*, dacă nu cumva unii ar prefera să-l interpreteze adverbial.

²³³ Aulus Gellius, op. cit., VII, 9. Marcus Tul- lius și Caius Caesar au spus *mordeo, memordi, pungo, pepugi, spondeo, spepondi*²³².

²³⁴ D i o m e d e s, *Ars Gram.*, I, p. 368²⁴³. Cicero, în al 13-lea discurs²⁴⁴, spune: *Re vendita iterum empta*. De aici, e clar că nu se spune *venita*, ci fie *venumdata*, fie, ca Cicero, *vendita*. Caesar spune: *Possessiones redemi easque postea pluris venditas*.

NOTE

începutul războiului a fost descris la sfârșitul *Războiului civil*, cap. 106—112.

Alexandria, port la Mediterana, situat pe fișia de pământ care desparte lacul Maraeotis din stînga gurii celei mai de vest a Nilului, de mare. întemeiat de Alexandru cel Mare în timpul expediției în Egipt (322 î.e.n.), devenise capitala regatului eleanistic al Ptolemeilor și avea populație amestecată, în bună parte grecească sau de limbă greUcă.

Vezi Caesar, *Războiul civil*, Editura Științifică, București, 1964, III, nota 204. Rhodos era vestit pentru corăbiile și mari-

Siria și *Cilicia*, regiuni în sud-estul Asiei Mici, la nord de Palestina.

Oea mai mare insulă din Marea Egee, în sud-estul Greciei. Populația unei regiuni din Arabia Petrea, în estul golfului Aelantic; regiunea se cheamă acum Hegiaz. Pe regele lor, Molchus, l-a atras de partea lui Caesar guvernatorul Iudeii,

Antipatros, partizan al lui Caesar. Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., II, nota 9 și 20. Grindă mare de lemn cu capătul de metal în forma unui cap de berbec, cu care se spargeau porțile sau zidurile cetăților. Este vorba de laoul Maraetis (astăzi Birket Mariut, secăt). Un picior avind aproape 30 cm, înseamnă că valul avea circa 12 m.

Despre Aulus Gabinius și trupele sale vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., III, nota 29. Evenimentele avuseseră loc cu 7 ani înainte.

Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., capitolul final (112).

— Caesar: Fragmentele

¹² În locul citat sub nota 10, se spune că Caesar a dat ordin ca Achilles să fie ucis. Achilles era unul dintre cei trei regenți și comandant al trupelor regale. (Vezi sfârșitul *Războiului civil*.)

¹³ Observația vădește că autorul a avut personal de suferit de pe urma alexandrinilor. Și din alte locuri se vede că el avea o proastă părere despre ei. (Vezi, de exemplu, începutul cap. 23 și 24.)

¹⁴ Oraș și port în Egipt, spre vest de Alexandria.

¹⁵ În fața Alexandriei este o insulă numită *Pharos*, legată de țărm cu un dig. Insula protejează portul de bătaia valurilor. De la numele ei provine în diverse limbi cuvântul *far*, pentru că pe ea Ptolemeu al II-lea Filadelful instalase, în anul 285 î.e.n., primul punct de semnalizare luminoasă pentru corăbii.

¹⁶ Despre el, vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit. III, nota 106.

¹⁷ Vântul Euris suflă dinspre est și îl împiedică pe Domitius, acostat mai la vest de Alexandria, să plutească spre ea.

¹⁸ *Chersonesus*, pomenit aici, -este o mică peninsulă spre vest de Alexandria, între aceasta și Paraetionium.

¹⁹ Principiu potrivit spiritului lui Caesar, care îl expune în altă formă în *Războiul civil*, I, 67.

²⁰ Lacună în manuscrise.

²¹ Cele 110 nave alexandrine au fost incendiate de Caesar. Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., III, 111 și nota 227.

²² Nilul are șapte guri.

²³ Lacună în manuscrise.

²⁴ Lacună în manuscrise.

²⁵ Vezi nota 14.

²⁶ Vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

²⁷ 600 m.

²⁸ Cei vechi considerau că Nilul desparte Africa de Asia.

²⁹ Mentalitate tipic romană. Despre Euphranor vezi cap. 25.

³⁰ Digresiunea aceasta, cu totul fără rost, pare introdusă de un

³¹ Aproape 9 m.

³² 1,2 km.

¹³ Erau două poduri: unul lega digul cu insula, altul cu orașul.

³⁴ În legiunile cu efectiv complet, după reforma lui Marius, o cohortă avea 500—600 de oameni, dar în situația lui Caesar,

nevoit să lupte cu efective foarte reduse, trei cohorte puteau avea cam între 500 și 1 000 de oameni.

³⁵ Vezi A p p i a n, II, 90 și P l u t a r h, *Caesar*, 49.

3«_37 Lacune în manuscrise.

³⁸ Vorbele lui Caesar trebuie să fi fost relatate în una din lacunele precedente.

³⁹ Vezi sfârșitul cap. 7 și nota 13.

⁴⁰ Vezi prefața, p. 17.

⁴¹ Cuvintele „dacă e sincer” arată că nici Caesar nu era cuprins de o emoție reală. Autorul nostru pare să se înșele aici, uitând cât de calculat era Caesar în toate (vezi, totuși, sfârșitul capitolului).

⁴² *Canopus*, cetate lângă gura cea mai de apus a Nilului și insulă în fața acestei guri.

⁴³ Tatăl împăratului Tiberius (succesorul lui Augustus).

⁴⁴ *Pelusium*, oraș în nord-estul Egiptului, la vărsarea gurii celei mai de răsărit a Nilului, mu departe de mare; astăzi Tineh. Cu Mithridates venea și un număr însemnat de trupe din Iudeea, sub comanda lui Antipatros (tatăl lui Herodes), trupe care au avut un rol important în victoria lui Mithridates (vezi capitolul următor).

⁴⁵ Ceva mai mult de 10 km.

⁴⁶ Cadavrul regelui, recunoscut după armura lui aurită, a fost găsit mai târziu în nămol.

⁴⁷ în realitate, în testament erau trecuți fiul și fiica cea mai mare. Moartea regelui îi dăduse lui Caesar posibilitatea să scape de fiul cel mai mare, care îi era dușman.

⁴⁸ Purtată înaintea carului triumfal al lui Caesar la Roma, Ansinoe a fost eliberată la rugămințile mulțimii, înduioșată de soarta ei. Mai târziu, la instigările Cleopatrei, este ucisă de către Antonius, în templul Dianei din Cipru, unde căutase adăpost.

Plecarea n-a avut loc chiar atât de repede. Vezi prefața, p. 12,

⁵⁰ Autorul trece la descrierea primei campanii din Siria (cap. 34—41), la care Caesar n-a participat.

⁵¹ Vezi *Războiul civil*, III, ed. cit., nota 25.

⁵² Este vorba de provincia romană numită Asia.

⁵³ *Armenia Mică*, regiune din estul Asiei Mici, între Armenia și Cappadocia, dincoace de Eufrat

⁵⁴ *Despre Cappadocia și Ariobarzanes vezi Războiul civil*, III, nota 26.

⁵⁵ *Pharnaces*, regele Pontului, fiul vestitului Mithridates. Deși aliat al romanilor, profitând de războiul civil, atacă regiuni aflate sub protecția romanilor, încercând să refacă regatul tatălui său, împărțit după înfrângerea lui de către Pompeius. Obține o victorie asupra lui Domitius, dar este învins de Caesar la Zela.

⁶⁸ Vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

⁵⁷ *Comana*, oraș în centrul Pontului, lângă riul Iris. O altă Comana era situată în munții Antitaurus. (Despre ea, vezi cap. 66.)

⁵⁸ Vezi nota 55.

⁵⁹ Caesar avea nevoie de ele în Egipt. Una dintre ele n-a ajuns decît după victoria lui Caesar.

Nicopolis (nume grecesc, însemnînd „oraşul victoriei”), oraş în Armenia mică, întemeiat de Pompeius după înfrîngerea lui Mithridates, în anul 66; astăzi Devigni (după alţii, Enderes).

⁶⁴ Spre deosebire de legiunea a XXXVI-a, legiunea pontică fusese proaspăt recrutată în Pont şi nu avea suficientă instrucţie, nici experienţă de război. Cît priveşte legiunile lui Deiotarus, deşi organizate după modelul celor romane, erau departe de a avea valoarea acestora.

⁶² Despre pedepsele „mai îngrozitoare decît moartea”, vezi cap. 70. Povestirea campaniei contra lui Pharnaces este reluată la cap. 65.

⁶³ *Quintus Cornificius*, fiul celui oare fusese concurent al lui Cicero la consulat şi coleg de augurat cu el.

⁶⁴ Despre Marcus Octavius vezi *Războiul civil*, III, nota 44.

⁶⁵ Locuitorii oraşului Iadarae, oraş în IuYria, regiunea Libumia; astăzi Zara.

⁶⁶ Vezi *Războiul civil*, III, nota 56.

⁸⁷ Ideea este formulată aproape identic de Caesar în *Războiul civil*, III, 68. Aisupra folosirii ideii de soartă de către Caesar. vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit, p. 73.

⁶⁸ Despre P. Vatinius, vezi *Războiul civil*, III, nota 77.

⁶⁹ *Epidaurus*, oraş în Dalmaţia, azi Ragusa veche. Alte două oraşe cu acelaşi nume existau în Grecia (în Argolida şi Lacedemona).

⁷⁰ *Tauris*, insulă în Marea Adriatică, lîngă coasta Dalmaţiei; astăzi Torkola.

⁷¹ Octavius se îndreptase mai întâi spre insula Corcyra.

⁷² „Asediul” era cît pe ce să se soldeze pentru Caesar cu o înfrângere definitivă; vezi *Războiul civil*, III, cap. 69 și urm.

⁷³ Despre *Quintus Cassius Longinus* vezi *Războiul civil*, I, nota 21; de numirea lui ca propretor în Spania se vorbește în *Războiul civil*, II, 21.

⁷⁴ *Medobriga*, oraș celtic, cum arată numele, se afla pe locui actualului o>-aș Marvão, în Portugalia.

Muntele *Hr dnius* se afla în sudul râului Durius (azi Duero).

Desipre
Cord» a
vezi
*Războiul
civil*, II,
nota 32.

Un fel
de trib
znă, pe
oare
stătea
comand
antul.

*Vezi
Războiul
african,
cap. 36.*
Despre
luha
vezi
*Războiul
civil*, I,
nota 50.

CAESAR	<p><i>Basilica</i> era un edificiu cu portice, servind ca tribunal, loc de comerț și de plimbar e.</p> <p>Alte manuscrise dau <i>Mergilio</i>.</p> <p>Numele conspirațiilor nu e cunoscut din alte împrejurări.</p> <p>Despre <i>Italica</i> vezi <i>Războiul civil</i>, II, nota 36.</p>
--------	---

⁸³ *Berones* erau un trib celtic din Celtiberia, regiunea Hispaniei Citerior.

⁸⁴ Despre sfârșitul lui Scapula vezi *Războiul spaniol*, cap. 33.

^ Comunitățile (*conventus*) erau totalitatea cetățenilor romani aflați în orașe de provincie.

³⁶ Ceremonie religioasă care se făcea regulat primăvara, dar uneori și înaintea acțiunilor mai importante.

⁸⁷ *Ilipa*, oraș în Spania, neidentificat. Alte manuscrise dau *Leptis*, dar nici un astfel de oraș nu e cunoscut în Spania.

^ Nume nesigur, transmis neclar (după alte manuscrise *Naeva*).

⁸⁹ Despre *Carmo*, vezi *Războiul civil*, II, nota 34.

^m *Obucula* (sau *Obuculum*), oraș în Hispania Baetica, în regiunea detanilor; azi Monclova.

⁹¹ *Marcus Claudius Marcellus Aeserninus*, cvestor al propretorului Q. Cassius Longinus în Spania, se vadește în mijlocul acestor tulburări partizan înflăcărât al lui Caesar.

⁹² Riul *Singilis* (în unele manuscrise *Singiliense*) este actualul Xenil. Orașul Segovia nu a fost identificat.

⁹³ Despre *Varron*, vezi *Războiul civil*, I, nota 186.

⁹⁴ Faptul dovedește că republicanii aveau încă în Spania partizani infocați, cum rezultă și din luptele înverșunate care au avut loc aici mai târziu.

⁹⁶ *Toga praetexta*, o mantie albă, tivită cu o bandă de purpură, îmbrăcăminte pe care o purtau copiii până la 16 ani și magistrații la ceremoniile religioase.

⁹⁶ Abilitatea autorului e aici demnă de Caesar: el vrea să insinueze că numele lui Pompeius era folosit ca o lozincă de luptă numai împotriva lui Caissius și nu a lui Caesar. (Vezi nota 92.)

⁹⁷ Referindu-se la persoana lui Q. Cassius, în loc să folosească un pronume demonstrativ^ autorul folosește

cognomen-ul, Longinus, ceea ce ar putea face pe cititorul neprevăzut să creadă că e vorba de altă persoană.

⁹⁸ Circa 6 km.

⁹⁹ Mentalitatea este a romanului care vine de pe uscat din Italia: „dincoace” înseamnă deci dinspre nord, deși riul Baetis curgând din nord-est spre sud-vest, drumul direct din Italia e mai scurt spre țărmul stâng al râului. *Baetis* este actualul Guadalquivir și de la el Hispania Ulterior se mai numea și Baetica.

¹⁰⁰ *Bogus* (sau *Bogud*) rege (împreună cu fratele său Bocchus), al Mauretaniei Tingitane, partizan al lui Caesar.

¹⁰¹ Despre Lepidus vezi, *Războiul civil*, II, nota 38.

¹⁰² Trebuie subînțeles „să împiedice lupta”.

¹⁰³ Vezi nota 97.

Ullia, oraș în Hispania Baetica, nu departe de Corduba, pe muntele numit azi Montemayor.

¹⁰⁴ Despre Trebonius, vezi *Războiul civil*, I” nota 180. El fusese trimis de Caesar cu un grad mai înalt, de proconsul, ca să-l înlocuiască pe propretorul Cassius, care comisese nelegiuiri, stîrnind răscoala localnicilor și a armatei.

¹⁰⁶ *Malaca*, oraș în Hispania Baetica, azi Malaga.

¹⁰⁷ *Hiberus* (s-au Iberus), fluviu în Spania de nord (Citerior), astăzi Ebro.

¹⁰⁸ Se reia povestirea campaniei contra lui Pharnaces, întreruptă la sfîrșitul cap. 41.

ma Aceste expresii, foarte vagi, ascund răscoala de la Mutina a trupelor lui Caesar din Italia, care, victorioase, credeau că sînt stăpîne pe situație și pot pretinde orice. Marcus Antonius, lăsat de Caesar aici, nu numai că nu se pricepuse să liniștească, dar chiar agravase situația. Nuttii! autoritatea și abilitatea lui Caesar au reușit să potolească lucrurile. (Vezi prefața, p. 23 și nota 71.)

¹⁰⁰ Despre Bithynia, vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

¹¹¹ Aici, ca și în multe alte locuri, se vedește intenția de a arăta că interesele lui Caesar și ale poporului roman coincid.

¹¹² Despre acesta, vezi *Războiul civil*, II, nota 37.

¹¹³ În cap. 33 spusese că a plecat pe uscat în Siria, ceea ce e probabil o greșeală.

¹¹⁴ *Tarsus*, oraș în Cilicia, așezat pe râul Cydnus, nu departe de mare; azi Tersus.

¹¹⁵ *Mazaca*, oraș în Cappadocia, lângă muntele Argaeus; numit mai târziu Caesareea, azi Kaisariich.

¹¹⁶ *Bellona* era zeița războiului (lat. *bellum*).

¹¹⁷ Vezi *Războiul civil*, II, nota 33.

¹¹⁸ Acuzatiile acestea aveau să fie reluate mai târziu, după încheierea războiului, de către un nepot al lui Deiotarus. Cicero i-a luat apărarea față de Caesar în discursul *Pro lege Deiotaro*, obținînd iertarea lui.

¹¹⁹ Vezi cap. 39—40.

¹²⁰ Autorul evită iarăși să spună pe nume acestor „pricini”: conflictele sociale și politice și revolta armatei. (Vezi nota 109.)

¹²¹ *Zela*, oraș în Pont, astăzi Zilleh.
CAESAR

¹²² Mithridates, regele Pontului, tatăl lui Pharnaces, învinsese la Zela, în anul 67, pe legatul lui Lucullus, Valerius Triarius (nu se știe dacă e același cu legatul lui Pompeius, amintit în *Războiul civil*, III, 92).

¹²³ 4,5 km.

CICERONE POGHÎRC

Un iej de „tancuri” ale antichității: carele, avînd fixate coase în prelungirea osiilor, treceau brusc printre rîndurile duș-mane, tăind pe cei întîlniți în cale.

Ideea nu e cu totul pe linia concepțiilor lui Caesar, care credea mai degrabă în întimplare și nu în zei. (Vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., p. 73.)

Se spune că în aceste împrejurări ar fi rostit Caesar celebrele cuvinte *veni, vidi, vici*, „am venit, am văzut; am învins”. Este de mirare că autorul nu le reproduce, ceea ce ar putea da de bănuit că legenda aceasta s-a creat mai târziu. Asupra vorbelor, vezi Caesar, *op. cit.*, ed. cit., p. 41, nota 80.

Cap. 26 și urm. Mithridates din Pergam era fiu nelegitim al lui Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, despre care se vorbește în paranteză.

Este vorba de Bosporul (sau Bosporul) Gimmerian, regiune din nordul Mării Negre, în jurul strîmtorii dintre Marea de Azov și Marea Neagră.

Viteza cu care se deplasa Caesar era proverbială, el ajungînd de multe ori înaintea zvonurilor despre venirea sa. Situația critică de la Roma îl făcea să se grăbească și mai mult.

RĂZBOIUL AFRICAN

17 decembrie; după calendarul nou, introdus de Caesar, 23 octombrie 47 î.e.n.

Lilybaeum, promontoriu în Sicilia și orașul de lîngă eL Astăzi Marsala, lîngă Capo di Rocco.

Este vorba de trupele lui Iuba, regele numizilor, care îi ajuta pe pompeieni, fiind un vechi dușman al lui Caesar. Despre Iuba, vezi *Războiul civil*, I, nota 50, Editura Științifică, București, 1964.

Se pare că, în realitate, Iuba nu dispunea decât de vreo 60 de elefanți. (Vezi cap. 86, și *Războiul civil*, II, 40.) Numărul legiunilor nu este clar în manuscrise. Editorii au ales cifra 4 după faptul că venise cu o legiune, acum mai

adunase una de veterani și câteva de recruți, iar în capitolul următor spune că avea în total șase. Legiunea a V-a de veterani pare să fie faimoasa legiune *Alauda* „Ciocirlia” (nume gallic), pe care o formase în anul 51 î.e.n. din gallii transalpini, pentru care obținuse cetățenia romană. (Vezi Suetonius, *Caesar*, 24.)

Aproape 15 km. Insula Aponiana nu mai este pomenită în nici un text antic, de aceea comentatorii cred că ar fi vorba de insula Aegusa, azi Faviguana. 25 decembrie/31 octombrie 47.

în legătură cu Ciupea, vezi *Războiul civil*, II, nota 41. Oraș pe țărmul tunisian al Africii, la sud de Ciupea, în regiunea Zeugita; astăzi Nâbel. Vezi *Războiul civil*, II, nota 43. Vezi despre el *Războiul civil*, II, nota 42.

Cnaeus Piso, pompeian, fiul unui legat și procvestor al lui Pampelius.

Legenda spune că Caesar, debarcând, a căzut. Pentru ca soldații să nu ia aceasta ca semn rău, se spune că Caesar, care nu era superstițios, ar fi exclamat: „Ești a mea, Africa”. Este de mirare cum pompeienii nu l-au împiedicat de la bun

început pe Caesar să debarce, când avea atât de puține trupe. Greșeala avea să le fie fatală.

Despre Lucius Munatius Plancus, vezi *Războiul civil*, I, nota 202.

Despre ironiile la adresa faptului că Scipio se autoproclamase *imperător*, vezi Caesar, *Războiul civil*, III, 31 și nota 95. Oraș pe țărmul Africii, în regiunea Byzacena, între Hadrumentum și Leptis Minor, astăzi Monastir sau Mistir. Caesar și Diogenes, XLII, 58, spune, referitor la aceste evenimente, că Caesar a atacat Hadrumentum, dar a fost respins și alungat în tabără. 1 ianuarie 46/5 noiembrie 47, data când Caesar inaugura cel de-al treilea consulat al său.

Corăbiile amintite aici i-au adus, se pare, vreo 5 000 de oameni, căci la debarcarea în Hadrumentum nu avea decât 3 000 de oameni, or, ceva mai târziu, lasă la Leptis șase cohorte (cap. 9), la Ruspina o legiune (cap. 10) și ia cu el șapte cohorte. Despre Utica, vezi *Războiul civil*, I, nota 154.

¹⁹ Interpretare naivă. În realitate, temându-se de o surpriză, Caesar era mereu gata de fugă, căci cavaleria ar fi fost mai greu de imbarcat în cazul unui atac prin surprindere.

²⁴ Călăreții mauri ai lui Iuba, cu tactica lor neobișnuită, aveau să-l dea mereu de lucru lui Caesar, care n-a avut niciodată o cavalerie puternică. Textul nu e prea sigur în acest pasaj.

³¹ *Caius Rabirius Postumus*, cavalier roman, fiul lui Caius Gurtius, adoptat de Caius Rabirius, cel pe care l-a apărât Cicero în anul 54 î.e.n.

⁶ Este vorba de marele istoric roman Caius Sallustius Crispus, născut la Amiternum, autorul *Conspirației lui Catilina* și al *Războiului cu Iugurtha*. Partizan al lui Caesar, el fusese tribun al plebei în 52 și pretor în 47. La sfârșitul campaniei a fost lăsat de Caesar guvernator al Africii, cu rangul de pro-pretor, avînd reședința la Zama. În timpul guvernării a strîns o avere fabuloasă, după care s-a retras din viața politică.

²³ Cercina, insulă lîngă țărmail Africii-Byzacene, lîngă Syrta mică; astăzi Kerkena.

⁵⁴ 2 ianuarie 46/6 noiembrie 47.

²⁵ Despre Leptis, vezi *Războiul civil*, II, nota 59.

⁷⁶ Pentru Publius Sulpicius Rufus, vezi *Războiul civil*, I, nota 232; despre Publius Vatinius, vezi *Războiul civil*, III, nota 77. Legiunile de veterani, despre care este vorba aici, erau formate din cei care, fiind bolnavi în anul 49 î.e.n., nu putuseră părăsi Italia. Vatinius construisese cu ei la Brundisium o flotă, cu ajutorul căreia a întreprins acțiunile contra pompeienilor din Illyria. (Vezi *Războiul alexandrin*, 44–47.)

²⁷ Portul actual, aflat la vreo 3 km de Ruspina (Monastir), se numește Henchir-Tenir.

⁸⁴ La începutul lui ianuarie trupele lui Caesar se ridicau la vreo 27 de cohorte (circa 8 000 de oameni), din care, abia șapte cohorte de veterani (vezi cap. 7), ceea ce era puțin în comparație cu trupele pompeienilor amintite în cap. I.

⁸⁴ Asupra acestor corăbii vezi cap. 2.

³⁰ Aproape 4,5 km.

³¹ Textul nu e prea sigur în acest loc, alți editori propun altă interpretare, mai puțin satisfăcătoare. Aici urmărim ediția Bel-les Lettres.

³² În manuscrise apare cifra 400, corectată de editorii moderni în 2 000, pentru că după venirea corăbiilor Caesar avea întreaga cavalerie, despre care în cap. 1 spune că se ridica la vreo 2 000 de călăreți.

³³ Despre Labienus, vezi *Războiul civil*, I, nota 94.

³⁴ Nu se mai știe nimic altceva despre ei.

³⁵ Prin aceasta Caesar interzicea, deci, atacul, dându-le voie doar să-și ia un avânt de patru pași (aproape 6 m), pentru a arunca mai bine lancea. Fiind în inferioritate, Caesar se temea ca nu cumva atacul unor unități să rupă formația, dând dușmanului posibilitatea unei încercuiri.

³⁶ Este vorba de cavaleria lui Caesar (Caius Iulius).

³⁷ Trebuie să fie vorba despre unul dintre veteranii din trupele lui Vatinius (vezi nota 25),. căci legiunea a X-a avea să sosească abia mai târziu (vezi cap. 53–54).

³⁸ Probabil colinele de la Mesjed Aissa (la sud-est de Sahlîn).

³⁹ După versiunea din Cassius Dio XLIII, 1–2 și Appian II, 94, Caesar s-ar fi aflat la un pas de dezastru. Numai rănirea lui Labienus și Petreius și greșeala celui din urmă, care, sigur

de victorie, a hotărât s-o rezerve comandantului suprem, Scipio, i-a salvat pe partizanii lui Caesar.

⁴⁰ Vezi *Războiul civil*, II, 41.

⁴¹ Asupra răscoalei legiunilor de la Roma vezi Appian, *Războaiele civile*, II, 92—94, Plutarh, *Caesar*, 51 și Cassius Dio, XLII, 30 și 52—54.

⁴² În realitate, o singură legiune era de trei ani în Africa; două fuseseră recrutate de Attius Varus în 49 (vezi *Războiul civil* I, 31), iar celelalte au fost formate abia în 47.

⁴³ La 4 ianuarie 46/8 noiembrie 47, de la ora 10 pînă către ora 17.

⁴⁴ Este vorba de marinari din insula grecească Rhodos, lîngă capul sudic al Asiei Mici.

⁴⁵ *Ityrienii* erau un neam din Siria, regiune aflată la nord de Palestina.

⁴⁶ După joncțiunea cu Scipio, pompeienii numărau vreo 57 000 de oameni.

⁴⁷ Este vorba de țărani care-și păstrasera pămîntul, dar erau obligați să plătească o dare (*stipendium*) pe pămînt și persoane.

⁴⁵ După înfrângerea de la Pharsalus, Cato (despre care vezi *Războiul civil*, I, nota 30) se retrăsese cu trupele sale în Africa, la Utica. Oferindu-i-se comanda supremă, el, ca fost pretor, refuză în favoarea lui Scipio, fost consul. Planul lui Cato era să nu dea lupta în câmp deschis, ci să ise retragă în cetăți hărțuindu-l pe Caesar, slab aprovizionat, - până la epuizare. Pompeienii, încurajați de situația lui Caesar și de câteva victorii, nu l-au ascultat și au pierdut.

⁴⁸ Despre el, vezi *Războiul civil*, III, nota 31.

⁶⁰ Ca optimat, Cato înțelege sub aceste epitete pe populari, conduși de Marius, Cinna și Carbo.

⁵¹ Autorul (și nu Cato) introduce aici unele inexactități. Mauretania nu era vasală Romei, și Pompeius, deci, nu avea de ce să o recucerească, mai ales că regele ei, Bogud., se arătase fidel Romei în acele împrejurări.

⁵⁴ Regatul lui Bogud era în Mauretania. (Vezi *Războiul civil*, I, nota 30.)

⁵³ *Ascurum*, oraș în Mauretania (Tingitana), Africa de nord.

⁵⁴ Insulele Baleare se află în Mediterana, între Sardinia și țărmul Spaniei.

Tonul ultimelor două capitole este ironic, deși în general autorul *Războiului african* îl laudă pe Cato. (Vezi prefața, p. 26, nota 93.) Vezi expresia „cu vorbe nenumărate”, de la începutul capitolului 22.

⁵⁵ Cifra e nesigură, căoi unele manuscrise dau 5 000 de pași, altele chiar 3000 (deci între 4,5 și 9 km).

⁵⁶ *Publius Sittius*, fost partizan al lui Sylla și implicat în conspirația lui Catilina, trăia exilat în Mauretania. Foarte activ în timpul campaniei din Africa, hărțuiește mereu pe pompeieni și pe aliații lor. După victorie, Caesar îl numește guvernator peste o parte a Numidiei. Este ucis la scurt timp după moartea lui Caesar.

⁵⁷ *Bocchus*, rege în Mauretania, frate mai mare al lui Bogud, partizan al lui Caesar.

⁵⁸ *Cirta*, oraș bogat din Numidia, în ținutul massylienilor, fosta capitală a Mauretaniei, numită mai târziu Constantina.

⁵⁹ *Gaeiții*, populație din Libia, vecină cu numizii.

⁶⁰ Caesar venea în calitate oficială de consul, deci cetățile erau date să-l ajute pe el, care reprezenta statul, și nu pe pompeieni, simpli particulari.

⁶¹ Hotărîrea lui Caesar era, probabil, cauzată mai degrabă de plecarea lui Iuba decît de mila față de cetățile Africii. Vorbele din capitolul următor „Provincia Africa pierde...” se potrivesc mai degrabă cu situația dificilă în care se găsea chiar el. Totuși, multe din abuzurile atribuite pompeienilor erau

Caius Vergilius, fost pretor, era partizan al lui Pompeius și guverna cetatea Thapsus, oraș maritim în Africa Byzacenă, colonie liberă, aflată la „sud de Leptis (astăzi numit Ras-Demass). Aici avea să se dea lupta decisivă între Caesar și pompeieni în această campanie.

⁹³ Despre Titus Salienus, ca și despre cei doi spanioli Titius nu se cunosc alte date.

⁶⁴ *Messana*, oraș în Sicilia, azi Messina.

« *Marcus Valerius Messala Niger*, legat al lui Caesar, fiul oratorului cu același nume, care fusese consul în 59 î.e.n. Fiind trimis în Italia, la legiunile aflate sub comanda lui Antonius, să transmită ordinele lui Caesar, a fost alungat cu pietre de soldați. Acum se afla asediat la Messana. Despre Leptis, vezi *Războiul civil*, II, nota 59.

⁸⁷ Unele manuscrise vorbesc de trei cohorte.

⁶⁸ Scorpion, o mașină de război, un fel de balistă de aruncat lănci, ghiulele sau alte proiectile.

⁶⁸ Comentariul din acest pasaj este de o naivitate care trădează, pe de o parte, admirația oarbă a autorului față de Caesar, pe de altă parte, nepriceperea lui în probleme mai complicate de strategie. Ceea ce îl reținea pe Caesar era teama de înfrângere și nu grija că victoria nu va fi atât de strălucită cum ar fi dorit.

⁷⁰ Prin aceasta, Caesar urmărea, pe de o parte, să-i întărească pe recruți prin exerciții fizice, pe de altă parte, să-i țină mereu ocupați, pentru a nu cădea pradă zvonurilor și gândurilor rele.

⁷¹ Faimosul general și conducător al popularilor (nestatornic însă) Caius Marius, rudă cu Caesar, răsculase triburile din nordul Africii în lupta sa contra aristocraților. Pe cei care îl ajutaseră, el îi răsplătise dându-le pământ, iar unora chiar cetățenia romană. Pompeius îi depusese de aceste drepturi

și îi pusese sub stăpânirea lui Hiempsal, regele Numidiei. (Vezi cap. 56.)

⁷² Numele acestei cetăți apare ca *Acholla* la S t r a b o, VIII, 31 și Plinius, N. H. V, 30, *Achulla* pe monede, *Acylla* - *An- cilla* în Titus Livius, XXXIII, 48, 1. Era situată la 60 km ■ spre sud de Ruspina.

⁷³ *Căius Messius*, tribun al plebei în anul 57 î.e.n., apoi edil, fusese mai întâi de partea lui Pompeius și trecuse apoi la Caesar. El nu luase cu sine decât trei cohorte, și dacă n-ar fi intrat în cetate înaintea lui Considius,, ar fi fost înfrânt.

⁷⁴ Vezi cap. 8.

⁷⁵ în realitate, corăbiile fuseseră prinse de furtună și două corăbii se rătăciseră, căzând în mina pompeienilor. (Vezi mai jos, cap. 44.) Greutățile drumului sînt confirmate și de Cassius Dio, XLIII, 4, 3. Contradicția dintre cele două locuri s-ar explica, după unii comentatori, prin faptul că *Războiul african* e un jurnal de război notat zi cu zi, și ' la această dată autorul nu cunoștea peripețiile sosirii corăbiilor.

⁷⁶ Vezi nota 71.

⁷⁷ *Thysdra*, oraș în Africa Byzacenă, la 50 km spre sud de Ruspina, astăzi El Djemm.

⁷⁸ 300 000 de măsuri de grâu = 26 250 de hectolitri.

⁷⁸ La 26 ianuarie 46/30 noiembrie 47, pe la orele 16,30.

⁸⁰ Către miezul nopții. Aflat în posesia majorității efectivelor

⁸⁶ sale și cunoscând acum forțele și tactica dușmanului, Caesar

trece din acest moment la ofensivă.

⁸¹ Unele manuscrise dau 12 000 de pași. O mie de pași este aproape 1,5 km (1 478,50 m).

⁸² Repetarea admirației pentru frumusețea și mărimea galilor și germanilor morți vădește că autorul a fost martor ocular al scenei. În anul 49 î.e.n., când Labienus îl părăsise pe Caesar, trecind de partea republicanilor, luase cu ei și ifnele trupe din Gallia, care îi erau mai devotate.

⁸³ *Uzitta*, oraș în Africa Byzacenă, cam la jumătatea distanței între Hadrumetum și Thysdra.

⁸⁴ Elefanții aveau fixate pe spate turnuri cu soldați, care trăgeau cu arcul sau aruncau sulite, iar la piept niște ghimpi de fier fixați pe un pieptar, fiind pentru cei vechi ca niște care blindate. <

⁸⁵ Vezi chp. 44 și nota 75.

⁸⁸ *Aegimurus*, insulă lângă țărmul nordic al Africii, în fața Cartaginei, astăzi Djamir.

⁸⁷ Despre Publius Attius Varus vezi Caesar, op. cit., I, cap. 12, nota 87. În timpul campaniei africane comanda flota din Utica, fiind deci sub ordinele lui Cato. (Vezi cap. 22.)

⁸⁸ Marcus Octavius, despre care vezi *Războiul civil*, III, 5, nota 44, era sub ordinele lui Varus.

⁸⁹ Centurionul nu putea lupta de mai mult de 36 de ani sub ordinele lui Caesar, care avea în timpul acestor evenimente vreo 54 de ani. El vrea doar să spună că era în armată de 36 de ani, fapt posibil pentru ofițeri și veterani. Nu este deci necesar să se modifice cifra, cum fac unii editori. Atitudinea centurionului e foarte semnificativă pentru devotamentul vechilor soldați ai lui Caesar. O cohortă avea, în acest timp, circa 300 de oameni. Grăitor este faptul că Scipio nu acceptă provocarea, ci comite un asasinat odios.

⁹⁰ În acest timp al anului (Pleiadele apun pe la începutul lui noiembrie), straja a doua se întindea de pe la ora 20,30, până la miezul nopții.

⁹¹ Soldații purtau de obicei cu ei prăzile dobândite și chiar sclavii personali, dar Caesar interzisese aducerea lor din Sicilia, datorită lipsei de corăbii și de provizii.

⁹⁵ Nu este vorba de vreo minune, ci de un fenomen natural, cunoscut în fizică sub numele de „Feu Saint Elme”.

⁹³ Se spune că pentru a-l decide pe Iuba să vină Scipio i-ar fi promis să-i dea toată provincia romană Africa. (Vezi C a s- sius Di o, XLIII, 4, 6.)

⁹⁴ Despre Saburra, vezi *Războiul civil*, II, 38 și nota 60.

⁹⁵ Numizii călăreau, după obiceiul barbar, fără șa și frîie. Romanii aveau frîie și un fel de șa, care însă nu avea scări. Cei

800 de călăreți cu frîie ai lui Iuba fuseseră deci echipați după modelul roman.

CICERONE POGHÎRC

Se pare- că ia auzul venirii lui Iuba spaima a fost atât de mare printre soldați, încât Caesar s-a văzut nevoit să țină un discurs, în care exagera în mod cu totul neverosimil lucrurile, spre a-și bate joc de teama soldaților, spunând că regele vine cu 10 legiuni, 30 000 de călăreți, 100 000 de soldați ușor înarmați și .300 de elefanți! în încheiere, amenința să-i alunge pe alarmiști. Este curios că discursul, reprodus de Suetonius (*Caesar*, 56), nu este nici măcar amintit de autorul nostru. Cassius Dio spune că e vorba de colina aflată de partea cealaltă a orașului Uzitta, spre sud-est. Este vorba probabil de actuala colină Sidi Jeha.

Este vorba de resturi ale trupelor lui Curio pe care, după înfrângerea acestuia relatată la sfârșitul cărții a II-a a *Războiului civil*, Iuba îi grațiase, înrolându-i în armata sa. Despre aceste trupe, vezi cap. 40 și Cassius Dio, XLIII, 30, 3. Din acest moment, Caesar dispunea de 10 legiuni, cinci de veterani și cinci de recruți.

Nu în mod întâmplător cei pedepsiți exemplar de Caesar sînt din legiunea a X-a: această legiune, cea mai vitează și mai credincioasă în campaniile din Gallia și de la Pharsalus, fusese, pare-se cea mai activă în răscoala trupelor din anul 47, lângă Roma. (Vezi Appian, II, 92—94; Cassius Dio, XLII, 52—55; Suetonius, *Caesar*, 70.) Caesar amenințase atunci că nu va mai lua în expediție legiunea a X-a (vezi Appian, *loc cit.*), dar fusese constrins de nevoie să-și calce cuvîntul, nu fără a-și lua însă măsurile de siguranță relatate aici. De remarcat că Caesar pedepsește pe comandanți și nu pe soldați. Vezi cap. 32.

Vezi nota 71. De remarcat că autorul *Războiului african* nu spune că cel care îi dăduse sub stăpînire lui Hiempsai fusese Pompeius. Polemica cu Pompeius era, deci, o fază depășită. Pentru a-i atrage pe adversarii de partea sa, se spune că Caesar promitea, printr-un fel de scurte manifeste, amnistia

pentru cetățenii romani și garanția proprietății pentru indigeni. (Vezi Cassius Dio, XLIII, 5, 1–4.) *Marcus Aquinius*, senator roman, partizan al lui Pompeius, este prins mai târziu și eliberat de Caesar (cap. 89).

Caius Saserna, numit de Caesar comandant al orașului Leptis, întrucât ar fi de mirare ca el să se fi aflat atunci lângă Uzitta, comentatorii cred că trebuie să fie vorba de fratele său, Publius Saserna.

¹⁰⁵ Mantia de purpură este semnul distinctiv al comandantului suprem, ca și al regilor. Renunțând la ea, Scipio părea că cedează comanda.

¹⁰⁶ Din nou o dovadă că autorul a văzut câmpul de bătăie.

¹⁰⁷ Orele 14–15.

¹⁰⁸ Numărul de ordine al acestor două legiuni dat de manuscrise nu e sigur, și editorii fac diverse presupuneri.

¹⁰⁹ Pe la ora 20.

¹¹⁰ Aproape 9 km.

^{1,1} în *Războiul civil*, I, cap. 85–87, unde se relatează demobilizarea trupelor pompeiene învinse de Caesar în Spania, nu se vorbește de nici o condiție, și cu atât mai puțin de un jurământ. Era însă de la sine înțeles că o dată iertați de Caesar nu mai trebuiau să lupte împotriva lui.

^{ab} 10,5 km.

- . *Publius Nasidius*, cavaler roman, partizan al lui Pompeiu s încă de la începutul războiului, comandase în general unități navale.
- . A treia strajă începea la miezul nopții și dura pînă către ora 3.
- . Aproape 15 km.

¹¹⁶ Cea de-a patra strajă cuprindea ultimul sfert al nopții, pînă la răsăritul soarelui.

¹¹⁷ Oraș în Africa Byzacenă.

¹¹⁸ 9 km .

¹¹⁹ *Zeta*, așezare în provincia Africa, spre vest de Cartagina, nu departe de Vaga. Identificarea modernă a acestor localități e cu totul nesigură.

¹²⁰ vezi nota **116**.

¹²¹ Numele gentilic al acestui personaj este transmis diferit și nesigur în manuscrise. C. Nipperdey a propus să sș citească *Minucius*, lecție adoptată de majoritatea editorilor.

¹²² Aceasta este prima atestare literară cunoscută pînă în prezent a cămilei în Africa.

¹²³ Se pare că este vorba de un alt Oppius, și nu de cunoscutul prieten al lui Caesar care, după afirmația lui Cicero (*Ad familiares*, IX, 6, 1), nu a luat parte la campania din Africa.

¹²⁴ Din zorii zilei pînă către ora trei după-amiază.

m Nici jumătate de kilometru. Cum lucrul pare neverosimil, editorii au propus să se suprimе cifrele (*in horam* IIII), citindu-se astfel „într-o oră”.

¹²⁶ Este vorba de o tactică specială a cavaleriei numide, con- stînd în atacuri brusce și retrageri imediate, și nu de faptul că 2 000 de călăreți s-ar fi temut de patru veterani.

¹²⁷ Către ora 17.

¹²⁸ Cifra pare neverosimilă în comparație cu cea a dușmanilor, după ce autorul a insistat asupra dificultăților luptei.

)29 vezi nota 119.

¹³⁰ 21 martie/21 ianuarie 46. La această dată se obișnuia la Roma să se facă purificarea armelor, înaintea începerii campaniei de primăvară. Deși de acum înainte Caesar pare decis să înceapă ofensiva, în cazul de față ieșirea provocatoare pare menită mai mult să dea curaj propriei armate; faptul că s-a oprit la 2 000 de pași (3 km), nu dovedește intenția reală de a lupta.

¹³¹ *Sarsura*, oraș în Africa de nord, astăzi Surseff.

¹³² Pare să fie vorba de actualul rîu. Bir el Aiun, la 6 km spre nord de El Djemm.

¹³³ Oraș pe țărmul Numidiei.

¹³⁴ Pe la orele 14,30.

¹³⁵ 4 „p.iiiie/4 februarie 46, imediat după miezul nopții.

¹³⁶ Aproape 24 km.

¹³⁷ $2\frac{1}{4}$ km.

¹³⁸ Cassius Dio, XLIII, 7, relatează că Scipio intenționa să-l blocheze pe Caesar, închizând cele două intrări ale istmului.

¹³⁹ Ezitarea lui Caesar este explicabilă, căci o înfrângere în această „cursă de șoareci”, pe care o constituia istmul, ar fi fost definitivă. P l u t a r h, *Caesar*, 53, afirmă că Caesar nu ar fi luat parte la luptă, din cauza unui atac de epilepsie, boală de care suferea mai de mult, ceea ce ar explica în parte inițiativa soldaților.

¹⁴⁰ Fostul cvestor Tullius Rufus era partizan al lui Caesar. Lacuna existentă în manuscris tocmai aici nu ne permite să înțelegem motivele urii soldaților împotriva lui.

¹⁴¹ *Pompeius Rufus*, rudă a lui Faustus Sylla, era partizan al ■ lui Pompeius.

¹⁴² După P l u t a r h, *Caesar*, 53, Scipio ar fi pierdut 30 000 de oameni; în schimb, cifra de 50 de oameni ai lui Caesar este confirmată și de acesta, deși pare nereală. Disproporția existentă permanent între pierderile învingătorilor și ale învinșilor se explică prin faptul că îndată ce una din linii o lua la fugă, aruncin.d armele, ceea ce urma era un adevărat măcel și nu o luptă. Exagerările însă nu sînt excluse.

¹⁴³ Este vorba de elefanții capturați de la Iuba; aceasta pare să fie cifra totală.

¹⁴⁴ 7 aprilie/7 februarie 46.

¹⁴⁵ Caius Caninius Rebilus, vechi partizan ai lui Caesar, numit de acesta consul pentru o singură zi, în locul unui consul mort la sfârșitul anului.

¹⁴⁶ Despre Cnaeus Domitius Calvinus, vezi *Războiul civil*, III, nota 106.

¹⁴⁷ *Parada*, așezare în Africa Zeugitană.

¹⁴⁸ Nu se știe la care lege Iulia se face referința și nici ce beneficii au tras cetățenii Uticii de pe urma acestei legi.

¹⁴⁹ Utica, despre care vezi *Războiul civil*, I, nota 154, datorită faptului că nu ajutase pe cartaginezi în războiul contra romanilor, rămăsese oraș liber și își păstrase organizarea proprie, fiind condusă de un senat și avînd o adunare a cetățenilor.

¹⁵⁰ Plutarh, în *Viața lui Cato cel tînăr*, 65, spune doar că la rugămintea lui Cato călăreții au părăsit orașul, renunțînd la pradă, dar nu amintește nimic de darul de 100 de sestertii.

¹⁵¹ După relatările lui Plutarh, *Cato cel tînăr*, 59, adunarea a avut loc la 9 aprilie/9 februarie anul 46, în templul lui Iupiter.

- ¹⁵² Despre aceste acțiuni ale lui Cato, vezi Apian, II, 98; Cassius Dio, XLIII, 11, 1 și Plutarh, *Cato cel tânăr*, 65—66.

¹⁸³ Lucius Caesar, fiul unui legat din Gallia al lui Caesar, pe care îl chema tot Lucius, rudă a lui Caesar, era partizan al lui Pompeius. (Vezi *Războiul civil*, I, 8 și 9 și II, 34.) În manuscrise, numele orașului este Usseta, dar așezarea, ca și amănuntele despre el, arată că e vorba despre Uzitta, amintită în cap. 41 și urm.

¹⁵⁵ *Quintus Ligarius*, frate sau rudă cu Publius Ligarius, cei ucis din ordinul lui Caesar (cap. 64); prins de evenimente în Africa, unde era legat al lui Considius, este acuzat după război ca dușman al lui Caesar și e nevoit să se exileze, dar este apoi apărut de Cicero, în discursul *Pro Ligario*.

^m Vezi Caesar, op. cit., 22.

¹⁵⁷ Cato avuise din prima căsătorie o fa/tă, Porcia, iar din a doua, trei copii (vezi Lucan, II, 331); dintre aceștia, singurul amintit în aceste evenimente este Marcus Cato.

¹⁵⁸ Suma este enormă, comparată cu cea pretinsă la Hadrumetuna și Thapsus (vezi cap. 97), dar Utica ena cel mai important centru al provinciei. Ap pian, II, 100, spune că Caesar a omorît pe oiți a putut să prindă din cei 300, așa că favoarea iertării contra unei amenzi atât de mari este acordată de nevoie, întrucît tot nu-i avea în mină.

¹⁵⁹ *Zama*, oraș în Numidia, astăzi Zowarin.

iso vezi cap. 95.

¹⁹¹ Este vorba de Caius Caninius Rebilus, despre oare, vezi nota 145.

¹⁶² Traducere fidelă a textului transmis de manuscrise, dar suspectat de editori. Titus Livius, *periocha* 114 și, la fel cu el, Florus, II, 13; Orosius, VI, 16, 4, și Lucan Schol- 1 i 1 e X, 475, spun că, dimpotrivă, Petreius l-a omorât pe Iuba. Alții spun doar că s-au omorât în duel, fără a preciza învingătorul. (Se nece ca retorul, *Suasoriae*, 7, 14; Seneca, *De Providentia*, 2, 10; Appian, II, 100; Cassius Dio, XLIII, 8, 4.) Afirmția textului nostru că Iuba era mai puternic nu este exclusă, căci Petreius avea atunci 65 de ani și fusese, nu de mult, grav rănit în bătălia de la Ruspina (vezi cap. 19). Este greu de decis între aceste variante contradictorii.

¹¹⁸ Cassius Dio, XLIII, 12, 3 și Florus, II, 13 și *De Viris illustribus*, 78), afirmă că uciderea a avut loc din ordinul lui Caesar, ceea ce nu este exclus, dacă avem în vedere că un pompeian mult mai puțin cunoscut, grațiat de el în Spania (Publius Ligarius), fusese pedepsit cu moartea de către Caesar, pentru că revenise în luptă. Suetonius însă pare să creadă că uciderea nu s-a făcut din ordinul lui Caesar. Nu este exclus însă ca „neînțelegerea” de care vorbește textul să fi avut loc între cei care primiseră ordinul secret să-l omoare și cei care, crezând în clemența lui Caesar și necunoscând acest ordin (cum pare să nu-l fi cunoscut nici autorul nostru), nu îngăduiau acest lucru.

¹⁶⁴ Appian, II, 97, spune că Scipio rămăsese cu 12 corăbii.

¹⁸⁵ *Hippo Regius*, port al Numidiei la Mediterana, la vărsarea în marea Ubus.

¹⁶⁶ Text nesigur: unele manuscrise spun că impozitele regale au fost confirmate, altele că au fost ușurate sau chiar desființate.

1«7 vezi nota 22.

¹⁶⁸ 13 iunie/14 aprilie 46.

¹⁶⁹ Nu se știe sigur în ce împrejurări a ajutat orașul Sulei pe Nesidius.

¹⁷⁰ 27 iunie/28 aprilie 46.

¹⁷¹ La 25 iulie/25 mai 46.

RĂZBOIUL SPANIOL

¹ Fraaa constituie legătura cu epilogul *Războiul alexandrin* și al *Războiului african*, pe care autorul lucrării de față le-a avut deci sub ochi, căci altfel ar fi fost firesc să se refere numai la ultimul în timp, cel african.

² Este vorba de pompeieni.

³ Vezi *Războiul civil*, I, nota 31.

⁴ Vezi *Războiul civil*, I, nota 187.

⁵ Vezi Caesar, *op. cit.*, 41—42.

⁶ Epitetul nu cadrează cu sobrietatea stilului și tonului voit obiectiv al lui Caesar și nici cu a celorlalte două *Războaie, alexandrin* și *african*. „Față de Cnaeus Pompeius” pare intercalat de un copist stingaci, căci este ilogic.

⁷ Senatul îi oferise consulatul pe zece ani, dar, pentru a păstra unele aparențe republicane, el refuzase, deși practic el

a fost, începînd din anul 48 î.e.n., permanent consul, uneori (contrar legilor) chiar singur.

⁸ Îngrijorat de evenimentele din Spania, Caesar a plecat din Roma chiar la sfîrșitul anului 46 î.e.n., în plină iarnă.

⁹ Vezi *Războiul civil*, II, nota 32.

¹⁰ După cum se vede, textul, și așa foarte neglijent al *Războiului spaniol*, s-a transmis într-o stare deplorabilă. Dacă cele două lacune anterioare nu par prea însemnate, întinderea acestuia e greu de determinat și nu e sigur că subiectul frazei, după lacună, ar fi fost tot solii din Corduba.

¹¹ *Quintus Pedius*, legat al lui Caesar încă din Gallia (vezi *Războiul gallic*, II, 2 și 11), înăbușă răscoala lui Milo și a gladiatorilor la Oompsa, în timpul campaniei din Grecia. (*Războiul civil*, III, 22).

Despre Quintus Fabius Maximus nu se cunosc alte lucruri.

¹² În realitate, Cnaeus era cel mai mare dintre fiii lui Pompeius Magnus, dar e numit „cel tînăr”, spre a se deosebi de tatăl său, pe care îl chema tot Cnaeus.

¹³ *Ullia*, oraș în Hispania Baetica, lângă Corduba, pe muntele numit astăzi Montemayor, era singurul mai important în această regiune care nu se dăduse încă de partea pompeienilor și nici nu putuse fi cucerit.

¹⁴ *Baetis*, fluviu în Spania de sud-vest (Andaluzia), astăzi Guadalquivir.

¹⁵ Coşurile încărcate cu pietre serveau drept ancore.

¹⁶ Este vorba de cel mai mare dintre fraţi, Cnaeus, venit în ajutorul lui Sextus la Corduba.

¹⁷ Oraş în Hispania Baetica.

¹⁸ în latineşte fraza este construită aşa fel, încît nu se ştie sigur cine pe cine a bătut.

Ucubis, oraş în Hispania Baetica, astăzi Espejo. De remarcat şirul de acţiuni relatate fără nici o logică, specific autorului *Războiului spaniol*.

²⁰ *Salsus*, rîu în Baetica, numit şi astăzi tot „rîul sărat” (Rio Salado).

²¹ Aproape 3 km.

²² Despre el, vezi *Războiul civil*, I, nota 180.

²⁴¹ Este prima campanie în care Caesar e net superior în cavalerie, aceasta fiind, în general, partea lui slabă, ca şi flota. Vezi *Războiul civil*, I, nota 187.

. Vezi
cap. 7.

. 6 km.

După
miezul
noptii.

Locuitor
ii
oraşului
Saguntu
m din
Hispania
Ulterior,
pe tăr-
mul
golfului
Valencia
; astăzi
Sagunto
(mai
vechi,
Murvier
do).

Fraza e
nesigură
şi
neclară.

³⁰ Este vorba, probabil, de Ategua şi nu de Oorduba, pomenită mai sus. Textul este redactat atât de neprecis şi neclar încît, deşi frazele sînt simple, adesea nu se poate şti despre ce e

³¹ De remarcat candoarea cu care e relatată o asemenea cruzime. Astfel de sinceritate nu se întîlneşte în operele scrise de Caesar.

³² A doua strajă era de pe la orele 8—9 seara (în funcție de anotimp) până la miezul nopții.

³³ Vrea să spună că a fugit la Pompeius, unde era fratele său. Relatarea e altă dovadă de naivă sinceritate.

*⁸ Text neclar, din cauza lacunelor.

¹¹¹ Ne-am aștepta la o teorie savantă de tactică, dar e vorba de o banală observație practică, dovedind că autorul nu are un rang militar înalt.

¹²⁴ Cuvintele din paranteze par adăugate (poate de un copist) de dragul antitezei.

*¹⁶ Ridicătură de pământ lângă șanțul de apărare, având în vîrf un gard de pari ascuțiți. Uneori, prin *val*, se înțelege numai gardul de pari.

*¹⁸ Oaspeții (*hospites*), privați sau publici, erau cetățeni străini care, datorită unor merite, își căpătaseră dreptul de găzduire gratuită și erau sacri și inviolabili chiar și în timp de război.

*³⁹ Fraza de după lacună pare să aparțină lui Caesar. Cuvintele „a spus Gaesar” au fost introduse de editori.

⁴⁰ Întreg capitolul este atît de mutilat, încît cu greu se poate înțelege ceva.

¹⁹ Despre Lusitania, vezi *Războiul civil*, I, 191.

³ De neînțeles de ce Caesar trimite totuși orășenilor scrisorile lui Cnaeus Pompeius fiul, care îi căzuseră în mină.

⁴ După atâtea amănunte, unele fără importanță, și relatate fără nici o logică, lucrul cel mai important, predarea orașului, este expedit în câteva cuvinte.

⁴⁴ 19 februarie 45.

⁴⁵ Aclamarea ca *imperator* acum pare puțin ciudată, căci Caesar primise deja titlul de imperator pe viață din partea Senatului.

¹⁶ Nu numai că sinceritatea autorului e mai mare, dar războiul spaniol a fost, într-adevăr, cea mai primejdioasă și mai crudă dintre campaniile războiului civil, ale cărui atrocități sînt dezvăluite în toată amploarea lor.

⁴⁷ În Ucubis.

⁴⁸ *Ursao*, oraș în Baetica, între Hispalis și Munda.

⁴⁹ *Baeturia*, partea superioară a regiunii Baetica, între fluviile Baetis și Arras.

⁵⁰ Citatul e un fragment de vers din epopeea lui Ennius, intitulată *Annales*, și vrea - în intenția autorului - să-i dovedească cultura, în realitate, e vorba de o reminiscență de școală și nu dovedește decît semidoctismul și lipsa de gust a autorului. În nici o altă operă istorică a lui Caesar sau atribuită lui nu mai apar citate literare.

³¹ *Soricaria* și *Aspavia*, localități neidentificate din Baetica, nu departe de Ucubis.

³² Exemplu tipic de frază ilogică: *din această cauză* nu se referă la nimic anterior; în *amândouă armatele* sînt cuprinși și *ai noștri*, care par că ar opri ambele armate; cine *au fost oprîți*, căci anterior era vorba de *armate*? Toată lucrarea e plină de fraze ilogice, lipsite de acord, care dovedesc nu numai lipsa de cultură și talent a autorului, dar și puțină lui inteligență.

Este vorba, probabil, de fiul cel mare al lui Pompeius, care însă nu e pomenit decît foarte departe, la începutul capitolului precedent.

Nouă referință la literatură, și mai lipsită de gust decît prima, în războiul troian, Memnon, fiul lui Tithon și al zeiței Eos (Aurora), vine în ajutorul lui Priam, după moartea lui Hector, și ucide pe Antiloh, un fiu al lui Nestor. Memnon este, ia rîndul său, ucis de Ahile, dar lupta lor nu e povestită în poemele homerice, ci în ciclul de poeme tîrzii, care dezvoltă teme homerice, fapt care vădește iarăși cultura de a doua mină a autorului

Despre *Italica*, vezi *Războiul civil*, II, nota 36. Năvălirea cavaleriei era probabil relatată în pasajul pierdut. Suma este apreciabilă, căci fiecărui călăreț îi revenea mai mult de 400 de sesterți (escadronul - *turma* - avea 30 de oameni), or, solda unui infanterist era de 120 de sesterți pe an. Oraș în Baetica, astăzi Xerez de la Frontiera. 5 martie 45.

Despre Publius Attius Varus, vezi *Războiul civil*, I, nota 87. Vezi *Războiul civil*, II, nota 29. Către amiază.

Ventipo (sau *Ventipons*, azi Casaliche) și *Carruca*, localități în Baetica, nu departe de Munda.

Munda, oraș în Baetica, între Ucubis și Ursao, locul bătăliei decisive între Caesar și pompeienii în Spania; astăzi Campo de Munda, provincia Teba. Vezi cap. 26.

Iarși o frază illogică, deoarece încă nu s-a întroplat nimic. 7,5 km.

Acvila fiind emblema unei legiuni, rezultă că Pompeius avea 13 legiuni.

Oaesar avea deci opt legiuni, în schimb era mult superior în cavalerie.

Legiunea favorită a lui Caesar; ea era pusă întotdeauna în aripa dreaptă, uinde se afla de obicei și Caesar. Vezi nota 50.

⁷² Bătălia de la Munda a avut loc la 17 martie, anul 45, aproape un an înaintea morții lui Caesar. Se spune că la această dată, cu patru ani înainte, Pompeius Magnus pornise la luptă împotriva lui Caesar. (Vezi P1 u t a r h, *Caesar*, 56.)

⁷³ Cifrele sînt confirmate și de Piutarh, *Caesar*, 56. în schimb, se pare că autorul, deși martor ocular, n-a înțeles de loc importanța bătăliei și primejdia prin care a trecut Caesar, care, după relatarea tuturor izvoarelor, a fost la un pas de înfrîngere și chiar de moarte. (Vezi prefața la C a e s a r, op. cit., 28—29).

⁷⁴ Deci toate acvilele celor XIII legiuni pcwnpeiene.

⁷⁵ *Carteia*, oraș în Baetica inferioară, în ținutul bastiunilor, aproape de golful Gades.

⁷⁶ Circa 25 km.

⁷⁷ O milă, adică 1 000 de pași = 1,5 km.

⁷⁸ Este vorba de râul Baetis.

⁷⁹ Caesar, care cruța, în general, pe cetățenii romani adversari în războiul civil, îndrăgostit de situația extrem de critică prin care trecuse, comite acum adevărate masacre. (Vezi Caesar,

■ *op. cit.*, 42—43.)

⁸⁰ Este vorba, probabil, de locuitorii orașului Munda. (Vezi cap. 32.) Din fraza neclară ar putea părea că e vorba de locuitorii din Corduba, care însă n-aveau cum să fie respinși în cetate, din moment ce ea fusese cucerită de Caesar.

⁸¹ Vezi *Războiul civil*, II, nota 28.

⁸² Appian, II, 105, spune că cineva îi tăiase călcâiul din greșeală, când, Pompeius încercându-și piciorul în funiile corăbiei, acela voise să taie funia.

⁸³ 30 martie.

⁸⁴ Vezi cap. 2.

⁸⁵ 12 km.

⁸⁸ Este vorba de fiul cel mai mic al lui Pompeius, Sextus, căci Cnaeus fusese ucis.

⁸⁷ De aici a luat tezaurul templului lui Iupiter, fiindu-i necesar pentru a-și plăti armata.

⁸⁸ Oaesar fusese cvestor în Spania, pe lângă propretorul Antistius Vetus, în anul 68.

⁸⁹ În anul 62, după care obținut ca propretor guvernarea Spaniei.

După ce răsculatul Sertorius a fost învins, Metellus a impus mari biruri localnicilor, ca pedeapsă că l-au ajutat.

⁹¹ Este vorba de Quintus Cassius Longinus, care, lăsat de Caesar guvernator în Spania, provoacă răscoala populației băștinașe și chiar a armatei, prin purtarea sa crudă și prin dările mari ceruite. (Vezi *Războiul alexandrin*, cap. 48 și urm.)

⁹² Sfârșitul cărții lipsește, și mărimea lacunei e greu de determinat, Caesar a mai zăbovit un timp în Spania, răsplătind cetățile care l-au ajutat, dându-le diverse scutiri și privilegii, uneori chiar dreptul de cetățenie romană; adversarilor le-a confiscat averile, iar cetăților lor le-a impus dări grele.

La 5 octombrie s-a întors la Roma și a serbat triumful, deși luptase împotriva unor armate romane. (Vezi prefața la Caesar, op. cit., p. 43).

FRAGMENTELE

¹ Despre Caesar ca orator, vezi prefața la Caesar, op. cit., p. 54—57.

Discursuri ale lui Caesar mai apar în *Războiul gallic*, I, 40, 43, 45; VII, 52, 54; *Războiul civil* I, 7, 9, 32, 85; III, 6, 75; *Războiul alexandrin*, 8, 70; *Războiul african*, 54; *Războiul spaniol*, 42.

² *Marcus Iunius Brutus*, unul dintre omorătorii lui Caesar (a trăit între anii 85 și 42 î.e.n.), era prieten al lui Cicero, care

și-a numit acest tratat ou numele lui.

³ Vorbește Atticus, prietenul lui Cicero, care se adresează lui Brutus, referindu-se la Cicero.

⁴ Despre felul oam trebuie înțeleasă noțiunea de eleganță, vezi Caesar, *op. cit.*, 75, nota 92.

⁵ Familia *Laelia*, veche familie patriciană, dăduse mai mulți oratori și oameni de cultură, printre care și pe Caius Laelius, cel căruia Cicero i-a dedicat tratatul *Despre prietenie*.

În familia *Mucia Scaevola* existaseră, de asemenea, mulți oratori și juriști; Cicero își făcuse ucenicia pe lângă unul din ei, Quintus Mucius.

Vorbește tot Atticus. Ideile reproduse aici sînt din tratatul lui Caesar *Despre Analogie*. (Vezi Brutus, 72, 253.) Vorbește Atticus. În judecarea acestor aprecieri trebuie avut în vedere și faptul că tratatul *Brutus* este scris, în anul 46, î.e.n., după ce Caesar, învingător, îl iertase pe Cicero pentru vina de a fi luat partea lui Pompeius. În plus, e vorba și de un schimb de complimente, căci Caesar îi făcuse un elogiu strălucit lui Cicero în tratatul *De analogia*. Vezi Caesar, *op. cit.*, p. 23. Vezi fr. 3.

Deși colecția scrisorilor lui Cicero s-a păstrat, printre ele nu se află și scrisoarea către Cornelius Nepos, de care vorbește Suetonius.

Vezi o apreciere asemănătoare în fr. 12 și una contrarie în fr. 8.

Vorbește oratorul Marcus Aper, admirator al noii elocințe. *Caius Licinius Calvus*, orator roman, apreciat și de Cicero în

CICERONE POGH1RC

Brutus, *Bl*, 279 și 82, 283; vezi și Tacitus, *Dialógus de oratoribus*, cap. 18, 21, 23 și 34.

Caius Asinius Pollio, vestit orator, critic, istoric și om politic, partizan al lui Caesar, dar cu un spirit foarte independent. Despre talentul său vezi Seneca, *Epistulae ad Lucilium* 100, 7, Quintilian, X, 1, 113 și Tacitus, *Dialógus de oratoribus*, 21.

Marcus Caelius Rufus, discipol și prieten al lui Cicero. Despre oratoria lui vezi Cicero, *Brutus*, 90, 273 și Quintilian, VI, 3, 69 și X, 1, 115. Despre Brutus, vezi nota 2.

Aprecierea aparține lui Vispanus Messalla, admirator al vechilor oratori.

Este reflecția senatorilor mai bătrâni în timp ce ascultau un discurs al lui Nero.

Între cele două extreme, admirația necondiționată și desconsiderarea, poziția lui Plutarh pare mai aproape de adevăr. Pagina trimite la *Rhetores Latini Minores*, ediția lui Haim. Este vorba de luptele dintre partizanii lui Marius și ai lui Sylla.

Vezi Caesar, *op. cit.*, 23.

„ Ediția Kiessling și Schoell, 1875.

Orator
remarca
bil,
născut
la 120,

ucis în
87, pe
timpul
lui
Marius.

Romanii
purtau
în mod
obișnuit
trei
nume:
prenume
le,
numele
de gintă
(familie)
și
cognom
en, un
fel de
poreclă,
adăugat
ă celui
de gintă
și
devenită
tradițion
ală în
familie
(ex. *Bar-*
batus
„bărbos
ul”,
Calvus,
„chelul”,
Plautus,

CICERONE POGH1RC

„clăpăug
ul”, *Ci-
cero*
„aluniță”
).
Uneori,
la acest
cognom
en
tradițion
al se mai
adăuga
încă
unul (ex.
Africanu
s,
Asiaticu
s), iar în
cazul
adopției
se
adăuga
și
vechiul
său
nume,
ca un alt
cognom
en. De
exemplu
,
împărat
ul
Augustu
s când a
fost
înfiat de
Caesar a

luat
numele
acestuia,
Caius
Iulius
Caesar,
la care a
adăugat
cognom
en-ul
Octavian
us,
derivat
de la
vechiul
său
nume de
gintă
(*gens*
Octavia)
și mai
tirziu și
pe acela
de
Augustu
s,
„mărețul
”, în
acest
fel, se
ajungea
la patru-
cinci
nume.
(Vezi
oazul lui
Scipio,
Caesar,

De obicei, se spuneau numai două nume, cel de gintă și *cognomen-ul*, iar uneori chiar numai unul. (Vezi *Războiul alexandrin*, notele 97 și 103.)

⁸ *Lucius Licinius Crassus*, unul dintre cei mai mari oratori înainte de Cicero, introdus de acesta ca interlocutor în tratatul *De oratore*. Nu se cunosc cauzele pentru care l-a acuzat pe Caius Papirius Carbo.

²⁷ Laudele acestea nemăsurate se datoresc faptului ca Valerius Maximus era un partizan exaltat al imperiului, un adulator al împăratului Tiberius.

²⁸ *Lucius Aurelius Cotta* (după izvoare mai bune *Caius*), avocat celebru al timpului care, împreună cu Hortensius, al doilea orator al epocii lui Cicero, l-a apărat în proces pe Dolabella. Achitarea acestuia nu s-a datorat însă talentului avocaților, ci faptului că tribunalul era favorabil partizanilor lui Sylla.

²⁹ Este singurul citat autentic păstrat din acest discurs al lui Caesar, precum și singura mențiune că ar fi fost împărțit în cărți.

³⁰ Este vorba de legea propusă în anul 78 (anul morții lui Sylla) de către tribunalul plebei Marcus Plautius Silvanus, referitor la actele de violență comise de oameni înarmați.

³¹ Fiul faimosului Lucius Cornelius Cinna, conducătorul popularilor (împreună cu Caius Marius), cu a cărui fiică se căsătorise Caesar. (Vezi C a e s a r, *op. cit.*, 22.)

³² *Marcus Aemilius Lepidus*, consul în anul 78 î.e.n., a fost primul care s-a ridicat împotriva constituției aristocratice a lui Sylla, deși anterior îl sprijinise. Pornit cu armata contra Romei, este învins în cîmpul lui Marte; fuge în Sardinia, unde moare curînd. Resturile armatei lui Lepidus s-au refugiat în Spania, unde s-au unit cu armatele lui *Quintus Sertorius*, răsculat și el împotriva oligarhiei lui Sylla.

³³ În original: *pro nostra necessitate*.

³⁴ În anul 68 î.e.n.

³⁵ Asupra acestui fapt, vezi Caesar, *op. cit.*, 26.

³⁸ Vezi C a e s a r, *op. cit.*, 21.

³⁷ Unul din cei proscrisi de Sylla, pe care, după moartea acestuia Caesar l-a apărat în procesul pentru recăpătarea averii.

⁹⁸ Despre Deiotarus, vezi *Războiul civil*, III, nota 25 și *Războiul alexandrin*, nota 118. Discursul de apărare al lui Brutus a fost rostit la Niceea, în fața lui Caesar. (Vezi Cicero, *Ad Atticum* XIV, 1, 2 și *Brutus*, 5, 21.)

^{3.1} Vorbește Marcus Aper,, admiratorul noii elocințe.

⁴⁰ Este vorba de conspirația lui Catilina. Asupra faptelor, vezi Caesar, *op. cit.*, 29—30.

⁴¹ Scrisoarea e din anul 45 î.e.n.

⁴² Impresia pare să fie falsă: Caesar fusese vehement în vorbe, pentru a arăta că se desolidarizează de fapta conspiraților, cu care era bănuit că se afla în legătură, dar propunea detenția (și nu moartea, cum propusese Decimus Silanus, sprijinit de Cato), știind sigur că, după obicei, în scurtă vreme se va reveni asupra pedepsei. Consularii, de frică, vorbiseră ambiguu. Când a văzut că conspiratorii nu mai pot fi salvați, Caesar a intervenit să nu li se mai confişte bunurile (cum propusese chiar el, ca să nu pară că nijmai detențiunea ar fi o pedeapsă preia ușoară), lucru pe care l-a obținut.

⁴³ Adică Caesar.

⁴⁴ Vezi Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 51, 22.

⁴⁵ Vezi Sallustius, *op. cit.*, cap. 51, par. 43.

Legea Sempronia, propusă de Caius Sempronius Gracchus, interzicea condamnarea la moarte a unui cetățean roman fără hotărîrea adunării populului. Gum în aceste împrejurări poporul n-ar fi fost de acord cu uciderea conspiratorilor, care agitau lozinci populare, Cicero vrea să obțină derogare pentru condamnarea la moarte, pretextînd că, de fapt, uneltind împotriva statului ei pierduseră dreptul de cetățeni. Afirmatia lui Cicero că și Caesar ar fi de părere că conspiratorii au pierdut drepturile cetățenești e o insinuare abilă în legătură cu un pasaj din care Caesar voia să tragă tocmai concluzia contrarie. (Vezi Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 51, 21 și urm.)

În realitate, nici Caius, nici Tiberius Gracchus n-au fost executați printr-o hotărâre legală. Tiberius a fost omorât de un grup de senatori furioși că nu se iau măsuri legale împotriva lui, iar Caius, când a văzut că e înfrânt, a cerut unui sclav al său să-l ucidă.

Publius Lentulus Sura, cvestor în 81 î.e.n. și consul în 71 î.e.n., •rate exclus din Senat în urma unor procese infamante. Pentru a fi reprimat, candidează la pretură și reușește în anul consulatului lui Cicero (63), dar, în urma participării la complotul lui Catilina, este constrâns să iasă din funcție, apoi este executat.

Vezi *Războiul civil*, I, nota 30.

Quintus Catulus, *princeps senatus* în anul conspirației, șef al grupului aristocratic intransigent, cel care a propus în Senat să se acorde lui Cicero titlul de *pater patriae* pentru înăbușirea răzcoalei. Vezi *Războiul civil*, III, nota 17.

Prietenia cu Nicomedes al III-lea, regele Bithyniei (89–75 î.e.n.), fusese legată pe când servea în armată în Asia, sub ordinea pretorului Thermus (Despre insinuările asupra naturii acestei prietenii, vezi Suetonius, *Caesar*, 2 și 49). La împrejurările tinereii acestui discurs pare să se refere Suetonius în *op. cit.*, 49.

Pagina trimite la Halm. Rhetores latini minores.
Caius Memmius Gemellus, tribun al plebei în 66 î.e.n. și pretor

În anul 58, îl acuză, împreună cu colegul său de pretură,

Lucius Domitius, pe Caesar că în anul cînd era consul a săvîșit unele acțiuni fără să fi luat auspiciile. Caesar, în răspunsul săli, îi acuză, cerînd o anchetă a Senatului asupra activității lor ca pretori. Mai tîrziu, Caesar îl susține pe Memmius cînd acesta candidează la consulat.

⁵⁵ În Gallia Cisalpină, a cărei guvernare îi fusese încredințată la terminarea consulatului.

⁵⁶ Despre legea agrară propusă de Caesar, vezi Caesar, *ed. cit.*, p. 32.

⁵⁷ Vezi *Războiul african*, cap. 48 și nota 96.

⁵⁸ Este vorba, probabil, de discursul ținut la Roma, în fața soldaților răsculați, la sfîrșitul anului 47 î.e.n.

⁵⁹ Vezi Caesar, op. *cit.*, p. 55.

⁶⁰ Se pare că e vorba de luptele de la Illerda și Munda.

⁶¹ Vezi Caesar, op. *cit.*, p. 53—54. Vezi și H. Mihăescu. *Analogie și anomalie. Caesar și Cicero*, Buletinul Institutului de filologie română din Iași, VII—VIII, 1940—1941, p. 149—164.

⁶² Este vorba de Cicero.

⁶³ Exagerare retorică. Lucrarea a fost compusă în timpul traversării Alpiilor. (Vezi fr. 47).

⁶⁴ Lui Cicero. Cel care vorbește este Atticus, și se referă la

⁸⁵ Discuția se poartă în jurul a ceea ce gramatica numește *plu-ralia* și *singularia tantum*, cuvinte care au numai singular sau numai plural. De obicei, cuvintele care desemnează materii continui, ca *nisip*, *grâu*, *ulei* etc., se folosesc mai mult la singular, pluralul servind să denumească mai multe sorturi din aceeași materie. Tot așa, obiectele compuse din mai multe piese de același fel, ca *ochelari*, *pantaloni* etc., se folosesc aproape numai la plural, cu excepția cazului când trebuie subliniat că e vorba de o singură bucată. În folosirea unuia sau a altuia intră însă adesea o mare doză de subiectivism sau chiar lipsă de logică, așa încît discuția e adesea oțioasă; numai uzul lingvistic decide în ultimă instanță.

⁸⁶ Pagina trimite la H. Kei 1, *Grammatici latini*, voi. V.

⁸⁷ Prin silaba ultimă, Caesar pare să fi înțeles ceea ce gramatica numește *desinență*, iar prin silaba penultimă, probabil sufixul. Silaba penultimă era foarte importantă pentru latini, pentru ea pe Eă Stătea accentul întotdeauna cînd vocala ei era lungă sau cînd se termina cu un grup de consoane, fapt la care fac aluzie cele spuse de Pompeius într-un mod nu tocmai explicit. Prima frază este textul lui Donatus, cea de-a doua reprezintă „comentariul” lui Pompeius.

Alfabetul latin provine din varianta apuseană a alfabetului grec, împrumutată probabil prin intermediul etrusc. În forma sa clasică (în vigoare și pe timpul lui Caesar), alfabetul latin avea 21 de litere (a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, v, x), dar în faza lui mai veche, mai apropiată de alfabetul etrusc, el avea litere inutile limbii latine, care au fost înlăturate, introducîndu-se altele pentru sunete care lipseau etruscilor (care nu făceau, de exemplu, distincție între-surdele c, t, p și sonorele g, d, b). Informația lui Caesar că în vechime alfabetul avea numai 11 litere nu este confirmată de raai o altă dată istorică sau epigrafică. Cum nu poate fi vorba de o confuzie în manuscris între XI și XXI (nici o variantă nu

dă XXI, și în plus alfabetul latin avea 21 de litere, chiar pe timpul lui Caesar și nu în vechime, cum afirmă citatul), singura explicație ar fi că inițial s-au folosit numai consoanele (fără semnele pentru sonore), ceea ce, într-adevăr, dă 11 semne: c f h l m n p q r s t. Faptul însă pare puțin probabil, un astfel de alfabet fiind cu totul impropriu pentru notarea limbii latine. O astfel de scriere nu se întâlnește în nici o inscripție, chiar cea rai veche (sec. VI î.e.n.) posedind deja semne pentru vocale. Cifra este probabil greșit transmisă în manuscrise, dacă nu cumva greșită era chiar informația lui Caesar. În partea păstrată a operei lui V a r r o, *De lingua lătina*, nu se întâlnește această afirmație. Varro, ca anomalist, judecă în spiritul istoriei limbii: din punct de vedere istoric, *lact* este tema cuvântului, aceasta ar fi trebuit să fie forma de nominaliv. Caesar, ca analogist, judecă în spiritul limbii vii și, s-o recunoaștem, al bunu'lui simț, arătând că un cuvânt nu se poate termina în două consoane oclusive (lat. *muta*). Au existat mai multe orașe cu numele de *Alba*, dintre care cele mai celebre, la care pare să se refere Caesar, erau *Alba Longa*, la sud-est de Roma, lângă Aricia, și *Alba Fucens*, spre nord-est, în tinutul marsilor. Caesar indică primul oraș prin „aceasta” (*ista*), iar pe al doilea prin *hic*, „aici”, ceea ce ar însemna că al doilea e mai aproape, lucru explicabil, dacă ne gândim că Caesar a scris *De analogia* când traversa Alpii.

⁷¹ Observație fonetică extrem de judicioasă, căci primul *i* era consonantic, fiind al doilea element de diftong, iar cel de-al doilea era consoană, ca orice *i* sau *u* latin aflat înainte de vocală, în aceeași silabă cu ea; numai ultimul *i* era aici în- tr-adevăr vocală. Modul de a scrie a lui Caesar este însă prea strict fonetic, inutil din punct de vedere fonologie. Tradiția scrierii romane nu nota pe al doilea *i*, care nu era un sunet independent, ci un simplu sunet de trecere.

⁷² După cum se vede, Caesar consideră sonantele *l, r, n*, ca semi-vocale, în timp ce *i* și *u* sînt pentru el consoane.

⁷³ în ediția lui C. Barwick, revăzută de F. Kiihnert (Leipzig, Teubner, 1964) p. 165.

⁷⁴ Caesar, ca analogist, declină substantivul cu acuzativul plural în *-os*, după declinarea a doua, după care se declinau majoritatea numelor de arbori, spre deosebire de Varro, care îl declina după a patra, formînd acuzativul plural în *-us*. (Vezi locul citat în nota precedentă.)

⁷⁵ Regula se potrivește numai la cuvintele în *-er*, căci la celelalte, dacă înlăturăm dezinența de ablativ, nu se obține nominativul.

⁷⁶ Ovidius, *Metamorfoze*, III, 522.

⁷⁷ *Caius Valgius Rufus*, poet și gramatic, prieten cu Horatius, a scris niște răspunsuri la întrebări primite prin scrisori.

⁷⁸ De data aceasta, analogia lui Caesar este greșită, căci uzul limbii a confirmat formele *turbo*, *turbinis*.

⁷⁹ Regula este greșit stabilită, căci acuzativul în *-im* și ablativul în *-i* făceau nu femininele de declinarea a III-a, ci vechile teme în *-i*, spre deosebire de temele consonantice, care aveau acuzativul *-cm*, și ablativul *-e*.

⁸⁰ La nominativ.

⁸¹ Desinența lor de ablativ este deci *-i*.

⁸³ C h a r i s i u s, op. cit., p. 117.

⁸² Charisius recomandă deci formele de nominativ în -e și nu în -l, spre deosebire de Plinius, care le prefera pe acestea din urmă. Uzul limbii a fixat pentru unele civințe o formă, pentru altele alta.

⁸³ Cele spuse de Caesar nu au nimic a face cu problema discutată de Charisius, căci ,privesc ablativul și nu nominativul.

⁸⁴ Este vorba de forma de¹ genitiv plural a cuvântului *panis*, „pline”, care, fiind rar întrebuințată, apărea cînd ca *panium* (regulat, după declinarea parasilabică), cînd ca *panum*.

⁸⁵ Genitivul plural al substantivelor de declinarea a IV-a, cum! e *partus* „naștere”, făcea regulat în -*uum*.

⁸⁶ Inscriptiile dau într-adevăr o formă de nominativ plural *isderrK* (alături de *eisdem*), dar *eisdem* apare și pentru singular. Regula lui Caesar e stabilită arbitrar, pentru a face distincție între singular și plural, dar nu e confirmată de uz.

⁸⁷ Distincția stabilită de Caesar între se activ și sese medial nu este reală, căci amîndouă sint reflexive; deci se referă la s.ubiect. Valoarea lui sese în exemplul al doilea este de întărire.

⁸⁸ Este vorba de substantivele cu tema în -s, păstrat la nominativ dar rotacizat (transformat în r) la celelalte cazuri. Prin analogie cu cazurile oblice s-a introdus mai tîrziu -r și la nominativ, iar t precedent s-a deschis înaintea lui r în e. Cele două forme de nominativ, în -s și -r, au circulat o vreme împreună, pînă ce ultima s-a generalizat.

⁸⁹ Vezi Keil, p. 42 și 89 (Barwick, p. 49 și 112). *Flavius Sosipater Charisius*, gramatic venit din Africa la Constantinopole în 358 e.n., autor al unei *Ars grammatica* în cinci cărți.

⁹⁰ *Marcus Valerius Probus*, gramatic roman din sec. I e.n., autor al mai multor opere; nu se știe la care se referă Priscianus.

⁹¹ Pentru Charisius substantivul era feminin, pentru Caesar și Probus - neutru.

⁹² Verbul *esse* „a fi”, nu avea în latină un participiu prezent. Ca analogist, Caesar îl creează după modelul participiilor prezente ale compușilor săi: *potens, absens, praesens*. Despre necesitatea acestei forme vezi Caesar, *op. cit.*, p. 54.

⁹³ În perioada mai nouă, când greaca ăra răspîndită la Roma, unele cuvinte și nume grecești se declinau în latinește după model grecesc; Caesar urmează pe arhaizanți, care declinau cuvintele grecești după modele latine, prin analogie, în speță pe *Calypso* după *Iuno*, încadrîndu-l astfel la declinarea a III-a. Este vorba de dativul declinării a IV-a, care făcea regulat în *-ui* dar uneori apăreau și forme în *-u*, forma normală, după gramatici antici, la substantivele neutre. Formele de genitiv și dativ ale declinării a V-a erau foarte oscilante. Este greu de spus care era poziția lui Caesar în această privință, căci manuscrisele nu sînt sigure în acest loc și unii comentatori cred că inițial a fost aici *diei* și *speciae*. Pentru problemă vezi excelentul comentariu al lui I. Fischer la traducerea românească a lui Aulus Gellius, Editura Academiei, 1965, p. 240, nota 21.

Observația lui Caesar este interesantă și justă: gramatica istorică modernă confirmă că nu e vorba de un participiu, ci de o

formație adjectivală cu un sufix *-uo-*, introdus prin analogie cu *vivus*.

Substantivul *crinis*, „păr, buclă de păr”, este într-adevăr de genul masculin la aproape toți scriitorii latini, cu excepția câtorva locuri din scriitori arhaici, unde apare și feminin. Lucrarea este rodul acțiunii de reformă a calendarului. Este greu de spus în ce măsură lucrarea este a lui Caesar sau a savanților care l-au ajutat în această acțiune. Este vorba de savanții din Alexandria, care erau, dacă nu toți greci, cel puțin de limbă și cultură greacă. Fără îndoială că ei au preluat unele lucruri și din tradiția științifică egipteană mai veche.

Anul tradițional roman era bazat pe crugul lunar, care e mai mic decât cel solar (355 de zile). Pentru a remedia acest lucru, se intercala din doi în doi ani, după 23 februarie, câte o lună formată o dată din 27, altădată din 28 de zile, ceea ce dădea la patru ani o zi în plus. În timpul războiului civil, în cei opt ani care au precedat reforma calendarului de către Caesar, nu s-au mai introdus lunile intercalare, ceea ce a produs o mare confuzie, producându-se un decalaj de 67 de zile între calendar și anul natural.

Caesar a adăugat două luni (total 67 de zile) între noiembrie și decembrie 46, așa încît de la 1 ianuarie anul 45 lucrurile au intrat în normal, calendarul fiind adaptat crugului solar de 365 de zile și $\frac{1}{4}$ (vezi nota 105).

¹⁰¹ Intercalarea avea loc după 23 februarie (sărbătorile *Terminalia*) acolo unde altădată se introducea luna intercalară.

¹¹ În fiecare al IV-lea an ziua de 24 februarie era, deci, numărată de două ori. Cum această zi era a VI-a înainte de calendele lui martie (*bis sextilis Kalendas Martias*),

anul s-a numit din această cauză *bissexum* sau *bissextilis*.

. Actuala
lună
august
(numită
aşa după
împărat
ul
Augustu
s).

. *Quintilis*
a fost
numită
iulie în
anul 44
î.e.n.,
după
numele
lui
Caesar.

. în
calendar
ul vechi
martie,
mai,
iulie şi
octombrie
aveau
31 de
zile,
celelalte
(cu

CICERONE POGH1RC

excepția
lui
februari
e) 29.
Pentru a
com-
pleta
anul,
Caesar a
făcut să
alternez
e luni
pline, de
31 de
zile, cu
altele de
30
(februari
e de 27
sau 28),
adăugin
d cîte
două
zile în
ianuarie,
august
și
decembr
ie și cîte
una în
celelalte
, spre
sfîrșitul
lunii,
pentru a
nu
deranja
datele

tradițion
ale
(calende
le,
nonele,
idele), și
nici
sărbător
ile,
fixate în
funcție
de
aceste
date.

¹⁰⁶ Nanele erau a noua zi înainte de ide (13 sau 15 ale lunii, ziua cu lună nouă). Cum aceste luni aveau, după tradiție, idele la 13, nonele lor erau pe 5.

¹⁰⁷ Prima zi a lunii se numea *calendae*.

¹⁰⁸ Zilele nefaste erau cele în care nu puteau avea loc acțiuni juridice sau politice.

¹⁰⁹ Dintre zilele faste numai în anumite zile numite *comitiales* puteau avea loc adunări publice. Menținerea vechiului număr de zile comițiale, în ciuda creșterii anului, e una dintre măsurile lui Caesar menite să restrângă acțiunea instituțiilor republicane. (Vezi Caesar, op. cit, p. 48.)

¹¹⁰ *Ludus Tarutius Firmanus*, filozof și astronom contemporan cu Caesar.

¹¹¹ Metrodoros din Cbios, filozof și astronom grec din sec. IV î.e.n., discipol al lui Democrit.

¹¹² Am lăsat la o parte fragmentele care nu spun decât data și momentul apariției sau apusului astrilor, acest lucru neputând decât un interes strict special, pentru astronomi. Aceste fragmente, ca și *Tabula Fastorum Iulianorum*, pot fi găsite în ediția lui B. K ii b 1 e r, voi. III, partea a II-a, Leipzig, Teubner, 1897.

¹¹³ Spre deosebire de lucrarea *De astris*, care conținea calendarul astronomic, *Liber Fastorum* sau *De computatione* conținea calendarul civil, cu indicarea sărbătorilor, a zilelor faste și nefaste etc.

¹¹⁴ Eudoxus din Cnidos, elev al lui Platon, medic, astronom și matematician, a scris o carte intitulată *Fenomene și prevestiri*.

¹¹⁵ De fapt, al patrulea an, dar romanii numărau și anul de la care se pornea, așa încât al cincilea an după anul 45, de exemplu, era pentru ei 41 și nu 40. La fel făceau și în calculul zilelor (a II-a zi înaintea calendelor lui februarie era, de exemplu, 31 ianuarie).

¹¹⁶ Vezi C a e s a r, op. cit., 58–59.

¹¹⁷ Chiar după înfrângerea pompeienilor, când era stăpîn pe situație, Caesar a făcut tot ce i-a stat în putință ca să câștige bunăvoința lui Cicero, dinidu-și seama cât de mult i-ar folosi, pentru convingerea vechilor săi dușmani, atragerea de partea sa a unui personaj atît de important și influent. Elogiul pe care i-l aduce lui

Cicero, deși acesta a scris o lucrare vădit împotriva lui, e una dintre încercările de a-l atrage.

¹¹⁸ Este vorba de Pericles, faimosul conducător democrat al Atenei și mare orator (sec. V î.e.n.). Teramenes, unul din cei 30 de tirani care au condus Atena la un sfert de veac după moartea lui Pericles, conducătorul aripii moderate a oligarhiei aristocratice. Comparația cu ei, mai ales cu Pericles, avea ca scop să flateze binecunoscuta îngîmfare a lui Cicero.

¹¹⁹ *Quintus Servilius Caepio*, frate după mamă cu Cato cel tinăr, pe care, la moarte, l-a lăsat moștenitor împreună cu fiica sa.

¹²⁰ Un atac evident la adresa lui Caesar, rar la Plutarh, atac care trebuie să fi provenit din una dintre sursele lui republicane.

¹²¹ Este vorba de Munatius Rufus, cel mai bun prieten al lui Cato, cu care, de altfel, Cato, la insistența soției sale, a încercat să se împace. (Vezi Plutarh, *Cato minor*, 37.)

¹²² Este vorba de Cato și de soția sa Marcia. După ce a avut de la ea oopii, Cato deși o iubea, a cedat-o, după o mentalitate tipic romană (*liberorum procreandorum causa*), lui Horten-

i sius, care nu avea moștenitori, urmărind astfel să lege cele două familii. Murind Hortensius, a luat-o înapoi. Insinuările lui Caesar sînt cu totul de rea-credință, căoi Cato nu avea de unde să știe, atunci cînd a cedat-o pe Marcia, că Horten-

¹²² *Quintus Hortensius Hortalus*, celebru orator (rival al lui Cicero) și om politic, mort în anul 50 î.e.n.

¹²¹ în scrierea *Anticato*.

¹²³ Este vorba de Cato.

¹²⁴ > *Lucius Licinius Lucullus Ponticus*, consul în 74 î.e.n., celebru prin bogățiile sale și prin luptele contra lui Mithridates. Fiul lui și al surorii lui Cato, Servilia, a murit în bătălia de la Philippi.

¹²⁷ Cato, omul auster și de o moralitate desăvârșită, a avut o soră și un fiu care nu-i făceau cinste în această privință.

¹²⁸ Lucrarea lui Cicero *Topica* este scrisă în iulie 44, la câteva luni după moartea lui Oaesar, de aceea își permite să-l denigreze.

¹²⁹ *Lucius Cornelius Balbus*, partizan al lui Caesar, unul din oamenii lui cei mai de încredere, alături de Caius Oppius. Cu aceștia, Caesar purta corespondență cifrată. La îndemnul lui Balbus a scris Hirtius continuarea *Războiului gallic*.

iso vezi fragmentul 94.

¹³¹ Vorbește istoricul Cremutius Cordus în Senat, pe vremea lui Tiberius, fiind acuzat că a lăudat pe ucigașii lui Caesar, Casisius și Brutus. El le răspunde cu exemplul lui Caesar

¹³² Plinius vorbește despre Cicero; ultima frază pare să provină din elogiul pe care i-l făcea Caesar lui Cicero în *Anticato*.

¹³³ Este vorba, probabil, de Cato. Fraza e citată de Aulus Gellius ca exemplu pentru o problemă de gramatică (*dominatu*, dativ de declinarea a IV-a fără -i).

¹³⁵ Este vorba tot de Cato, care pune datoria mai presus de afecțiunile familiale.

¹³⁵ Vezi Caesar, *op. cit.*, 52.

¹³⁶ Scrisoarea este adresată lui Lucius Papirius Paetus și este vorba despre fratele acestuia, Servius Clodius, om de litere.

¹³⁷ Secretarul lui Cicero, Tiro, a întocmit chiar o culegere a vorbelor de spirit ale lui Cicero, dintre care unele au ajuns pînă la noi.

¹³⁸ Vezi Caesar, *op. cit.*, p. 57—58.

¹³⁹ Cîteva s-au păstrat în colecția de scrisori ale lui Cicero.

¹⁴⁰ Cele pe care aceștia le-au comunicat în copie lui Cicero s-au păstrat (vezi mai jos).

¹⁴¹ Fratele lui Cicero, legat al lui Caesar în Gallia.

¹⁴² Este vorba de Lucius Flavius, desemnat pretor pentru anul 59. Pe atunci Caesar era în bune relații cu Pompeius.

¹⁴³ Faimosul demagog, pe care Caesar l-a utilizat adesea în manevrele sale politice. (Vezi *Războiul civil*, III, nota 81.)

¹⁴⁴ Clodius a fost tribun în anul 58.

¹⁴⁵ pentru o imagine mai completă asupra corespondenței lui Caesar dăm și trimiterile la locurile din opera lui, unde se dau informații despre această corespondență. Textul scrisorilor (sau rezumatul lor) se va vedea în locurile indicate.

¹⁴⁶ Este vorba de Pompeius și Crassus. Despre evenimente (în: tînirea de la Luca) vezi Caesar, op. cit., p. 35.

¹⁴⁷ În această scrisoare, adresată lui Publius Cornelius Lentulus Spath, Cicero explică cum, la insistențele aproape amenințătoare ale lui Pompeius, s-a împăcat cu Caesar și Crassus.

¹⁴⁸ Cicero i-l recomandă lui Caesar pe Trebatius.

¹⁴⁹ Este vorba de războiul cu părții, în care Crassus și-a găsit . moartea (53 î.e.n.).

¹⁵⁰ Este răspunsul lui Caesar la atacurile lui Cato în Senat: Cato se opusese să i se deearnă lui Oaesar rugăciuni publice pentru victoriile obținute în Gailia, propunînd, dimpotrivă, să fie dat pe mîna germanilor ca expiere pentru că nu respectase o solie (vezi Caesar, op. cit., p. 37).

¹⁵¹ Cum se știe, toți împărații romani au purtat titlul de Caesar.

¹⁵² Despre Vibullius vezi *Războiul civil*, I, nota 98.

¹⁵³ Scrisoarea e adresată lui Caesar și datează din aprilie 54.

¹⁵⁴ N-urnale e nesigur transmis: alte manuscrise dau Marcus Fufitius.

¹⁵⁵ *Quintus Lepta praefectus fabrum* (șeful detașamentelor de meșteșugari) al lui Cicero în Cilicia.

¹⁵⁶ 3 iunie 54 î.e.n.

¹⁵⁷ *Placentia și Blandeno*, orașe în Gallia Cisalpină.

¹⁵⁸ După expediția lui Caesar în Britannia, Cicero fusese solicitat de către Caesar, prin intermediul fratelui său, Quintus Cicero, să scrie un poem dedicat acestui eveniment.

¹⁵⁹ Este vorba de cel pe oare îl recomandase Cicero în fragmentul 118. Trebatius era un bun jurist.

îu()_Ici Scrisoarea este adresată lui Trebatius.

¹⁶² Atacat întâi foarte violent de către Cicero, care se supăraseră pe el pentru că depusese ca martor în procesul unui client al său, Publius Vatinius a fost apărut de Cicero la insistențele lui Caesar când a fost acuzat că și-a

cumpărat alegătorii ca să devină pretor. Discursul de apărare nu s-a păstrat.

⁴⁶³ *Rhatymotera*, cuvânt grecesc însemnând „spintene, care se citesc ușor”. Versurile lui Cicero la care se referă aici trebuie să fie poemul *Despre consulatul său*, în trei cînturi, versuri unanim recunoscute ca slabe (vezi, de exemplu, fragmentul 221). Complimentele lui Caesar sînt de complezență „și epitetul citat de Cicero nu spune mare lucru: sînt versuri curgătoare, dar nu poezie adevărată.

¹⁶⁵ Este greu de spus despre care Gurtius este vorba. Un Curtius a fost tribun al plebei în 58, în anul de după consulatul lui Caesar, și este posibil, deci, ca acesta să-l fi sprijinit în alegeri.

¹⁶⁵ Caesar dezvăluie aici adevărata cauză pentru care Caesar n-a continuat expediția din Britannia.

¹⁶⁰ Despre Servilius, vezi *Războiul civil*, III, nota 3. Intențiile la care se referă Cicero nu ne sînt cunoscute.

¹⁸⁷ 20 septembrie 54 î.e.n. Luna e nesigură, presupusă de editori, căci manuscrisele dau *septembrie*.

¹⁶⁸ Este vorba de moartea Iuliei, fiica lui Caesar, căsătorită cu Pompeius. Moartea ei a marcat momentul separării lor definitive. (Vezi Caesar, op. cit., p. 35.)

¹⁸⁹ 27 octombrie 54.

¹⁷⁰ Cicero se adresează aici lui Marcus Antonius.

- ¹⁷¹ Este vorba de cele întâmplate lui Quintus Cicero, fratele oratorului, în Gallia. (Vezi *Războiul gallic*, VI, 36.)
- ^{*72} Scrisoarea e din vremea cînid Caesar, dorind să-și prelungească guvernarea Galliei, care se apropia de sfîrșit, încerca să obțină dreptul de a candida în lipsă. Asupra faptelor vezi Caesar, op. cit., p. 37.
- ¹⁷³ Este vorba de Caesar. Cum se vede, părerea lui Cicero despre Caesar s-a schimbat pe măsura dezvăluirii intențiilor dictatoriale ale acestuia.
- ¹⁷⁴ În vremea guvernării Cilioiei (mai 51 - august 50), Cicero a obținut câteva victorii mărunte asupra unor răsculați localnici. Vanitos din fire» a cerut să se facă rugăciuni publice pentru el pentru aceste victorii. Cato s-a opus, întrucît aceasta se decerna numai dacă fuseseră uciși 5 000 de dușmani, dar Caesar, știind că ou aceasta îl va cuceri pe Cicero, i-a spri-
- ¹⁷⁵ Caesar exploatează cazul, spre a-l învrăjbi pe Cicero (care înclina spre aristocrați) cu cel mai îndrjit dintre ei.
- ¹⁷⁰ Este vorba de scrisoarea adusă de Curio în Senat; vezi *Războiul civil*, I, 1 și nota 1.
- ¹⁷⁷ Este vorba de acordarea printr-un plebiscit, în anul 52, a dreptului de a menține provincia și armata pînă la intrarea în consulat, candidînd în lipsă. (Vezi Caesar, op. cit., p. 37 și *Războiul civil*, I, 32, unde Caesar pune problema exact în aceiași termeni.)

- ¹⁷⁸ Cel oare a adus scrisoarea pare să fi fost Curio; Antonius, în calitate de tribun al plebei, a insistat doar să fie citită în Senat. (Vezi fragm. următor.)
- ¹⁷⁹ Asupra motivelor acestei cumpărări vezi Caesar, *op. cit.*, p. 38.
- ¹⁸⁰ Oraș în Campania, pe Via Appia, la nord de Neapole; azi Santa Maria di Capua. Alții se aflau consuli și Pompeiis, făcând recrutări.
- ¹⁸¹ În legătură cu gladiatorii lui Caesar vezi *Războiul civil*, I, 14. Oare a fost rolul lui Cicero în aceste împrejurări, nu știm.
- ¹⁸² În perioada începutului războiului civil, Cicero, deși principal de partea republicanilor, stă în expectativă, și sentimentele lui față de Caesar oscilează de la o zi la alta, în funcție de evenimente.
- ¹⁸³ Scrisoare autentică a lui Caesar către Cicero. În urma unor victorii neînsemnate în regiunea munților Amanus, la granița dintre Cilicia și Siria, la 17 octombrie 51, Cicero fusese aclamat *imperator* de trupele sale. Titlul urma să fie confirmat de Senat, fapt care nu a mai avut loc, din cauza războiului civil. Știmidul-i vanitos, Caesar i se adresează cu titlul de *imperator*, arătând prin aceasta că, dacă va învinge, îi va recunoaște titlul. Faptul a făcut mare impresie asupra lui Cicero, căoi după mai mulți ani el amintea că în vremea când Caesar era singurul *imperator* al poporului roman i-a îngăduit și lui Cicero să fie al doilea. (Vezi fragm. 192.)

¹⁸⁴ *Caius Furnius*, tribun al plebei în 51 î.e.n., partizan al lui Caesar și prieten ou Cicero. Marșul legiunilor de care vorbește Caesar este de fapt marșul asupra Romei.

¹⁸⁵ Este momentul cînd Pompeius fugise de la Brundisium în Grecia, iar Caesar șovăia încă dacă să-l urmărească sau să-și asigure spatele, cucerind Spania. Cele trei legiuni au fost lăsate în porturile din sud-est, Siple a împiedica întoarcerea pompeienilor în Italia.

¹⁸⁶ 27 martie 49.

¹⁸⁷ Vezi *Războiul civil*, I, 22–23.

¹⁸⁸ Se insistă pentru a doua oară (vezi fragm. 164) asupra importanței prezenței lui Cicero la Roma, unde Caesar se întorcea o să țină ca dictator alegerile în care el avea să fie desemnat consul pentru anul următor. (Vezi *Războiul civil*, III, 1.) Prezența lui Cicero, om de mare autoritate, ar fi atras pe mulți dintre cei șovăielnici și ar fi dat alegerilor un aer de legalitate. Cicero însă nu s-a dus. (Vezi. fragm. 167.)

¹⁸⁹ *Cnaeus Dolabella* era ginerele lui Cicero.

¹⁹⁰ Scrisă în termeni foarte blânzi și foarte măgulitori pentru Cicero., scrisoarea îl avertizează precis de pericolul care îl așteaptă dacă se va alia fațăș pompeienilor. În această perioadă Caesar a trimis de 17 ori la Cicero să-l determine să treacă de partea lui, dar n-a reușit.

¹⁹¹ 16 aprilie 49.

¹⁹² 24 februarie.

114 Despre Lentulus, vezi *Războiul civil*, I, nota 4.

¹¹⁴ Este vorba de șase cohorte pompeiene aflate sub comanda pretorului Lucius Manlius în Alba Fuceus, cohorte care și-au părăsit comandantul, trecând de partea lui Vibius Curius, omul lui Caesar. (Vezi *Războiul civil*, I, 24.)

195 Este vorba de Cornelius Balbus, omul său de afaceri.

¹⁰⁶ Deși pornit tot din calcule interesate, principiul este cu totul laudabil. și neobisnuit în epocă. Lucius Sylla, de care pomenește mai sus, este dictatorul mort în anul 78, care, chiar după victorie,, a dezlănțuit represii singeroase.

. Despre Numerius Magius vezi *Războiul civil*, I, 24 și 26 și nota 132.

. La 9 martie 49.

. E), fapt, Numerius Magius se întorcea acum cu răspuns la solia către Pompeius pe care i-o încredințase Caesar când l-a eliberat. (Vezi *Războiul civil*, I, 24.) Răspunsul lui Pompeius se vede că nu i-a convenit lui Caesar, care l-a trimis pe Numerius îndărăt cu alte propuneri, după care se pare că acesta nu s-a mai întors (*ibidem*, cap. 26).

. *Quintus Pedius*, legat al lui Caesar în războiul din Gallia, pretor în timpul primei campanii a războiului civil, apoi comandant de trupe în războiul din Spania.

. 29 aprilie.

²⁰³ Vezi *Războiul civil*, I, 25 și nota 131. în locul citat Caesar afirma că se teme ca Pompeius să nu fugă, de aceea îi închide ieșirea.

²⁰³ Caesar, aflat în Grecia abia cu o parte a trupelor sale, trimite pe Postumius cu ordine la Gabinius și Antonius, care zăboveau în Italia, din cauza vremii nefavorabile pentru navigație. Pentru cazul când ei nu ar fi voit să se încumete, Caesar îi dăduse lui Postumius o scrisoare către armată, pe care o îndemna să plece cu orice preț, chiar fără comandanți.

²⁰⁴ Scrisoarea este de după înfrângerea pompeienilor în Grecia, la Pharsalus, când unii dintre ei, crezând că războiul s-a terminat, se grăbeau să se întoarcă la Roma. Cum se vede, Caesar le acordase pompeienilor învinși grațierea, dar nu și libertatea, căci, temându-se de noi tulburări, nu le îngăduia decât unora să se întoarcă. Nu se cunoaște, din alte scrieri, intenția lui Cato de a se întoarce în Italia, dimpotrivă, el se retrăsese în Africa, unde încerca să regrupeze pe pompeieni.

²⁰⁵ Ideea este expusă pe larg de Caesar în *Războiul civil*, III, 92, cu ocazia descrierii luptei de la Pharsalus. Nu este exclus ca Atpian să facă o confuzie, când afirmă că Caesar a spus acest lucru în scrisori.

²⁰⁸ Vezi, de exemplu, scrisoarea către Oppius și Balbus (fragm. 172) sau cea către Cicero (fragm. 166).

V 15 martie.

208 13 decembrie.

CICERONE POGHÎRC

- 209 27 ianuarie.
- 210 Fiind, probabil, sincere, elogiile lui Cicero au totuși și un scop interesat: să-l înduplece pe Caesar să ierte pe Ligarius, acordându-i dreptul de a se întoarce în Italia.
- 211 Cicero se adresează lui Caesar și se referă la regele Deio- tarus.
- 212 Libert al lui Cicero.
- 213 8 iulie.
- 214 Este vorba de nepotul lui Cicero, fiul fratelui său Quintus, care purta aceeași nume ca tatăl său.
- 215 cicero trecuse în ultimul moment de partea lui Pompeius, în Grecia, și - deși după înfrângere îi părăsise pe pompeieni - nu era totuși sigur de iertare. De aici neliniștea acestor scrisori.
- ²¹⁶ Este vorba de victoria asupra lui Pharnaces. (*Vezi Războiul alexandrin*, cap. 76, unde aceste cuvinte nu sînt amintite.) Cuvintele apar și la Suetonius, *Caesar*, 37.
- ²¹⁷ Este vorba de scriitorul Marcus Terentius Varro, partizan al lui Pompeius.
- ²¹⁸ *Publius Servilius Vatia*, colegul de consulat al lui Caesar în anul 48. Cicero vrea să sublinieze că Caesar n-a vrut să ceară acordarea unor distincții publice pentru

victoriile asupra romanilor, ci numai asupra străinilor.
Vezi totuși prefața volumului I, p. 42—43.

²¹⁹ Este vorba de un oarecare Lyiso Patrensis din Lilybaeum (Sicilia), prieten al lui Cicero.

²²⁰ *Quaeso* e o formă arhaică pentru *quaero*, „te rog”.

²²¹ Loc lângă Alsium, oraș în Etruria, unde avea de gând Caesar să vină la întoarcerea din Africa.

²²² 29 aprilie. Caesar se afla în campania contra fiilor Ini Pompeius în Spania, la Hispalis (azi Sevilla).

²²³ Cicero se adresează lui Caesar, care scrisese din Tarraco (în Spania, azi Taragona) regelui Deiotarus.

²²⁴ *Ca* edil, Lucius Aelius Lamia avea și grija organizării jocurilor romane.

²²⁵ Caesar intenționa să facă o expediție împotriva părților, dar era reținut de starea de lucruri încă nesigură de la Roma.

²²⁶ Iarăși laude abile la adresa lui Cicero, pentru a-l câștiga, po-negrindu-l pe Brutus, care scrisese și el un elogiu al lui Cato.

²²⁷ Despre Publius Sestius (sau Sextius), care fusese apărut într-un proces de Cicero, vezi *Războiul alexandrin*, cap. 34.

²²⁸ Theopompus din Cnidos, scriitor de mituri, era prieten cu Cicero.

²²⁹ *De sumptuariis* lui Julia Sumpuaria Caesar pusese anumite limite cheltuielilor referitoare la lux, ca o măsură pentru îndreptarea situației după război.

²³⁰ Caius Licinius Calvus, orator și poet, prieten al poetului Catul, scrisese, ca și acesta, epigrame împotriva lui Caesar.

²³¹ Publicul cerea, de obicei, moartea acestora, fapt pe care cel care prezida jocurile îl indica întorcînd degetul mare în jos; gestul invers însemna grațiere.

²³² vezi Caesar, *op. cit.*, p. 52–53.

²³³ Este vorba de Caesar și Brutus.

²³⁴ în iarnă anulul 46.

²³⁵ vezi *Războiul civil*, III, 48. Nu se știe în ce lucrare a cîntat Caesar aceasta.

²³⁶ Este vorba de poetul Publius Terentius Afer, autor a șase comedii, în care imita pe comicul grec Menandru. Comediile lui sîrit într-adevăr pline de finețe, dar le lipsește forța co-

²³⁷ De (nemarcă că Caesar laudă la Terentius o calitate care îi era proprie și lui și pe care o recomandă în *De analogia*. (Vezi fragmentul 51.)

²³⁸ Din cauza lui m următor aici se pronunță de fapt ceva intermediar între *i* și *u*, un *ii*, iar grafia a oscilat multă vreme, arhaizanții preferind pe *u*. Caesar, ca analogist, s-a luat după faptul că în majoritatea cazurilor (unde nu urmează *m*) se pronunță *i* și l-a introdus și în scriere.

²³⁹ Dacă în primele două exemple (ca și în cele din fragm. 228) *i* este justificat, în *mannbiae* nu este; căci cuvântul e derivat de la *manus*. Forma cu *i* mai apare însă și în alte inscripții, ca și în unele manuscrise.

²⁴⁰ Explicația e naivă, căci uzai limbii și nu autoritatea impune faptele de limbă. Vezi notele precedente.

²⁴¹ Este vorba de același personaj despre care se amintește în fragm. 40.

²⁴² Perfectul acestor verbe avea și formele *momordi*, *pupugi* și *spopondi*. Lingviștii nu sint nici acum de acord dacă acestea sint formele mai vechi (cu reduplicare intensivă, mai primitivă ca sistem) sau sint creații mai tirzii, prin asimilare cu vocala din rădăcină. Caesar preferă, deci, și aici formele mai regulate.

²⁴³ Aici, ca și celelalte lucrări de gramatică, pagina trimite la K e i 1, *Grammatici Latini*, cum s-a mai indicat.

²⁴⁴ Al XIII-lea din colecția discursurilor lui Cicero este *Pro lege Manilia*.

INDICE

Achaia, numele Greciei ca provincie romană, Al. 44.

CICERONE POGHIRC

Achillas, Al. 4, 26.

Achilles, Sp. 25.

Acylla, oraş în Africa Byzacenă, Afr. 33, 43, 67.

Aegimurus, insulă lingjă Ceh'ta- gina, Afr. 44.

L. Aelius Lamia, Fr. 213.

M. Aemilius Lepidus, AL 59, 63, 64; Fr. 25.

X., Afranius, Afr. 69, 95; Sp. 7.

Afranianus v. P. Ligarius.

Africa, Al. 9, 14, 28, 47, 51, 56; Afr. 2, 3, 8, 10, 19, 20, 22, 24, 26, 34, 47, 54, 64, 65, 77; Sp. 1, 7, 8; Fr. 205.

africani, Afr. 36.

Aggar, oras în Africa, Afr. 67, 76, 79.

Agusius, Fr. 196.

Ahenobarbus v. Domitius.

Alba, oras în Latium, Fr. 57, 171.

Albanus, Fr. 57.

Albensis, Fr. 57.

Alexandria, capitala Egiptului, Al. 1, 5, 9, 11, 13, 14, 15, 18, 26, 27, 32, 33, 38, 48, 69; Fr. 181, 189, 199, 203.

alexandrini, Al. 2, 5, 7, 8, 9, 12, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 31; războiul ~ Al. 26.

A. Alienus, Afr. 2, 26, 34, 44; Fr. 201, 202.

Aipi, Fr. 47, 138.

Alsiense, Fr. 209.

De analogia, Fr. 48, 49, 51, 52, 53, 55, 57, 60, 61, 62, 66, 67, 77.

Anicus Marcius, Fr. 27.

T. Ainoius Milo,' Fr. 118.

Annius Scapula, Al. 55.

Anticato, Fr. 47, 87, 89, 96, 97, 98, 100, 101.

Antistius Turpio, Sp. 25.

Antonius, Sp. 18.

M. Antonius, Fr. 154, 157, 179.

Aponiana, insulă lângă Lily- baeum, Afr. 2.

Apophthegmata, Fr. 108.
Q. Aquila, Afr. 62, 63, 67.

M. Aquinius, Afr. 57, 89.

Arguetius, Sp. 10.

Aricia, oraș în Latium, Fr. 57.

Ariobarzanes, Al. 34, 66.

Armenia Mică, Al. 34, 35, 36, 67.

Arsinoe, Al. 4, 33.

Ascurum, oras în Mauretania, Afr. 23.

Asia, provincie romană, Al. 13, 34, 40, 65, 78.

Asinius Pollio, Fr. 9, 46.

Aspavia, ■ cetățuie în apropiere de Ucubis, Sp. 24.

Asprenas, v. Nonius.

Asta (Regia), oraș în Baetica, Sp. 26, 36.

Ategua, oras în Baetica, Sp. 6, 7, 8, 22.

C. Ateius Capito, Afr. 89.

T. Attius Labienus, Afr. 13, 15, 16, 19, 20, 21, 24, 29, 33, 38, 39, 40, 49, 50, 52, 61, 65, 66, 69, 70, 75, 78; Sp. 18, 31; Fr. 135.

P. Atrius, Afr. 68, 89. •

Atticus, v. Pomponius.

P. Attius Varus, Afr. 44, 62, 63, 64, 90; Sp. 27, 31.

Augustus, Fr. 46, 107, 111.

C. Aurelius Cotta, Fr. 22.

C. Avienus, Afr. 54.

A. Baebius, Sp. 26.

Baetis, râu în Spania, Al. 59, 60; Sp. 5, 36.

Baeturia, regiune a Baeticei superioare, Sp. 22.

Balbus, v. Cornelius.

Baleare, insule, Afr. 23.

Bellona, Al. 66.

beroni, Al. 53.

CICERONE POGH1RC

Bithynia, Al. 65, 66, 78.

bithynieni, Fr. 38, 39.

Blandeno, oraş în Italia, Fr. 127.

Blesamius, Fr. 212.

.Bocchus, Afr. 25.

Bogus (Bogud), Al. 59, 62; Afr. 23.

Bosphor (Cimmerian), Al. 78.

Britannia, Fr. 123, 127, 137.

Brundisium, oras în Calabria,

Al. 44, 47; Fr. 165, 173, 174. Brutus, v. Iunius. Buthrotum,
oras în Epir, Afr_ 19.

L. Caecilius Metellus, Fr. 179. Q. Caecilius Metellus, Sp. 42p
Fr. 46.

Q. Caecilius Metellus Pius Sci-

pio, Fr. 183. Q. Caecilius Niger, Sp. 35. M. Caelius Rufus, Fr.
9. Caesar, v. Iulius. Calenus, v. Fufius. L. Calpurnius Piso
Caesoninus» Fr. 218.

Calpurnius Salvianus, Al. 53, 55. Calvinus v. Domitius.

C. Caninius Rebilus, Afr. 86, 93; Sp. 35.

Canopus, oraș în Egipt, Al. 25. Capito, v. Ateius. Capitoliu, Fr. 200. Cappadocia, regiune a Asiei,

Al. 34, 35, 40, 66. Capua, oras în Campania, Fr. **161**.

Carales, oras în Sardinia, Afr. 98.

D. Carfulenus, Al. 31.

Carmo, oras în Baetica, Al. 57, 64.

Carruca, oras în Baetica, Sp. 27.

Carteia, oras în Baetica, Sp. 32, 37.

Casinum, Fr. 199. Q. Cassius Longinus, Al. 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64; Sp. 26, 42; Fr. 187.

Q. Cassius, AL 52, 57.

Castra Postumiana, Sp. 8.

Catilina, v. Sergius.

Cato, v. Porcius.

Cato Lusitanus, Sp. 17. ,

Catulus, v. Lutatius.

CICERONE POGH1RC

P. Caucilius, Sp. 32.

L. Cella (Ocella), Afr. 89.

Cercina, insulă în apropierea Africii, Afr. 8, 34.

Chersonensus, peninsulă a Egiptului, așezată între Alexandria și Paraetonium, Al. 10.

Cicero, v. Tullius.

Cilicia, regiune în Asia Mică, Al. 1, 13, 25, 26, 34, 65, 66.

Cirta, oraș în Numidia, Afr. 25.

L. Cispius (Laevus), Afr. 62, 67.

C. Claudius Marcellus, Al. 68.

M. Claudius Marcellus Aeser- ninus, Al. 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64.

Tiberius Claudius Nero, Al. 25.

Cleopaitra, Al. 33.

Clodius Arqutius, Sp. 23.

P. Clodius Pulcher, Fr. 113.

Servius Clodius, Fr. 108, 167.

Ciupea, oraș în Africa, Afr. 2, 3.

C. Clusinas, Afr. 54.

Coelius Vinicianus, Al. 77.

Comana, oraș în Cappadocia, Al. 66; oras în Pont; Al. 34, 35.

Q. Cominius, Afr. 44, 46.

C. Considius Longus, Afr. 3, 4, 5, 33, 43, 76, 86, 93.

C. Considius Longus, fiul, Afr. 89.

Corduba, oraș în Spania, Al. 49, 52, 54, 57, 58, 59, 60, 64; Sp. 2, 3, 4, 6, 10, 11, 12, 32, 33.

Corfinium, capitală a paeligni- lor așezată pe riul Aternus (Italia), Fr. 166, 172. Cornelia, Fr. 27.

L. Cornelius Balbus, Fr. 95, 110, 124, 126, 162, 163, 169, 170, 171, 213, 215. P. Cornelius Dolabella, Fr. 666. L. Cornelius Lentulus Crus, Al.

68; Fr. 33, 169, 170. L. Cornelius Cinna, Fr. 25. Cn. Cornelius Dolabella, Fr. 5, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, **24**.

Cornelius Nepos, Fr. 5. L. Cornelius Sulla (Felix), Afr.

56; Fr. 25, 172. L. Cornelius Sulla Faustus, Afr.

87, 95. P. Cornelius, Afr. 76. Q. Cornificius, Al. 42, 43, 44, 47.

CICERONE POGHIRC

Cotta, v. Aurelius.

Crassus, v. Licinius.

Creta, insulă, Al. 1.

Crispus, v. Marcius, Sallustius.

Curio, v. Scribonius.

Curius, v. Vibius.

M. Curtius Postumus, Fr. 132.

Damasippus, v. Licinius. Decius Samnitus, Fr. 29. C. Decimius, Afr. 34. Deiotarus, Al. 34, 40, 67, 68, 69, 70, 77, 78; Fr. 212, legiunile lui, Al. 39, 40. Delta (Nilului), AL 27. C. Didius, Sp. 37, 40. Diochares, Fr. 181, 215. *De Divinatione*, Fr. 16. Dolabella, v. Cornelius.

L. Domitius Ahenobarbus, Fr.

40, 42, 43. Cn. Domitius Calvinus, Al. 9, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 65, 69, 74; Afr. 86, 93; Fr. 184, 185.

Dyrrachium, oras în Illyria, Al. 48; Fr. 224.

Egipt, Al. 2, 3, 8, 13, 26, 33,

34, 65, 78. Q. Ennius, Sp. 23, 31. Ephes, oraş în Asia Mică, Fr. 194.

Epidaurus, oras în Dalmația,

Al. 44. M. Eppius, Afr. 89. Eudoxus, Fr. 83, 85. Eurys (vînt), Al. 9.

C: Fabius, Fr. 444.

Q.- Fabius Maximus Sanga, Sp.

2, 12, 41. Faustus, v. Cornélius. Flaccus, v. Munatius si Vale-

C. Flavius, Sp. 26. L. Flavius, Fr. 112. M. Flavius, Fr. 79. A. Fonteius, Afr. 57. Q. Fufius Calenus, Al. 44; Fr.

• 176.

C. Fundanius, Sp. 11. C. Furnius, Fr. 164.

A. Gabinius, Al. 3, 42, 43; Fr. 186.

Gades, oras în Hispania Baeti-

ca, Sp. 37, 39, 40, 42. gaetuli, Afr. 25, 32, 35, 43, 55,

• 56, 61, 62, 67, 93; Fr. 206.

galii, Afr. 20, 73; Sp. 32; călăreții lui Caesar, Al. 17; Afr. 6, 19, 34, 40; soldații lui La- bienus, Afr. 29. Gallia, Afr. 40, 73; Fr. 47, 120,

126, 158. gallogreci, Al. 78. Gallogrecia (Galatia) regiune în

CICERONE POGHÎRC

Asia Mică, Al. 67, 78. Ganymedes, Al. 4, 5, 12, 23, 33.
germani, Afr. 40; călăreți germani, Al. 29; Afr. 19; soldații lui
Labienus, Afr. 29. Grecia, Al. 44, 47; Fr. 17.

Hadrumentum, oraș în Africa, Afr. 3, 21, 24, 33, 43, 62, 63, 67,
89, 97.

Herminius, munte în Lusitania, Al. 48.

Hiberus, fluviu în Hispania Citerior, Al. 64.

Hiempsal, Afr. 56.

Hippo Regius, oraș în Numidia, Afr. 96.

Hispalis, oras în Hispania Bae- tica, Al. 56', 57; Sp. 35, 36, 39,
40, 42; Fr. 210.

Hispania, Al. 48, 52, 62; Afr. 64, 95, 96; Sp. 2, 8; Fr. 46, 47,
221; Citerior, Al. 59, 63; Ulterior, Sp. 1; Al. 48, 49, 50, 53, 56,
57, 58, 64; Sp. 1, 2, 3, 8, 31, 42.

Q. Hortensius Hortalus, Fr. 92.

Hipa, oras în Hispania Ulterior, Al. 57.

Illyricum, Al. 42, 43, 44; Fr. 158.

Indo, Sp. 10.

Issa, insulă în Marea Adriatică, Al. 47.

Italia, Al. 53, 68, 77, 78; Afr. 22, 54, 72; Sp. 1, 10; Fr. 57, 179.

italic, Afr. 36.

Italica, oraș în Hispania Ulterior, Al. 52, 57; Afr. 36; Sp. 25.

Iter, Fr. 47, 221.

Ityrieni, Afr. 20.

Iuba, Al. 51; Afr. 6, 25, 30, 36, 43, 48, 52, 55, 57, 59, 66, 74, 77, 91, 94, 95, 97.

Iulia, Fr. 27, 28.

Iulia (ginta), Fr. 27.

Iulia (legea), Afr. 87.

iulieni, Afr. 40, 41, 78, 85; călăreți, Afr. 15, 78.

C. Iulius Cae9ar, *passim*.

L. Iulius Caesar, Afr. 88, 89.

Sex, Iulius Caesar, Al. 66.

C. Iulius Caesar Strabo, Fr. 5, **16**.

M. Iuncus, Fr. 38.

CICERONE POGH1RC

Iunius, Sp. 16.

M. Iunius Brutus, Fr. 4, 9, 20, 30, 50, 87, 215.

M. Iunius Silanus, Fr. 31.

L. Iuventius Laterensis, Al. 53, 54, 55.

Labienus, v. T. Atius Labienus.

Laelia (ginta), Fr. 1.

Laudele lui Hercule, Fr. 107, 221.
Lennium, oraş în Lusitania, Sp. 35.

Lentulus, v. Cornelius.

Lepidus, v. Aemilius.

Lepta, Fr. 126.

Leptis (minor), oraş în Africa, Afr. 7, 9, 10, 29, 61, 62, 63, 67, 97.

C. Licinius Calvus, Fr. 9, 217, 232.

M. Licinius Crassus, Fr. 119, 120.

L. Licinius Crassus, Fr. 19. Licinius Damasippus, Afr. 89, 96.

L. Licinius Lucullus, Fr. 93. L. Licinius Squillus, Al. 52, 55.'

P. Ligarius Afranianus, Afr. 64. Q. Ligarius, Afr. 89.
Lilybaeum, promontoriu în Sicilia, Afr. 1, 2, 3, 34, 37. lingoni,
Fr. 114.

L. Livineius Regulus, Afr. 89. Longinus, v. Cassius. Longus, v.
Considius. Lucullus, v. Licinius. Lusitania, parte a Hispaniei
Ulterior, Al. 48, 51; Sp. 35. lusitani, Sp. 18, 35, 36, 38, 40.
Lusitanus, v. Cato Lusitanus. Q. Lutatius Catulus, Fr. 34, 232.
Lycomedes, Al. 66.

Macedonia, Al. 42.

T. Maccius Plautus, Fr. 108.

N. Magius, Fr. 172, 173.

Malaca, oraș în Baetica, Al. 64..

Malchus, Al. 1.

Manilius Tuscus, Al. 53.

L. Manlius Torquatus, Afr. 96.

Marcellus, v. Claudius.

Marcia, Fr. 92.

Marcia Rex (ginta), Fr. 27.

CICERONE POGH1RC

Március, v. Ancus Március.

Q. Március, Sp. 11.,

Március Crispus, Afr. 77.

C. Marius, Afr. 32, 35, 56; Fr. 28.

Matius, Fr. 197.

Mauretania, regiune a Africii,

Al. 51, 52, 59; Afr. 22, 23. mauri, Afr. 2: călăreți, Afr. 6, 7, 83.

Mazaca, oras în Cappadocia, Al. 66.

C. Memmius, Fr. 40, 41, 42, 43, 230.

Memnon, Sp. 25. Menandru, Fr. 225. L. Mercello, Al. 52, 55.
Messala, v. Valerius. Messana, oraș în Sicilia, Afr. 28.

C. Messius, Afr. 33, 43. Metellus, v. Caecilius. Metrodorus, Fr. 82. Milo, v. Annius. Minucia (calea), Fr. 171. C. Minucius Reginus, Afr. 68. Minucius Silo, Al. 52, 53, 55. Mithridates, Al. 72, 73, 78. Mithridates din Pergam, Al. 26,

27, 28, 78. Mucia (ginta), Fr. 1. Munatius Flaccus, Al. 52. L. Munatius Flaccus, Sp. 19. L. Munatius Plancus, Afr. 4. Munatius Rufus, Fr. 91. Munda, oraș în Baetica, Sp. 27, 32, 33, 36, 41, 42; Fr. 47.

nabatei, Al. 1.

Naeva (Naena), oraș în Baetica,

Al. 57. L. Nasidius, Afr. 64, 98. Naso, v. Ovidius. Neapolis, oraș în Africa Zeug-

tană, Afr. 2. Nepos, v. Cornelius.

Nero, v. Claudius.

INDICE

Nicomedes, Fr. 38.

Nicopolis, oras în Armenia, Al. 36, 37.

Niger, v. Caecilius, Pompeius.

Nil, fluviu în Egipt, Al. 5, 13, 27, 28, 29, 30.

Nonius Asprenas, Afr. 80; Sp. **10**.

numizi, Afr. 6, 13, 14, 15, 19, 32, 38, 39, 40, 42, 43, 48, 52, 59, 61, 66, 69, 70, 75, 78; călăreți Afr. 18, 19, 35, 70.

Numidia, regiune a Africii de nord, Al. 51; Afr. 22, 36.

Obucula, oras în Baetica, Al. 57.

L. Ocella, Afr. 89.

Oedip, Fr. 107, 221.

M. Octavius, Al. 42, 43, 44, 45, 46, 47; Afr. 44.

Oppius, Afr. 68.

C. Oppius, Fr. 95, 110, 125, 172, 173.

M. Orfius Atellanus, Fr. 126.

P. Ovidius Naso, Fr. 61.

Paciaecus, v. Vibius.

Pacideius (frații), Afr. 13.

Pacideius, Afr. 78.

Palaepharsalus, oraș în Thes-
salia, Al. 48.

C. Papirius Carbo, Fr. 19.

Parada, oraș în Africa Zeugi-
tana, Afr. 87.

Paraetionum, oraș și port în Egipt, lângă Alexandria, Al. 8.

Q. Patisius, Al. 34.

Q. Pedius, Sp. 2, 12; Fr. 179.

Pelusium, oraș în Egipt, Al. 26.

Pergam, capitala Mysiei (Asia Mică), Al. 78.

Pericle, Fr. 89.

M. Petreius, Afr. 18, 19, 20, 24, 91, 94, 97.

Pharnaces, Al. 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 65, 69, 70, 71, 72, 74,
76, 78; Sp. 1; Fr. 203.

Pharsalus, Al. 42; Fr. 203.

INDICE

Pharos, insulă lângă Alexandria, Al. 14, 17, 19, 26.

Philo, Sp. 35.

Philotimus, Fr. 194, 195, 196.

Piso, v. Calpurnius.

Placentia, oraș în Gallia Ci-salpină, Fr. 127.

C. Plaetorius, Al. 34.

Plaetorius Rusticanus, Afr. 96.

Pla.ncus" v. Munatius.

Plaut, v. Maccius.

Plautia (Plotia) (Igea), Fr. 25, 26.

C. Plinius Secundus Maior, Fr. 63, 64, 65.

Pollio, v. Asinius.

Pompeia, Afr. 95.

pompeieni, Al. 59; Afr. 23; Sp. 14; soldații, Al. 9.

Cn. Pompeius Magnus, Al. 3, 42, 48, 51, 56, 58, 59, 67, 69, 70;
Afr. 64; Fr. 58, 112, 119, 125, 130, 142, 146, 154, 172, 173,
174, 180.

Cn. Pompeius Magnus, fiul, Afr. 22, 23; Sp. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42.

Sex. Pompeius Magnus, Sp. 3, 4, 32, 34.

Q. Pompeius Niger, Sp. 25.

Q. Pompeius Rufus, Afr. 85.

T. Pomponius Atticus, Fr. 208.

Pont, regiune a Asiei Mici, Al. 13, 34, 35, 39, 41, 65, 67, 69, 70, 72, 77. M. Porcius Cato Uticensis, Afr. 22, 36, 87, 88, 93; Fr. 30, 34, 37, 62, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 104, 113, 122, 147, 148, 179; fiul lui Afr. 89; *Cato* (elogiul) Fr. 89, 94, 100, 21, 5. Postumiana castra, v. Castra. Postumius, Fr. 177. Postumus, v. Curtius, Rabirius. Ptolemaeus Auletes, Al. 4, 33. Ptolemaeus Dionysos, Al. 23, 24,

25, 27, 28, 29, 30, 31, 33. Postumius, Fr. 177. Pulcher, v. Clodius.

Quinctius Scapula, Sp. 33.

C. Rabirius Postumus, Afr. 8, **26**.

L. Racilius, Al. 52, 53, 55.

Rebilus, v. Caninius.

Reginus, v. Minucius.

INDICE

Regulus, v. Livineius.

Rhodos, insulă în Marea Egee, Al. 1, 11, 13, 14, 15, 25; Afr. 20; Fr. 196.

Roma, Al. 68, 71; Sp. 31; Fr. 25, 47, 127, 164, 166, 169, 171, 179, 182, 197, 198, 200, 216, 221.

romani, Al. 41, 43, 70; Afr. 35, 90, 97; Sp. 17, 42; cavaleri, Al. 40, 56; Afr. 85; Sp. 22, 26, 31; cetățeni, Afr. 57; poporul roman, Al. 3, 24, 33, 34, 36, 65, 67, 68, 78; Afr. 4, 54, 57, 77, 90, 91, 97; Sp. 3, 42.

Rufus, v. Caelius, Munatius, Pompeius, Sulpicius, Tullius, Valgius, Vibullius.

Ruspina, oras în Africa, Afr. 6, 9, 10, 11, 20, 28, 33, 34, 36, 37, 53, 67. Rusticanus, v. Plaetorius.

Saburra, Afr. 48, 93, 95. saguntini, Sp. 10. T. Salienus, Afr. 28, 54. C. Sallustius Crispus, Afr. 8, 34, 97.

Salonae, oras în Dalmatia, Al. 43.

Salsum, riu în Baetica, Sp. 7.

9, 13, 14, 16, 23. Salvianus, v. Calpurnius. Sardinia, Afr. 8, 24, 98; Fr. 204. *Pro Sardis*, Fr. 16. C. Saserna, Afr. 9, 29, 57. P. Saserna, Afr. 10. Scapula, v. Annii și Quinctius. Scipio, v. Caecilius. C. Scribonius Curio, Afr. 19, 25, 40.

Segovia, oras în Baetica, Al. 57. Sempronia (legea), Fr. 33. L. Sergius Catilina, Fr. 34. Q. Sertorius, Fr. 25. Q. Servilius Caepio, Fr. 90. P. Servilius Vatia Isauricus, Fr.

134, 203. P. Sestius, Al. 34; Fr. 216. Q. Sestius, Al. 55. Sicilia, Al. 47; Afr. 2, 8, 20, 22, 24, 26, 44, 47, 53, 54, 62. Silanus, v. Iunius. Servius, v. Clodius. Silo, v. Minucius. Singiliense, riu în Hispania Baetica, Al. 57. Sipontum, Fr. 165.

P. Sittius, Afr. 25, 36, 48, 93, 95, 96.

Soricaria, oraş în Hispania Baetica, Sp. 24, 27.

Squillus, v. Licinius.

Sulei, oraş în Sardinia, Afr. 98.

Sylla, v. Cornelius.

Ser. Sulpicius, Fr. 207.

P. Sulpicius Rufus, Afr. 10.

sirieni, Afr. 20.

Siria, regiune a Asiei, Al. 1, 13, 25, 26, 33, 34, 38, 65, 66.

Tarentum, oras în sudul Italiei, Fr. 165.

Tarraco, oraş în Hispania Citerior, Fr. 212.

Tarsus, oraş în Cilicia, Al. 66.

L. Tarutius, Fr. 80.

INDICE

Tauris, insulă în Marea Adria- tică, Al. 45.

Tegea, oraş în Africa, Afr. 78.

Teramene, Fr. 89.

P. Terentius Afer, Fr. 225.

M. Terentius Varro, Al. 58; Fr. 56, 199, 228.

Thabena, oraş în Numidia, Afr. 77.

Thapsus, oras în Africa Byza- cenă, Afr. 28, 44, 46, 53, 62, 67, 79, 80, 85, 86, 89, 97.

Theopompus, Fr. 216.

Thysdra, oras în Africa Byza- cenă, Afr. 36, 76, 86, 93, 97.

Tiberius, v. Claudius.

L. Ticide, Afr. 44, 46.

M. Tiro, Afr. 54.

Titius, fraţii, Afr. 28.

L. Titius, tatăl lor, Al. 57.

T. Torius, Al. 57, 58.

Torquatus, v. Manlius. C. Trebatius Testa, Fr. 126, 127. C. Trebonius, Al. 64; Sp. 7, 12;

Fr. 145, 175. Triarius, v. Valerius. Tib. Tullius, Sp. 17, 18. M. Tullius Cicero, Fr. 6, 9, 34, 48, 52, 87, 88, 89, 96, 99, 100, 102, 109, 111, 141, 164, 166, 168, 220, 233, 234. Q. Tullius Cicero, Fr. 117. Q. Tullius Cicero, ful, Fr. 196. Tullius Rufus, Afr. 85. Turpio, v. Antistius. Tuscus, v. Manilius.

Ucubis, oras în Hispania Baetica, Sp. 7, 8, 20, 24, 27.

Ulla, oraş în Hispania Baetica, Al. 61, 63; Sp. 3, 4, 6.

Ursao, oras în Hispania Baetica, Sp. 22, 26, 28, 41, 42.

Utica, oraş în Africa Zeugitana, Afr. 7, 22, 23, 24, 36, 62, 68,

86, 87, 88, 89, 92, 93, 95, 97, 98.

Uzitta, oras în Africa Byzacena, Afr. 41, 51, 53, 56, 58, 59, 89.

Vaga, oraş în Africa Byzacena, Afr. 74.

L. Valerius Flaccus, Sp. 32.

M. Valerius Messala, Afr. 28, **86**, **88**.

M. Valerius Probus, Fr. 110. C. Valerius Triarius, Al. 72, 73. A. Valgius, Sp. 13. C. Valgius Rufus, Fr. 61. Varro, v. Terentius. Varus, v. Attius. T. Vasius, Al. 52. Vatia, v. Servilius. P. Vatinius, Al. 43, 44, 45, 46,

INDICE

47; Afr. 10; Fr. 130. Ventipo, oraș în Hispania Baetica, Sp. 27.
Venus, Fr. 27.

C. Vergilius, Afr. 28, 44, 79, 86, 93.

P. Vestrius, Afr. 64. Vibius Curius, Fr. 171. L. Vibius
Paciaecus, Sp. 3. C. Vibius Pansa, Fr. 192. L. Vibullius Rufus,
Fr. 125. Vinicianus, v. Coelius.

Zama, oraș în Numidia, Afr. 91, 92, 97.

' Zela, oraș în Pont, Al. 72. Zeta, oraș în Africa Byzacenă, Afr.
68,' 74.

CUPRINS

<i>Studiu introductiv</i>	
5	
Războiul alexandrin.....	35
Războiul african.....	
85	
Războiul spaniol.....	141
Fragmentele.....	169
Note.....	223

Indice.....273

Bust din marmură albă al lui Iulius Caesar (*bustul Chiaramonti*, datat între 44 și 30 î. Hr.), unul din două portrete ale lui Caesar realizate înainte de proclamarea Imperiului, alături de *bustul Tuscolum*.

Musei Vaticani Museo Pio Clementino

Iulius Caesar (102 – 44 î. Hr.) nu a terminat de scris nici una din operele atribuite lui. *Războiul gallic* și *Războiul civil* (care cuprinde doar prima parte a acestui conflict) au fost terminate după moartea sa de cei apropiați lui: Oppius, Balbus sau Hirtius.

Textele incluse în prezentul volum îi sunt atribuite și aduc în atenția publicului larg campaniile militare purtate de Iulius Caesar în timpul războiului civil. Autorul *Războiului alexandrin* este considerat Aulus Hirtius (90 – 43 î. Hr.), prieten și subordonat al lui Caesar, care a scris și ultima carte a *Războiului gallic*. Istoricii perioadei romane consideră că *Războiul african* și *Războiul spaniol* reprezintă narațiuni detaliate realizate de ofițeri care au participat activ la aceste campanii. Aceste trei texte întregesc saga *Războiului civil*, a cărui primă parte a fost publicată de Editura Științifică împreună cu *Războiul gallic*.

m

⁷³ Vezi cap. 3 și 56.

⁷⁶ Vezi cap. 74.

înainte și să se îndrepte spre insula Aponiana, care se află la 10 000 de pași⁷⁶ de Lilybaeum. El însuși mai zăbo-
 anunțat că va putea ocupa Corduba în timpul nopții,
 pentru că pusese stăpânire pe partea aceea a provinciei
 fără știrea adversarilor și pentru că mesagerii care fuseseră
 un stil de oratorie strălucit și cu totul lipsit de rutină, datorită glasului, gestului, frumuseții pline de măreție și,
 urmat. Nu importă că se deosebesc între ei ca speță,
 14 A p u l e i u s, *Apologia*, 95 ... nici Caesar nu i-ar
 putea reproșa lipsa de pasiune ...